

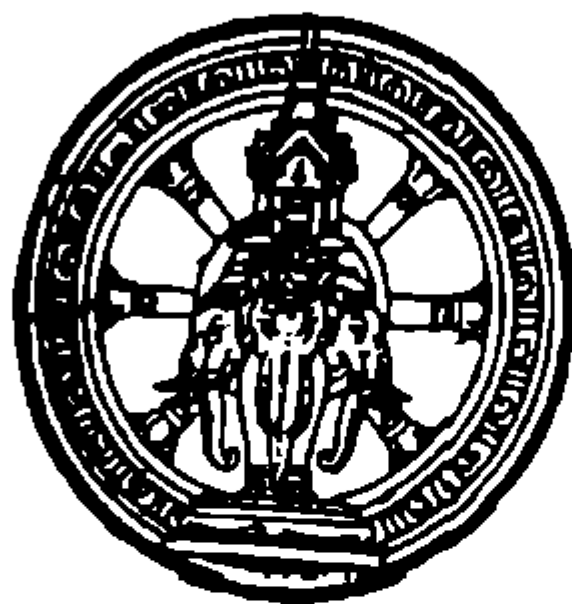
พระไตรปิฎก
มหาวัดถนายน้อย ๕๐๐๐ ก้าน

พระสุตตันตปิฎก
ถ. มหาสารวรรค
เล่ม ๒

พระไตรปิฎก มหาวัดถาวรน้อย ๕๐๐๐ กัณฑ์

เท่าพระพุทธศาสนาขุกาล ๕๐๐๐ ปี ใหญ่ที่สุดในโลก

พระสูตรต้นตปิฎก

พร้อมทั้งบาลี อรรถกถา ฎีกา และฉันทัตถาธิบาย

เล่มที่ ๒ (นับอันดับรวม ๓ ปิฎก เป็นเล่มที่ ๓๑ ใน ๑๐๐ เล่ม)

คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

เล่มที่ ๑ ถึง ๑๐ เป็นพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๑๑ ถึง ๘๖ เป็นพระสุตตันตปิฎก

เล่มที่ ๘๗ ถึง ๑๐๐ เป็นพระอภิธรรมปิฎก รวม ๓ ปิฎก มี ๕๐ คัมภีร์)

(รวม ๕๐๐๐ กัณฑ์จบ แบ่งเป็น ๑๐๐ เล่ม จบบริบูรณ์)

โดย ปู่ แสงฉาย อนงคาราม

สำนักงาน ลูก ส.ธรรมรักษ์ดี สงวนลิขสิทธิ์

สร้างอักขระตัวหนึ่ง
มีผลานิสงส์เท่ากับสร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง

เลขทะเบียน **003949**

วัน เดือน ปี.....

เลขหมู่

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ถูก ส. ชรรณภักดิ์ ถนนข้าวสาร พระนคร

นายบุญช่วย หิรัญวัฒน์ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๕๒๘

สารบาญ คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๒
(คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค มี ๓ เล่มจบ เล่มนี้เป็นเล่มที่ ๓๐ ใน ๑๐๐)

กัณชาท	๕๖	ว่าด้วยการไม่นำมาเป็นต้น	๑
กัณชาท	๕๗	ว่าด้วยสัมปชัญญะในการเดินเป็นต้น	๗
กัณชาท	๕๘	ว่าด้วยสัมปชัญญะในการคู้เหยียดเป็นต้น	๑๒
กัณชาท	๕๙	ว่าด้วยเบืองต้นแห่งกุศลธรรมเป็นต้น	๒๐
กัณชาท	๖๐	ว่าด้วยพระพุทโธวาทในพระศาสนุตถายเป็นต้น	๒๖
กัณชาท	๖๑	ว่าด้วย คำว่า มหาบรุษเป็นต้น	๓๑
กัณชาท	๖๒	ว่าด้วยพระสารีบุตรปรินิพพาน	๓๗
กัณชาท	๖๓	ว่าด้วยเรื่องปรินิพพานแห่งพระสารีบุตร	๔๓
กัณชาท	๖๔	ว่าด้วยปรินิพพานแห่งพระสารีบุตรตอนปลาย	๔๕
กัณชาท	๖๕	ว่าด้วย คำว่า มิตนเป็นทพงเป็นต้น	๕๕
กัณชาท	๖๖	ว่าด้วยศีลเป็นเหตุให้อบรมสติบัญญัติ ๔ เป็นต้น	๖๓
กัณชาท	๖๗	ว่าด้วยพระพุทธีปรินิพพานในสติบัญญัติเป็นต้น	๖๕
กัณชาท	๖๘	ว่าด้วยอินทรีย์ ๕	๗๖
กัณชาท	๖๙	ว่าด้วยอินทรีย์ ๖	๘๒
กัณชาท	๗๐	ว่าด้วยอินทรีย์ ๕	๘๘
กัณชาท	๗๑	ว่าด้วยอินทรีย์ภายนอกภายนอก	๙๕
กัณชาท	๗๒	ว่าด้วยอินทรีย์และผลเป็นต้น	๑๐๒
กัณชาท	๗๓	ว่าด้วยอินทรีย์ที่ให้นั้นขึ้นความเป็นพระอรหันต์เป็นต้น	๑๐๘
กัณชาท	๗๔	ว่าด้วยความเลิศแห่งบัญญัติอินทรีย์เป็นต้น	๑๑๕
กัณชาท	๗๕	ว่าด้วยผลแห่งการอบรมอินทรีย์ ๕	๑๒๐
กัณชาท	๗๖	ว่าด้วยอิทธิบาทวิภังค	๑๒๗
กัณชาท	๗๗	ว่าด้วยการจำแนกอิทธิบาท	๑๓๒
กัณชาท	๗๘	ว่าด้วยอำนาจอิทธิบาท ๔ ประการ	๑๓๘
กัณชาท	๗๙	ว่าด้วยอำนาจอิทธิบาทให้มีอายุยืน	๑๔๔
กัณชาท	๘๐	ว่าด้วยการเจริญอิทธิบาท ๔	๑๕๐
กัณชาท	๘๑	ว่าด้วยคำอธิบายอิทธิบาท	๑๕๖

กัณชาท	๔๒	ว่าด้วยฤทธิ์แห่งพระโมคคัลลาน์	๑๖๓
กัณชาท	๔๓	ว่าด้วยผลแห่งอิทธิบาทภาวนา	๑๖๔
กัณชาท	๔๔	ว่าด้วยอิทธิบาทอันเป็นเหตุแห่งอภิญา ๖	๑๗๕
กัณชาท	๔๕	ว่าด้วยการทำให้กายเบาด้วยอิทธิบาท	๑๘๒
กัณชาท	๔๖	ว่าด้วยผลแห่งอิทธิบาท ๔	๑๘๓
กัณชาท	๔๗	ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับพระอนูรุทธ	๑๘๔
กัณชาท	๔๘	ว่าด้วยสติปัฏฐานเทศนาแห่งพระอนูรุทธ	๒๐๐
กัณชาท	๔๙	ว่าด้วยพระอนูรุทธแสดงผลแห่งการเจริญสติปัฏฐาน	๒๐๖
กัณชาท	๕๐	ว่าด้วยฉน ๔ ประการ	๒๑๒
กัณชาท	๕๑	ว่าด้วยอานาปานสติ	๒๑๗
กัณชาท	๕๒	ว่าด้วยอานาปานสติสมาธิ	๒๒๓
กัณชาท	๕๓	ว่าด้วยต้นเหตุที่ไ้ทรงแสดงอานาปานสติ	๒๓๒
กัณชาท	๕๔	ว่าด้วยอานาปานสติสมาธิ	๒๓๘
กัณชาท	๕๕	ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยเจ้า	๒๔๔
กัณชาท	๕๖	ว่าด้วยองค์ ๔ แห่งพระโสคาบัน	๒๕๐
กัณชาท	๕๗	ว่าด้วยองค์ ๔ แห่งพระโสคาบัน	๒๕๘
กัณชาท	๕๘	ว่าด้วยเรื่องที่ฆราวาสกและพระโสคาบัน	๒๖๔
กัณชาท	๕๙	ว่าด้วยธรรมของพระโสคาบัน ๔ ประการ	๒๗๐
กัณชาท	๑๐๐	ว่าด้วยเรื่องช่างไม้ทั้งสอง	๒๗๗
กัณชาท	๑๐๑	ว่าด้วยธรรมที่กัณอบายภูมิและแวนธรรม	๒๘๓
กัณชาท	๑๐๒	ว่าด้วยองค์แห่งพระโสคาบัน ๔ ประการ	๒๘๕
กัณชาท	๑๐๓	ว่าด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ของพระโสคาบัน	๓๐๑
กัณชาท	๑๐๔	ว่าด้วยธรรม ๔ ประการ อันให้ล่วงทุกข์ภัยทั้งปวง	๓๐๓
กัณชาท	๑๐๕	ว่าด้วยธรรม ๔ ประการ อันให้ล่วงทุกข์วิบัติ	๓๑๒
กัณชาท	๑๐๖	ว่าด้วยธรรมที่ให้ไปเบื้องบน	๓๑๘
กัณชาท	๑๐๗	ว่าด้วยธรรมที่ให้น้อมไปในนิพพาน	๓๒๘
กัณชาท	๑๐๘	ว่าด้วยบุคคลที่พ้นอบายภูมิ ๔	๓๓๐
กัณชาท	๑๐๙	ว่าด้วยพระสาวกตรสอนอนาถบิณฑิกเศรษฐี	๓๓๖
กัณชาท	๑๑๐	ว่าด้วยพระอานนท์สอนอนาถบิณฑิกเศรษฐี	๓๔๕

พระสูตรตันตปิฎกมหาวิถการณัย

พระสูตรตันตปิฎก มี ๕ คัมภีร์ ๓๘๐๐ กัณฑ์ จบ
เฉพาะ คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
มี ๑๖๔ กัณฑ์ (แบ่งเป็น ๓ เล่ม จบ)

กัณฑ์ที่ ๕๖

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยการไม่นำไป ไม่นำมาเป็นต้น

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ
ยสฺส ปณ ปเลว วุตฺตปฺปการํ กโรนฺตสฺส กมฺมชเตโช ปชฺชลติ
อนุปาทินฺนํ มุญฺจิตฺวาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๕๖ ว่าด้วยการไม่นำไป ไม่นำมาเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

อรรถกถา

คำเนินความตามอรรถกถาว่า เมื่อภิกษุใดไปบิณฑบาต และกลับ
จากบิณฑบาต ดังที่กล่าวมาแล้วในกัณฑ์ก่อนนั้น ราชูไฟก็กำเริบ ราชู
ไฟนั้น ปลอบสิ่งที่ไม่มียัญญาณ แล้วถือเอาสิ่งที่ไม่มียัญญาณ แห้งก็ไหม
ออกจากสรีรกาย ใจของภิกษุนั้นก็ไม่ขึ้นสู่ทางกรรมฐาน ฯ ภิกษุนั้น
ถือเอาบาตร จีวรแล้ว รีบไปไหว้พระเจดีย์ พอถึงเวลาโคออกจากคอก

ก็เข้าไปบ้านเพื่อบิณฑบาตข้าวต้ม ใต้ข้าวต้มแล้วเข้าไปค้มที่ศาลา เวลาค้มข้าวต้มลงไปธาตุไฟก็ร้อน ภิกษุ^๕นั้นค้มข้าวต้มด้วยมือถึงกรรมฐาน ค้มแล้วก็ล้างบาตรบ้วนปาก แล้วก็กระทำกรรมฐานไว้ในใจ ในเวลาระหว่างอาหาร คือ ในเวลายังไม่ได้ฉันอาหาร ไปเที่ยวบิณฑบาตในที่อื่นแล้ว ก็ฉันอาหารด้วยมือถึงกรรมฐาน จำเดิมแต่นั้นไป ก็ถือกรรมฐานไปไม่ขาดสาย ฯ ภิกษุ^๕เช่นนั้น เรียกว่า นำมา แต่ไม่ได้นำไป ฯ ภิกษุทั้งหลายเช่นนั้น ค้มข้าวต้มแล้วปรารภวิปัสสนา ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์^๖พื้นที่จะคณา ที่ศาลาในหมู่บ้านนั้น ฯ ในสังกตทวีป ไม่มีอาสนะอันใดที่ภิกษุ^๕ค้มข้าวต้มแล้วจะไม่ได้สำเร็จพระอรหันต์

ก็ภิกษุใดอยู่ด้วยความประมาท เป็นผู้ทอดทิ้งธุระ ทำลายข้อวัตรทั้งปวง มีจิตหวังเห็นขวณกัมมัน ด้วยเครื่องผูกพันจิต ๕ ประการ ไม่นึกถึงว่ากรรมฐานมีอยู่ เข้าไปเที่ยวบิณฑบาตแล้วคลุกคลีกับชาวบ้าน ด้วยการคลุกคลีอันไม่สมควร เที่ยวบิณฑบาตแล้ว ก็กลับออกมาเปล่า ฯ ภิกษุ^๕เช่นนั้น เรียกว่า ไม่นำไป ไม่นำมา ฯ ส่วนภิกษุใด นำไปด้วย นำมาด้วย ภิกษุ^๕นั้นควรทราบตามข้อวัตรสำหรับผู้ไปและผู้กลับ ดังจะแสดงต่อไป

กล่าวคือ กุลบุตรทั้งหลายผู้มุ่งประโยชน์แก่ตน ได้บรรพชาในพระพุทธศาสนาแล้ว อยู่ด้วยกัน ๑๐ พรรษาบ้าง ๒๐ พรรษาบ้าง ๓๐ พรรษาบ้าง ๔๐ พรรษาบ้าง ๕๐ พรรษาบ้าง ๑๐๐ พรรษาบ้าง ได้ตั้งกติกากันไว้ว่า ท่านทั้งหลายไม่ได้บรรพชาเพราะความเป็นหนี้ หรือเพราะหนีภัย หรือเพราะมุ่งเลี้ยงชีวิต ได้บรรพชาเพราะอยากพ้นจากทุกข์ต่างหาก เพราะฉะนั้น ถ้ากิเลสเกิดในเวลาเดิน ก็จงข่มเสียให้ราบไปในเวลาเดิน ถ้าเกิดในเวลาขึ้น นั่ง นอน ก็จงข่มเสียให้สงบไปในเวลาขึ้น นั่ง นอน ฯ เมื่อภิกษุเหล่านั้น ตั้งข้อกติกันไว้อย่างนี้ ไปเที่ยวภิกขาจาร ถ้ามีก้อนสลาอยู่^๗ในระหว่างทางถึงอุสกะ หรือ ๑ อุสกะ หรือถึงคารุต หรือ ๑ คารุตอยู่ ก็นึกถึงกรรมฐานด้วยความจำก้อนสลา^๘นั้นไว้ ถ้าในการไปนั้น กิเลสเกิดแต่ใคร ผู้หนึ่งก็ข่มกิเลสเสียในที่นั้น เมื่อไม่อาจข่มได้ก็หยุดยืนอยู่ ฯ

ส่วนผู้ทมาภายหลังก็หยุดยืนอยู่ แล้วเตือนตัวเองว่า ภิกษุน้อยรู้จักความนึก
ซึ่งเกิดขึ้นแก่ตนว่า เป็นความนึกที่ไม่สมควรตั้งอยู่แล้ว ก็ทำให้วิปัสสนาเจริญ
เมื่อทำให้วิปัสสนาเจริญขึ้น ก็ได้ก้าวลงสู่อริยมูนิในที่นั้น ๆ เมื่อไม่อาจทำ
อย่างนั้นได้ ก็นั่งลง ก็ทำเหมือนอย่างท่าน ๆ ถึงแม้ว่า เมื่อไม่อาจก้าวลงสู่
อริยมูนิได้ ก็ให้ขมกิละสนั้นเสีย ให้นึกถึงกรรมฐานไป ๆ ภิกษุนั้นไม่ยกเท้า
ขึ้นด้วยจิตอันปราศจากกรรมฐาน ถ้ายกเท้าขึ้นก็กลับเหมาไว้มือเดิม ทำเหมือน
กับพระมหาปัสสเทวเถระเจ้า ซึ่งอยู่ที่อาสนทกวหารเป็นต้น ฉะนั้น

ดังได้สดับมาว่า พระเถระเจ้าองค์นั้น ได้บำเพ็ญข้อวัตรสำหรับภิกษุ
ผู้ไปและผู้กลับ อยู่ตลอด ๑๘ พรรษา ๆ ถึงแม้ว่าคนทั้งหลาย ได้เห็น
ท่านทำอย่างนั้น ก็กล่าวกันว่า พระเถระเจ้าองค์นั้นกลับไปกลับมาบ่อย ๆ
ท่านหลงใหญ่แล้วหรือ หรือว่าท่านลืมสิ่งใด ๆ แต่พระเถระเจ้าองค์นั้น
ก็ไม่เอื้อเฟื้อต่อถ้อยคำนั้น ได้ตั้งใจกระทำสมณธรรม ด้วยจิตอันประกอบ
ในกรรมฐาน ได้สำเร็จพระอรหัตในภายใน ๒๐ พรรษา ๆ ในวันที่
ท่านได้สำเร็จพระอรหัตนั้น เทวดาซึ่งสิงอยู่ในที่สุดแห่งท้องกรมของ
ท่าน ก็ได้ยื่นทำให้เปลวไฟพุ่งออกจากนิ้วมือทั้งหลาย ฝ่ายท้าวมหาราช
ทั้ง ๔ และท้าวโกสีย์เทวราช สหัมบดีพรหม ก็ได้มาหาท่าน ๆ พระ
มหาคัสสเถระเจ้าผู้อยู่ในป่า ได้เห็นแสงสว่างอันนั้น จึงได้ถามท่านใน
วันที่ ๒ ว่า ในเวลากลางคืนได้มีแสงสว่างในที่อยู่ของท่าน แสงสว่างนั้น
เป็นแสงสว่างอันใด ๆ เมื่อพระเถระเจ้าจะตอบไม่ให้ตายตัว ก็ตอบว่า
อันธรรมดาแสงสว่าง เป็นแสงประทีปก็มี เป็นแสงแก้วมณิกมี ดังนี้ เป็นต้น
แต่เวลาพระมหาคัสสเถระเจ้า ให้บอกตามความจริง ท่านก็ได้บอกตาม
ความจริง และอีกเรื่องหนึ่ง ก็คือ เรื่องพระมหานาคเถระเจ้า ผู้อยู่ที่
กาลวลีภิรมณฑป

กล่าวคือ พระเถระเจ้าองค์นั้น ได้บำเพ็ญข้อวัตรของผู้ไปและผู้กลับ
อยู่เสมอมา ด้วยคิดว่า เราจักบูชาความเพียรใหญ่ ของสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าเสียก่อน แล้วก็จะชยฐานการขึ้น และการเดินจงกรมอยู่ตลอด

๑ พรรษา คือ ใน ๑ พรรษานี้ ท่านได้ตั้งใจไว้ว่า จะไม่นั่ง ไม่นอน
จะมีแต่ยืนกับเดินจงกรมเท่านั้น แล้วท่านก็ทำได้อย่างตั้งใจ ๆ ต่อเนิ่นไป
ท่านก็ได้มาเพิ่ญข้อวัตรของผู้ไป และผู้กลับอีก ๑๖ พรรษา จึงได้สำเร็จ
พระอรหันต์ ฯ พระเถระเจ้าองค์นั้น เวลาจะยกเท้าขึ้นก้าวไป ถ้าจิต
ประกอบด้วยกรรมฐานจึงยก ถ้าจิตไม่ประกอบด้วยกรรมฐานก็ไม่ยก เวลา
จะกลับก็เหมือนกัน เวลาท่านไปบิณฑบาต พอถึงที่ใกล้บ้าน ท่านยืนถาม
จิรวรอยู่ในที่เขาสงสยว่า เป็นโค หรือเป็นแพะ เวลาท่านจะล้างบาตร ท่าน
ก็ล้างด้วยน้ำ ถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงทำอย่างนี้ ฯ แก้ว เพราะท่าน
คิดว่า อย่าให้เราเสียกรรมฐานแม้ด้วยเหตุสักว่า การกล่าวต่อคนทั้งหลาย
ที่มาเพื่อจะใส่บาตรเรา หรือจะไหว้เรา ว่าท่านทั้งหลายจงมีอายุยืน คำนึง ๆ
เวลาถูกถามว่าวันนั้นวันอะไร หรืออีกถามว่า มีภิกษุเท่าไร หรือถูกถามปัญหา
อย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านก็กลืนน้ำเสียแล้วจึงตอบ ฯ ถ้าผู้ถามถึงทิศต่าง ๆ
เป็นต้นไม่มี ฯ ในเวลากลับออกไปจากบ้าน พอไปถึงประตูบ้านก็ถยนน้ำลาย
แล้วจึงเดินไปเหมือนกับภิกษุ ๕๐ องค์ ซึ่งจำพรรษาอยู่ที่ถ้ำมณฑิตกัฬาร
เป็นตัวอย่าง ฉะนั้น

ครั้งได้บินมาว่า ภิกษุ ๕๐ องค์นั้น ได้ตั้งกติกากันไว้ในเดือน ๘
เพื่ญว่า ถ้าพวกเรายังไม่สำเร็จพระอรหันต์ ก็จักไม่พูดกัน ตั้งนั้นแล้ว เมื่อจะ
เข้าไปบิณฑบาต ก็ได้กระทำให้ปากเหมือนกับอมน้ำไว้ คือ ทำกระพุ้งแก้ม
ให้คับเหมือนกับอมน้ำไว้ในปาก แล้วก็เข้าไปบิณฑบาต เมื่อมีผู้ถามถึงวัน
เป็นต้น ก็ปฏิบัติตามแนวที่กล่าวมาแล้วนั้น ฯ คนทั้งหลายในบ้านนั้น
เห็นรอยเท้าหายไปที่รู้ว่า วันนั้นมาองค์เดียว วันนั้นมา ๒ องค์ ฯ แล้วคน
เหล่านั้นก็คิดกันว่า ภิกษุเหล่านั้น ไม่พูดกับพวกเราเท่านั้นหรือ หรือกับพวก
ท่านเองก็ไม่พูดกัน ถ้าท่านไม่พูดกัน ก็จะต้องเกิดวิวาทกันเป็นแน่ พวกเรา
พากันไปขอให้ท่านขมาโทษกันเถอะ ฯ คนทั้งปวงในบ้านนั้น จึงพากันไป
ทักท้วงไม่เห็นภิกษุในจำนวน ๕๐ องค์นั้น อยู่รวมกันถึงแห่งละ ๒ องค์ ฯ
ในคราวนั้น บุรุษผู้มีปัญญาคนหนึ่ง จึงกล่าวขึ้นว่า หอยของผู้ทะเลาะกัน
ย่อมไม่เป็นเช่นนั้น ลานพระเจดีย์ก็มียอขบดกวาดดี ลานไม้ศรีมหาโพธิ์ก็มี

การปฏิบัติ ไม่กวาดก็เก็บไว้ดี น้ำฉนและน้ำใช้ก็ตั้งไว้ดี ตั้งนี้ แล้วยกปากขึ้น กลับ ๆ ฝ่ายภิกษุเหล่านั้น ก็ได้สำเร็จพระอรหัต ในภายในพรรษาใน แล้วได้พิจารณาเป็นวิสุทธิพิจารณา ในวันมหาปวารณา ตั้งนี้

ภิกษุผู้มีจิตประกอบด้วยกรรมฐาน เมื่อจะยกเท้าขึ้น ก็ยกเท้าขึ้น ด้วยจิตอันประกอบด้วยกรรมฐาน เหมือนกับพระมหานาคเถรเจ้า ที่อยู่ใน กาลวลลิมณฑป และเมื่อแก้มกษุทั้งหลายผู้จำพรรษาอยู่ในกลัมพติดกวิหาร อย่างที่วามานี้ เวลาไปถึงที่ใกล้บ้าน ก็กระทำซึ่งปากเหมือนกับอมน้ำไว้ คือ ทำกระพริบแก้มให้ค่อย เหมือนกับอมน้ำไว้เต็มปาก แล้วกำหนดทาง ไว้ให้ดี เห็นว่าในทางใดมีพวกนักเลงสุราเป็นต้น ซึ่งก่อการวิวาทกันไม่มี หรือเห็นว่าทางใดไม่มีข้างร้าย มีร้ายเป็นต้น ก็เดินไปตามทางนั้น ๆ เมื่อเที่ยวไปบิณฑบาตในบ้านนั้น ก็ไปด้วยความไม่รีบด่วนนัก ด้วยว่าอุตงค์ ของผู้ถือการบิณฑบาต ด้วยการรีบด่วนอย่างใดอย่างหนึ่ง ข่อมไม่มี ๆ ข่อมเดินไปด้วยกิริยาอันไม่หวั่นไหว เปรียบเหมือนกับเกวียนที่บรรทุกน้ำ ซึ่งไปถึงที่ไม่เสมอ ฉะนั้น ๆ เวลาเข้าไปถึงละแวกบ้านแล้ว ก็รอเวลา อันสมควรเพื่อสังเกตชาวบ้านว่า เขาจะใส่บาตร หรือไม่ใส่บาตร เวลา รับบาตรแล้วก็กลับมาสู่ที่อยู่ ในภายในบ้าน หรือนอกบ้าน น้ำในห้อมนี้ เหมาะซึ่งเป็นที่สบายแล้ว ก็นึกถึงกรรมฐาน ตั้งความเข้าใจว่าน่าเกลียด ไว้ในอาหาร พิจารณาอาหารว่าเปรียบเหมือนกับน้ำมันยอดเพลารถ และผ้า ปิดแผล และเนื้อแห่งบุตร แล้วก็นำอาหารอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ ฉนด้วยคิดว่า เราฉนอาหารนี้ไม่ใช่เพื่อให้เกิดความคะนอง ไม่ใช่เพื่อให้เกิดความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อให้ร่างกายงดงาม ไม่ใช่เพื่อประดับร่างกาย เพื่อให้ร่างกายนี้คงอยู่ เพื่ออนุเคราะห์ให้พรหมจรรย์ เพื่อกำจัดเวทนาเก่า ไม่ให้เกิดเวทนาใหม่ เพื่อให้ร่างกายนี้เป็นไปได้เท่านั้น ครั้นฉนแล้ว ก็กระทำกิจด้วยน้ำ แล้วหักสักรูใหญ่ จึงนึกถึงกรรมฐาน ในเวลาหลัง อาหาร และขามลับ ขามปลายแห่งราตรี เหมือนกับที่ปฏิบัติมาในเวลาก่อน อาหาร ๆ ภิกษุผู้ปฏิบัติได้อย่างนี้ เรียบกว่า ผู้ทำไปด้วย นำมาด้วย

ก็ภิกษุผู้บำเพ็ญข้อวัตร สำหรับผู้ไปและผู้กลับ อันได้แก่ การนำไป และการนำกลับ ดังที่ว่ามาแล้วในกถาเจ็ดก่อนและในกถาเจ็ดนี้ ถ้าสมบุรณ^๕ ด้วยอุปนิสัยก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ในปฐมวัย ถ้าไม่ได้สำเร็จในปฐมวัย ก็ได้สำเร็จในมัชฌิมวัย ถ้าไม่ได้สำเร็จในมัชฌิมวัย ก็ได้สำเร็จในเวลากะใกล้ตาย ถ้าไม่สำเร็จในเวลากะใกล้ตาย ก็ได้เกิดเป็นเทพบุตรแล้วก็ได้สำเร็จ ถ้าไม่สำเร็จเมื่อพระพุทธรเจ้ายังไม่เกิด ก็ได้เป็นพระบิณฑกะโพธิ์ ถ้าไม่เป็นพระบิณฑกะโพธิ์ ก็ได้เป็นพระอรหันต์ชั้นจีปปาภิญญา คือ ตรัสรู้เร็วพลันในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย เหมือนกับพระพาสัยเถรเจ้า ผู้หนึ่งหมกมิดไม่ไปไม่เป็นตัวอย่าง ฉะนั้น ไม่อย่างนั้นก็ได้เป็นผู้มีบุญญามาก เหมือนพระสารีบุตรเถรเจ้า หรือเป็นผู้มีฤทธิ์มากเหมือนพระมหาโมคคัลลาน์ หรือเป็นผู้มีอยู่ในดุจคัก เหมือนกับพระมหากัสสป หรือเยี่ยมด้วยทิพพจักขุเหมือนกับพระอนนรธา หรือเยี่ยมในทางวินัยเหมือนกับพระอุบาลี หรือเยี่ยมในทางธรรมกถก เหมือนกับพระปุณณเถรเจ้า ผู้เป็นบุตรแห่งนางมันตานี หรือเยี่ยมในทางอุปัชฌาย์ เหมือนกับพระเรวตเถรเจ้า หรือเยี่ยมในทางเพสุสฺสฺร เหมือนกับพระอานนทเถรเจ้า หรือเยี่ยมในทางไครตการศึกษา เหมือนกับพระราหุลเถรเจ้าผู้เป็นพระพุทธรโอรส ฉะนั้น ๗ ภิกษุใดเป็นผู้นำไปด้วย นำกลับมาด้วยซึ่งกรรมฐาน ดังที่ว่าไว้ในหมวด ๔ แห่งข้อความซึ่งแสดงมาแล้ว ตั้งแต่กถาเจ็ดก่อนถึงกถาเจ็ดนี้ ภิกษุนั้นชื่อว่า ถึงความเป็นยอดแห่งความรู้ศักดิ์ในโคจร คือ ความรู้ศักดิ์ในการเที่ยวบิณฑบาต ดังนี้.

เอว^๘ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๗

กัณฑ์ที่ ๕๗

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยสัมปชัญญะในการเดินเป็นต้น

อภิกุจฉาสิ ปณ อสมุหุพฺพหนํ อสมุโมหมุปฺพณฺณํ ฯ ตํ เอว
ไวทิตฺตพฺพนฺตํ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๕๗ ว่าด้วยสัมปชัญญะในการเดิน สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

อรรถกถา

ดำเนินความตามอรรถกถาว่า ความไม่ลุ่มหลงในการก้าวไปข้างหน้า
เป็นต้น ชื่อว่า ความรู้สึกดีในความไม่ลุ่มหลง ฯ ความรู้สึกดีในความ
ไม่ลุ่มหลงนั้นควรทราบดังต่อไปนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เมื่อเดินไป
ข้างหน้าหรือกลับหลัง ย่อมไม่หลงเข้าใจผิดเหมือนกับปุถุชนทั้งหลาย คือ
ปุถุชนทั้งหลายย่อมหลงเข้าใจผิดว่าเราเดินไปอยู่ หรือเราเดินไปแล้ว ดังนั้น
แต่พระภิกษุที่มีความรู้สึกดีในความไม่ลุ่มหลง ย่อมไม่หลงเข้าใจผิดอย่าง
นั้น คือ ท่านเข้าใจดีกว่า เมื่อจิตคิดว่าจะเดินไป วาโยธาตุที่เกิดพร้อมกับ
ความคิดนั้นก็ทำให้กายไหว เมื่อกายไหว ร่างแห่งกระดูกซึ่งสมมติว่าแบ
กายนนั้นก็ก้าวไป ด้วยอำนาจแห่งวาโยธาตุอันเกิดจากกิริยาแห่งจิต ฯ เมื่อท่าน
เดินไปท่านก็คิดว่า เมื่อยกเท้าข้างหนึ่ง ๆ ขึ้น ธาตุ ๒ อย่าง คือ ธาตุดิน
กับธาตุน้ำก็อ่อนลงไป ธาตุอีก ๒ อย่างก็มีกำลังแรงขึ้น เมื่อธาตุ ๒ อย่างนั้น
มีกำลังแรงขึ้น ก็นำเท้าให้ยกก้าวไปได้ ฯ เมื่อจะวางเท้าลง ธาตุไฟกับ
ธาตุลมก็อ่อนลง อีก ๒ ธาตุก็แรงขึ้น จึงทำให้วางเท้าลงได้

รูปธรรม และอรูปธรรมทั้งหลาย ที่เห็นไปในเวลายกเท้าไปนั้น ก็ดับ
ไปในขณะนั้น ไม่ไปถึงเวลาที่ก้าวเท้าออกไป ส่วนรูปธรรม และอรูปธรรม

ที่เป็นไปในเวลาที่ก้าวเท้าไป ก็ดับไปในเวลานั้น ไม่ไปถึงเวลาที่ก้าวเท้า
รูปธรรม อรูปธรรม ซึ่งเป็นไปในเวลาก้าวเท้า ก็ดับไปในเวลานั้น ไม่ไปถึง
เวลาวางเท้าลง รูปธรรม อรูปธรรม ที่เป็นไปในเวลาวางเท้าลง ก็ดับลง
ในเวลานั้น ไม่ไปถึงเวลาเท้าลงจรดพื้น รูปธรรม อรูปธรรม ซึ่งเป็นไป
ในเวลาเท้าจรดถึงพื้นก็ดับไปในเวลานั้น ไม่ไปถึงเวลาที่เหยียบพื้นไว้แน่น

รูปธรรม อรูปธรรมเหล่านั้น บ่มคับและเกิดก่อ ๆ กันไปในที่นั้น ๆ
เปรียบเหมือนกับเมล็ดงาที่ตกลงในกระเบื้องร้อน ๆ แล้วแตกออกไป ฉะนั้น
ในการก้าวไปข้างหน้านั้น ใครก้าวไป มีสิ่งหนึ่งก้าวไป ความก้าวไปนั้น
เป็นของใคร เป็นของสิ่งหนึ่ง หรือว่าอย่างไร ข้อนี้นี้เมื่อว่าโดยปรมาตม์แล้ว
ก็คือ ธาตุเท่านั้นเป็นผู้ไป เป็นผู้ขึ้น เป็นผู้ลง เป็นผู้นอน ไม่มีใครเป็น
ผู้เดิน ขึ้น นิ่ง นอน ๆ เมื่อว่าโดยใจความแล้ว ก็คือ จิตดวงหนึ่งเกิด
อีกดวงหนึ่งดับ กระแสจิตย่อมเป็นไปเหมือนกับกระแสแม่น้ำ ซึ่งมีลูกคลื่น
ติดกันไป ฉะนั้น ๆ ความไม่หลงเข้าใจผิด ในการก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น
จึงที่วามานี้ ชื่อว่า ความรู้สึกดีในความไม่ลุ่มหลง ๆ ความหมายแห่งบทว่า
มีความรู้สึกดีในการก้าวไปข้างหน้า ในการกลับหลัง จบลงเพียงเท่านั้น

ในคำว่า การเหยี้ยวแล่นนั้น มีคำอธิบายว่า การเพ่งดูข้างหน้า
ชื่อว่า การแลดู ๆ การเพ่งดูทิศต่าง ๆ ชื่อว่า การแลเหยี้ยว ๆ การก้มดู
การแหงนดูในเบื้องต่ำ เบื้องบน ก็ชื่อว่า การแลเหยี้ยวเหมือนกัน แต่ว่า
ไม่นับเข้าในบทนี้ เพราะไม่สมควรแก่สมณะ ส่วนที่สมควรแก่
สมณะนั้นมีเพียง ๒ อย่าง คือ การดูไปข้างหน้ากับการแลดูทิศต่าง ๆ ซึ่ง
เรียกว่า แลเหยี้ยวเท่านั้น ๆ อีกอย่างหนึ่ง การแลดูทั้งสี่นัยเป็นอันว่า
จิตเข้าในบทนี้ได้ด้วยความหมายอันนี้ ๆ เมื่อจิตคิดว่า เราจักแลดูที่กำหนด
สิ่งที่เป็นประโยชน์ เมื่อเห็นว่ามีแล้วก็แลดู เรียกว่า ความรู้สึกดีในสิ่ง
เป็นประโยชน์

ข้อนั้นกระทำพระเนตรให้เป็นกายสักขีแล้วควรทราบ คือสมเด็จพระผู้พระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายไว้ว่า ถ้าพระเนตรจะต้องแสดงทิศตะวันออก เขาก็สำรวจใจแล้วจึงแสดง เพื่อไม่ให้เกิดอภิขณาโหม่นสในการแสดงนั้นได้ ฯ ถ้าพระเนตรจะแสดงทิศตะวันตก หรือทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศเบื้องบน เบื้องต่ำ และทิศน้อยทั้งหลาย เขาก็สำรวจใจแล้วแสดงไม่ให้เกิดความยินดียินร้ายในการแสดงนั้น จิตว่าพระเนตรเป็นผู้มีความรู้สึกในการแสดงอย่างนี้ ฯ อีกอย่างหนึ่งควรทราบว่า การแสดงมีประโยชน์และเป็นสหยาบ ด้วยการเห็นพระเจดีย์เป็นต้น ดังที่แสดงมาแล้วในกัณฑ์ก่อนนั้น

ก็การไม่สละกรรมฐาน ชื่อว่าความรู้สึกในโคจร เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้ประกอบด้วยกรรมฐานในชั้น ชาติ อายตนะ ควรแลเหลียวด้วยอำนาจกรรมฐาน หรือภิกษุผู้ประกอบในกรรมฐาน วิกสิตเป็นต้น ก็ควรแลเหลียวด้วยการถือกรรมฐานเป็นใหญ่ ฯ สิ่งซึ่งชื่อว่าตัวคนในภายในเป็นผู้แลเหลียวย่อมไม่มี คือ เมื่อจิตคิดขึ้นว่า เราจะแสดงธาตุลมซึ่งเกิดพร้อมกับจิตนั้น ก็ทำให้เกิดความไหว แล้วพินแห่งตาเบื่องค้ำก็ทรุดลงไปในเบื่องค้ำ ด้วยอำนาจแห่งความแผ่ไปแห่งธาตุลม อันเกิดจากกิริยาแห่งจิต พินแห่งตาเบื่องบนก็รักษาไว้ ใคร ๆ ชื่อว่าร้องด้วยเครื่องขนต์ย่อมไม่มี คือเมื่อเครื่องขนต์หมุนก็ย่อมมีเสียงดัง ฯ ความรู้สึกของจักขุก็ทำให้สำเร็จการแลเห็น ฯ การรู้ก็อย่างนี้ เรียกว่าการรู้สึกด้วยความไม่หลงเข้าใจผิด

อีกอย่างหนึ่ง ควรทราบความรู้สึกในการไม่หลงเข้าใจผิด ด้วยการรู้มาราก และด้วยเปรียบเหมือนแซกที่มหา หรือเปรียบเหมือนกับของขม ฉะนั้น ฯ ทว่าด้วยการอบรมรู้มารากนั้น คือ วิถิจตมอยู่ ๑ ประการ คือ ภวังค์ ๑ อวิชชณะ อันได้แก่การนึก ๑ ทสฺสณะ อันได้แก่การเห็น ๑ สัมปฏิจฉานะ อันได้แก่การรับ ๑ สันตฺรณะ อันได้แก่การพิจารณา ๑ โวฏฐัพพะนะ อันได้แก่การรับ ๑ ขวณะ อันได้แก่การแล่นไป ๑

เมื่อภวังค์ทำให้สำเร็จองค์แห่งภพที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นไปในลำดับนั้น กิริยามโนธาตุก็ทำหน้าที่หนักแล้วก็ดับไป ลำดับนั้น ความรู้สึกทางจักขุ

ก็ทำให้สำเร็จการเห็นแล้วก็ดับไป ลำดับนั้น มโนธาตุอันเป็นวิบาก ก็
เป็นผลแห่งกรรมเก่าที่ทำหน้าที่รับให้สำเร็จไป แล้วก็ดับไป ลำดับนั้น
มโนวิญญาณธาตุอันเป็นผลแห่งกรรมเก่า ก็ทำให้สำเร็จหน้าที่พิจารณา
แล้วก็ดับไป ลำดับนั้น โภควินญาณธาตุอันเป็นฝ่ายภิกขุ ก็ทำหน้าที่
ประกอบให้สำเร็จ คือ ทำหน้าที่กำหนดให้สำเร็จแล้วก็ดับไป ลำดับนั้น
จิตก็เลื่อนไปถึง ๘ ครั้ง ๕ ในครั้งแรกซึ่งเรียกว่าในขณะแรก ยังไม่มี
การแลเหลียวด้วยความรัก ความเกลียด ความลุ่มหลง ว่าเป็นหญิง
นี้เป็นบุรุษอย่างไร ถึงในขณะที ๒ ตลอดถึงที ๘ ก็เหมือนกัน ต่อเมื่อ
ขณะเหล่านั้นแตกตกลไปแห่งเบื้องตาเบื้องบน เหมือนกับคนที่ต่อสู้กันใน
สนามรบฉะนั้น จึงมีการแลเหลียวด้วยความรักเป็นต้นว่า นี้เป็นหญิง
นี้เป็นบุรุษ ๕ ควรทราบความรู้สึกด้วยความไม่หลงเข้าใจผิด ด้วยอำนาจ
ความรอบรู้มลรากอย่างหว่ามาน

ก็เมื่อรูปผ่านมาทางจักขุทวาร พอบังเกิดใจไหว เมื่อการนึกเป็นต้น
เกิดขึ้น ทำให้สำเร็จหน้าที่ของตนแล้วก็ดับไป ขณะจึงเกิดในที่สุด ๕
รูปนั้น เปรียบเหมือนแขกที่มาหา จักขุทวารนั้น เปรียบเหมือนกับประตู
เรือนซึ่งเป็นทาสยอแห่งการนึกเป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นก่อน ๕ เมื่อเจ้าของ
เรือนนั่งเฉยอยู่ แขกที่เข้ามาในเรือนจะบังคับเพื่อจะขอสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ย่อม
ไม่สมควรฉันทใด ถึงเมื่อการนึกเป็นต้น ในจักขุทวารอันเป็นเหมือนเรือน
แห่งการนึกเป็นต้น ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ไม่ลุ่มหลง แขกคือรูปที่ผ่านมา
จะบังคับให้ยินดียินร้าย หรือให้ลุ่มหลงก็ไม่สมควร ฉะนั้น ควรทราบว่า
ความรู้สึกอย่างนี้ เรียกว่า ความรู้สึกในความไม่ลุ่มหลง

ก็จิตเหล่าใดอันเป็นที่สุดแห่งการกำหนดเกิดขึ้นในจักขุทวาร จิต
เหล่านั้นย่อมแตกดับไปในทันที ๕ พร้อมกับสิ่งที่เกิดด้วยกัน ไม่ได้
แลเห็นกัน ส่วนจิตนอกนั้นก็เปรียบเหมือนกับของขี้ม ๕ อีกอย่างหนึ่ง
เมื่อคนทั้งหมดในเรือนหลับหนึ่งตายแล้ว ยังเหลือแต่เพียงคนเดียวเท่านั้น
ทั้งคนนั้นก็ต้องตายในขณะนั้น ๕ เขาก็ไม่รู้สึกสนุกกว่าเรื่องในการพื่อนรำ

ขันธ์เป็นต้น ฉันทโค เมื่อการนึกเป็นต้นซึ่งประกอบในทวารอันเดียวกัน
ตายไปหมดแล้ว ยังเหลือแต่ชวณะ คือ เหลือแต่จิตที่เล่นไป ซึ่งจะตาย
ในขณะนั้น ก็ไม่สมควรที่จิตนี้จะร่วแรงยินดี ด้วยราคะ โทสะ โมหะ
อย่างไร ควรทราบความรู้สึกดีในความไม่ลุ่มหลง โดยเปรียบกับของมี
ขั้วคราวอย่างนี้

อีกอย่างหนึ่ง ควรทราบความรู้สึกดีในความไม่ลุ่มหลง ด้วยการ
พิจารณาขันธ์ ชาติ आयตนะ ๆ จักขุกับรูปรวมกันเรียกว่ารูปขันธ์ เวทนา
อันประกอบกับสิ่งทั้งเจ็ดนั้น เรียกว่าเวทนาขันธ์ สัญญาอันประกอบกับสิ่ง
ทั้งสองนั้น เรียกว่าสัญญาขันธ์ สังขารทั้งหลายมีการถูกต้องเป็นต้น
เรียกว่าสังขารขันธ์ ๆ ให้เข้าใจว่า เมื่อขันธ์ ๕ รวมกันเข้าแล้วก็ย่อมมี
การแลเหลียว ๆ ในการแลเหลียวนั้น ไม่ใช่ใครคนใดคนหนึ่งแลเหลียว

จักขุ เรียกว่าจักขวายตนะ รูป เรียกว่ารูปายตนะ หัสสนะ เรียกว่า
มนายตนะ สิ่งประกอบกันมีเวทนาเป็นต้น เรียกว่าธรรวายตนะ
ให้เข้าใจว่า เมื่ออายตนะทั้ง ๕ นี้รวมกัน ก็ย่อมมีการแลเหลียว ไม่ใช่
ใครเป็นผู้แลเหลียว ๆ จักขุ เรียกว่าจักขุธาตุ รูป เรียกว่ารูปธาตุ
หัตถสสนะ เรียกว่าจักขุวิญญาณธาตุ สิ่งประกอบกันมีเวทนาเป็นต้น เรียกว่า
ธรรมาธาตุ ๆ เมื่อธาตุทั้ง ๕ นี้รวมกันเข้า ก็ย่อมมีการแลเหลียว ไม่ใช่
ใครคนใดเป็นผู้แลเหลียว ๆ จักขุเป็นปัจจัยที่อาศัย รูปเป็นปัจจัยที่ขัด
ขวาง การนึกเป็นปัจจัยที่ติดกันไป และเป็นปัจจัยที่มีในระหว่างขึ้น และ
เป็นปัจจัยที่อาศัย เป็นปัจจัยที่ไม่มี เป็นปัจจัยที่ปราศจากไป การแลดูเป็นปัจจัย
ที่อาศัย เวทนาเป็นต้น เป็นปัจจัยที่เกิดพร้อมกันเป็นต้น ๆ เมื่อปัจจัย
เหล่านั้นพร้อมกันเข้าก็ปรากฏ มีการแลเหลียว ไม่ใช่ใครคนใดเป็นผู้
แลเหลียว ควรทราบว่า การรู้สึกอย่างนี้แหละเรียกว่า การรู้สึกดีในความ
ไม่ลุ่มหลง ด้วยการพิจารณาขันธ์ ชาติ आयตนะ ปัจจัย ดังนี้ สันเนอความ
ในเทศนาภักขันเพียงเท่านั้น

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๕๘

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยสัมปชัญญะในการคู้เหยียดเป็นต้น

สมณินฺชิตะ ปริสวริเตติ ปุพฺพานิ สมณินฺชปฺปसारणे ฯ ตตฺถ
จิตฺตวเสเนว สมณินฺชปฺปसारณํ อกฺคฺวาติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๕๘ ว่าด้วยสัมปชัญญะในการคู้เหยียดเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อ
ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามอรรถกถาว่า คำว่า ในการคู้เหยียดนั้น ได้แก่
ในการคู้เหยียดซึ่งข้อแห่งอวัยวะทั้งหลาย ฯ การกำหนดซึ่งประโยชน์
และไม่ใช้ประโยชน์ เพราะเหตุแห่งการคู้เหยียดมือและเท้า ไม่กระทำ
การคู้เหยียดตามอำนาจแห่งจิตอย่างเดียว เรียกว่ากำหนดสิ่งที่เป็นประโยชน์
จัดเป็นสัมปชัญญะ คือ ความรู้สึกดี ในประโยชน์ของตน เมื่อบุคคลนั้น
จึงคู้เหยียดมือและเท้า ก็ย่อมเกิดเวทนา จิตก็ไม่ได้อารมณ์เป็นหนึ่ง
กรรมฐานก็ตกไป ธรรมวิเศษก็ไม่ได้ ฯ เมื่อคู้เหยียดตามเวลาที่ควร
คู้เหยียด เวทนาเหล่านั้นก็ไม่เกิด จิตก็มีอารมณ์เป็นหนึ่ง กรรมฐาน
ก็มีที่เลียง ผู้นั้นก็ได้บรรลุคุณวิเศษ ควรทราบการกำหนดซึ่งสิ่งที่เป็น
ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ดังนี้

ถึงแม้ว่าประโยชน์มีอยู่ การกำหนด การสบายและไม่สบายแล้ว
ก็เรียกว่าการกำหนดความสบาย จัดเป็นสัมปชัญญะ ในความสบาย คือ
จัดเป็นความรู้สึกดีในความสบาย ฯ ในเรื่องนี้มีนัยดังต่อไปนี้ คือ ที่ลาน

ว่าด้วยสัมปชัญญะในการคู้เหยียดเป็นต้น

แห่งมหาเจดีย์ มีภิกษุหนุ่มเป็นอันมากสาธยายธรรมอยู่ มีพวกภิกษุณีสาวฟังธรรมอยู่ในเบื้องหลังของภิกษุเหล่านั้น ฯ มีภิกษุหนุ่มองค์หนึ่ง ในจำนวนภิกษุเหล่านั้น ได้เหยียดมือไปตักนางภิกษุณีสาวแล้วเลยสนไป ด้วยเหตุนั้น ภิกษุอีกองค์หนึ่งเหยียดเท้าไปตักไฟ ไฟก็ไหม้เท้าของภิกษุคนนั้น อีกองค์หนึ่งไปทำที่ตากจีวรในที่แห่งหนึ่ง ถกอสรพษกัศตยาบ อีกองค์หนึ่งไปตากจีวรถูกงูปีนแก้วกัศตยาบ ฯ เพราะฉะนั้น ไม่ควรเหยียด อวัยวะหรือแผ่ตากสิ่งใดสิ่งหนึ่งในที่ที่ไม่สบายเช่นนั้น ควรเหยียดและแผ่ ตากในที่สบาย ฯ อันนี้เรียกว่าสัปปายสัมปชัญญะ คือ ความรู้สึก ในความสบายในการคู้เหยียด

ส่วนโคจรสัมปชัญญะ คือ ความรู้สึกในโคจรนั้น ควรแสดง ด้วยเรื่องพระมหาเถระองค์หนึ่ง ฯ ได้ยินว่าพระมหาเถระองค์นั้นนั่งอยู่ ในที่พักกลางวัน สันทนาอยู่กับพวกอันเตवासิก รับคัมภีร์เข้าไปวางแล้ว ตามที่เดิมอีก จึงค่อย ๆ ถู ๆ พวกอันเตवासิกจึงถามท่านว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงรับคัมภีร์เข้าไปวางอยู่ในที่เดิมอีก แล้วค่อย ๆ ถู ๆ อีก ๆ ท่านตอบว่า เพราะเหตุที่เราปรารถนาจะนึกถึงกรรมฐาน เราไม่คัมภีร์เข้าไปโดยปล่อย กรรมฐาน แต่เมื่อก่อน เราสนทนากับพวกท่าน เราจึงคัมภีร์เข้าไปโดย ปล่อยกรรมฐาน เพราะฉะนั้น เราจึงวางมือไว้ในที่เดิมอีก แล้วค่อย ๆ ถู ๆ อีก ๆ พวกอันเตवासิกจึงว่าดีแล้วขอรับ ธรรมดาภิกษุต้องเป็นอย่างนี้ ฯ การไม่ปล่อยกรรมฐานแม้ในการคู้เหยียดเช่นนั้น ก็ควรทราบว่าเป็นโคจร-สัมปชัญญะ ดังนี้

สิ่งที่ชื่อว่า ตัวตนในภายใน บุคคลเป็นผู้คู้หรือเหยียดข้อมไม่มี เลข ฯ การอบรมว่า การคู้เหยียดข้อมมีเหมือนกับการชักมือชักเท้าแห่ง รูปหุ่นด้วยเชือกฉะนั้นก็มึ หุ่นเป็นด้วยอำนาจแห่งการแผ่ไปแห่งวาโยธาตุ อันเกิดจากการกระทำแห่งจิต ตามที่กล่าวมาแล้วในกัณฑ์ที่ ๕๗ โน้น การรอบรอบอย่างนี้ ควรทราบว่าเป็นอสมโมหสัมปชัญญะ คือ ความรู้สึก ดีในความไม่ลุ่มหลง

ในคำว่า ความรู้สึกในการครองสังฆาณีนี คือ การใช้บาตรด้วย การรับอาหารเป็นต้น ข้อมมีด้วยอำนาจแห่งการครองสังฆาณิ และจีวร

จัดว่า เป็นการครองสังฆาฏิ บาตร จีวร ฯ ประโยชน์ตามที่สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าได้ตรัสไว้โดยนัยเป็นคัมภีร์ว่า ภิกษุครองสังฆาฏิจีวรแล้วก็เหี่ยวไป
บิดเจาบาด การได้อามิสก็มีขึ้น การครองสังฆาฏิจีวรย่อมมีประโยชน์
ป้องกันความหนาวเป็นต้น ดังนี้ ชื่อว่าประโยชน์ ควรทราบซึ่งความรู้สึก
ในประโยชน์ของคน ด้วยหมายประโยชน์ดังที่ว่าน ฯ ภิกษุผู้มีร่างกาย
ร้อนเป็นปกติ และผู้มีกำลังน้อย ต้องใช้จีวรเนื้อละเอียดจึงจะสบาย
ภิกษุผู้มากไปด้วยความหนาว ต้องใช้จีวรเนื้อแน่นเป็นจีวรสองชั้นจึงสบาย
ถ้าไม่อย่างนั้นก็ไม่ใช่สบาย ฯ จีวรเก่าย่อมไม่เป็นที่สบายแก่ใคร ๆ ทั้งนั้น
ด้วยว่าจีวรเก่าถึงกับขาดนั้น ต้องเป็นกังวลในการปะเป็นต้น ฯ จีวรที่มี
ค่ามาก ก็เป็นเหตุให้เกิดความโลภ จัดว่าไม่เป็นที่สบายเหมือนกัน ด้วยว่า
จีวรเช่นนั้น อาจเป็นอันตรายแก่การนุ่งห่ม บางทีอาจเป็นอันตรายแก่ชีวิต
ของภิกษุผู้อยู่ในป่าองค์เดียว

เมื่อว่าโดยตัดคลัดแล้ว สิ่งใดเกิดขึ้นโดยทางผิธรรมวินัยก็ดี สิ่งใด
เมื่อภิกษุใช้เข้าแล้ว สิ่งที่เป็นอกุศลกำเริบขึ้น สิ่งที่เป็นอกุศลเสื่อมลง
ก็ดี จีวรนั้นชื่อว่าไม่เป็นที่สบาย ส่วนจีวรที่ตรงกันข้ามจัดว่าเป็นจีวร
สบาย ควรทราบสัมปชัญญะ ในเรื่องจีวรตามที่ว่าน และควรทราบ
โคจรสัมปชัญญะ ด้วยการไม่สละกรรมฐาน ฯ ที่ชื่อว่าตัวตนคน
ลัดตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผู้ครองจีวรไม่มี ฯ การครองจีวรย่อมมี
ด้วยความแผ่วไปแห่งวาโยธาตุ อันเกิดด้วยอำนาจกิริยาแห่งจิต ดังที่ว่า
มาแล้ว ฯ ในเรื่องนี้ต้องเข้าใจว่า จีวรที่ไม่มีเจตนา กายก็ไม่มีเจตนา
จีวรก็ไม่ว่ากายถูกเรากลุมไว้ ถึงกายก็ไม่ว่าเรากลุมจีวรไว้ ธาตุ
ต่างหากปกปักรักษาความประชุมแห่งธาตุไว้ เหมือนกับบุคคลปกปักรักษาไม่ด้วย
ผาษรวณะนั้น ฯ เพราะฉะนั้น เวลาได้จีวรที่ดีจึงไม่ควรโสมนัส เวลา
ได้จีวรที่ไม่ดีก็ไม่ควรโทมนัส ให้นึกว่า คนบางจำพวกยอมสักการบูชา
พญานาค จอมปลวก ต้นไม้ใหญ่เป็นต้น ด้วยดอกไม้ของหอมและรูป
ตลอดถึงผ้าข้อมเป็นต้น บางพวกก็กระทำจอมปลวกและต้นไม้ใหญ่เป็น
ต้นนั้น ให้เป็นของน่าเกลียดด้วยคุณและมูตรโคลนเลน ไม้ค้อน สาตรา

เป็นต้น จอมปลวกและคันไม้เป็นต้น ก็ไม่รู้สึกดีใจด้วยการกระทำ
นั้นฉันทิ เวลาก็มิได้จิวรที่ดีก็ไม่ว่า โสมนัส ได้จิวรที่ไม่ดีก็ไม่ว่า
โสมนัส ควรทำเหมือนคันไม้และจอมปลวกฉะนั้น ๑ ควรทราบว่าเป็น
อสมัมโหมสัมปชัญญะ คือ ความรู้สึกดีในความไม่ลุ่มหลงในเรื่องจิวร ด้วย
การพิจารณาดังที่กล่าวมาแล้ว

ถึงแม้ว่าในการครองบาศรก็เหมือนกัน คือ ควรทราบความรู้สึก
ในประโยชน์ของตนด้วยประโยชน์ที่ต้องได้ เพราะเหตุการครองบาศรว่า
เราไม่รับครองบาศร ค่อย ๆ ครองบาศร แล้วไปเที่ยวบิณฑบาตก็จักได้
อาหาร ดังนี้ ๑ แก้ว บาศรหนักย่อมไม่เป็นที่สบาย แก้วก็หนักสรีรกาย
ชบพอม มีกำลังน้อย ๑ บาศรที่ราวถึง ๔-๕ แห่งเป็นบาศรที่ล้าให้สะอิด
ได้ยาก ย่อมไม่เป็นที่สบายแก่ใคร ๆ เพราะว่าบาศรที่ล้าไม่ดีย่อมไม่
สมควร ความกังวลย่อมมีแก่ภิกษุผู้มีบาศร ๑ ส่วนบาศรที่ดีซึ่งมี
สีเหมือนแก้วมณี ก็เป็นเหตุให้เกิดความโลภ จิตว่าไม่เป็นที่สบาย
เหมือนกับที่กล่าวมาแล้วในจิวร ๑ บาศรที่ได้ด้วยฉัตรธรรมวินัยก็ดี บาศร
ที่ภิกษุใช้แล้วมีอกุศลกำเริบขึ้น กุศลเสื่อมไปก็ดี ก็ชื่อว่าไม่เป็นที่สบาย
ทั้งนั้น ส่วนบาศรที่ตรงกันข้าม ชื่อว่าเป็นที่สบาย ๑ ในเรื่องบาศรนี้
ควรทราบความสบายดังที่กล่าวมาแล้ว และควรทราบความรู้สึกดีในใจ
ด้วยการไม่สละกรรมฐาน ๑ แต่ควรเข้าใจว่า ที่ชื่อว่าตัวตนคนสัตว์
เป็นผู้ถือเอาบาศรย่อมไม่มี การถือเอาบาศรย่อมมีด้วยการแผ่ไปแห่ง
วาโยธาตุ ที่เกิดด้วยอำนาจการกระทำแห่งจิตดังที่ได้กล่าวแล้ว ๑ บาศร
ที่เป็นของไม่มีเจตนา มือก็ไม่มีเจตนา คือ บาศรที่ไม่รู้ว่าเรากุมมือจับ ถึง
แม้ว่ามือไม่รู้ว่าเราจับบาศร เป็นแต่ธาตุเท่านั้นจับ ความประชุมแห่ง
ธาตุ เปรียบเหมือนการจับบาศรเหล็กแดงด้วยคีมฉะนั้น ควรทราบ
อสมัมโหมสัมปชัญญะ คือ ความรู้สึกดีในความไม่ลุ่มหลงในเรื่องบาศร
ด้วยการพิจารณาดังที่กล่าวมาแล้ว

อีกอย่างหนึ่ง บุรุษผู้มีเมตตาได้เห็นคนอนาถานอนอยู่ในศาลา
อนาถา ก็เลื่อนไปด้วยแมลงวันหัวเขียว มีบุพโพโลหิตและหูกหนอน

ไหลออกจากปากแผลหมีและเท้าอันขาด แล้วยังหาผ้าปิดแผลไม่ได้ หา
 ขาใส่กระเบื้องเป็นค้ำไปไว้ ฯ ธรรมดาผ้าข้อมถึงความเป็นผ้าตะเข็บ
 สำหรับบุคคลบางพวก ถึงความเป็นผ้าหยาบสำหรับบุคคลบางพวก ฯ
 กระเบื้องใส่ขาถึงความมีทรวงหงส์ สำหรับบุคคลบางพวก ถึงความ
 มีทรวงหงส์ไม่ค้ำ สำหรับบุคคลบางพวก ฯ แต่ว่าพวกคนอนาถาณั้นข้อม
 ไม่ค้ำใจเสียบใจในผ้าและกระเบื้องขานั้น เราต้องการเพียงผ้าปิดแผลและ
 กระเบื้องใส่ขาเท่านั้นฉันใด ภิกษุใดเห็นจิวว่าเป็นเหมือนผ้าปิดแผล
 เห็นบาตรว่าเป็นเหมือนกระเบื้องใส่ขา เห็นอาหารในบาตรว่าเป็นเหมือน
 ขาในกระเบื้อง ภิกษุเช่นนั้นควรทราบว่ามีความรู้สึกอย่างสูง ด้วย
 อสัมโมหสัมปชัญญะ ในการครองสังฆาฏิบาตรจิว

ในคำว่า การฉันทันตนั้น หมายความว่า การฉันทันนั้น ได้แก่การ
 ฉันทันใจบาต ฯ คำว่า การคัมนั้น ได้แก่การคัมข้าวต้มเป็นต้น คำว่า
 การเคียนนั้น ได้แก่การเคียนขนมเป็นต้น ฯ คำว่า การลมรสนั้น ได้แก่
 การลมรสณาผงน้ออบเป็นต้น ฯ ในการฉันทันตนั้นควรทราบว่าเป็น
 สาทถกสัมปชัญญะ ด้วยมุ่งถึงประโยชน์ ๑ อย่าง ตามที่มีมาว่า เราไม่
 บริโภคเพื่อให้เกิดความละนองเป็นต้น ฯ ที่บริโภคนั้นคือในอาหารที่เลว
 ที่เค็ม ที่หวานเป็นต้น อาหารใดไม่เป็นที่สารถุแก่ผู้ใด อาหารนั้นชื่อว่า
 ไม่เป็นที่สบายแก่ผู้ใด ส่วนอาหารใดที่ได้ด้วยผิดกรรมวินัย และอาหารใด
 ที่บริโภคแล้วทำให้อกุศลกำเริบขึ้น ทำให้อกุศลเสื่อมไป อาหารนั้น ชื่อว่า
 ไม่เป็นที่สบายโดยแท้ ส่วนอาหารที่ตรงกันข้าม ชื่อว่าเป็นที่สบาย ควร
 ทราบว่าเป็นสัมปายสัมปชัญญะ ด้วยความสบายและไม่สบายนั้น และควร
 ทราบว่า เป็นโคจรสัปชัญญะ ด้วยการไม่สละกรรมฐาน

ส่วนที่ว่าตัวละเลเสตัว ซึ่งบริโภคไม่มี ฯ การรับบาตรย่อมมี
 ด้วยการแผ่ไปแห่งวาโยธาตุ อันเกิดด้วยกิริยาแห่งจิต ฯ การหย่อนมือ
 ลงในบาตร ก็ย่อมมีด้วยการแผ่ไปแห่งวาโยธาตุ อันเกิดด้วยกิริยา
 แห่งจิต ฯ การทำคำข้าวและการยกคำข้าวขึ้น การอำปาก ก็ย่อมมีด้วย

การแผ่ไปแห่งวาโยธาตุ อันเกิดด้วยกิริยาแห่งจิต ไม่มีใครงัดขากันไกรด้วย
กณฺฐาญ หรือด้วยเครื่องขนค ๑ การวางคำข้าวลงไปโนปาก การบดข้าว
ให้แหลกด้วยครก คือ ฟันเบืองล่าง ด้วยลูกบดคือฟันเบืองบนคค การรับ
อาหารที่บดแล้วนั้นไว้ด้วยล้นคค ก็ย่อมมีด้วยความแผ่ไปแห่งวาโยธาตุ
อันเกิดด้วยอำนาจกิริยาแห่งจิต

เป็นอันว่า อาหารนั้นชุ่มด้วยน้ำลายที่ปลายชีวหา และโคลน
ชีวหา ๑ อาหารนั้นถูกบดในครก คือ ฟันข้างล่าง พลิกด้วยมือ คือ ชิวหา
ชุ่มด้วยน้ำ คือ น้ำลาย แผลกไปด้วยลูกบดคือฟันเบืองบน ไกร ๆ ที่ชื่อว่า
สอดกระบวย หรือทัพพีเข้าไปภายในปากย่อมไม่มี อาหารย่อมเข้าไปใน
ลำคอด้วยวาโยธาตุ อาหารที่เข้าไปแล้วก็ไม่มีใครรับไว้ด้วยเครื่องรองชนิดใด
ชนิดหนึ่ง แต่ว่าอาหารนั้นคงอยู่ด้วยอำนาจวาโยธาตุเท่านั้น อาหารที่คงอยู่
แล้วก็ไม่มีใครยกขึ้นเตาหุงต้ม ไฟธาตุต่างหากหุงต้ม เมื่อหุงต้มสุกแล้ว
ก็ไม่มีใครนำออกมาด้วยไม้ หรือด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ออกมาด้วยวาโยธาตุ
เท่านั้น ๑ เป็นอันว่า วาโยธาตุเท่านั้นนำเข้าไปด้วย ทรงไว้ด้วย เปลี่ยน
แปลงด้วย ทำให้แหลกด้วย ทำให้เป็นต่าง ๆ ดังนี้ นำออกมาด้วยปฐวีธาตุ
ทรงไว้ด้วย เปลี่ยนแปลงด้วย ทำให้แหลกด้วย ทำให้เป็นต่าง ๆ ด้วย
อาโปธาตุทำให้เหนียวด้วย รักษาความสดชื่นไว้ด้วย เตโชธาตุก็ทำให้อาหาร
ที่เข้าไปภายในสุกไป อากาศธาตุก็ให้ช่องว่าง วิญญานธาตุก็ประกอบการ
กระทำให้สิ่งนั้น ๆ ควรทราบว่าการรอบรู้อย่างนี้เป็นอสมโมหสัมปชัญญะ

อีกอย่างหนึ่ง ควรทราบอสมโมหสัมปชัญญะ ในเรื่องอาหารด้วย
การพิจารณา ซึ่งความเป็นของน่าเกลียด ๑๐ ประการ คือ พิจารณาด้วยการ
ไป ๑ ด้วยการแสวงหา ๑ ด้วยการบริโภค ๑ ด้วยที่อาศัย ๑ ด้วยที่เก็บ ๑
ด้วยความไม่สุข ๑ ด้วยความสุข ๑ ด้วยผล ๑ ด้วยเครื่องไหลออก ๑ ด้วย
ขณะอันสงบ ๑ ดังนี้ เนื้อความข้อนี้พิสดารอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอน
ที่ว่าด้วยอาหารปฏิกลสัณญา

ในคำว่า อจฺจารกรรม บัณฑิตากรรมนั้น คือ ในการกระทำอจฺจาระ บัณฑิตา ฯ เมื่อไม่กระทำอจฺจาระ บัณฑิตาในเวลาที่จะกระทำ เหยี่ยวย่อมไม่เล ออกจากสรีรกาย จักย่อมเม่นเวียน ซึ่งเรียกว่าลายตา จิตย่อมไม่มีอารมณ์ เป็นหนึ่ง โรคอื่น ๆ ย่อมเกิดขึ้น เมื่อกระทำในเวลาซึ่งหงปวงนั้นก็ไม่มี ฯ ควรทราบว่าเป็นสาธกถาวรปัญญา คือ ความรู้สึกว่าเป็นประโยชน์แก่ตน ด้วยมุ่งประโยชน์ดังที่มานี้ ถ้ากระทำอจฺจาระ บัณฑิตาในที่ที่ไม่สมควร ก็ต้อง อาบัติ ใ้ความเสื่อมเสีย บางทีก็มีอันตรายแก่ชีวิต ถ้ากระทำในที่สมควร หงปวงนั้นก็ไม่มี อันนี้จึงถือว่าเป็นอันสบายในเรื่องอจฺจาระ บัณฑิตา ฯ ควรทราบว่าเป็นสัพปายสัมปชัญญะ ด้วยมุ่งความสบายดังที่มานี้ และควร ทราบว่าเป็นโคจรสัมปชัญญะ ด้วยการไม่สละกรรมฐาน

สิ่งซึ่งชื่อว่า ตัวตนคนสัตว์ในภายในสรีรกาย ซึ่งเป็นผู้กระทำอจฺจาระ บัณฑิตาไม่มี ฯ เมื่อฝนแก่แล้วก็แตก เมื่อฝนแตกก็มีบัพพะโลหิตไหลออก ถึงแม้ว่าไม่ต้องการให้ไหลออกก็ตาม ภาชนะน้ำที่เต็มเกินไป ถึงไม่อยากจะให้ น้ำนั้นออก น้ำก็ต้องล้นออกฉ่นใด อจฺจาระ บัณฑิตาซึ่งอยู่ในกระเพาะ อาหาร และกระเพาะเบา เมื่อถูกกำลังลมบีบเข้า ก็ย่อมไหลออกฉ่นนี้ ดั่งนี้ ฯ อจฺจาระ บัณฑิตานั้น เมื่อออกอย่างนี้ก็ไม่ชื่อว่า เป็นของภิกษุนี้ ไม่ชื่อว่า เป็นของผู้อื่น ชื่อว่าเป็นสิ่งที่ไหลออกจากสรีรกายเท่านั้น ข้อนั้นใด ข้อนั้นเหมือนกัน เมื่อบุคคลเห็นแก่่ออกจากร่างกาย นั้นนั้นก็ไม่ใช่ของเรา และไม่ใช่ของผู้อื่น เพียงแต่ว่าเป็นการที่เขาไล่ขับร่างกายเท่านั้นฉ่นใด เมื่อ พิจารณาเห็นได้ดั่งนี้ ก็ควรทราบว่าเป็นอสมโมหสัมปชัญญะ ในเรื่อง อจฺจาระ บัณฑิตา ดั่งนี้

ในคำว่า เคิน ชิน นัง นอน ตัน พุด นังนัง มีคำอธิบายว่า ผู้ใดพิจารณาเห็นว่า เคนนานแล้วภายหลังก็ขึ้น รูปธรรม และอรุณธรรม ซึ่งมีขึ้นในเวลาเดินก็ดับในเวลาเดิน ผู้เรียกว่ามีสัมปชัญญะในการเดิน ฯ ผู้ใดสาธยายธรรม หรือแก้ปัญหา หรือนั่งถึงกรรมฐาน ยืนนานแล้ว นัง พิจารณาว่า รูปธรรม อรูปธรรม ที่ขึ้นไปในเวลาขึ้นก็ดับในเวลาขึ้น ผู้

เรียกว่ามีสัมปชัญญะในการขึ้น ๆ ผู้ใดนั่งนานด้วยการสาธยายธรรมเป็นต้น แล้วภายหลังจึงนั่งพิจารณาว่า รูปธรรม อรูปธรรม ที่เป็นไปในเวลานั่ง ก็ดับในเวลานั่ง ผู้สอนว่า มีสัมปชัญญะในการนั่ง ๆ ผู้ใดนอนสาธยาย หรือนั่งถึงกรรมฐานแล้วกลับไป ภายหลังก็คู้ตนขึ้น เมื่อคู้ตนขึ้นแล้วพิจารณา ว่า รูปธรรม อรูปธรรม ที่เป็นไปในเวลาอนก็ดับในเวลานอน ผู้สอนว่า มีสัมปชัญญะในการนอนการคู้ตน

ความไม่เป็นไปแห่งจิตอันสำเร็จด้วยกิริยา ชื่อว่าหลับ ความเป็นไปแห่งจิตอันสำเร็จด้วยกิริยา ชื่อว่าตื่น ๆ ผู้ที่พูดด้วยมิตติสัมปชัญญะว่า อันเสวยนัย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัยริมฝีปาก ๑ อาศัยฟัน ๑ อาศัยลิ้น ๑ อาศัยเหงือก ๑ อาศัยการกระทำอันสมควรแก่จิต ๑ ดังนี้ หรือว่า ผู้ใดสาธยายธรรม แสดงธรรม พิจารณากรรมฐาน หรือแก้ปัญญะยาวนาน ๆ แล้วภายหลังก็นั่ง เมื่อนั่งแล้วก็พิจารณาว่ารูปธรรม อรูปธรรม ซึ่งเกิดในเวลาพูดก็ดับในเวลาพูด ผู้สอนว่าผู้มีสัมปชัญญะในการพูด ๆ ผู้ใดนั่งอยู่ นานแล้ว จึงแสดงธรรม หรือนั่งถึงกรรมฐาน ภายหลังก็คิดว่า รูปธรรม อรูปธรรม ซึ่งเป็นไปในเวลานั่ง ก็ดับในเวลานั่ง ผู้สอนว่า มีสัมปชัญญะในการนั่ง เมื่อมีความเป็นไปแห่งอุปาทายรูปก็ชื่อว่าพูด เมื่อไม่มีความเป็นไปแห่งอุปาทายรูปก็ชื่อนั่ง ๆ ความรอบรู้ดังที่มานี้ เรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะในการนั่ง เมื่อมีความเป็นไปแห่งอุปาทายรูป ก็ชื่อว่าพูด เมื่อไม่มีความเป็นไปแห่งอุปาทายรูป ก็ชื่อนั่ง ๆ ความรอบรู้ดังที่มานี้ เรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะในการนั่ง ๆ ในพระสูตร ว่าด้วยส่วนเบื้องต้น แห่งสัมปชัญญะอันเจือด้วยสติปัญญา ดังที่แสดงมานี้ สอนเนื้อความ ในเทศนาถึณานัมเพยงทำเท่านั้น.

เอวี่ กัม ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๕๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยเบืองตันแห่งกุศลธรรมเป็นต้น

เอกัม สมัย ภควา สาวัตถีย์ วิหริตี เขตวนเ อนาถปิณฑิกสุส
อาราเมฯ อถโข อญฺญตโร ภิกขุ เบน ภควา เตนปสงกมมิตี.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๕๔ ว่าด้วยเบืองตันแห่งกุศลธรรมเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๓ แห่งอัมพ-
ปาลีวรรคที่ ๑ ในสติปัฏฐานสังยุตต์นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชวนาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น มีภิกษุองค์หนึ่ง
เข้าเฝ้ากราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้า
พระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จักเป็นผู้หลักออกจากหม้อยู่แต่ผู้เดียว
เป็นผู้ไม่ประมาท เป็นผู้มีความเพียร เป็นผู้ตั้งใจไปเพื่อคุณวิเศษด้วยเกิด
พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า โมฆบุรุษบางจำพวก
ในโลกนี้ ย่อมเชื่อเชื่อยุเราอย่างนี้ เมื่อเราแสดงธรรมแล้ว ก็เข้าใจว่าควร
ติดตามเราไป ฯ ภิกษุนั้นกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงแสดง
ธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์เถิด ขอพระสุตเจ้าจงทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่
ข้าพระองค์เถิด ถึงอย่างไรก็ดี ข้าพระองค์ก็คงเข้าใจความหมายแห่งธรรม
ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง ถึงอย่างไรก็ดี ข้าพระองค์จักได้เป็นทายาท
แห่งธรรมที่พระองค์ทรงแสดง พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น เธอจงทำเบื้องต้น
ให้บริสุทธิ์ ในกุศลธรรมทั้งหลาย ฯ สิ่งใดเล่าเป็นเบื้องต้นแห่งกุศล-
ธรรมทั้งหลาย ฯ ศีลอันบริสุทธิ์ กับความเห็นตรง เป็นเบื้องต้นแห่ง
กุศลธรรมทั้งหลาย ฯ คุณอนภิกขุ เมื่อใดศีลอันบริสุทธิ์ กับความเห็น
จักมีแก่เธอ เมื่อนั้นเธอต้องได้อาศัยศีล ได้ตั้งอยู่ในศีล ได้เจริญ
สติปัฏฐาน ๔ โดยวิธี ๓ ฯ สติปัฏฐาน ๔ ได้แก่สิ่งใด? ได้แก่การที่
ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เล็งเห็นกายในจำพวกกายภายใน เป็นผู้
แลเห็นกายในจำพวกกายภายนอก เป็นผู้แลเห็นกายในจำพวกกายทั้งภายใน
ภายนอก เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌา โทมนัส
ในโลกเสียได้ ฯ เป็นผู้เล็งเห็นเวทนา ในจำพวกเวทนาภายใน ในจำพวก
เวทนาภายนอก ในจำพวกเวทนาทั้งภายในภายนอก เป็นผู้มีความเพียร
มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌา โทมนัสในโลกเสียได้ ฯ เป็นผู้เล็งเห็น
จิตในจำพวกจิตภายใน ในจำพวกจิตภายนอก ในจำพวกจิตทั้งภายใน
ภายนอก เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌา โทมนัส
ในโลกเสียได้ ฯ เป็นผู้เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรมภายใน ในจำพวกธรรม
ภายนอก ในจำพวกธรรมทั้งภายในภายนอก เป็นผู้มีความเพียร มีความ
รู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌา โทมนัสในโลกเสียได้ ฯ

คุณอนภิกขุ เมื่อใดเธอได้อาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล แล้วจักเจริญ
สติปัฏฐาน ๔ นี้ โดยวิธี ๓ ฯ เมื่อนั้นเธอต้องหวังได้ความเจริญในกุศลธรรม
ทั้งหลาย ทุกวันคืน ที่จะมาแก่เธอ เธอจะหาความเสื่อมมิได้

ในลำดับนั้น ภิกษุณนิกยินดตถกถายคำของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วลุกขึ้นถวายบังคมลา หลีกออกหมอบแต่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่
ประมาท เป็นผู้มีความเพียร เป็นผู้มุงคุณวิเศษ ไม่ช้าก็สำเร็จที่สุด
แห่งพรหมจรรย์อันเยี่ยม ชงเป็นทตถการของกุลบุตรทั้งหลาย ผู้
บรรพชาในพระธรรมวินัย แล้วรู้ตัว สิ้นความเกิดแล้ว สำเร็จ
พรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีสิ่งอื่นที่จะต้องทำเพื่อ

๒๒ พระสุคคณคณิก คัมภีร์ที่ ๑ สังกตคณิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๒
ความพันทกซอกแล้ว คณ สมนเื่อความในพระบาลี อันมีในพระสูตรน
เพื่องาน

ค่อนไป เป็นเื่อความในพระสูตรที่ ๔ ว่า ครึงเ่ง สมเด็จพระผู้
พระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เพราเมณคาม ในแขวงประเทศโกศล ฯ พระองค์
ได้ครัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเหล่าใดยังเป็นภิกษุใหม่ ยังบรรพชาไม่นาน
เพ่งมาสู่พระธรรมวินัยน ภิกษุเหล่านั้นควรตั้งใจอบรมสติปัฏฐาน ๔

ค่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงพิจารณากาย ในจำพวกกาย
จงพิจารณาเวทนา ในจำพวกเวทนา จงพิจารณาจิต ในจำพวกจิต
จงพิจารณาธรรมในจำพวกธรรม จงเป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก
มีอารมณ์อันเดียว มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น มีจิตแน่วแน่ เพื่อรตามเป็นจริง
ซึ่งกาย เพื่อรตามเป็นจริงซึ่งเวทนา เพื่อรตามเป็นจริงซึ่งจิต เพื่อรตาม
เป็นจริงซึ่งธรรม

ค่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดยังเป็นผู้ศกษาอยู่ ยังไม่สำเร็จ
ความประสงค์ ยังประสงค์ความปลอดภัยจากเครื่องเกาะเกี่ยวอย่างเขม
อยู่ ภิกษุเหล่านั้นย่อมเป็นผู้พิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ย่อมเป็นผู้
มีความเพียร มีความรู้สึก มีอารมณ์อันเดียว มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น
มีจิตแน่วแน่ เพื่อความรอบรู้ซึ่งกาย เพื่อความรอบรู้ซึ่งเวทนา เพื่อความ
รอบรู้ซึ่งจิต เพื่อความรอบรู้ซึ่งธรรม

ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้อรหันต์ เป็นผู้สวอาสวะ เป็นผู้สำเร็จ
พรหมจรรย์แล้ว เป็นผู้ใดทำสังทควรทำเสร็จแล้ว เป็นผู้วางเครื่องหนักใจ
แล้ว เป็นผู้ใดสำเร็จประโยชน์ตนตามลำดับแล้ว เป็นผู้ส่นเครื่องเกาะเกี่ยว
ในภพแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะชอบแล้ว ถึงที่สุดแล้ว เหล่านั้น ก็เป็น
ผู้พิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก
มีอารมณ์อันเดียว มีจิตผ่องใส มีจิตตั้งมั่น มีจิตแน่วแน่ ปราศจากกาย
ปราศจากเวทนา ปราศจากจิต ปราศจากธรรม

ภิกษุเหล่าใดยังเป็นภิกษุใหม่ ยังบรรพชาไม่นาน เพ่งมาสู่
พระธรรมวินัยน ภิกษุเหล่านั้น ควรตั้งใจอบรมสติปัฏฐาน ๔ เหล่านั้น ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
 อยู่พระเชตะวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่ง พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุ
 ทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลกล่าวว่ากองแห่งอกุศล ดังนี้
 ผู้จะกล่าวให้ถูกต้องควรกล่าวว่า นิรวณ ๕ เป็นกองแห่งอกุศล ฯ ด้วยว่า
 นิรวณ ๕ ทั้งสิ้นเป็นกองแห่งอกุศลทั้งนั้น ฯ นิรวณ ๕ นั้น คือ การฉันท-
 นิรวณ ๑ พยาบาทนิรวณ ๑ ถีนมิตฺตนิรวณ ๑ อุทธัจจกุกกุจจะนิรวณ ๑
 วิจิกิจฉานิรวณ ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้จะกล่าวว่กองแห่งกุศล เมื่อจะกล่าวให้ถูก
 ควรจะกล่าวซึ่งสติบัญญัติ ๔ ว่าเป็นกองแห่งกุศล ฯ ด้วยว่าสติบัญญัติ ๔
 ทั้งสิ้นเป็นกองแห่งกุศลทั้งนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนมีเหยี่ยวตัวหนึ่ง ได้โฉบเฉี่ยวนกมุลไก
 ตัวหนึ่งไป ฯ นกมุลไกตัวนั้นได้ร้องรำพันไปว่า เราไม่มีโชคเสียแล้ว
 เราไม่มีบุญเสียแล้ว ที่เราไม่ได้เหยี่ยวอยู่ในถิ่นของเรา ฯ ถ้านั้นเราได้เหยี่ยว
 อยู่ในถิ่นของเรา อันเป็นถิ่นหากินของบิดามาแต่เดิม เหยี่ยวนั้นก็ไม้อาจโฉบ
 เฉี่ยวเราได้ด้วยการต่อสู้กัน ฯ เหยี่ยวจึงถามขานว่า ถิ่นเดิมของเจ้าซึ่งเป็น
 ถิ่นหากินแห่งบิดาของเจ้า คือที่ไหน ? นกมุลไกตอบว่า คือที่เขาทำนา
 ที่มุลไกของชาวนา ฯ ในคราวนั้น เหยี่ยวตัวนั้นเชื่อดิในกำลังของตัว จึง
 ปล่อนนกมุลไกไป ว่าไปเถิดเจ้า ถึงเจ้าไปในถิ่นนั้นแล้วเจ้าก็จักไม่พ้นเรา ฯ
 นกมุลไกตัวนั้นก็ได้บินไปที่ก่อนดินซึ่งอยู่ในนาที่ใด ได้เข้าจับก่อนไก
 ก่อนใหญ่ แล้วบินร้องทำทายเป็น มาเถิดเหยี่ยว ฯ เหยี่ยวตัวนั้นเชื่อดิใน
 กำลังของตัว ก็รวมกำลังปีกทั้ง ๒ โฉบลงไปโดยแรง ฯ พอนกมุลไกรู้ว่า
 เหยี่ยวใกล้จะมาถึง ก็หลบเข้าไปในระหว่างก่อนมุลไก ฯ คราวนั้น เหยี่ยว
 ตัวนั้นก็กระทบกับก่อนมุลไกที่หน้าอก ถึงซึ่งความตายทันที ฯ ดูก่อนภิกษุ
 ทั้งหลาย ผู้ใดเที่ยวไปในที่ไม่ใช่ถิ่นของตน ผู้นั้นย่อมเป็นอย่างนี้

เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าเที่ยวไปในที่
 ไม่ใช่ถิ่น เพราะเมื่อเที่ยวไปในที่ไม่ใช่ถิ่น มารย่อมได้ช่อง มารย่อม

ได้อารมณ์ ฯ ก็สิ่งใดเล่า ชื่อว่าไม่ใช่ดิน ฯ กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ต้องรู้สึกด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย หน้าที่ประสงค์ น่าใคร่ น่ารัก น่ายินดี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปในถิ่นของบิดาของตน เพราะว่าเมื่อเธอเที่ยวไปในถิ่นของบิดาของตน มารบ่อมไม่ได้ช่อง มารบ่อมไม่ได้อารมณ์ ฯ ก็สิ่งใดเล่าเป็นถิ่นบิดาของตน ฯ สติบัญญัติ ๔ เป็นถิ่นบิดาของตน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสถานที่อันเดินได้ยาก อันไม่เรียบราบ แห่งภูเขาใหญ่ในป่าหิมพานต์ ซึ่งฝูงนารกก็เที่ยวไปไม่ได้ ฝูงมนุษย์ก็เที่ยวไปไม่ได้ ฯ มีสถานที่อันเดินได้ยาก อันไม่สม่ำเสมอ แห่งภูเขาใหญ่ในป่าหิมพานต์อยู่แห่งหนึ่ง ซึ่งฝูงวานรเดินได้ แต่หม่มมนุษย์เดินไม่ได้ ฯ มีสถานที่อันสม่ำเสมอ ราบคาปรนรมย์ แห่งภูเขาใหญ่ในป่าหิมพานต์อยู่แห่งหนึ่ง ซึ่งเดินได้ทั้งฝูงวานร และมนุษย์ ฯ พวกนายพรานได้ตั้งเครื่องดักไว้ ในทางแห่งฝูงวานร เพื่อให้ตดฝูงวานร ฯ ฝูงวานรเหล่าใดไม่โง่เงา ไม่ละโมภ พอได้เห็นเครื่องดักนั้นแล้ว ก็วิ่งเสียแต่ไกล ฯ วานรตัวใดโง่เงา มีนิสัยละโมภ วานรตัวนั้นก็เข้าไปใกล้เครื่องดักนั้น แล้วก็จับด้วยมือ มือก็ติดอยู่ในเครื่องดักนั้น แล้วจึงจับด้วยมือข้างที่ ๒ ด้วยคิดว่าจักช่วยมือข้างที่ ๑ มือข้างที่ ๒ นั้นก็ตดออก จึงจับด้วยเท้าข้างที่ ๑ ด้วยคิดจะช่วยมือทั้ง ๒ ข้าง เท้าข้างที่ ๑ นั้นก็ตดออก จึงจับด้วยเท้าข้างที่ ๒ ด้วยคิดว่า จักช่วยมือทั้ง ๒ กับเท้าข้างที่ ๑ ฯ เท้าข้างที่ ๒ นั้นก็ตดออก จึงคาบด้วยปาก ด้วยคิดว่าจักช่วยมือทั้ง ๒ และเท้าทั้ง ๒ ฯ ปากนั้นก็ตดออก ฯ วานรตัวนั้น ก็ติดอยู่ในที่นั้น ถึงซึ่งความพินาศด้วยอำนาจแห่งนายพราน ฯ นายพรานนั้นก็แหงวานรตัวนั้นได้แล้วก็นำไป ฯ ผู้ใดเที่ยวไปในที่ที่ไม่ใช่ดิน ผู้นั้นรบ่อมเป็นอย่างนี้

เพราะฉะนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าเที่ยวไปในที่ไม่ใช่ดิน เพราะว่าเมื่อเที่ยวไปในที่ไม่ใช่ดิน มารบ่อมได้โอกาส มารบ่อมได้ช่อง จงเที่ยวไปในถิ่นของบิดา คือ สติบัญญัติ ๔

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พ่อครัว ที่โรงเขลา ที่ไม่ฉลาด ได้ทำกับข้าว
ต่าง ๆ ถวายพระราชา หรือราชมหาอำมาตย์ กับข้าวนั้นมีรสเปรี้ยว
ก็มี รสขมก็มี รสเผ็ดก็มี รสหวานก็มี รสเฝื่อนก็มี รสไม่เฝื่อนก็มี
รสเค็มก็มี รสจืดก็มี ฯ พ่อครัวที่โรงเขลานั้น ก็ไม่ถือเอาเครื่องหมาย
แห่งอาหารของตน ว่าวันนั้นเราชอบใจอาหารนี้ หรือว่าเราจะนำอาหาร
นี้ไปให้แก่นก หรือว่าถือเอามาก ชงกับข้าวนี้ หรือว่าชงกับข้าวนี้ คือพ่อ
ครัวผู้โรงเขลานั้น ย่อมไม่ถือเอาเครื่องหมายแห่งอาหารของตนว่า วันนั้นเรา
ชอบใจกับข้าวมีรสเปรี้ยว หรือว่านำกับข้าวมีรสเปรี้ยวไป หรือว่าถือ
เอามาก ชงกับข้าวมีรสเปรี้ยว หรือว่าชงกับข้าวมีรสเปรี้ยว ฯ พ่อครัว
นั้นย่อมไม่ถือเอาเครื่องหมายแห่งอาหารของตนว่า วันนั้นเราชอบใจกับข้าว
มีรสขม หรือรสเผ็ด รสหวาน รสเฝื่อน รสไม่เฝื่อน รสเค็ม รสไม่เค็ม
อย่างใด หรือว่านำไป ชงกับข้าวที่มีรสขม หรือรสเผ็ด รสหวาน
รสเฝื่อน รสไม่เฝื่อน รสเค็ม รสไม่เค็ม หรือถือเอามาก ชงกับข้าว
มีรสขม หรือรสเผ็ด รสหวาน รสเฝื่อน รสไม่เฝื่อน รสเค็ม รสไม่เค็ม
หรือว่าชง ชงกับข้าวมีรสขม หรือรสเผ็ด รสหวาน รสเฝื่อน รสไม่เฝื่อน
รสเค็ม รสไม่เค็ม ดังนี้ ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พ่อครัวผู้โรงเขลา
ผู้ไม่ฉลาดนั้น ย่อมไม่ได้เครื่องนุ่งห่ม ไม่ได้ค้ำจั่งรางวัล ไม่ได้อภิหาร
คือ การยกย่องเชยชม ฯ ข้อนั้น เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่าพ่อครัว
ผู้โรงเขลา ผู้ไม่ฉลาดนั้น ย่อมไม่ถือเอาเครื่องหมายแห่งอาหารของตน
ข้อนี้ฉันใด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่จะว่าต่อไปนี้นั้น คือ บางคนที่โรงเขลา
ไม่ฉลาด ย่อมพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ย่อมเป็นผู้มีความเพียร
มีความรู้สึก ควรกำจัดอกิขณาโทมนัสในโลกได้ แต่เมื่อภิกษุนั้น
พิจารณากาย เวทนา จิต ธรรมอยู่ จิตไม่ตั้งมั่น อุปกิเลสก็ไม่ละ
ภิกษุนั้นก็ไม่ได้เอานิมิตตนนั้น ฯ ภิกษุผู้โรงเขลา ผู้ไม่ฉลาดนั้น ก็ไม่ได้
ความอยู่สบายในอัทธภาพ ไม่ได้สติสัมปชัญญะ ฯ ข้อนั้น เพราะเหตุไร

๒๖ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๒

เพราะภิกษุผู้โง่เขลา ผู้ไม่ฉลาดนั้น ย่อมไม่ถือเอาอนิมิตแห่งจิตของตน
เหมือนพ่อครัวนั้น ส่วนภิกษุผู้ฉลาด ซึ่งพิจารณาภายใน เวทนา จิต
ธรรม ย่อมเป็นอันมีความเพียร มีความรู้สึกดี มีสติ กำจัดอวิชชา
โหม่นลงในโลกเสียได้ ฯ เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาภายใน เวทนา จิต ธรรมอยู่
จิตก็ตั้งมั่น อุปกิเลสก็ละ ภิกษุนั้นก็ถืออนิมิตนั้น ฯ ภิกษุผู้ฉลาดนั้น
ย่อมได้ความอยู่สบายในอภัพพด้วย ย่อมได้สติสัมปชัญญะด้วย เพราะ
ถืออนิมิตแห่งจิตของตน ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้และในเทศนาภิกษุ
เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

กัณฐก ๖๐

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยพระพุทธโฆสาวาทในพระสาสดาทายเป็นต้น

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา เวสาลียํ วิหริติ เวฬุคามเกติ.

ณ บัณฑิต อาคตภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐก ๖๐ ว่าด้วยพระพุทธโฆสาวาทในพระสาสดาทาย สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาล
นาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อัมมิงในพระสูตรที่ ๖ แห่งอัมพปาลิ-
วรรคที่ ๑ แห่งสติปัฏฐานสังยุตตนั้นว่า ข้าพเจ้าผู้เชื่อว่าอาณนที่ได้อาศัย
มาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่

บ้านน้อยตำบลหนึ่ง มีนามว่า เวฬุคาม ใกล้เมืองเวสาลี ฯ ในคราวนั้น พระองค์ได้ตรัสสั่งภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายจงจำพรรษาตามมิตรตามเพื่อนเห็น ตามเพื่อนกัน รอบเมืองเวสาลีน เราจะทำพรรษาอยู่ที่เวฬุคามนี้ ฯ ภิกษุเหล่านั้นก็ทูลรับสั่งว่า พระเจ้าข้า แล้วก็จำพรรษาอยู่ตามมิตรหลายใน เมืองเวสาลี

ส่วนสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงจำพรรษาที่เวฬุคามนั้น ฯ เมื่อเข้าพรรษาแล้วก็เกิดอาพาธกล้า มีเวทนาหนัก ซึ่งมีภะเป็นที่สุด ฯ แต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีสติสัมปชัญญะ อตถกถาเวทนานั้นเสีย ไม่ทรงทุกข์ร้อน ฯ ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระดำริว่า การที่เรายังไม่ได้ออกลาพวกที่เป็นอุปัฏฐากเรากับภิกษุสงฆ์ แล้วจะปรินิพพานนั้นย่อมไม่สมควรแก่เรา เราจะต้องกำจัดอาพาธนั้นเสียด้วยความเพียร จะอธิฐานชีวิตสังขารอยู่ ฯ ครั้นนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงกำจัดอาพาธนั้นเสียด้วยความเพียร ทรงอธิฐานชีวิตสังขารอยู่ เวลาหายจากอาพาธนั้นแล้วไม่นาน ก็เสด็จไปประทับที่อาสนะ ซึ่งพระอานนท์ ปูลงไว้ ที่เจาข้างหลังแห่งพระวิหาร

อรรถกถา

ในตอนนั้น ขอยกเอาคำในอรรถกถามาแซ เพื่อให้ผู้ฟังทั้งหลาย เข้าใจว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำจัดอาพาธด้วยความเพียรนั้น คือ อย่างไร ทรงอธิฐานชีวิตสังขารนั้น คือ อย่างไร ฯ กล่าวคือ ในอรรถกถาว่า คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกำจัดอาพาธด้วยความเพียรนั้น คือ ด้วยความเพียรอันเป็นส่วนเบื้องต้น และด้วยความเพียรในผลสมบัติ ฯ คำว่า ทรงอธิฐานชีวิตสังขารนั้น คือ ทรงเข้าผลสมบัติ อันสามารถให้ชีวิตอยู่ได้อีก ๑๐ เดือน ตั้งแต่เดือนนั้นไป สมบัตินั้นได้แก่ การวิปัสสนาที่พระองค์ทรงเข้าอยู่นาน ฯ ส่วนสมบัติที่ทรงเข้ามาก่อนนั้น ทรงเข้าไม่นาน เพียงชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น สมบัติที่ทรงเข้าคราวนี้ ทรงเข้านาน ฯ พระองค์ทรงอธิฐานว่า อาพาธอย่าได้เกิดอีกตลอดสามเดือน

ดังนี้ ๆ คำว่า มเววีสถานัน ได้แก่การพิจารณาธรรม และอรูปธรรม ซึ่งกล่าวไว้พิศดารในหมวด ๑ แห่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคโน้น สำหรับในที่นี้ว่าไว้แต่เพียงเท่านี้

บาลี

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในวาระพระบาลี ต่อจากข้อความที่แล้มาแล้ว ครั้นนั้น พระอานนตเถระเจ้าไปเฝ้ากราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำราญดีแล้ว ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาพาชย่อนน ภายของข้าพระองค์ย่อมเป็นเหมือนถูกเสียบนอนหงายย่อนนหลาว ถึงแม้ วิสทั้งหลายก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์ ถึงแม้ว่าธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏ แก่ข้าพระองค์ ก็แต่ว่า ข้าพระองค์ยังเบาใจอยู่อย่างหนึ่งว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ได้ทรงเอยสังโฆชั้น เพราะปรารภภิกษุสงฆ์ตราบได้ ก็จักยังไปปรินิพพานตรานั้น พระเจ้าข้า ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า อานนท์ บัดนี้ ภิกษุสงฆ์ยังหวังสังโฆในเรา ๆ คุณก่อนอานนท์ ธรรมเราก็ตัดแล้ว ได้กระทำไม่ให้มีภายในภายนอกแล้ว คุณก่อน อานนท์ กำมืออาจารย์ ในธรรมทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ตถาคต ฯ คุณก่อน อานนท์ ผู้ใดคิดว่าเราจะบริหารภิกษุสงฆ์ หรือว่าภิกษุสงฆ์อาศัยเรา ผู้นั้นจะต้องเอยสังโฆสังหนึ่งชั้น โดยปรารภภิกษุสงฆ์เป็นแน่ ฯ คุณก่อน อานนท์ พระตถาคตไม่ได้คิดว่า จักบริหารภิกษุสงฆ์ หรือว่าภิกษุสงฆ์ อาศัยเรา ฯ คุณก่อนอานนท์ พระตถาคตจักเอยสังโฆสังหนึ่งชั้น โดยปรารภ ภิกษุสงฆ์ ด้วยสังโฆเล่า ฯ คุณก่อนอานนท์ บัดนี้ เราแก่แล้ว เป็นผู้ เฒ่าแล้ว เป็นผู้ใหญ่แล้ว ถึงเวลานานวัยล่วงไปตามลำดับแล้ว วัย ๘๐ ปี ของเราเป็นไปอยู่ ฯ คุณก่อนอานนท์ เกวียนเก้าย่อมเป็นไปด้วยล้อจม ด้วยไม้ไผ่ฉั่นใด ภายของพระตถาคต ก็เป็นไปด้วยประการนี้ว่า เกวียน อันล้อมจมด้วยไม้ไผ่ฉั่นนั้น

คุณก่อนอานนท์ ในคราวใด พระตถาคตเข้าเฝ้าโสมมโณไม่มิมิต เพราะไม่ได้ทำไว้ในใจ ซึ่งมิมิตทั้งปวง เพราะดับเวทนาบางเหล่า ในเวลา

นั่น ความสบายกว่าปกติ ข้อมมีแก่พระตถาคต ฯ เพราะฉะนั้นแหละ
อานนท์ เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ จงมีตนเป็นที่พึ่ง อย่างสงอนเป็น
ที่พึ่ง คือ จงมีธรรมเป็นเกาะ จงมีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่างสงอนเป็นที่พึ่ง

อย่างไรอานนท์ จึงเรียกว่า มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มี
สิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็น
ที่พึ่ง ฯ อย่างนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ข้อมพิจารณาซึ่งกาย เวทนา
จิต ธรรม ข้อมเป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌา
โทมนัสในโลกเสียได้

ดูก่อนอานนท์ บุคคลเหล่าใดจักมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง
ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง
ในบัดนี้ก็ดี ในเวลาเรล่วงไปแล้วก็ดี บุคคลเหล่านั้น จักเป็นผู้สำเร็จ
ธรรมอันเลิศ บุคคลเหล่าใดใคร่ต่อการศึกษา ผลอันเลิศ ก็จักมีแก่บุคคล
เหล่านั้น ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านี้

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
อยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระอานนท์เถระเจ้าครองบาตร
จีวรแล้ว แวะไปวัดแห่งนางภิกษุณี ฯ พวกนางภิกษุณีก็มาไหว้ แล้วนั่ง
ลงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านอานนท์ ภิกษุณีหลายองค์ด้วยกันในที่นี้ ข้อมเป็น
ผู้มีจิตตั้งอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ ข้อมรู้คุณวิเศษอย่างยิ่ง ในส่วนเบื้องต้น
เบื้องต้นปลาย เจ้าข้า พระอานนท์เถระเจ้า ตอบว่า ดีละ ฯ ภิกษุณีทั้งหลาย
ไม่ว่าภิกษุหรือภิกษุณีองค์ใด มีจิตตั้งอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ ภิกษุหรือภิกษุณี
องค์นั้นรู้คุณวิเศษอย่างยิ่ง ในเบื้องต้น เบื้องปลาย ตามประสงค์ ฯ ครั้น
พระอานนท์เถระเจ้า ทำให้ภิกษุณีเหล่านั้นได้ความเห็นอันดี ถ่อมมนต์ องอาจคิ
ราเรงดี ด้วยการแสดงธรรมแล้วกลับไป

ครั้นพระอานนท์เถระเจ้ากลับจากบิณฑบาตแล้ว ก็ไปทูลเล่าเรื่องนี้
ถวายแด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ พระองค์ตรัสว่า อย่างนั้นอานนท์
อย่างนั้นอานนท์ ไม่ว่าภิกษุหรือภิกษุณีใด มีจิตตั้งอยู่ในสติปัฏฐาน ๔

ภิกษุหรือภิกษุณีองค์นั้น จักรู้คุณวิเศษอันยิ่งในเบื้องต้น เบื้องปลาย ได้
 ความประสงค์ ฯ มีจิตตั้งมั่นในสติปัฏฐาน ๔ นั้น คือ อย่างไร ? คือ
 ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ข่มเห็นกายในกาย เสังเห็นเวทนาในเวทนา
 เสังเห็นจิตในจิต เสังเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ข่มเป็นผู้มีความเพียร
 มีความรู้สึก มีสติ ควรกำจัดอกิขณาโหม่นเสียในโลกเสียได้ เมื่อภิกษุนั้น
 เสังเห็นกายในกายอยู่ เสังเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ เสังเห็นจิตในจิตอยู่
 เสังเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ อารมณ์ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม
 ก็เกิดขึ้น ความร่าร้อนในกาย เวทนา จิต ธรรม หรือความหดหู่แห่งใจ
 หรือจิตฟุ้งไปในภายนอก ก็มิขึ้น เพราะฉะนั้นแหละอาณนที่ ภิกษุ
 ควรจัดไว้ให้มีอันนี้แล ล้อมใส อย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะเมื่อภิกษุ
 ตั้งจิตไว้ให้มีอันนี้แล ล้อมใสอย่างใดอย่างหนึ่ง ปราโมทย์ก็เกิด เกิด
 ปราโมทย์แล้ว ขลังก็เกิด เกิดขลังแล้วกายก็สงบ กายสงบแล้วก็ได้
 เสวยสุข จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น ฯ ภิกษุนั้นย่อมพิจารณาว่า เราได้
 ตั้งจิตไว้เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นเราก็ได้สำเร็จแล้ว บัดนี้เราจะรวม
 จิตอยู่ ดังนี้ ภิกษุนั้นรวมจิตอยู่ไม่นึกไม่พิจารณาสิ่งใด และรู้ชัดว่า เรา
 เป็นผู้ไม่มีการนึกการพิจารณาสิ่งใด เราเป็นผู้สถิตอยู่เป็นสุขใจ ดังนี้ ฯ
 อย่างนี้แหละอาณนที่ เรียกว่า การอบรม ซึ่งความตั้งไว้

อย่างไรอาณนที่ จึงเรียกว่าการอบรม ซึ่งความไม่ตั้งไว้ ฯ อย่างนี้
 คือ ภิกษุไม่ตั้งจิตไว้ในภายนอก รู้ชัดว่าจิตในภายนอกของเราไม่ได้ตั้งไว้
 รู้ชัดในภายหลังโดยเบื้องต้นว่า จิตของเราไม่หลุด จิตของเราหลุดนั้น จิต
 ของเราไม่มีที่ตั้งอยู่ รู้ชัดว่าเราได้พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็น
 เวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย
 เราเป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ อยู่เป็นสุข

อย่างนี้แหละอาณนที่ เรียกว่า การอบรมซึ่งความไม่ตั้งอยู่ ฯ
 ทุกก่อนนอนนี้ ภิกษุ รวมความตั้งไว้ เราได้เสวยแล้ว การอบรมความ
 ไม่ตั้งไว้ เราก็ได้เสวยแล้ว ฯ สิ่งใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์
 ถู้อนุเคราะห์ ก็ควรทำแก่สาวกทั้งหลายด้วยความอนุเคราะห์ สิ่งนั้นเราก็ได้

กระทำแล้ว ฯ ตุก่อนอาณนท โคณคั่นไม้เหล่านั่น ท่วงเปล่าเหล่านั่น ฯ
 เชอหงหลายจงเล็งเห็นธรรม จงอย่าประมาท จงอย่าเสียใจในภายหลัง
 อันเป็นคำที่เราพร้าสอนเชอหงหลาย ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
 คั่นแล้ว พระอาณนทเกรเจ้าก็ดีใจ มีความรื่นเริงยิ่งต่อก้อยคำของสมเด็จพระ
 พระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ สันเนอความในอัมพปาลิวรรคที่ ๑ ตามวาระพระ
 บาลิ เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กิมี่ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๑

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยคำวามหาบุรุษเป็นต้น

สาวตถินทานิ ฯ อถ โข อายสุมา สาริปุตโต เชน ภควา
 เทนุปลสงกมิ อุปสงกมิตวา ภควนตัม อภิวาเทตวา เอกมนตัม นิสิตติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
 กัณฑ์ที่ ๖๑ ว่าด้วย คำว่า มหาบุรุษเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
 ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
 หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แก่งนาฬิต-
 วรรคที่ ๒ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน-
 ราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระสาริบุตรไปเฝ้าทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มี
 พระภาคเจ้า มีคำกล่าวกันอยู่ว่า มหาบุรุษ ฯ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร
 จึงเรียกว่ามหาบุรุษ พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนสาริบุตร เรากล่าวว่ามหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิตหลุดพ้น ไม่กล่าวว่ามหาบุรุษ เพราะเป็นผู้มีจิตไม่หลุดพ้น

อย่างไรสาริบุตร จึงเรียกว่าเป็นผู้มีจิตหลุดพ้น อย่างนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้เล็งเห็นภายในกาย เล็งเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย เล็งเห็นจิตในจิต เล็งเห็นธรรม ในธรรมทั้งหลาย เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้ ฯ เมื่อภิกษุนั้น เป็นผู้เล็งเห็นภายในกาย เวทนา จิต ธรรมอยู่ จิตย่อมคลาย ย่อมหลุดพ้น จากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น ฯ อย่างนี้แหละสาริบุตร เรียกว่าเป็นผู้มีจิตหลุดพ้น ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าวาริโกัมพวัน ใกล้เมืองนาฬันทา ฯ ครึ่งนั้น พระสาริบุตรเข้าเฝ้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า จักไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่น ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางตรัสรู้ ทั้งในอดีตกาล อนาคตกาล บัจุบันกาล พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า สาริบุตร เธอได้กล่าววาจาอย่างนี้ อย่างไร เธอได้ถือเอาส่วนเดียว ได้เปล่งสีหนาทขึ้นว่า ข้าพระองค์เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่น ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางตรัสรู้ ทั้งในอดีต อนาคต บัจุบัน ดังนี้

ดูก่อนสาริบุตร พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด ได้มีแล้วในอดีตกาล เธอรู้แจ้งขจรวารจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นแล้ว หรือว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น เป็นผลคล้ายกัน มีธรรมอย่างนั้นมีบุญญาอย่างนั้น มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนั้น เป็นผู้หลุดพ้นแล้วอย่างนั้น ฯ พระสาริบุตรเถรเจ้ากราบทูลว่า ไม่รู้พระเจ้าข้า

จึงตรัสถามว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด จักมีในอนาคต เธอรู้แจ้งขจรวารจิตแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นแล้วหรือว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น จักเป็นผลคล้ายกัน มีธรรมอย่างนั้น มีบุญญาอย่างนั้น มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนั้น เป็นผู้หลุดพ้นแล้วอย่างนั้น ไม่รู้แจ้ง พระเจ้าข้า

คูก่อนสาริบุตร เธอรู้แจ้งวารจิตของเรา ผู้เป็นพระอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้า ในบัดนี้แล้วหรือว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มีศัลยอย่างนี้
มีธรรมอย่างนี้ ฯ ไม่รู้แจ้ง พระเจ้าข้า

คูก่อนสาริบุตร เจโตปริยญาณ คือ ความรู้จักรวารจิตในพระอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ซึ่งมีแล้วในอดีต อนาคต บังจุบัน ไม่มีแก่เธอ
ในเรื่องนี้ ฯ เหตุไรเธอจึงกล่าววาจาอย่างขบถ จึงถือเอาโดยส่วนเดียว
จึงเปล่งสัทนาทว่า ข้าพระองค์เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ไม่มีสมณะ
หรือพราหมณ์อื่น ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในทางตรัสรู้ ทั้งในอดีต
อนาคต บังจุบัน ฯ พระสาริบุตรจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
เจโตปริยญาณ คือ การรู้จักรวารจิตในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย
ซึ่งมีแล้วในอดีต อนาคต บังจุบัน มีอยู่แก่ข้าพระองค์ก็หาไม่ ก็แต่ว่า
ข้าพระองค์รู้แจ้งธัมมัตถะ คือ การรู้ตามซึ่งธรรม พระเจ้าข้า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า มีเมืองปลายแดนอยู่เมืองหนึ่ง ซึ่งมี
เขื่อนมั่นคง มีกำแพงและบ้อมมั่นคง มีประตูเดียว มีนายประตู เป็นผู้
ฉลาด ห้ามคนที่ไม่รู้ ไม่ให้เข้าไปในเมืองนั้น ให้เข้าไปแต่คน
ที่ตนรู้ ฯ เมื่อนายประตูนั้น เดินเลียบดูตลอดเมืองนั้น ไม่เห็นที่ต่อ
แห่งกำแพง หรือช่องแห่งกำแพง โดยที่สุดแม้พอแมวลอดเข้าออกได้ ฯ
นายประตูนั้น ก็ลงความเห็นว่สิ่ง งามชัวย งามร่างกายใหญ่ ไม่ว่า
เหล่าใด เข้าเมืองนี้ หรือออกจากเมืองนี้ บ้อมเข้าออกโดยประตู
ประตูเดียวทั้งสน ฉันทิ ข้าพระองค์รู้แจ้งธัมมัตถะ คือ ธรรมอนุมาน
อันได้แก่ ความรู้คาดคะเนในธรรมฉันทินั้น ว่า พระอรหันตสัมมาสัม-
พุทธเจ้าเหล่าใด ในอดีตกาล พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น
ล้วนได้ละนิวรณ์ ๕ อันเป็นเครื่องทำใจให้เศร้าหมอง อันทำให้เสีย
กำลังปัญญา ล้วนเป็นผู้จัดตั้งมั่นคงในสติปัญญา ๔ ล้วนได้อบรม

ความเป็นจริง ซึ่งโพชนงค์ ๑ ถ้วนไตรูติยัง ซึ่งความรู้ดีเองอย่างเขม
 หงนั้น ฯ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดจักมีในอนาคต พระอรหันต-
 สัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น ก็ล้วนจักละนิวรณ์ ๕ อันเป็นเครื่องทำให้
 เศร้าหมอง อันทำให้เสียกำลังปัญญา ล้วนเป็นผู้มั่งคั่งตั้งอยู่ดีในสติปัญญา ๔
 ล้วนได้อบรมความเป็นจริง ซึ่งโพชนงค์ ๑ แล้วจึงรู้อย่าง ซึ่งความรู้ดีเอง
 อย่างเขมหงนั้น ฯ ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันตสัมมา-
 พุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ได้ละนิวรณ์ ๕ อันเป็นเครื่องทำให้เศร้าหมอง
 อันทำให้เสียกำลังปัญญา ย่อมเป็นผู้มั่งคั่งตั้งอยู่ดีในสติปัญญา ๔ ได้อบรม
 ความเป็นจริง ซึ่งโพชนงค์ ๑ แล้วรู้อย่างซึ่งความรู้ดีเองอย่างเขม ดังนี้
 พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ดิละ ฯ สารับตร เพราะเหตุนี้
 เธอควรกล่าวเนื่อง ฯ ซึ่งธรรมปริยายนี้แกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา
 หงหลาย ฯ ดูก่อนสารับตร ความสงสัย หรือความเคลือบแคลงในพระ
 ตถาคตเจ้าจะมีแก่โมฆบุรุษเหล่าใด โมฆบุรุษเหล่านั้น ได้ฟังธรรมปริยาย
 แล้ว ก็จะละความสงสัย หรือความเคลือบแคลงในพระตถาคตเจ้านั้นเสีย
 ดังนี้ สมน้อมความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นน้อมความในอรรถกถาว่า นาฬันทาเป็นชื่อเมือง ฯ
 หง ฯ คำว่า อาศัณเมืองนาฬันทานั้น คือ อาศัณเมืองนาฬันทานเป็นท
 เทียววิณฑบาต ฯ คำว่า ในป่าวาริกันพวันนั้น คือ ในสวนมะม่วง แห่ง
 หุตสปวาริกเศรษฐี ฯ ได้ยินว่า สวนมะม่วงนั้น ได้เป็นอุทยานของ
 เศรษฐีนั้น ฯ เศรษฐีนั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระผู้มีพระ
 ภาคเจ้าแล้ว ก็เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้สร้างพระวิหารอัน
 ประกอบด้วยกฐี เืองและมณฑปเป็นต้น ไว้ในสวนอุทยานนั้น ถวาย
 แต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า วิหารนั้นก็ได้นามว่าปวาริกันพวัน เหมือน
 กับชวักัมพวันฉะนั้น ฯ คำว่า เลื่อมใส นั้น คือ เต็มไปด้วยความเชื่อถือ ฯ

คำว่า ในทางตรัสรู้ นั้น คือ ในทางตรัสรู้สิ่งทั้งปวง หรือในทางตรัสรู้ซึ่ง
 อหัตมรรค ๑ เป็นอันว่า พระสารีบุตรเถระเจ้า ได้ระบุถึงพระพุทธคุณ
 ทั้งหลาย ไม่ให้มีเหลือ ด้วยพระอหัตมรรค ๑ พระอัครสาวกทั้ง ๒
 ก็ได้สาวกบารมีญาณด้วยพระอหัตมรรคเหมือนกัน ๑ พระปัจเจกพุทธเจ้า
 ทั้งหลาย ก็ได้สำเร็จปัจเจกโพธิญาณด้วยอหัตมรรคเหมือนกัน พระพุทธเจ้า
 ทั้งหลายก็ได้สำเร็จพระสัพพัญญุตญาณ และพระพุทธคุณทั้งสิ้นด้วยอหัต-
 มรรคเหมือนกัน ๑ ญาณแม่ทั้งปวง ย่อมมีแก่ท่านเหล่านั้นด้วยอหัตมรรค
 ทั้งนั้น ๑ เพราะฉะนั้น อหัตมรรคญาณจึงชื่อว่า ความตรัสรู้ ๑ ผู้ที่
 ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยอหัตมรรคญาณนั้น ย่อมไม่มี

เพราะฉะนั้น พระสารีบุตรเถระเจ้าจึงกราบทูลว่า ผู้ที่ยิ่งกว่าพระผู้มี
 พระภาคเจ้า ในทางตรัสรู้ไม่มี ดังนี้ ๑ คำว่า เข็มนั้น คือ ประเสริฐ
 สุด ๑ แต่คำว่า เข็มนั้น หมายถึงของอร้อยก็มี เช่น ในคำว่า คนทั้งหลาย
 ย่อมกตเคยวซึ่งของควรกตเคยวอันเข็มนั้น และหมายถึงความประเสริฐ
 สุดก็มี เช่น ในคำว่า ท่านวิจฉายนะได้สรรเสริญพระสมณโคตมด้วยคำ
 สรรเสริญอันเข็มนั้น หมายถึงความไพบลูญก็มี เช่น ในคำว่า แสงสว่าง
 อันหาประมาณมิได้ อันเข็มนั้น หรือยิ่งใหญ่มาก ๑ แต่ว่าในที่นี้ หมายถึง
 ประเสริฐสุด ๑ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวไว้แล้วว่า คำว่า เข็มนั้น หรือ
 ยิ่งนั้น ได้แก่ประเสริฐสุด ๑ คำว่า วาจาของอาเจนั้น ได้แก่วาจาอันไม่
 ห้วนไหว ๑ คำว่า ถือเอาโดยส่วนเดียวนั้น คือ ถือเอาโดยส่วนเดียว
 เหมือนกับรูแจ่งแทงตลอดด้วยความรู้ อันแจ่มแจ้งด้วยตนเอง ไม่ใช่
 กล่าวตามที่ได้ยินได้ฟังมา ไม่ใช่กล่าวสืบกันมา ไม่ใช่กล่าวด้วยอ้างว่า
 ได้ยินมาว่าอย่างนั้น ไม่ใช่กล่าวเพื่ออ้างปฏิภาณ คือ อ้างคัมภีร์ ไม่ใช่
 กล่าวด้วยการนึกกำหนดเอาตามอาการ ไม่ใช่กล่าวด้วยความเห็นชอบ
 เห็นควร โดยเพ่งตามความเห็น ไม่ใช่กล่าวโดยนึกเอาเอง ไม่ใช่กล่าว
 ตามเหตุแห่งนัย ๑ ใจความก็คือ กล่าวโดยความตกลง แน่นอนใจ ๑

คำว่า สัทธานั้น ได้แก่การเปล่งวาจาอันองอาจเหมือนกับราชสีห์ที่เปล่งเสียงโศกไม่กลัวใครฉะนั้น

ข้อนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงย้อนถามพระสารีบุตรเถรเจ้าว่า เหตุไรจึงไม่เปล่งวาจาอันองอาจเช่นนั้น ดังนั้น ก็เพราะเหตุว่า บางคนเปล่งวาจาอันองอาจแล้ว ไม่อาจโต้ตอบได้ เมื่อถูกซักไซ้ก็หัดเข้าเหมือนกับวานรคอกอยู่ในที่หนาวจัดฉะฉาน ๆ บางทีก็เป็นเหมือนกับถ่านไฟดับแสงฉะฉาน ๆ บางคน เมื่อถูกซักในคำอันองอาจของตนก็อาจตอบโต้ยิ่งกว่าที่ตนพูดนั้นอีก เหมือนกับทองคำอันไม่มีเครื่องมัวหมองฉะฉาน

พระสารีบุตรเถรเจ้าก็เบมเช่นนั้น เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงซัก ด้วยทรงทราบว่า พระเถรเจ้าเป็นผู้สมควรแก่การย้อนถาม ๆ คำว่า ศีล หมายถึงมรรคศีล ผลศีล โลภียศีล โลกุตตรศีล ๆ คำว่า มัชฌมอย่างนี้ หมายถึงธรรมอันเป็นฝ่ายสมาธิ คือ หมายความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยมรรคสมาธิ ผลสมาธิ โลภียสมาธิ โลกุตตรสมาธิ ๆ คำว่า มปัญญาอย่างนี้ หมายถึงมรรคปัญญา ผลปัญญา โลภียปัญญา โลกุตตรปัญญา ๆ คำว่า มัชฌมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ หมายถึงธรรมอันเป็นฝ่ายสมาธิ ทั้งสิ้น ซึ่งได้แก่นิโรธสมาบัติ คำว่า เป็นผู้พ้นอย่างนี้ คือ ความพ้นอย่างนี้มีอยู่ ๕ ประการ อันได้แก่พ้นจากกิเลสตัวของคณานัน ๆ ๑ พ้นจากกิเลสตัวของคณานัน ๆ ๑ พ้นจากกิเลสด้วยการตัดขาด ๑ พ้นจากกิเลสในเมื่อตัดกิเลสขาดแล้วสงบอยู่ ๑ พ้นจากกิเลสด้วยเครื่องสลัดออก ๑

พ้นจากกิเลสตัวของคณานัน หมายถึงการข่มกิเลสไว้ด้วยสมาบัติ ๘ ๆ พ้นจากกิเลสตัวของคณานัน ๆ หมายถึงพ้นจากกิเลสด้วยอนุสสนา ๑ มือนิจจานุสสนาเป็นต้น และด้วยสัญญา ๑๐ มินิสัญญาเป็นต้น พ้นจากกิเลสด้วยการตัดขาดนั้น หมายถึงด้วยอริยมรรค ๔ ๆ พ้นจากกิเลสด้วยการตัดขาดและสงบอยู่นั้น หมายความว่าหลุดพ้นซึ่งเกิดขึ้นในที่สุดแห่งกิเลสระงับไปด้วยอานาปานะแห่งมรรค ๆ พ้นจากกิเลสด้วยการสลัดออกนั้น

หมายนิพพาน อันเป็นที่สถิตกิเลสทั้งปวงเสีย ฯ คำว่า ชัมมัตถะ ซึ่งแปล
ไว้ว่า ความรู้ตามธรรมนั้น ในอรรถกถาว่า ได้แก่การถือเอาซึ่งนัยแห่ง
ความรู้ อันเป็นเครื่องอนุมาณซึ่งไปตามการประกอบสมควรแก่ความรู้ซึ่งธรรม
โดยแจ่มแจ้งแล้วเกิดขึ้น

การถือเอานัยของพระสารีบุตรเถรเจ้า เป็นของหาประมาณมิได้
เป็นของไม่มีที่สุด เหมือนกับพระสัพพัญญุตญาณ อันหาประมาณมิได้
อันไม่มีทสนสลดณะนั้น เพราะฉะนั้น พระสารีบุตรเถรเจ้า จึงรู้ว่าองค์
พระศาสดาเป็นอย่างยิ่งด้วยธรรมอัน เป็นผู้เขมมอย่างนี้ ด้วยธรรมอัน
เป็นศาสดาผู้เขมมด้วยธรรมอันนี้ ฯ การถือเอานัยของพระเถรเจ้า ก็เป็น
คติแห่งพระสัพพัญญุตญาณ คือ ไปตามแนวแห่งพระสัพพัญญุตญาณโดยแท้
เพราะฉะนั้น เมื่อท่านจะทำการถือเอานัยนั้นให้ปรากฏ จึงได้กราบทูลเป็นคำ
อุปมา โดยยกเมืองปลายแดนในมัชฌิมประเทศ ขึ้นเป็นเครื่องเปรียบเทียบ
ดังที่แสดงมา สันเนอความในอรรถกถาที่ควรยกมาแสดงเพียงเท่านั้น.

เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๖๒

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยพระสารีบุตรปรินิพพาน

เอกํ สมยํ ภควา สาวตถิย์ วิหริติ เขตวเน อนาถปิณฑิกสุส
อารามे๑ เคน โข ปณ สมเชน อายสุมา สารีปุตฺโต มคเชสุ วิหริ
นาพกคามเก อาพาธโก ทุกฺขิโต พาฬุหคฺฉิลาโนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณท์ที่ ๖๒ ว่าด้วยพระสารีบุตรปรินิพพาน สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หา
ประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๓ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระสารีบุตรเถรเจ้าเกิดอาพาธ เป็นทุกข์ เป็นไข้หนัก อยู่ที่บ้าน นาลกคาม ในแขวงประเทศมคธ ฯ จุนทสมณฺเฑส คือ สามเณรจันท์ ได้เป็นผู้ปฏิบัติพระสารีบุตรเถรเจ้า ฯ ครึ่งนั้น พระสารีบุตรเถรเจ้าก็ได้ ปรีณิพพานด้วยอาพาธนั้น

ครึ่งนั้น จุนทสมณฺเฑส คือ พระจันทเถรเจ้าได้ออบาตร จีวร ของพระสารีบุตรเถรเจ้าไปที่พระเชตวันาราม เข้าไปหาพระอานนท์ ให้แล้ว ถิ่นงลง แจ้งว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระสารีบุตรปรีณิพพานแล้ว นีบาตร จีวรของท่าน ฯ พระอานนตเถรเจ้าจึงกล่าวว่า จุนทะ เรื่องที่เรื่อนำมาน เป็นเรื่องควรไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เราพากันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลเรื่องนีให้ทรงทราบเถิด ฯ จุนทสมณฺเฑส ตอบว่า อย่างนั้นขอรับ

ครึ่งนั้น พระอานนตเถรเจ้ากับจุนทสมณฺเฑสก็ได้พากันไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ พระอานนตเถรเจ้าได้กราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า จุนทสมณฺเฑส บอกว่า พระสารีบุตรปรีณิพพานแล้ว นีเป็นบาตร จีวรของท่าน ฯ กาย ของข้าพระองค์ย่อมเป็นเหมือนถูกเสียบไว้บนหลาว ถึงแม้ว่าทิศทั้งหลาย ก็ย่อมไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์ ธรรมทั้งหลายก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์ เพราะได้ยินคำว่า พระสารีบุตรปรีณิพพานแล้ว พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ สารีบุตร ปรีณิพพานนั้น พาเอสลขันธ์ สมารขันธ์ บัญญาขันธ์ วิตติขันธ์ วิตติญาณทัสสนขันธ์ ไปด้วยหรือ ? พระอานนตเถรเจ้า ทูลตอบว่า หามิได้ พระเจ้าข้า ก็แต่ว่าพระสารีบุตรเป็นผู้สอนข้าพระองค์ เป็นผู้ให้

ข้าพระองค์เจ้า เป็นผู้ที่ทำให้ข้าพระองค์ได้รับความเห็นอันดี ได้ดีอันดี ได้
องอาจดี ได้ร่าเริงดี เป็นผู้ไม่เกียจคร้านในการแสดงธรรม เป็นผู้อนุเคราะห์
เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ข้าพระองค์ทั้งหลายระลึกถึงธรรมอันโอชะของ
พระสารีบุตรเถรเจ้า ระลึกถึงธรรมโกศะของพระสารีบุตรเถรเจ้า ระลึกถึง
ธรรมอนุเคราะห์ของพระสารีบุตรเถรเจ้า พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อานนท์ เราได้บอกแล้วแต่
เมื่อก่อนมิใช่หรือว่า ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักที่ชอบใจทั้งสน
ข้อมมิใช่เป็นธรรมดา ใครปรารถนาไม่ได้ว่า ขออย่าให้สิ่งที่มีชีวิตเกิด มี
ความปรากฏ มีความถูกตักแต่ง มีความแตกหักผุพังเป็นธรรมดา อย่าได้
แตกหักผุพังไปเลย

ดูก่อนอานนท์ ต้นไม้ใหญ่ ๆ ที่มีแก่นแข็งแรงก็ต้องแตกหักผุพัง
ฉับไฉน สารีบุตรที่เป็นเหมือนต้นไม้ใหญ่ โดยเป็นที่พึ่งพาอาศัยของภิกษุสงฆ์
เป็นอันมาก ก็ต้องปรินิพพานฉับนั้น ใคร ๆ ย่อมไม่ได้ตามความปรารถนาว่า
ขออย่าให้สิ่งที่มีชีวิตเกิดขึ้น มีความปรากฏขึ้น มีการถูกตักแต่ง มีการ
แตกหักผุพังเป็นธรรมดา อย่าแตกหักผุพังไปเลย ฯ เพราะฉะนั้นแหละ
อานนท์ เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่ใช่มีสิ่งอื่นเป็น
ที่พึ่ง คือ จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่ใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง

อย่างไรอานนท์ จึงเรียกว่าภิกษุมิตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มี
สิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ฯ อย่างนี้ คือ
ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้เล็งเห็นภายในกาย เล็งเห็นเวทนาใน
จำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม
ทั้งหลาย เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึกดี มีสติ ควรกำจัดอกิขณาโกมนัส
ในโลกเสียได้ ฯ อย่างนี้แหละอานนท์ จึงเรียกว่าภิกษุมิตนเป็นเกาะ
มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่ใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง
ไม่ใช่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง

คก่อนอนนท ภิกษุเหล่าใดในปัจจุบันนี้ หรือในเวลาเราล่วงไปแล้ว
จักเป็นผู้เป็นคนเป็นเกาะ ผู้คนเป็นที่พัก ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พัก คือ มีธรรม
เป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พัก ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พัก หรือภิกษุเหล่าใดใครต่อ
การศึกษา ภิกษุเหล่านั้นจะได้สำเร็จผลอันเลิศ ดังนี้ สิ้นเนื้อความในพระ
บาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในเรื่องนี้ ขอเดิมอรรถกถาเพียงเล็กน้อย คือ ในอรรถกถาคึงเป็นคำ
ปจฉาไว้ว่า กครสมิ กาคเ พระสารีบุตรเถรเจ้าปรินิพพานในปีไหน ?
แล้วท่านแก้ไขไว้ว่า ภควโต ปรีนิพพานสัจจธเร พระสารีบุตรเถรเจ้า
ปรินิพพาน ในปีทีพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ส่วนเดือนนั้น ในอรรถกถาแห่ง
พระสูตรข้างหน้างว่า เป็นเดือน ๑๒ เพ็ญ ดังนี้

ส่วนเนื้อความในอรรถกถาแห่งพระสูตรนั้น บ้านนาลกคามนั้น
เป็นบ้านเกิดของพระสารีบุตรเถรเจ้า ฯ คำว่า จุนทสมณเทศนั้น ได้แก่
น้องชายคนเล็กของพระสารีบุตรเถรเจ้า ฯ ในเวลาที่พระจุนทเถรเจ้ายังไม่
ได้อุปสมบท ภิกษุทั้งหลายเรียกว่าจุนทสมณเทศ ถึงแม้ว่าในเวลาท่านเป็น
พระเถระแล้ว ก็เรียกอย่างนั้นอีก ฯ ขื่อว่าจุนทสมณเทศเป็นผู้ปฏิบัตินั้น
คือ เป็นผู้กระทำหน้าที่บำรุงด้วยการจัดนาล้างหน้า ไม่สัพพัน บัดกวาดบริเวณ
บิณฑวน และจัดบาตร จีวร ให้แก่พระสารีบุตรเถรเจ้าทุกประการ

คำว่า ปรีนิพพานในปีทีพระพุทธเจ้าปรินิพพานนั้น มีเรื่องมาว่า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าออกพรรษาแล้ว ก็เสด็จออกจากบ้านเวฬุคาม
แล้วทรงย้อนกลับมาตามทางเดิม ด้วยทรงพระดำริว่า จะเสด็จไปที่กรุง
สาวัตถี ก็ได้เสด็จไปถึงกรุงสาวัตถี แล้วเข้าไปที่พระเชตวันาราม ฯ
พระธรรมเสนาบคีสารีบุตรก็ได้ไปเฝ้า ถวายบังคมแล้วไปพักอยู่ในที่พัก
กลางวันแห่งหนึ่ง เมื่อพวกอันเตวาสิกไปแสดงความเคารพต่อท่านแล้ว
เลิกไป ท่านก็บัดกวาดที่พักกลางวัน แล้วปูแผ่นหนังลง ล้างเท้าแล้ว

ก็นั่งเข้าผลสมาบัติ ฯ เมื่อออกจากผลสมาบัติตามกำหนดแล้ว ท่านก็มีปริวิตกขึ้นว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายกับพระอัครสาวกใครนิพพานก่อนกัน ก็ทราบว่าพระอัครสาวกปรินิพพานก่อน ท่านจึงได้แสดงอายุสังขารของท่าน แล้วท่านก็ทราบว่า อายุสังขารของเราจักเป็นไปอีกเพียง ๗ วันเท่านั้น แล้วจึงคิดว่า เราก็จักปรินิพพานในที่ใด ก็เห็นได้ว่า พระราหุลได้ปรินิพพานบนดาวดึงส์ พระอัญญาโกณฑัญญะได้ปรินิพพานที่สระอโนตตัมภ์ เราก็จักปรินิพพานในที่ไหน คิดดังนี้กลับไปกลับมา ก็เกิดความสลดใจ โดยนึกถึงมารดาว่า มารดาของเราได้เป็นมารดาของพระอรหันต์ถึง ๘ องค์ แต่ว่ายังไม่เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แล้วจึงพิจารณาว่า มารดาของเรามีอุปนิสัยหรือไม่ ก็รู้ว่า มีอุปนิสัยจักได้สำเร็จโสดาปัตติมรรค จักได้ตรัสรู้ธรรมด้วยเทศนาของใคร ก็เห็นได้ว่าจักได้ตรัสรู้ธรรมด้วยธรรมเทศนาของเรา ไม่ใช่ด้วยของผู้อื่น แต่ถ้าเรามีความขวนขวายน้อยเสีย ก็จะไปข้างหน้าที่จักมีผู้กล่าวได้ว่า พระสารีบุตรเป็นที่พึ่งของผู้อื่นเป็นอันมาก เพียงแต่ในวัน^๕ที่แสดงสมจิตตสูตรเท่านั้น ก็มีเทวดาได้บรรลุพระอรหันต์ถึงพันโกฏิ ส่วนเทวดาที่บรรลุมรรค ๓ คณนามิได้ ถึงแม้ว่าในที่อื่น ๆ ก็มีผู้ตรัสรู้เป็นอันมาก พวกที่ได้เกิดในสวรรค์เพราะเลื่อมใสต่อพระสารีบุตรเท่านั้น ก็ถึง ๘ หมื่นตระกูล แต่ว่าพระสารีบุตรไม่อาจทำมารดาของตนให้ออกจากมิชฉาทิฏฐิได้ ดังนี้

เพราะฉะนั้น เราก็จักเปลื้องมารดาให้ออกจากมิชฉาทิฏฐิ แล้วจักปรินิพพานในห้องที่เราเกิด ครั้นตกลงดังนี้แล้วก็คิดว่า วันนี้เราก็จักไปทูลขออนุญาตต่อองค์พระศาสดา แล้วจักออกเดินทางไป จึงได้สั่งพระจุนทเถระเจ้าว่า จุนทะ เชิญให้สัตตยาแก่พวกภิกษุบริวาร ๕๐๐ องค์ ของเราให้เตรียมบาตรจิ๋วไว้ว่า พระธรรมเสนาบดีประสงค์จะไปบ้านนาลกคาม ฯ พระจุนทเถระเจ้าก็กระทำตามคำสั่ง ฯ พระภิกษุทั้งหลายก็เก็บเครื่องเสนาสนะไว้แล้ว ก็ถือเอาบาตร จิ๋ว ไปหาพระเถระเจ้า ฯ

พระเถระเจ้าก็เก็บเครื่องเสนาสนะ บัดกวาดที่พักกลางวัน ขึ้นอยู่ที่ประตู
 แห่งที่พักกลางวัน แล้วแลดูที่พักกลางวันด้วยคิดว่า การที่เราบุตร
 เป็นครูสหายแล้ว การกลับมาคืออีกเป็นอันไม่มี ดังนี้ แล้วยกปากกม ๕๐๐
 องค์ ซึ่งเป็นบริวารไปเฝ้าองค์พระศาสดาจารย์ กวายนั่งแล้วก็กราบ
 ทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงอนุญาตแก่ข้าพระองค์เถิด ขอพระ
 สุกตเจ้าจงทรงอนุญาตแก่ข้าพระองค์เถิด เป็นเวลาที่ข้าพระองค์จัก
 ปรีณิพพานแล้ว ข้าพระองค์ได้ปลงอายุสังขารแล้ว พระเจ้าข้า ฯ เมื่อ
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า เธอจงปรีณิพพานเถิด พวกมิถาทัฏฐิก
 จักคิดเถินได้ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายสรรเสริญความตาย เมื่อพระ
 พุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า เธออย่าปรีณิพพาน พวกมิถาทัฏฐิกก็จัก
 ยกโทษคิดเถินได้ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายสรรเสริญคุณแห่งวัฏฏสงสาร
 เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงไม่ตรัสทั้ง ๒ อย่าง

โดยเหตุนั้น พระพุทธเจ้าของราทั้งหลายจึงได้ตรัสถามกันว่า สาริบุตร
 จักปรีณิพพานในที่ไหน ? พระสาริบุตรเถระเจ้ากราบทูลว่า ห้องประสูติ
 ในบ้านนาลกคาม แขวงประเทศมคธมอญ ข้าพระองค์จักปรีณิพพาน
 ในที่นั้น พระเจ้าข้า เมื่อพระสาริบุตรกราบทูลอย่างนั้น จึงตรัสว่า
 สาริบุตร แล้วแต่เวลาอันสมควรเถิด ก็แต่ว่าการที่ภิกษุทั้งหลายจัก
 ได้เห็นภิกษุเช่นเธอเป็นของยาก เพราะฉะนั้น เธอจงแสดงธรรมแก่
 ภิกษุทั้งหลายก่อนเถิด ดังนี้ ของดเนอความอันเกี่ยวกับพระสาริบุตรแสดง
 ธรรมและปรีณิพพานไว้เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๖๓

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยเรื่องปรีณิพพานแห่งพระสารีบุตร

เถโร สตฺถา มยุหิ อธิวิกุพฺพนปฺพุพฺพคมฺ ฐมฺมเทสนํ ปจฺจาสิ-
รตฺติ ฌตฺวา ภกฺวนติ วนฺทิตฺวา ตาลปฺปมาณนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณท์ที่ ๖๓ ว่าด้วยเรื่องปรีณิพพานแห่งพระสารีบุตรเถรเจ้า สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

อรรถกถา

ดำเนินความตามอรรถกถาแห่งพระสูตรที่ ๓ ในนาลันทวรรคที่ ๒
ในสติปัฏฐานสังยุต เรื่องพระสารีบุตรเถรเจ้าปรีณิพพาน ต่อจาก
กัณท์ที่ ๖๒ นั้นว่า พระสารีบุตรเถรเจ้าทราบดีว่า สมเด็จพระบรมศาสดา
ทรงพระประสงค์ซึ่งการแสดงธรรม โดยมีการแสดงฤทธิ์เป็นเบื้องต้นของ
ท่านแล้ว ท่านจึงถวายบังคม ท่านจึงเหาะขึ้นไปสู่เวหาสูงประมาณ ๑ ชั่วโมง
ต้นตาล แล้วลงมาถวายบังคมซึ่งพระบาทขององค์พระทศพลศาสดา แล้ว
เหาะขึ้นไปอีก ๒ ชั่วโมงต้นตาล แล้วลงมาถวายบังคมอีก ทำอยู่นั้นจนเหาะขึ้น
ไปถึงชั่วโมง ๗ ต้นตาล เมื่อท่านแสดงปฏิหารีย์หลายร้อยประการแล้ว ประการ
ธรรมกถา ๑ ท่านได้แสดงธรรมด้วยกายอันปรากฏก็มี ด้วยกายอัน
ไม่ปรากฏก็มี ให้ปรากฏเห็นแต่กายเบื้องบนก็มี ให้ปรากฏเห็นแต่
กายเบื้องล่างก็มี ให้เห็นเป็นแสงจันทร์ในเวลาที่ท่านไม่ให้เห็นกายของ
ท่านก็มี ให้เห็นเป็นแสงอาทิตย์ก็มี ให้เห็นเป็นสีกุเขากมี ให้เห็นเป็นสี
น้ำสมุทรก็มี ให้เห็นเป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็มี ให้เห็นเป็นท้าวเวสวัณ

มหาราชกัมมิ ให้เห็นเป็นท้าวสักกเทวราชกัมมิ ให้เห็นเป็นมหาพรหมกัมมิ ฯ
เมื่อท่านแสดงปาฏิหาริย์หลายร้อยประการ คั้นแล้ว ก็แสดงธรรมกถา ฯ
ชาวกรุงสาวคตหงสน ก็ได้เกิดอณิกถันมาประชุมกัน ฯ พระเถระเจ้า
จึงลงจากอากาศถวายบังคมพระบาทขององค์พระศัพทศาสดา แล้วขึ้นอยู่

ถ้าคัมภีร์ องค์พระศัพทศาสดาจึงตรัสถามว่า สารับตร ธรรม
ปริยายอันนี้มีชื่อว่าอย่างไร ฯ ท่านกราบทูลว่า มีชื่อว่า สหณิกพิตะ
พระเจ้าข้า ฯ องค์พระศาสดาจึงตรัสว่า คือสารับตร ธรรมปริยาย
นี้ชื่อว่า สหณิกพิตะ เป็นอันถูกคัมภีร์แล้ว ฯ คำว่า สหณิกพิตะนี้ แปลว่า
กัฬาราชสีห์ หมายความว่า คล้ายกับเป็นการเล่นสนุกแห่งราชสีห์
ฉะนั้น พระเถระเจ้าได้เหยียบคัมภีร์ อันมีสีแดงดั่งน้ำครั่ง ออกไปจับ
พระบาท ซึ่งมีอาการคล้ายกับหลังเต่าทองขององค์พระศาสดา แล้วกราบ
ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญบารมีทั้งหลาย
มาตลอดหนึ่งอสงไขยกับแสนกัลป์ ก็เพื่อจะได้กราบไหว้ ซึ่งพระบาท
ของพระองค์ทั้งคุณ ความประสงคณันของข้าพระองค์ ก็ได้สำเร็จแล้ว
อันคัมภีร์นี้ไป ความประจวบกับพระองค์ด้วยปฏิสนธิไม่มีอีกแล้ว เป็น
อันว่า ความคั่นเคยกับพระองค์ได้ขาดไปแล้ว ข้าพระองค์จักเข้าไปสู่
เมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระนฤพาน ซึ่งไม่รู้แก่ ไม่รู้ตาย มีแต่
ความสุขทุกเวลา มีแต่ความเยือกเย็นอยู่เป็นนิจ ไม่มีความสะดุ้ง
จิตประการใด ซึ่งเป็นเมืองที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย หลายแสนพระองค์ได้
เข้าไปแล้ว ถ้าพระองค์ไม่ทรงพอพระทัยซึ่งสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อันมีในกาย
วาจาของข้าพระองค์ ขอพระองค์จงอดโทษอันนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เวลานี้ได้ทรงเป็นที่ข้าพระองค์จักต้องถวายบังคม
ถวายแล้ว พระเจ้าข้า

องค์พระศาสดาจึงตรัสว่า เราตถาคตได้อดโทษให้แก่เธอแล้ว
สารับตร สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นทางกาย วาจาของเธอ จะไม่เป็นที่พอใจ
เรา บ่อมไม่มี บัดนี้เธอจงดูแต่เวลาอันสมควรเถิด ฯ พอสมเด็จพระ

ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่พระสารีบุตรเถระเจ้า ผู้ถวายบังคมซึ่งพระบาทของพระองค์ แล้วลุกขึ้นนั้น มหาปรุฬห์ คือ แผ่นแผ่นดินอันใหญ่ ซึ่งทรงไว้ซึ่งภูเขาสิเนรุราช และภูเขาหิมพานต์ ภูเขาปริกัณห์ ก็เป็นประหนึ่งว่า จะกล่าวว่า วันนั้นข้าพเจ้าไม่อาจทรงคุณราศีของพระสารีบุตรไว้ได้ แล้ว จึงได้แสดงอาการสะท้อนสะท้อนหวั่นไหว ตลอดลงไปถึงน้ำที่รองแผ่นดินข้างล่าง พร้อมกันทั่วทั้งมหาปรุฬห์

ในขณะนั้น กลองทิพย์ก็บันลือขึ้นในอากาศ เมฆใหญ่ก็ตั้งขึ้น ฝนโบกขรพรรษก็ตกลงมา ฯ องค์พระศาสดาทรงพระดำริว่า เราจักให้พระธรรมเสนาบดีถึงเฉพาะ แล้วทรงเสด็จลุกจากที่พึงธรรมทรงบำยพระพักตร์ไปที่พระคันธกุฎี ไปทรงยืนอยู่บนแผ่นแก้วมณี ฯ พระสารีบุตรเถระเจ้าก็กระทำปทักษิณถึง ๓ รอบ แล้วถวายบังคมซึ่งองค์พระบรมศาสดาทรงข้างซ้าย ข้างขวา ข้างหน้า ข้างหลัง แล้วกราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้หมอบลงแทบพระบาทของพระอโนมทัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อก่อนหน้า ๑ อสงไขย กับแสนกัลป์มาแล้วนี้ ก็ได้ปรารถนาเพื่อจะพบเห็นพระองค์ ความปรารถนาอันนั้นของข้าพระองค์ก็ได้สำเร็จแล้ว การเห็นพระองค์ในครั้งนั้นเป็นครั้งแรก ส่วนการเห็นพระองค์ในครั้งนั้นเป็นครั้งสุดท้าย การที่จะได้เห็นพระองค์อีกเป็นอันไม่มีอีกแล้ว พระเจ้าข้า กราบทูลดังนี้แล้ว ก็ประณมอัญชลีขนออกเดินไป จนพ้นทัศนวิสัยไกลเขตที่จะแลเห็น แล้วหันกลับมาถวายบังคมอีก แล้วจึงเลิखไป

ในคราวนั้น เมื่อแผ่นดินอันใหญ่ไม่อาจจะทรงคุณธรรมของท่านได้ ก็ได้ไหว้ตลอดถึงน้ำรองข้างล่างเป็นที่สุด อันคำนวณหนาลึกได้ ๒ แสน ๔ หมื่น โยชน์ ฯ ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดส่งภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลาย จงตามไปส่งพี่ชายใหญ่ของเธอทั้งหลาย ฯ ในขณะนั้น บริษัททั้ง ๔ นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียว ในพระเชตवनารามนั้น ก็ได้ตามไปส่งพระสารีบุตรเถระเจ้า

ฝ่ายว่าชาวกรุงสาวัตถี ก็กล่าวกันว่า พระสารีบุตรเถระเจ้าได้หลออำลาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปปริณิพพาน พวกเราจักต้องพากันไปดู แล้วก็จะกลืนกลืนกันออกมา เหมือนประหนึ่งว่าประตูอันกว้างใหญ่ของพระ

นครสาวคดี จะไม่เพียงพอกแก่คนทั้งหลาย คนทั้งหลายได้ถือดอกไม้ และของหอมเป็นคัน ออกมาจากกรุงสาวคดีอย่างถื่นเกลาม ได้พากันร้องให้ สหายผม คิคคามพระเถระเจ้าไปช่วยถ้อยค่านาพาประการ เป็นต้นว่า บัณฑิตพวกเรามาถามว่า พระธรรมเสนาบดีผู้มีบุญญามากอยู่ที่ไหน พวก เราจักได้ไปหาใคร จักได้ถวายเครื่องสักการบูชาแก่ใคร พระเถระเจ้า กาลังออกเดินทางไปแล้ว ดังนี้ เพราะเหตุที่พระเถระเจ้า เป็นผู้มีบุญญา มาก จึงได้สั่งสอนมหาชนว่า ทางนี้เป็นทางที่คนทั้งหลายล่วงเลยไปมิได้ ถึงแม้ว่าท่านทั้งหลายก็จะหยุดคอยท่าน ท่านทั้งหลายอย่าได้ประมาทต่อ องค์พระศัพทสาสดา ว่าดังนี้แล้วก็ให้ภิกษุสงฆ์กลับไป ส่วนท่าน ก็ได้ออกเดินทางต่อไปพร้อมกับบริวารของตน ๆ คนเหล่าใด พากัน ร้องให้คิคคามว่า เมื่อก่อนพระผู้มีเจ้าไปแล้วยังรักกลับมา ส่วนการไป ครั้งนี้ เป็นการไปไม่กลับมา ท่านก็ให้คนเหล่านั้นกลับไปด้วยโอวาทว่า ขอท่านทั้งหลายจงอย่าประมาท ธรรมศาสนาทงทั้งหลายต้องเป็นอย่างนี้

ในคราวนั้น พระสารีบุตรเถระเจ้าได้สงเคราะห์คนทั้งปวง ไป ตามลำดับมรรคา โดยค้ำคั้นแห่งละคั้นเท่านั้น ก็ได้ ๗ วันพอดี จึง ได้ไปถึงบ้านนาลกคาม ซึ่งเป็นบ้านเกิดของท่านในเวลาเย็น แล้ว ท่านได้ขึ้นอยู่ที่โคนต้นนิโครธ อันมีอยู่ใกล้ประตูบ้าน ๆ ในลำดับนั้น หลานชายของท่านชื่อว่าอุปเวตกุมาร ได้ออกไปพบ จึงไปไหว้ท่าน ท่านถามว่า ขยายของเจ้ายังอยู่ในเรือนหรือ ? อุปเวตกุมารตอบว่า ยังอยู่ ฯ เมื่อท่านบอกว่า เจ้าจงไปบอกว่า เรามาถึงทนแล้ว เมื่อ ขยายถามว่า มาทำไม ให้เจ้าบอกว่า วันนี้นานจะพักอยู่ภายในบ้าน สัก ๑ วัน ขอจงให้จัดห้องที่ท่านประสูติไว้ ทั้งจงจัดที่พักสำหรับภิกษุ ๕๐๐ องค์ด้วย ฯ กุมารนั้นก็ไปบอกแก่ขยายว่า พระเถระเจ้าผู้เป็นลุง มาถึงแล้ว ฯ ขยายจึงถามว่า อยู่ที่ไหน ? ตอบว่า อยู่ที่ประตูบ้าน ฯ มีใครมาด้วยบ้าง ? มีภิกษุ ๕๐๐ องค์ ฯ มาเพราะเหตุไร ? กุมาร นั้นก็ได้แจ้งเหตุทั้งปวงนั้นให้ทราบ ฯ ขยายซึ่งเป็นมารดาของพระสารีบุตร เถระเจ้าจึงคิดว่า บุตรของเราให้จัดที่พักสำหรับภิกษุ มากมายถึงเพียงนี้

เพราะเหตุไร บุตรของเราได้บวชตั้งแต่ในเวลาเป็นหนุ่ม แล้วจะมาอยาก
เป็นคฤหัสถ์ในเวลาแก่เฒ่าหรือ คิดแล้วจึงให้คนจัดห้องประสูติ และ
ให้จัดที่พักสำหรับภิกษุ ๕๐๐ องค์ ให้ตามประทีปด้าม ออกไปรับพระ
เถรเจ้า ฯ พระเถรเจ้าก็ขึ้นสู่ปราสาทพร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ องค์ แล้ว
เข้าไปนั่งอยู่ในห้องประสูติ ครั้นนั่งแล้วจึงบอกภิกษุทั้งหลายว่า ท่าน
ทั้งหลายจงไปพักในที่พักเถิด

พอภิกษุเหล่านั้นไปพักเรียบร้อยแล้ว อาพาธอันแรงกล้า ก็
เกิดขึ้นแก่พระสารีบุตรเถรเจ้า ฯ เวทนาอันมีมรณะเป็นที่สุด ด้วยโรค
ลงแดงก็เกิดขึ้น ต้องมีภาชนะหนึ่งเข้า ภาชนะหนึ่งออก ฯ ฝ่ายมารดา
ของท่าน จึงได้ไปยื่นฟังประตูห้องของตนอยู่ ฯ ท้าวมหาราชทั้ง ๔
เพื่อพิจารณาว่า เวลานพระสารีบุตรเถรเจ้า ผู้เป็นเสนาบดีในทาง
ธรรมอยู่ที่ไหน ก็เห็นว่านอนอยู่ที่เตียงปรีณิพพานในห้องประสูติ ที่บ้าน
นาลกคาม พวกเราจักต้องไปดูเป็นครั้งสุดท้าย แล้วจึงพากันมาไหว้
แล้วก็ยืนอยู่ เมื่อพระเถรเจ้าถามว่า พวกท่านคือใคร ? ก็ตอบว่า
คือท้าวมหาราชทั้ง ๔ ฯ พวกท่านพากันมาเพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะ
ประสงค์จักเป็นผู้พยาบาลไข้ ฯ ท่านจึงว่า ผู้พยาบาลไข้ของอาตมามี
อยู่แล้ว จงพากันกลับไปเถิด ฯ พอพวกท้าวมหาราชทั้ง ๔ กลับไปแล้ว
ท้าวสหสันันท์เทวราชผู้เป็นจอมเทพยเจ้าทั้งหลาย ก็มาโดยทำนองเดียว
กัน ฯ เมื่อท้าวสหสันันท์เทวราชกลับไป มหาพรหมก็มาถึง ฯ พระ
เถรเจ้าก็ให้มหาพรหมกลับไป

ฝ่ายนางพราหมณ์ผู้เป็นมารดา ได้เห็นการมาของเทวดาทั้งหลาย
จึงไปที่ประตูห้องประสูติ เพื่อยากทราบว่ พวกนั้นมาไหว้บุตรของ
เราด้วยเหตุใด แล้วถามพระจุนทเถรเจ้าว่า ใครมา ? พระจุนทเถรเจ้า
ก็เล่าให้ฟังดังที่แสดงมาแล้วนั้น แล้วบอกแก่พระสารีบุตรว่า ท่าน
ขอรับ มหาอุบาสิกามาแล้ว ฯ พระสารีบุตรเถรเจ้าจึงถามว่า เพราะ
เหตุไร จึงมาไม่ใช่เวลาเช่นนั้น ฯ มารดาตอบว่า เพื่อยะมาดูเจ้า

แล้วถามว่า พวกที่มาหาเจ้าครั้งแรกนั้นคือใคร ๆ พระสารีบุตรเถรเจ้าตอบว่า คือ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ๆ มารดาจึงถามว่า ก็เจ้าผู้เป็นบุตรของเรายังใหญ่กว่าท้าวมหาราชทั้ง ๔ อีกหรือ ? ท่านก็ตอบว่า ตุก่อนอุบาสกา ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้น คล้ายกับคนวัด เพราะจำเดิมแต่ต้องพระศาสดาทรงถือปฏิสนธิมา ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้น ก็ได้ถือพระขรรค์กระทำการอารักขา ๆ มารดาจึงถามต่อไปว่า เมื่อท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้นไปแล้ว ใครมาอีก ๆ พระเถรเจ้าตอบว่า พระอินทร์ซึ่งเป็นจอมแห่งเทวดาทั้งหลาย ๆ มารดาจึงถามอีกว่า ก็เจ้าผู้เป็นบุตรของเรายังใหญ่กว่าพระอินทร์ ผู้เป็นจอมของเทวดาทั้งหลายอีกหรือ ? ท่านก็ตอบว่าอย่างนั้น เพราะพระอินทร์นั้น คล้ายกับสามเณรผู้ถือสังฆของ ในเวลาที่ต้องพระศาสดาของเราเสด็จลงมาจากดาวดึงส์ พระอินทร์นั้นเป็นผู้ถือบาตรจีวรตามเสด็จลงมา ? ก็เมื่อพระอินทร์กลับไปแล้วใครมาซึ่งคุณหนึ่งว่า มีรัศมีดังเปลวเพลิง ๆ ตุก่อนอุบาสกา ผู้นั้นคือมหาพรหมซึ่งเป็นครูของอุบาสกา ๆ ก็มหาพรหมผู้ซึ่งเป็นครูของเรายังไม่ใหญ่เท่าเจ้าผู้เป็นบุตรของเราอีกหรือ ? ท่านตอบว่า อย่างนั้นอุบาสกา ๆ วันที่ครูของอาคมมาประสูตินั้น มหาพรหมทั้ง ๔ ต้องได้รองรับครูของอาคม ด้วยสุวรรณชาลาซ้ายทองคำก่อนคนทั้งหลาย

ในลำดับนั้น เมื่อนางพราหมณ์ผู้เป็นมารดาของพระสารีบุตรเถรเจ้า คิดอยู่ว่า บุตรของเรายังมีอานุภาพถึงเพียงนี้ ส่วนครูแห่งบุตรของเราจักมีอานุภาพเช่นไรหนอ ดังนั้น ปีติ ๕ ประการก็เกิดแผ่ซ่านตลอดสรีระกาย ๆ พระสารีบุตรเถรเจ้าจึงคิดว่า เวลานั้นมารดาของเราได้เกิดปีติโสมนัสแล้ว เป็นเวลาที่เราจะต้องแสดงธรรม จึงถามว่า มหาอุบาสกาคิดอะไร ? มารดาก็ตอบว่า โยมคิดอยู่ว่า บุตรของเรายังมีอานุภาพยิ่งใหญ่อถึงเพียงนี้ องค์พระศาสดาผู้เป็นครูแห่งบุตรของเรา จักมีอานุภาพยิ่งใหญ่อถึงเพียงไหน ๆ พระเถรเจ้าจึงว่า ตุก่อนมหาอุบาสกา ในวันต้องพระศาสดาของเราประสูติก็ดี เสด็จออกทรงผนวชก็ดี ตรัสรู้ก็ดี ทรงประกาศพระธรรมจักรก็ดี หมั่นโลกธาตุทั้งสนกัมปนาทหวาด

โหว ผู้ที่ชื่อว่ามัลล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ความรู้เห็นในวิมุตติเสมอกับองค์พระศาสดาของเราขอมไม่มี ดังนี้ แล้วก็แสดงพระพุทธรูปไปโดยพิสดาร แล้วแสดงธรรมอันเกี่ยวกับพุทธรูปสืบต่อไป

ในเวลาจบการแสดงธรรมแล้ว นางพราหมณ์ผู้เป็นมารดาได้สำเร็จโศดาปัตติผล แล้วกล่าวว่า ลูกอุปติสส์เอ๋ย เหตุไรเจ้าจึงได้ทำอย่างนี้ สิ่งที่ไม่รู้จักตายเช่นนั้น เจ้าไม่ได้ให้แก่มารตามาตลอดเวลาถึงเพียงนี้ ฯ พระสารีบุตรเถรเจ้าจึงคิดว่า บัดนี้เป็นอันได้ให้ค่าข้าวบิณฑานมแก่นางสารีพราหมณ์สมควรแก่ผู้เป็นมารดาแล้ว จึงบอกว่า ไปเกิดอุบาสิกา แล้วก็ส่งให้นางพราหมณ์กลับไป จึงถามว่า จุนทะ เวลานี้เป็นเวลาเท่าไร ? พระจุนทะเถรเจ้าก็ตอบว่า เป็นเวลาจวนสว่างแล้ว ขอรับ ดังนี้ ของดเนื้อความข้างหน้านั้นไว้เพียงเท่านี้.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยปริณิพพานแห่งพระสารีบุตรตอนปลาย

ภิกขุสงฆ์ สมนิปาเตสตี ฯ สมนิปติโต ภนฺเต ภิกขุสงฺโฆติ ฯ มาอุกฺกัปปิตฺวา นิสฺสาเปติ จุนฺทติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย กัณฑ์ที่ ๖๔ ว่าด้วยปริณิพพานของพระสารีบุตรตอนปลาย สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

อรรถกถา

คำเนนความคามอรรถกถาว่า พระสารีบุตรเถรเจ้าได้สั่งพระจุน-
เถรเจ้าว่า จงให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ฯ เมื่อพระจุนเถรเจ้าบอกว่า
พระภิกษุสงฆ์ประชุมกันพร้อมแล้ว ท่านจึงบอกว่า จุนทะจงพยุงเรา
ลูกนัง ฯ พระจุนเถรเจ้าก็พยุงท่านลูกนัง ฯ ท่านก็กล่าวแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า คุณก่อนท่านทั้งหลาย ฯ ได้เที่ยวไปกับข้าพเจ้าตลอด ๔๔
พรรษาแล้ว ท่านทั้งหลายไม่ชอบใจสิ่งใด ซึ่งเป็นส่วนกาย หรือเป็น
ส่วนวาจาของข้าพเจ้า ขอท่านทั้งหลาย จงอดโทษนั้นแก่ข้าพเจ้า ฯ
พระภิกษุสงฆ์ตอบว่า เมื่อข้าพเจ้าทั้งหลายเที่ยวไปกับท่าน เหมือนดังเงา
ของท่าน ตลอดกาลนานถึงเพียงนี้ สิ่งซึ่งว่า ไม่เป็นที่ชอบใจ
ของข้าพเจ้าทั้งหลายย่อมไม่มี ก็แต่ว่า ขอท่านจงอดโทษแก่ข้าพเจ้า
ทั้งหลาย ฯ ลำคัมภีรนี้ พระสารีบุตรเถรเจ้าก็ม้วนจักรใหญ่มาปิดหน้า
แล้วนอนตะแคงข้างขวา เขาอนุบุพพสมาบัติทั้ง ๘ เหมือนกับองค์พระ
ศาสดา โดยอนุโลมปฏิโลม กระทำซึ่งปฐมฌานให้เป็นต้น จนกระทั่ง
ออกจากจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้ว ก็ปริณิพพาน ด้วยปริณิพพาน-
ธาตุ อันเป็นอนุปาทิเสส หากิเลสและวิบากขันธ์เหลืออยู่ไม่ได้ ในขณะที่
พินณันคินอันใหญ่นี้ ก็มันลือลั่นประหนึ่งว่าจะหลุดทำลาย

ฝ่ายอุบาสิกาผู้เป็นมารดาของพระสารีบุตรเถรเจ้า ก็ถูกชนด้วย
คิดว่า บุตรของเราไม่กล่าวสิ่งใดหรือ แล้วไปคลำดูที่หลังเท้าก็ทราบ
ว่า ปริณิพพานแล้ว จึงร้องขึ้นด้วยเสียงอันดัง หมอบลงที่เท้าร้องรำพัน
จนกระทั่งอรุณขึ้นด้วยคำว่า ลูกเอ๋ย เมื่อก่อนมารดาไม่รู้จักความดีของ
เจ้า มาบัดนี้มารดาไม่มีโอกาสที่จะให้พระภิกษุหลายร้อย หลายพัน หลาย
แสนองค์มาเจ้าเป็นต้น มานั่งฉันอาหารอบที่บานนเสียบแล้ว มารดาไม่มีโอกาส
ที่จะให้เจ้าได้นั่งห่มสบงจีวรเสียบแล้ว มารดาไม่ได้โอกาสที่จะสร้างวิหาร
ตั้งร้อยกองพันเสียบแล้ว คังน

พอรณขึ้น ก็ให้หาพวกช่างทองมาประชุมพร้อมกันแล้ว ให้
เปิดห้องทองคำออก ให้ช่างแห่งทองคำทั้งหลายด้วยตาชั่งใหญ่ แล้ว
บอกว่า ท่านทั้งหลายจงทำเรือนยอด ๕๐๐ หลัง ทิวางเครื่องบูชา ๕๐๐
หลัง ฯ ฝ่ายท้าวสักกเทวราชก็ตรัสสั่งวิญญกรรมเทพบุตรว่า พระธรรม-
เสนาบคิปรินิพทานแล้ว เจ้าจงไปสร้างเรือนยอด ๕๐๐ หลัง ทิวางเครื่อง
บูชา ๕๐๐ หลัง ฯ เป็นอันว่ามหาอุบาสกาได้สร้างพินหลัง วิญญกรรม
เทพบุตรนิรมิตพินหลัง รวมเป็น ๒ พินหลังด้วยกัน ฯ ในลำดับนั้น
มหาอุบาสกาจึงให้สร้างประรำใหญ่ล้วนแล้วด้วยไม้แก่น ให้ตั้งเรือนยอด
ใหญ่ขึ้นที่กลางประรำ ให้ตั้งเรือนยอดนอกนั้น คล้ายกับเป็นบริวาร
แล้วก็ปรารภให้มีสาธุกิริยา คือ การเล่นต่าง ๆ เพื่อบุชาศพบของพระ
เถรเจ้า ฯ ผู้ที่มาในงานนั้น มีทั้งเทพยตามนุษย์อยู่กันเป็นลำดับไป
คือ พวกมนุษย์อยู่กันเทวดา พวกเทวดาอยู่กันพวกมนุษย์ ต่อ ๆ กันไป ฯ
มีอุปัฏฐายิกาของพระเถรเจ้าคนหนึ่ง ชื่อว่าเรวดี คิดว่า เราจะบูชาพระ
เถรเจ้า จึงให้สร้างกระถางดอกไม้มงคลขึ้น ๓ ใบ แล้วนำไปบูชา

ฝ่ายท้าวสักกเทวราชก็ทรงดำริว่า เราจะบูชาพระเถรเจ้า จึงได้
ห้อมล้อมด้วยนางนาฏอัปสร ๒ โกฏิกลงเสด็จลงมาจากดาวดึงส์สวรรค์ ฯ
มหาชนคนทั้งปวงก็ได้พากันหันหลังกลับไปว่า ท้าวสักกเทวราชเสด็จ
ลงมา ฯ ฝ่ายอุบาสกานั้น เมื่อหันหลังกลับมาดูก็ไม่อาจยั้งตั้งอยู่ได้ เพราะ
ตัวถือของหนัก ก็ล้มลงไปในระหว่างคนทั้งหลาย ฯ เมื่อคนทั้งหลาย
ไม่เห็น ก็ได้เหยียบบดถึงแก่ความตาย พอตายแล้วก็ได้ขึ้นไปเกิดใน
กนกวิมาน ในดาวดึงส์เทวสถาน ฯ พอเกิดก็มีอัศภาพประหนึ่งว่า
ท่อนทองคำ มีประมาณได้ ๓ คาวุต ประดับด้วยเครื่องอลังการ
ประมาณ ๖๐ เล่มเกวียน มีนางอัปสรพินหนึ่งเป็นบริวาร

นางเทพธิดานั้น ได้เห็นสิริสมบัติของตนแล้วก็คิดว่า สิริสมบัติ
อันใหญ่นี้ เราได้ด้วยกระทำสิ่งใดไว้ ก็เห็นได้ว่า เราบูชาด้วยกระถาง
ดอกไม้ทองคำ ๓ กระถาง ในที่ปรินิพทาน แห่งพระสารีบุตรเถรเจ้า
มหาชนได้เหยียบเราตาย เราจึงได้ขึ้นมาเกิดในที่นี้ เราได้สิริสมบัติ

อันใหญ่ เพราะอาศัยพระเถระเจ้า เราจะแสดงแก่แห่งบุญ ให้
 มนุษย์ทั้งหลายฟังในบัดนี้ คิดดังนี้แล้วก็ลงมาพร้อมกับวิมาน ฯ พอ
 มหาชนได้แลเห็นแต่ไกล ต่างก็พากันแวงนกว่า ดวงอาทิตย์ขึ้น ๒ ดวง
 หรืออย่างไร แต่เมื่อวิมานลงมาใกล้ก็ปรากฏเห็นเป็นเรือนยอด จึง
 กล่าวว่า ไม่ใช่ดวงอาทิตย์เสียแล้ว นี่เป็นวิมานชนิดหนึ่งต่างหาก ฯ
 ฝ่ายวิมานนั้นก็มาถึงในทันใด แล้วตั้งอยู่บนเวหา อันมีในที่สุดแห่งเชิง
 ตะกอนที่เสาศิพของพระเถระเจ้า ฯ ฝ่ายเทพธิดาซึ่งเป็นเจ้าของวิมานนั้น
 พักวิมานไว้บนอากาศแล้ว ก็ลงมาทักทาย ฯ มหาชนจึงถามว่า พระ
 แม่เจ้าคือใคร ? ตอบว่า ท่านทั้งหลาย จงรู้ไว้เถิด เรานี้แหละ คือนาง
 เรวติอุบาสิกา เราได้กระทำการบูชาพระเถระเจ้าด้วยกระถางดอกไม้ทองคำ
 ๓ กระถาง ถูกคนทั้งหลายเหยียบตาย แล้วได้ขึ้นไปเกิดในดาวดึงส์
 สวรรค์ ท่านทั้งหลายจงดลิริสมบัติของเรา ถึงแม้ว่าท่านทั้งหลาย
 ก็จงพากันไปทานทานบุญเสียแต่บัดนี้ กล่าวสรรเสริญการทำกุศลอย่าง
 นั้นแล้ว ก็กระทำปทักษิณ เดินเวียนรอบเชิงตะกอนของพระเถระเจ้า
 แล้วก็มัสการลากลับไปสู่เทวสถานของตน

ฝ่ายมหาชน ก็พากันเล่นสาธกก็สาธกอยู่ตลอด ๘ ทิวาวร แล้วได้
 กระทำเชิงตะกอนด้วยไม้หอมท่งสน ฯ เชิงตะกอนนั้นสูงได้ ๕๕ ศอก ฯ
 แล้วยกสรีระของพระเถระเจ้าขึ้นสู่เชิงตะกอน พันด้วยกำแห่งหญ้าแฝก
 ทั้งหลาย ฯ ในคืนวันนั้น ได้มีการพัชรรวมอยู่ที่ปลงศพของพระเถระเจ้า
 นั้นตลอดคืน ฯ รุ่งเช้าชนพระอนุรุธเถระเจ้า จึงดับเชิงตะกอนของพระ
 เถระเจ้าด้วยน้ำหอม ฯ พระอนุรุธเถระเจ้าก็เก็บเอาธาตุของท่านใส่ลงใน
 ผ้ากรองน้ำ แล้วคิดว่า เวลาที่เราไม่อาจอยู่ในที่นาน เราจะรีบ
 ไปกราบทุกแด่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้ทรงทราบการปรินิพพาน
 แห่งพระสารีบุตรเถระเจ้า ผู้เป็นเสนาบดีในทางธรรม ซึ่งเป็นพชาย
 ใหญ่ของเรา คิดดังนี้แล้ว ก็ถือเอาห่อพระธาตุ กับบาตรจีวรของ
 พระเถระเจ้าไปสู่กรุงสาวัตถี ฯ ในเวลาเดินทางไปในั้น ไม่ได้พักถึง ๒ คืน
 แม้แต่ในที่แห่งใดเลย ได้ไปถึงกรุงสาวัตถี ด้วยการพักแรม

แห่งละกันท่านน ๕ เมื่อไปถึงแล้วก็ไปหาพระอนนทเถรเจ้า ๕ ผู้เป็น
 อภิษกย์ของตน ๕ มีคำถามว่า เพราะเหตุไรจึงไม่ทรงไปเฝ้าพระศาสดา
 ที่เดียว ๕ ได้ไปหาพระอภิษกย์เสียก่อนเช่นนั้น ๕ มีคำตอบว่า เพราะ
 ความเคารพต่อพระศาสดา และพระเถรเจ้า ๕ คือ พอพระอนนทเถรเจ้า
 หยตพักอาบน้ำที่สระโบกขรณี ในพระเชตวันมหาวิหาร แล้วขึ้นจากน้ำ
 นั่งหมอบเรียบร้อยแล้วคิดว่า อันพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ย่อมเข้าใกล้
 ได้ยาก เป็นเหมือนคันธมอันทำด้วยแผ่นสลาใหญ่ และเป็นเหมือน
 กิ่งที่มีพวงพานใหญ่ หรือราชสีห์ เสือโคร่ง ช้างตกมัน เป็นต้น เราไม่
 อาจตรงไปเฝ้าองค์พระศาสดา กราบทูลเรื่องนี้ได้ เราควรจะไปหา
 ใครก่อน จึงจะเป็นการดี ๕ เมื่อคิดดังนี้ ก็คิดได้ว่า พระอภิษกย์ของเรา
 ท่านเป็นคลังพระธรรม เป็นสหายนสูงแห่งพี่ชายของเรา เราจะ
 ไปหาท่านเสียก่อน ให้ท่านพาเราไปเฝ้าองค์พระศาสดา แล้วจึงได้
 ไปหาพระอภิษกย์ด้วยความเคารพต่อองค์พระศาสดา และต่อพระ
 เถรเจ้า ด้วยประการดังนี้

ครั้นท่านไปถึงแล้ว ท่านจึงบอกทีละอย่างว่า ๕ เป็นบาตรของ
 พระสารีบุตรเถรเจ้า ๕ เป็นผ้าห่อพระธาตุของท่าน ดังนี้ ครั้นแล้วพระ
 อนนทเถรเจ้า ๕ ซึ่งเป็นพระอภิษกย์ ๕ จึงนำพระอนนทเถรเจ้าไปเฝ้า
 กราบทูลองค์พระศาสดาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ๕ เป็นบาตร
 จีวรของพระสารีบุตรเถรเจ้า ๕ เป็นผ้าห่อพระธาตุของท่าน พระเจ้าข้า

ในลำดับนั้น ๕ องค์พระศาสดาก็เหยียดพระหัตถ์ออกรับผ้าห่อพระ
 ธาตุ ๕ วางผ้าห่อพระธาตุไว้ที่ฝ่าพระหัตถ์ ๕ แล้วก็ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย
 ว่า ๕ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๕ เมื่อวันก่อนโน้นภิกษุองค์ใดได้กระทำปาฏิ-
 หารีย์หลายร้อยประการ ๕ แล้วขออนุญาตการปริณิพพานต่อเรตถาคค
 บัณฑิต ๕ พระธาตุของภิกษุองค์นั้น ๕ ซึ่งมีส่วเปรียบเหมือนกับสี่สังข์เหล่านั้น
 ได้ปรากฏอยู่แล้ว ๕ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ๕ ภิกษุนั้นได้บำเพ็ญบารมีมา
 ตลอดหนึ่งอสงไขยแสนกัลป์แล้ว ๕ ได้ให้พระธรรมจักรเป็นไปตารวเรา
 ตถาคคได้ ๕ ภิกษุองค์นั้นได้เป็นผู้สั่งสอนพระศาสนา ๕ เป็นกำลังของ

คณาคศ ภิกษุองค์นั้น ได้มีสาวกสันนิบาตเต็มแล้ว ขกเราเสียแล้ว
 ไม่มีใครเสมอภิกษุองค์นั้นด้วยปัญญา ในเมื่อนั้นจกเวลา ภิกษุองค์นั้น
 เป็นผู้มีปัญญามาก มีปัญญาหนาแน่นกว้างขวาง มีปัญญากล้าหาญ
 ว่างไว มีปัญญาว่างไว มีปัญญาเฉียบแหลม มีปัญญาทำลายกิเลส ภิกษุ
 องค์นั้นเป็นผู้มีความมักน้อย มีความสันโดษ ชอบเก็บสงัด ไม่ชอบ
 คลุกคลีกับผู้อื่น มีความเพียรอันแรงกล้า เป็นผู้ชอบตักเตือนผู้อื่น
 เป็นผู้ศรัทธาความชั่ว ภิกษุองค์นั้น ได้ละสมบัติใหญ่ออกบรรพชา
 มาถึงร้อยชาติแล้ว ภิกษุองค์นั้นเป็นผู้มีขันติ เสมอกับแผ่นปฐพี
 ภิกษุองค์นั้น ประพฤติตนเหมือนกับโคอุสุภราชที่มีเขาหัก ประพฤติ
 ตนมัจจุค้ายอยู่เสมอ เหมือนกับบุตรของคนจนชาล เธอทั้งหลายจงดู
 ชาติทั้งหลายของภิกษุผู้มีปัญญามาก ผู้มีปัญญาหนักแน่น ผู้มีปัญญา
 ว่างไว ผู้มีปัญญาเฉียบแหลม ผู้มีปัญญาทำลายกิเลส ผู้มักน้อย ผู้สัน-
 โดษ ผู้ชอบสงัด ผู้ไม่คลุกคลีกับผู้อื่น ผู้มีความเพียรกล้า ผู้ตักเตือน
 ผู้อื่น ผู้ศรัทธาความชั่วเหล่านั้นเถิด ดังนี้ แล้วก็ทรงสรรเสริญคุณของ
 พระสารบุตรเถระเจ้าด้วยคาถา ๕๐๐ คาถา

ในเวลาทีพระอนนทเถระเจ้า ได้ฟังคาถาสรรเสริญซึ่งคุณของพระ
 สารบุตรเถระเจ้านั้น ก็มีใจหวนไหวเหมือนกับไก่ที่อยู่ในปากแมวฉะนั้น
 เพราะฉะนั้น ในพระบาลีจึงว่า พระอนนทเถระเจ้าได้กราบทูลว่า
 ภายของข้าพระองค์เป็นเหมือนกับถูกเสียบไว้บนหลาว ดังนี้ ส่วนข้อ
 ความที่แก้ไขจากบาลี ซึ่งมีอยู่ในอรรถกถาข้างหนาน ก็ยังมีอีก แต่
 เมื่อฟังคำพระบาลี ก็พอเป็นที่เข้าใจได้แล้ว จึงได้จัดไว้ไม่นำมาแสดง
 อีกอนันต สิบเรื่องพระสารบุตรเถระเจ้าปรินิททานเพียงเท่านั้น.

เอว่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๕

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยคำว่ามีตนเป็นที่พึ่งเป็นตน

เอกัม สมัย ภควา วชชีสุ วิหริ อุกกเจลาขั คงฺกาย นทียา
ติเร มหตา ภิกขุสงฺฆเม สหฺมึ อจิรปริณิพฺพุเตสุ สารีปฺตโมคคฺคฺลา-
เนสุติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๖๕ ว่าด้วยคำว่ามีตนเป็นที่พึ่งเป็นตน สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๔ แห่งพันห-
วรรคที่ ๒ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่
ริมแม่น้ำคงคา ใกล้อุกกเจลาชนบท ในแควงวัชช พร้อมกับพระ
ภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ในเวลาที่พระสารีบุตรโมคคัลลัน ปรีนิพพาน
แล้วยังไม่นาน ๆ ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ห้อมล้อม
ด้วยพระภิกษุสงฆ์ ประทับนั่งในที่แจ้ง ทรงเห็นว่า ภิกษุสงฆ์หนึ่งนั่งอยู่
จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อสารีบุตรโมคคัลลันยังไม่ปรีนิพพาน
บริษัณหักปรากฏแก่เราว่าเหมือนไม้เปล่า ๆ สารีบุตรโมคคัลลันอยู่ในทิศใด
ทิศนั้นของเราก็ไม่เปล่า เราไม่มีความหวังใจในทิศนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด ได้มี
แล้วในอดีตกาล คือสาวกอย่างเยี่ยมของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
เหล่านั้น ก็เช่นเดียวกับกับสารีบุตรโมคคัลลันของเรา ๆ พระอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด จักมีในอนาคตกาล สาวกอย่างเยี่ยมของ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ก็เหมือนกับสาริบุตรโมคคัลลาน์ของเรา

เป็นท้อศจรรยแก้สาวกทั้งหลาย ในการที่สาริบุตรโมคคัลลาน์ เป็นผู้ทำคามคำสั่งสอนของพระศาสดา ทั้งเป็นที่รักใคร่พอใจ เป็นที่เคารพนับถือของบริษัทยัง ๔ เป็นท้อศจรรยแก้พระตถาคตเจ้า ในการที่คัมภีร์สาวกเช่นนี้ปรินิพพานแล้ว พระตถาคตเจ้าไม่มีความเศร้าใจ ไม่มีความบ่นเพื่อรำพันว่ากระไร คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ใคร ๆ ก็ไม่ได้ตามใจหวังว่าสังขโคเกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว ถูกบั้งจี้ตักแต่งแล้ว มีความแตกหัก ผุพังเป็นธรรมดา ขอย่ำให้สิ่งนั้นแตกหักผุพังไปเลย

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ลำต้นอันใหญ่แห่งต้นไม้ใหญ่ที่ตั้งอยู่ ทั่วกัน ก็ต้องหักโค่นลงไปจันทิโค สาริบุตรโมคคัลลาน์ ซึ่งเป็นทพพาอาศัยของภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ก็ปรินิพพานแล้วจันทิโค ใคร ๆ ก็ไม่ได้ความความประสงค์ว่า ขอย่ำให้สิ่งที่เกิดแล้ว ปรากฏแล้ว บั้งจี้ตักแต่งแล้ว มีความแตกหักผุพังเป็นธรรมดา ขอย่ำแตกหักผุพังไปเลย ฯ เพราะฉะนั้นแหละภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นทพ ขอย่ำสิ่งอื่นเป็นทพ คือ จมฺมธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นทพ ไม่ใช่มสงอื่นเป็นทพ

อย่างไรจึงเรียกว่า ภิกษุมิตนเป็นเกาะ มิตนเป็นทพ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นทพ คือ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นทพ ไม่มสงอื่นเป็นทพ ฯ อย่างนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ข้อมเป็นผ้เล็งเห็นกาย ในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม ข้อมเป็นผ้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ ควรกำจัดอกิขณาโทษในโลกละได้ ฯ อย่างนี้แหละภิกษุทั้งหลาย เรียกว่าภิกษุมิตนเป็นเกาะ มิตนเป็นทพ ไม่มสงอื่นเป็นทพ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นทพ ไม่มสงอื่นเป็นทพ ฯ ภิกษุเหล่าใดจักเป็นผ้มีตนเป็นเกาะ มิตนเป็นทพ ไม่มสงอื่นเป็นทพ มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นทพ ไม่มสงอื่นเป็นทพ ในบัดนี้กตในเวลาเรากล่วงไปแล้วก็ดี หรือภิกษุเหล่าใด เป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา

ภิกษุเหล่านั้น จักเป็นผู้ได้ผลอันเลิศ ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้
เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า เมื่อพระสารีบุตรโมคคัลลانی ปรีนิพพาน
แล้วไม่นานนั้น คือ เมื่อพระอัครสาวกทั้งสองปรีนิพพานแล้วยังไม่นาน
ในพระอัครสาวกทั้ง ๒ นั้น พระธรรมเสนาบดี ปรีนิพพานในเดือน ๑๒ เพ็ญ
ซึ่งเรียกเป็นบาลีว่า ในวันเพ็ญแห่งเดือนกัตติกา ส่วนพระมหาโมคคัลลانی
ได้ปรีนิพพานในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ฯ เมื่ออัครสาวกทั้ง ๒ ปรีนิพพานแล้ว
องค์พระศาสดากับพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ก็เสด็จจาริกไปในมณฑล
ใหญ่ ๆ จนกระทั่งถึงอุลกเจลานคร โดยลำดับมรรคา แล้วเสด็จ
เข้าไปเที่ยวบิณฑบาตในนครนั้น ออกจากนครนั้นไป ได้ไปพักที่หาด
ทรายซึ่งมีสดิงแผ่นเงิน ที่หลังน้ำคงคา ฯ คำว่า ต้นไม้ใหญ่ ๆ ก็ยังล้มนั้น
คือ พระภิกษุสงฆ์ เหมือนต้นชมพูใหญ่อันสูงได้ ๑๐๐ โยชน์ พระอัคร-
สาวกทั้ง ๒ เหมือนต้นไม้ใหญ่อีก ๒ ต้น ซึ่งสูงต้นละ ๕๐ โยชน์ อยู่ทาง
ทิศทักษิณ และทิศอุดรแห่งต้นชมพูใหญ่นั้น ฯ ส่วนคำนอกจากนี้ ควร
ทราบตามนัยที่มาแล้ว ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ในพระสูตรที่ ๔ นี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทรงเปรียบเทียบพระอัครสาวกทั้ง ๒ คือ พระสารีบุตรโมคคัลลانیว่า เหมือน
กับต้นไม้ใหญ่ในหมู่ภิกษุสงฆ์ แต่ถึงอย่างนั้นก็ดี พระสารีบุตรโมคคัลลانی
ทั้ง ๒ นั้น ก็ยังต้องดับขันธปรีนิพพาน ไม่ถาวรวัฒนาการคงที่อยู่ที่
อันนี้เป็นธรรมดาแห่งสังขารทั้งหลาย แล้วทรงสอนภิกษุทั้งหลายให้ยึด
ธรรมเป็นที่พึ่ง คือ ให้ยึดสติปัฏฐาน ๔ เป็นที่พึ่ง ฯ การยึดสติปัฏฐาน ๔

๕๘ พระสุตตันตปิฎก กัมภีรที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒
เป็นทพณัน ก็ได้แก่การพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม เป็นอารมณ์
ดังนี้

บาลี

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
ประทับอยู่ที่พระเชศวนาราม กรุงสรวคคิ ฯ ครึ่งหนึ่ง พระพาหิยะเถรเจ้า
เข้าเฝ้า กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ
แก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จักเป็นผู้หลีกออกจากหมู่
อยู่แต่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท เป็นผู้มีความเพียร เป็นผู้ตั้งใจไปเพื่อ
คุณวิเศษด้วยเกิด พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
เพราะฉะนั้นแหละพาหิยะ เธอจงทำเบื้องต้น ในกุศลธรรมทั้งหลาย
ให้บริบูรณ์ ฯ ก็สิ่งใดเล่าเป็นเบื้องต้น แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย
คืออันบริบูรณ์ดี กับความเห็นตรงน่ะแหละ เป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรม
ทั้งหลาย

นี่แหละพาหิยะ เมื่อใดคืออันบริบูรณ์ดี กับความเห็นตรงจักมีแก่เธอ
เมื่อนั้นเธอจะได้อาศัยศีล จะตั้งอยู่ในธรรม แล้วอบรมสติปัญญา ๔ ฯ
เมื่อใดเธอได้อาศัยศีล ได้ตั้งอยู่ในศีล อบรมสติปัญญา ๔ เมื่อนั้น
เธอต้องหวังได้ความเจริญ ในกุศลธรรมทั้งหลาย ทุกวันคืนนี้มาถึง
เธอก็หาความเสื่อมมิได้ ดังนี้

ครึ่งหนึ่ง พระพาหิยะ ก็มีความข่มขืนคิด ต่อถ้อยคำของ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกลุกขึ้นถวายบังคมลา ทำปทักษิณแล้วก็
หลีกไป ฯ พระพาหิยะ ได้หลีกออกจากหมู่ อยู่แต่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่
ประมาท เป็นผู้มีความเพียร เป็นผู้ตั้งใจไปเพื่อคุณวิเศษ ไม่ช้าก็ใด
สำเร็จที่สุดแห่งพรหมจรรย์อย่างเยี่ยม ซึ่งเป็นที่ต้องการของกลุบุตรทั้งหลาย
ผู้บรรพชาในพระธรรมวินัย แล้วรู้ชัดว่า สิ้นความเกิดแล้ว สำเร็จ
พรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มสงสัยว่าจะต้องทำเพื่อ
ความเป็นอย่างนอกแล้ว คือ พระพาหิยะนั้น ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

องค์ ๑ ซึ่งนับเข้าในพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้ สันเนอความใน
พระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
อยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระอัครบิดรเจ้าเข้าเฝ้า
กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์
ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จักเป็นผู้หลีกออกจากหม้อยู่แต่ผู้เดียว เป็นผู้
ไม่ประมาท เป็นผู้มีความเพียร เป็นผู้ตั้งใจไปเพื่อคุณวิเศษ ด้วยเถิด
พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า อัครบิดร เพราะฉะนั้น
แหละ เรืองทำเบืองตน ให้บริสุทธิ์ในกุศลธรรมทั้งหลาย ฯ ก็สิ่งใด
เล่าเป็นเบืองตนแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ศีลอันบริสุทธิ์ กับความเห็นตรง
นั้นแหละ เป็นเบืองตนแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย

ดูก่อนอัครบิดร เมื่อใดศีลอันบริสุทธิ์ กับความเห็นตรงจักมีแก่เธอ
เมื่อนั้นเธอได้อาศัยศีล ได้ตั้งอยู่ในศีลแล้ว จะได้อบรมสติปัญญา ๔
เมื่อได้อบรมสติปัญญา ๔ แล้ว จักได้ข้ามฝั่งแห่งวัฏฏะ อันเป็นที่ตั้ง
อยู่แห่งมัจจุราชได้

พระอัครบิดรได้ฟังดังนี้แล้ว ก็ชื่นชมยินดี จึงลุกขึ้นถวายบังคมลา
ทำปัทมกนิณแล้วก็หลีกไป ฯ พระอัครบิดร ได้หลีกออกจากหม้อยู่แต่
ผู้เดียว ได้เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนตั้งมั่น ไม่ช้าก็ได้อ
สำเร็จที่สุดแห่งพรหมจรรย์อย่างเยี่ยม ซึ่งเป็นที่ต้องการของกลบุตร
ทั้งหลายที่บรรพชาในพระธรรมวินัย แล้วรู้ชัดว่า สันความเกิดแล้ว
สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำแล้ว ไม่มีสิ่งอื่นที่จะต้อง
ทำเพื่อความเป็นอย่างอื่นอีกแล้ว ฯ พระอัครบิดรนั้น ได้เป็นองค์หนึ่ง
ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
อยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระองค์ทรงแสดงแก่
ภิกษุทั้งหลายว่า สติปัญญา ๔ นี้ บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว

เป็นของพระอริยะ เป็นของนำออกจากทุกข์ ย้อนนำออกไป เพื่อความ
สิ้นทุกข์โดยชอบแห่งผู้กระทำ แม้ผู้อบรม ดังนี้ แล้วทรงแสดงหัวข้อ
สติปัฏฐาน ๔ ไว้เพียงโดยย่อ

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งได้
ตรัสรู้ใหม่ ทรงประทับอยู่ที่คันไม้ชปาเลนิโครธ ริมแม่น้ำเนรัญชรา
ใกล้ตำบลอรเวลา ฯ ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่
สงัด แล้วทรงรำพึงว่า ทาง คือ สติปัฏฐาน ๔ นี้ เป็นทางเอก สำหรับ
ทำให้เกิดความบริสุทธิ์ แก่สัตว์โลกทั้งหลาย สำหรับทำให้สัตว์โลก
ทั้งหลาย ล่วงเสียซึ่งโสกะ ปริเวระ สิ้นทุกข์โหมันส บรรลุธรรม
ที่ควรบรรลุ ทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน

ครั้งนั้น สหัมบดีพรหม ทราบพระพุทธรำพึงดังนี้แล้ว ก็ลงมา
กราบทุกโดยเร็วพลัน เหมือนกันกับบรมผู้มีกำลังค้ำแขนเหยียดแขนฉะนั้น ฯ
ในคำกราบทูลนั้นว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า ทาง คือ สติปัฏฐาน ๔ นี้ เป็น
ทางเอก สำหรับทำให้สัตว์โลกทั้งหลาย เกิดความบริสุทธิ์ ล่วงเสียซึ่ง
โสกะ ปริเวระ สิ้นทุกข์โหมันส บรรลุธรรมที่ควรรู้ กระทำให้แจ้งซึ่ง
นิพพาน ฯ ครั้นกราบทุกดังนี้แล้ว ก็กราบทูลเป็นคาถาว่า

เอกายนํ ชาตึชยนตทสฺสํ มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปิ

เอเตน มคฺเคน ตริสํ ปุพฺเพ ตริสฺสนติ เยว ตรนติ โอนํ

ซึ่งแปลว่า บุคคลผู้เห็นซึ่งที่สุด แห่งความสันชาติ ผู้นุเคราะห์แต่
สิ่งที่เป็นประโยชน์ ย่อมรู้จักทาง อันเป็นที่ไปอย่างเอก บุคคลเหล่าใด
ได้ข้ามโอฆะแล้ว และข้ามโอฆะอยู่ จักข้ามโอฆะในข้างหน้า บุคคล
เหล่านั้น ก็ล้วนข้ามได้ด้วยทางนี้ทั้งนั้น ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
อยู่ที่นิคมของชาวสุมปะ อันมีชื่อว่าเสทกนิคม ในแคว้นแคว้นสุมปะ ฯ
ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อก่อน
อาจารย์ไม้สูง แห่งจัณฑาล ให้ยกไม้สูงสำหรับพวกจัณฑาลเล่น ขึ้นตั้ง
แล้วสั่งอันเตवासิก ผู้ชื่อว่า เมทกถาลิกว่า นี่แน่ะเมทกถาลิกา เจ้าจงชน

ไม้สูง จงยืนอยู่บนคอกของเรา ฯ อันเตวาสิก ผู้ชื่อว่าเมทกถาลิกา
ก็รับถ้อยคำของอาจารย์ว่า ได้ แล้วยืนไม้สูง ขึ้นไปยืนอยู่บนคอกของ
อาจารย์ ฯ ลำคับนั้น อาจารย์จึงบอกว่า เจ้าจงรักษาเรา เราจักรักษาเจ้า
เราทั้งสอง ต่างรักษาซึ่งกันและกัน อย่างนี้จึงจักแสดงศิลปได้ จึงจักได้ลาภ
เจ้าจึงจักลงจากไม้สูงได้โดยสวัสดิ์

เมื่ออาจารย์กล่าวอย่างนั้นแล้ว ศิษย์ก็กล่าวว่า เรื่องนี้จักไม่เป็น
อย่างนั้น อาจารย์จงรักษาตัวอาจารย์เอง ข้าพเจ้าก็จะรักษาตัวข้าพเจ้าเอง
เมื่อเป็นอย่างนั้น เราทั้งสองก็จักเป็นผู้ชื่อว่า คัมครองตัวเอง รักษา
ตัวเอง จักได้แสดงศิลป จักได้ลาภ จักได้ลงจากไม้สูง โดยสวัสดิ์
อันเตวาสิก ผู้ชื่อว่าเมทกถาลิกา กล่าวต่ออาจารย์ว่า นั่นเป็นข้อที่ควร
รู้ในเรื่องนั้นฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้กล่าวตอภิกษุทั้งหลาย
ฉันนั้น คือ กล่าวว่า บุคคลควรปฏิบัติตามสติปัฏฐานด้วยคิดว่า เราจัก
รักษาตัวของเรา และด้วยคิดว่า เราจักรักษาผู้อื่น ฯ ต่อก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย บุคคลผู้รักษาตัวของตัว ก็ชื่อว่ารักษาผู้อื่น ผู้รักษาผู้อื่นก็ชื่อว่า
รักษาตัวของตัว

อย่างไรภิกษุทั้งหลาย จึงชื่อว่าบุคคลผู้รักษาตัวของตัว ชื่อว่ารักษา
ผู้อื่น ฯ อย่างนั้น คือ บุคคลชื่อว่ารักษาตัวของตัว ด้วยการประพฤติก
การอบรม การทำให้มาก ชื่อว่ารักษาผู้อื่น

บุคคลรักษาผู้อื่นอย่างไร จึงชื่อว่า รักษาตัวของตัว ฯ อย่างนั้น คือ
บุคคลรักษาผู้อื่นด้วยความอดทน ด้วยความไม่เบียดเบียน ด้วยความ
เมตตา กรุณา

ต่อก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลควรปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ด้วยคิดว่า
เราจักรักษาตัว ด้วยคิดว่าเราจักรักษาผู้อื่น ฯ ผู้รักษาตัวของตัว ชื่อว่า
รักษาผู้อื่น ผู้รักษาผู้อื่น ชื่อว่ารักษาตัวของตัว ดังนี้ สันเพอความใน
พระสูตรนเพยงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์ได้สดับมาแล้วอย่างนั้น
กล่าวคือ ครบหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่นิคมแห่งชาว

สุขุมกะ ซึ่งมีชื่อว่า เสทกนิคมในแคว้นแคว้นสุขุมกะ ฯ ครั้นนั้น พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า หมู่มหาชนได้ประชุมกัน ด้วยได้ยินชื่อหญิงงาม ฯ หญิงงามนั้นเป็นผู้มีเสียงเพราะอย่างยิ่ง มีการพ้อนรำขับร้อง น่าดูน่าฟังอย่างยิ่ง หมู่มหาชนได้กล่าวว่า หญิงงามนั้นจะพ้อนรำขับร้อง ก็ยังประชุมกันมากขึ้น ฯ มีบุรุษคนหนึ่ง ซึ่งรักชีวิตไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ มาในทันนั้น คนทั้งหลายจึงบอกเขาว่า นี่แน่ะบุรุษผู้เจริญ นี่เป็นภาชนะน้ำมันเต็มอยู่ เจ้าจงถือภาชนะน้ำมันนั้น เวียนรอบสนามพ้อนรำ และรอบตัวหญิงงาม ฯ แล้วมีคนยกคาบขึ้นเงือกเงื่อ เดินตามหลังบุรุษนั้นไปว่า ถ้าเจ้าทำน้ำมันหกในที่ใดนมัสกหน้อยหนึ่ง ศีรษะของเจ้าก็จักหลุดลงในทันนั้น ดังนี้ ฯ ครุก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเข้าใจว่า บุรุษนั้นจะเผลอโดยส่งใจไปอื่นไม่ได้ใส่ใจ คือบาชนะน้ำมันนั้นหรือไม่? ภิกษุทั้งหลายทูลว่า บุรุษนั้นต้องไม่เผลอ ไม่ส่งใจไปอื่น ต้องเอาใจใส่ต่อบาชนะน้ำมันนั้นเป็นแน่พระเจ้าข้า

ครุก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นฉันใด ข้อที่เราจะกล่าวต่อไปนี้ก็ฉันนั้น คือ คำว่า บาชนะน้ำมัน ซึ่งมน้ำมันเต็มนี้ ได้แก่สติที่ไปในกาย คือความระลึกรู้ในกาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายต้องศึกษาไว้ว่า พวกเราจักอบรมสติที่ไปในกาย จักทำสติที่ไปในกายให้มาก จักทำให้คล่องแคล่ว ให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งอยู่เนื่องๆ จักอบรมให้ดี จักปรารภให้ดี ดังนี้ สันเนอความในพระบาลี อันมีในนาฬันทวรรคที่ ๒ เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๖

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยศีลเป็นเหตุให้อบรมสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกํ สมํ อายสฺมา จ อานนฺโท อายสฺมา จ
ภทฺโท ปาณฺณปคฺเต วิหรนฺติ กุกกุฏารามเต.

ณ บัณฑิต อาคมภาพักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๖๖ ว่าด้วยศีลเป็นเหตุให้อบรมสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในสังยุตตวรรคที่ ๓ นั้นว่า
ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครึ่งหนึ่ง พระ
อานนทเถรเจ้า กับพระภิกขุเถรเจ้า อยู่ทุกกุกกุฏาราม เมืองปาตลีบุตร
เป็นวันหนึ่ง พระภิกขุเถรเจ้าออกจากที่สังกัดแล้ว ก็ไปสนทนากับพระ
อานนทเถรเจ้าถามขึ้นว่า ข้าแต่ท่านอานนท์ ศีลที่เป็นกุศลเหล่าใดซึ่ง
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ ศีลที่เป็นกุศลเหล่านั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีประโยชน์อย่างไร ? พระอานนทเถรเจ้าตอบว่า
ท่านภิกษุ คำถามของท่านนี้ดีมาก นี่แน่ะท่านภิกษุ ศีลที่เป็น
กุศลทั้งหลาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้ เพื่อการอบรม
สติปัฏฐาน ๔ ๑ สติปัฏฐาน ๔ คือ สิ่งใด ? คือ ภิกษุในพระธรรม
วินัยนี้ ข่อมเป็นผู้เล็งเห็นกายในกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา
เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม เป็นผู้มีความ
เพียร มีความรู้สึกดี มีสติ กำจัดอภิชฌาโมหนัสในโลกเสียได้

๖๔ พระสุคคณคปิฏก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๒

นั้นนะท่านภิกษุ สัตว์ที่เป็นกุศลเหล่าใด ซึ่งสมเด็จผู้มีพระภาคเจ้าได้
ทรงแสดงไว้ สัตว์ที่เป็นกุศลเหล่านั้น พระองค์ทรงแสดงไว้ เพื่อการ
อบรมสติปัฏฐาน ๔ นี้ ดังนี้ ๑ ในอรรถกถาว่า สัตว์ที่เป็นกุศลนั้น ได้แก่
ปาวิสุทธิสัตว์ ๔ ประการ

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า พระภิกษุเถรเจ้า ได้ถามพระอานนเถรเจ้าว่า
เมื่อพระคฤคเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสังฆกรรมจะไม่ตั้งอยู่นานด้วยเหตุใด ๆ
พระอานนเถรเจ้าตอบว่า คำถามของท่านนี้ดีมาก นั้นนะท่านภิกษุ เมื่อ
พระคฤคเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสังฆกรรมจะไม่ตั้งอยู่นาน ด้วยเหตุที่
บุคคลทั้งหลายไม่อบรมสติปัฏฐาน ๔ ไม่ทำสติปัฏฐาน ๔ ให้มาก ๑ เมื่อ
พระคฤคเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสังฆกรรมตั้งอยู่นาน ด้วยเหตุที่บุคคล
อบรมซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า ความเสื่อมในพระสังฆกรรม ๔ ได้แก่ความ
เสื่อมแห่งบุคคล ๆ เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายยังมีอยู่ ผู้ใดไม่อบรมสติ-
ปัฏฐาน ๔ ผู้นั้นชื่อว่าทำให้พระสังฆกรรมเสื่อม เหมือนกับพระเทวทัต
เป็นต้น ๑ เป็นอันว่า ในพระสูตรกล่าวถึงความเสื่อมแห่งธรรม เฉพาะ
บุคคลนั้นเท่านั้น ดังนี้

บาลี

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า พระภิกษุเถรเจ้า ถามพระอานนเถรเจ้าว่า
สิ่งใดเป็นปัจจัย ให้พระสังฆกรรมเสื่อม และไม่เสื่อม ๑ พระอานน-
เถรเจ้าตอบว่า พระสังฆกรรมเสื่อมไปด้วยเหตุที่บุคคลไม่อบรมสติปัฏฐาน ๔
ไม่ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ส่วนความไม่เสื่อมแห่งพระสังฆกรรมนั้น
ย่อมมีเพราะบุคคลอบรมสติปัฏฐาน ๔ ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่ง พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐานมีอยู่ ๔ ประการ คือ การที่ภิกษุในพระธรรมวินัย เป็นผู้เล็งเห็นกายในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตवनาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่ง มีพราหมณ์คนหนึ่งไปเฝ้าทูลถามว่า ข้าแต่พระโคตมเจ้า เมื่อพระตถาคตเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสัทธรรมไม่คงอยู่นานด้วยเหตุไร เมื่อพระตถาคตเจ้าปรินิพพานแล้ว พระสัทธรรมคงอยู่นานด้วยเหตุไร พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบ เหมือนกับพระอานนท์ ตอบพระภิกษุทเถรเจ้านั้น คือ ตรัสตอบว่า พระสัทธรรมไม่คงอยู่นาน เพราะการที่บุคคลทั้งหลาย ไม่อบรมสติปัฏฐาน ๔ ไม่ทำให้มาก ซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ฯ การที่พระสัทธรรมคงอยู่นานนั้น เพราะบุคคลทั้งหลายอบรมสติปัฏฐาน ๔ ทำให้มาก ซึ่งสติปัฏฐาน ๔ เมื่อพราหมณ์นั้นได้ฟังดังนี้ ก็เกิดความเลื่อมใส และถวายตัวเป็นอุบาสก ในพระพุทธศาสนา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า ครึ่งหนึ่ง พระสารีบุตรเถรเจ้า กับพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้า พระอนรุทธเถรเจ้า อยู่ทักขณิกวัน ใกล้เมืองสาเกต ฯ ในเวลาเย็น พระสารีบุตรเถรเจ้า กับพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้าออกจากที่สังคแล้ว ก็ไปสนทนากับพระอนรุทธเถรเจ้า ถามขึ้นว่า ท่านอนรุทธ มีคำกล่าวกันอยู่ว่า พระเสขะ พระเสขะ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเรียกว่า พระเสขะ ฯ พระอนรุทธเถรเจ้าตอบว่า ที่เรียกว่า พระเสขะนั้น ด้วยเหตุที่อบรมส่วนหนึ่ง ๆ แห่งสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้ ฯ

ในอรรถกถาว่า ผู้ใดสำเร็จมรรค ๔ ผล ๓ ชื่อว่าได้บรมเพียงส่วนหนึ่ง
แค่สติปัฏฐาน ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑ ว่า พระสารีบุตรเถรเจ้าได้ถามขึ้นว่า ท่านอนรุทธ
มีคำกล่าวกันอยู่ว่า พระอเสขะ พระอเสขะ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร
จึงเรียกว่า พระอเสขะ ฯ พระอนรุทธเถรเจ้าตอบว่า ด้วยเหตุที่ได้
อบรมจบบริบูรณ์ ในสติปัฏฐาน ๔ งคฺนี้ ฯ ในอรรถกถาว่า ผู้ใดสำเร็จ
อรหัตผล ชื่อว่าอบรมสติปัฏฐานสมบูรณ์ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า พระสารีบุตรเถรเจ้าถามว่า ท่านอนรุทธ
บุคคลชื่อว่า ถึงซึ่งความร้อนใหญ่ยิ่ง ด้วยได้อบรมธรรมเหล่าไหน
ด้วยได้ทำมาก ซึ่งธรรมเหล่าไหน ? พระอนรุทธเถรเจ้าตอบว่า ด้วย
ได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ ด้วยได้ทำให้มาก ซึ่งสติปัฏฐาน ๔ จึงเรียกว่า ผู้ถึง
ซึ่งความร้อนใหญ่ยิ่ง ฯ ข้าแต่ท่านสารีบุตร ข้าพเจ้าร้อย ซึ่งโลกตึงพัน
ก็เพราะข้าพเจ้าได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ ได้ทำให้มาก ซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้
ในอรรถกถาว่า ท่านอบรมสติปัฏฐานเนื่อง ๆ จึงระลึกลงถึงกลับที่ล่วงแล้ว
และยังไม่มาถึง ข้างละพันกลับ และรู้ตลอดถึงพันจักรวาลด้วยอำนาจ
ทิพพจักขุ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ครึ่งหนึ่ง พระอานนทเถรเจ้าอยู่ที่พระเวฬุวันวิหาร
ใกล้กรุงราชคฤห์ ฯ ในครั้งนั้น สิริวัชฌมคฤหบดีเป็นไข้หนัก แล้วส่งบุรุษ
คนหนึ่ง ให้ไปแจ้งแก่พระอานนทเถรเจ้า แล้วให้นิมิตต์พระอานนท-
เถรเจ้า เข้าไปสู่ณเวศน์ของสิริวัชฌมคฤหบดี ฯ บุรุษนั้นก็ไปนิมนต์ตาม
คำสั่งของสิริวัชฌมคฤหบดี ฯ พระอานนทเถรเจ้า ก็รับคำนิมนต์ด้วย
อาการนงอย

รุ่งเช้าขึ้น พระอานนทเถรเจ้า ก็ครองบาตรจีวรเข้าไปสู่ณเวศน์
ของสิริวัชฌมคฤหบดี ครั้นได้เข้าไปถึงแล้ว ก็นั่งลงบนอาสนะที่เขา
แต่งไว้ ฯ ครั้นนั่งลงเรียบร้อยแล้ว จึงถามสิริวัชฌมคฤหบดีว่า อาการ
โรคเป็นอย่างไร พอทนได้ พอเป็นไปได้อย่างไร หรืออย่างไร ทุกขเวทนา
ลดลงหรือกำเริบขึ้น ความลดลงแห่งทุกขเวทนาปรากฏมี ความ

กำเรบขึ้น ไม่ปรากฏหรืออย่างไร ? สรีรวิฑฒคฤหบดีตอบว่า ไม่พอ
อดทนได้ ไม่พอเป็นไปได้ ทุกขเวทนาของข้าพเจ้าหนักขึ้น ไม่ถอยลงเลย
ปรากฏแต่การกำเรบขึ้น ส่วนการถอยลงไม่ปรากฏเลย พระอนนท-
เถรเจ้าจึงว่า ถ้าอย่างนั้น คฤหบดีต้องนึกในใจว่า เราจักเป็นผู้เล็ง
เห็นกายในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตใน
จำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม เป็นผู้มีความเพียร มีความ
รู้สึก มีสติ กำจัดอกิขณา และโทมนัสในโลกเสียได้ ฯ คฤหบดี
ต้องหัดนึกไว้อย่างนี้

สรีรวิฑฒคฤหบดี จึงกล่าวขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า สมเด็จพระ
พระผู้พระภาคเจ้าทรงแสดงสตีปัญฐาน ๔ เหล่าใดไว้ สตีปัญฐาน ๔ เหล่านั้น
มีอยู่ในข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเห็นดีในสตีปัญฐาน ๔ เหล่านี้ด้วยว่า ข้าพเจ้า
ได้เป็นผู้เล็งเห็นกายในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็น
จิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรมอยู่ ข้าพเจ้าเป็นผู้
มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอกิขณาโทมนัสในโลกเสียได้

ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการเหล่าใด ที่พระผู้
มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ ข้าพเจ้าไม่เล็งเห็นเลย ซึ่งสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕
ประการนั้นว่า ข้าพเจ้ายังละไม่ได้ แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ฯ
พระอนนทเถรเจ้า จึงกล่าวขึ้นว่า เป็นลาภอันดีของคฤหบดีแล้ว คฤหบดี
ได้ประกาศความที่แห่งตนเป็นพระอนาคามีแล้ว ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า มาเนทฺธนคฤหบดีเป็นไข้หนัก ได้สั่งให้บุรุษ
คนหนึ่งไปนิมนต์พระอนนทเถรเจ้า เข้าไปที่บ้านของตน เหมือนกับ
คฤหบดีคนก่อน ฯ พระอนนทเถรเจ้าก็เข้าไป และได้ไต่ถามสนทนา
ถึงอาการไข้ของคฤหบดีนั้น ฯ คฤหบดีนั้นตอบว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า
เมื่อข้าพเจ้าได้รับทุกขเวทนาเช่นนั้น ก็เป็นผู้เล็งเห็นกายในจำพวกกาย เล็งเห็น
เวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมใน
จำพวกธรรม เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัด อกิขณา
โทมนัสในโลกเสียได้

จนแต่พระผู้เป็นเจ้า สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการเหล่านี้ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้ ข้าพเจ้าไม่เล็งเห็นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการนั้น แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้ายังละไม่ได้ ฯ พระอานนตเถรเจ้าจึงว่า เป็นลาภของคฤหบดีแล้ว คฤหบดีได้ลาภดีแล้ว คฤหบดีได้ประกาศอนาคามีผลแก่คนแล้ว ดังนี้ สันเนือความในพระบาลี อันมีในสัทธัตถิยวรรคที่ ๑ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในตอนทำขึ้น ขอเดิมอรรถกถาในคำว่า พระอนรุทธเถรเจ้า ฐโลกตังพนัน ไว้ในเทศนาถันนั้น เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจว่า ฐโลกนั้น หมายถึงโลกอะไร ฯ ในอรรถกถากล่าวว่า คำว่า ความรู้อันใหญ่ยิ่งนั้น ได้แก่อภิญา ๖ ประการ คำว่า พระอนรุทธเถรเจ้า ฐยังชงโลกตังพนัน คือ เพียงชั่วขณะที่พระเถรเจ้าตนเข้านั้น ล้างหน้าบ้วนปากถูฟันแล้ว นั่งพักอยู่เท่านั้น ก็ระลึกถึงกลับไปในอดีตได้ตั้งพัน ระลึกถึงกลับไปในอนาคตได้ตั้งพัน การนึกได้ถึงโลกจักรวาล คือ แผ่นดินนั้นก็ตามมากับความนึก ซึ่งมีในขณะนั้น ฯ ได้ใจความว่า พระอนรุทธเถรเจ้า ฐยังชงโลก คือ แผ่นดินนี้ ที่ละพันจักรวาล ด้วยทิพพจักขุอยู่ทุกเข้าไป ฯ คือ เข้านั้นล้างหน้า บ้วนปาก ถูฟันแล้ว ท่านก็นั่งนึกถึงอดีต อนาคต ปัจจุบันอยู่ทุกวันไป ท่านจึงกล่าวว่า ท่านรู้ยังชงโลกตังพนัน เพราะท่านได้อบรมสติปัญญา ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ ดังนี้ ฯ สันเนือความในเทศนาถันนั้น เพียงเท่านั้น

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๗

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

สาวกอุปัชฌาย์ ๑ อัย กายะ กายานุสสณาติ เม ภิกขเว ปุพเพ
อนนสฺสเทสฺส ชมฺเมสฺส จกฺขุ อุตฺปาติ ฌาณํ อุตฺปาติ ปญฺญา อุตฺปาติ
วิชฺชา อุตฺปาติ อาโลโก อุตฺปาติติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๖๗ ว่าด้วยพระพุทธรูปชาญาณในสติปัฏฐานเป็นต้น สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งอนนสฺส-
วรรคที่ ๔ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระ
เชตวันาราม กรุงสาวัตถี ๑ ครึ่งนั้น พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า
จักขุได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ญาณได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา บัญญาได้เกิด
ขึ้นแล้วแก่เรา วิชชาได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ความสว่างได้เกิดขึ้นแล้ว
แก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ยินมาเมื่อก่อนว่า อันนั้นเป็นกายะ
กายานุสสณา คือ การเล็งเห็นกายในจำพวกกาย ๑ กายะกายานุสสนาน
เป็นของควรอบรม เราก็ได้อบรมแล้ว อันนั้นเป็นเวทนาสุ เวทนา-
นุสสณา คือ การเล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา ๑ การเล็งเห็น
เวทนาในจำพวกเวทนานั้น เป็นของควรอบรม เราก็ได้อบรมแล้ว ๑
อันนั้นเป็น จิตฺเต จิตฺตานุสสณา คือ การเล็งเห็นจิตในจำพวกจิต การเล็งเห็น
จิตในจำพวกจิตนั้นเป็นของควรอบรม เราก็ได้อบรมแล้ว ๑ อันนั้นเป็น
ชมฺเมสฺส ชมฺมานุสสณา คือ การเล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรมทั้งหลาย

การเล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรมทั้งหลายนี้ เป็นของควรอบรม เราก็ได้
อบรมแล้ว ๑ ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้ เพียงเท่านี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ครองเนิง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
อยู่ที่พระเชตवनาราม กรุงสาวัตถี ฯ ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า
สติปัฏฐาน ๔ นี้ บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความ
เบื่อหน่ายหน่ายเคี้ยว เพื่อความคลาย เพื่อความดับ เพื่อความสงบ
เพื่อความรู้อย่าง เพื่อความรู้ดี เพื่อนิพพาน ฯ สติปัฏฐาน ๔ นี้ ได้แก่
สิ่งใด ? ได้แก่การที่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เล็งเห็นกายในจำพวกกาย
เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมใน
จำพวกธรรม เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึกดี มีสติ กำจัดอภิชฌา
โทมนัสในโลกเสียได้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า ไม่ว่าบุคคลเหล่าใดได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ แล้ว ก็เป็นอันได้
อริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ซึ่งให้ถึงความสันตทุกข์โดยชอบ ฯ
ไม่ว่าบุคคลเหล่าใด ปราภวสติปัฏฐาน ๔ แล้ว บุคคลเหล่านั้น เป็นอัน
ปราภวอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ อันให้ถึงความสันตทุกข์โดย
ชอบ แล้วทรงแจกหัวข้อสติปัฏฐาน ๔

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า สติปัฏฐาน ๔ ที่บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป
เพื่อการไปสู่ฝั่ง จากที่ไม่ฝั่ง แล้วทรงแจกหัวข้อสติปัฏฐาน ๔

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า ภิกษุควรมีสติสัมปชัญญะ ฯ อันนั้นเป็นคำที่เราพร่ำสอน
เธอทั้งหลาย ฯ อย่างไร จึงเรียกว่าภิกษุเป็นผู้มีสติ ? อย่างนี้ คือ
ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้เล็งเห็นกายในจำพวกกาย เล็งเห็น
เวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม
จึงเรียกว่าภิกษุผู้มีสติ

อย่างไร จึงเรียกว่าสติสัมปชัญญะ ฯ อย่างนี้ คือ เวทนา วิตก
ที่ภิกขุในพระธรรมวินัยนี้รู้แจ้งแล้ว ข้อมเกิดขึ้น ข้อมปรากฏ ข้อมถึงซึ่ง
ความตั้งอยู่ไม่ได้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกขุ
ทั้งหลายว่า สติปัฏฐานมีอยู่ ๔ ประการ คือ การที่ภิกขุในพระธรรมวินัย
เป็นผู้เล็งเห็นกายในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็น
จิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม ฯ ผู้ที่ได้อบรม ผู้ที่ได้
ทำให้มาก ซึ่งสติปัฏฐาน ๔ นี้ ต้องหวังได้ผล ๒ อย่าง ไม่อย่างใด
ก็อย่างหนึ่ง คือ ความรู้ทั่วถึงในธรรมที่เห็นอยู่อย่างนี้ และความเป็น
พระอนาคามี ในเมื่อกิเลสยังเหลืออยู่ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า ผู้ที่เล็งเห็นกายในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนา
ในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม
ข้อมละฉันทะ คือ ความพอใจในกาย เวทนา จิต ธรรมได้ เมื่อละฉันทะ
ได้แล้วก็ทำให้แจ้ง ซึ่งอมตะ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า ผู้เล็งเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม ในจำพวก
กาย เวทนา จิต ธรรม ข้อมรอบรู้กาย เวทนา จิต ธรรม เพราะเหตุ
ที่รอบรู้กาย เวทนา จิต ธรรม ข้อมทำให้แจ้ง ซึ่งอมตะ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๙ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่ภิกขุ
ทั้งหลายว่า เราจักแสดงการอบรมสติปัฏฐาน ๔ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
จงฟัง ฯ การอบรมสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่การที่ภิกขุ
ในพระธรรมวินัยนี้ ฯ เป็นผู้เล็งเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม ในจำพวก
กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นผู้มีความเพียร ความรู้สึกดี มีสติ กำจัด
อกิขณาโทมนัสในโลกเสียได้

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่ภิกขุ
ทั้งหลายว่า เราจักแสดงสติปัฏฐาน และการอบรมสติปัฏฐาน ปฏิปทาอันไปสู่
การอบรมสติปัฏฐาน แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ฯ สติปัฏฐาน
ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่การที่ภิกขุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เล็งเห็นกาย

เวทนา จิต ธรรม ในจำพวกกาย เวทนา จิต ธรรม เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอกิชาโหมันต์ในโลกเสียได้

การอบรมสติปัฏฐาน ได้แก่สิ่งใด ๆ ได้แก่การที่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้สังเกตเห็น ซึ่งความเกิดเป็นธรรมดา ซึ่งความเสื่อมเป็นธรรมดา ซึ่งความเกิดและความเสื่อมเป็นธรรมดา ในกาย เวทนา จิต ธรรม

ปฏิบัติ อันไปสู่การอบรมสติปัฏฐานนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ๑ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวาชามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ดังนี้ จบอนุสสุตวรรคที่ ๔ เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอมตวรรคที่ ๕ ว่า ในพระสูตรที่ ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีจิตตั้งอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ อย่าให้เสื่อมตะไป ๑ แล้วทรงแสดงหัวข้อสติปัฏฐาน ๔ ไว้ดังต่อไปนี้โดยย่อ

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความตั้งขึ้น ความตกไปแห่งสติปัฏฐาน ๔ เธอทั้งหลายจงฟัง ๑ ความตั้งขึ้นแห่งกายได้แก่สิ่งใด ? ความตั้งขึ้นแห่งกาย ได้แก่ความตั้งขึ้นแห่งอาหาร ความตกไปแห่งกาย ได้แก่ความตกไปแห่งอาหาร ความตั้งขึ้นแห่งเวทนา ได้แก่ความตั้งขึ้นแห่งผัสสะ ความตกไปแห่งเวทนา ได้แก่ความดับผัสสะ ความตั้งขึ้นแห่งจิต ได้แก่ความตั้งขึ้นแห่งนามรูป ความตกไปแห่งจิต ได้แก่ความดับไปแห่งนามรูป ความตั้งขึ้นแห่งธรรมทั้งหลาย ได้แก่ความตั้งขึ้นแห่งมนสิการ ความตกไปแห่งธรรมทั้งหลาย ได้แก่ความดับไปแห่งมนสิการ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คราวหนึ่ง เราตรัสรู้ใหม่ ได้พักอยู่ที่ต้นไม้ชปาไลโกธร ริมแม่น้ำเนรัญชรา ใกล้ตำบลอุรุเวลา ๑ เวลาเราอยู่ในที่สงัด เราปริวิตกว่า หนทางนี้ เป็นทางไปอย่างเอก ๑

เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความล่วงเลี้ยวซึ่งโสกะ ประเทาะ
เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์โทมนัส เพื่อความบรรลุซึ่งธรรมที่ควรรู้ เพื่อ
ทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ฯ สติปัฏฐาน ๔ ได้แก่
สังโต ฯ ได้แก่การที่ภิกษุเป็นผู้เล็งเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม ใน
จำพวกกาย เวทนา จิต ธรรม

ลำดับนั้น สหัมบดีพรหม ก็ทราบความปริวิตกของเรา ด้วยใจของ
เขาแล้ว ก็หายวับไปทัพรหมโลก มาปรากฏในที่เฉพาะหน้าของเราโดยเร็ว
พลัน เหมือนกับกับขรรษณ์กำลังค้ำแขนเหยียดแขนฉะนั้น แล้วห่มผ้าลาดไหล่
ข้างหนึ่ง ประณมอัญชลชนกกล่าวต่อเราว่า อย่างนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า
อย่างนั้นพระสุคตเจ้า แล้วกล่าวไปเหมือนกับที่เราปริวิตกนั้น ครั้นแล้วก็กล่าว
ต่อไปว่า ผู้เห็นซึ่งที่สุดแห่งความสิ้นการเกิด ผ่อนเคราะห์สิ่งเป็นประโยชน์
ย่อมรู้จักทางซึ่งเป็นไปอย่างเอก บุคคลเหล่านี้ได้ข้ามโอฆะแล้ว ในก่อน
ก็ดี จักข้ามในข้างหน้าก็ดี บุคคลเหล่านั้น ล้วนแต่ได้ข้ามแล้วด้วยทางนี้
ล้วนแต่จักข้ามด้วยทางนี้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรมีสติ อันนี้เป็น
อนุสาสน์ของเรา สำหรับเธอทั้งหลาย ฯ อย่างไรจึงเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้
มีสติ ฯ อย่างนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัย เป็นผู้เล็งเห็นกาย เวทนา
จิต ธรรม ในจำพวกกาย เวทนา จิต ธรรม เป็นผู้มีคามเพียร มีความรู้
ลึกดี มีสติ กำจัดอกัสนาโทมนัสในโลกเสียได้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้จะบัญญัติว่า
เป็นกองกุศลได้ถูกต้อง ควรบัญญัติสติปัฏฐาน ๔ ว่าเป็นกองกุศล
ว่าด้วยสติปัฏฐาน ๔ ว่าเป็นกองกุศลล้วน แล้วทรงแสดงหัวข้อสติปัฏฐาน ๔

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า มีภิกษุรูปหนึ่งเข้าเฝ้ากราบทูลว่า ขอพระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ข้าพระองค์ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟัง
แล้ว จักเป็นผู้หลุดออกจากหม้อย่ำแต่ผเดียว เป็นผู้ไม่ประมาท เป็นผู้
มีความเพียร เป็นผู้ตั้งใจเพื่อกุศลวิเศษด้วยเถิด พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระ
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า เพราะเหตุนี้แหละภิกษุ เธอจงทำเบื้องต้น

ในกุศลธรรมทั้งหลายให้บริสุทธ ๑ สิ่งใดเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรม
ทั้งหลาย ๑ การที่ภิกษุในพระธรรมวินัย เป็นผู้สำรวมด้วยการ
สำรวมในปาฏิโมกข์ เป็นผู้สมบรูณ์ด้วยอาจาระและโคจร เป็นผู้
เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย ศึกษาหมั่นอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

คุก่อภิกษุ เมื่อใดเธอจักเป็นผู้สำรวมในปาฏิโมกข์ เป็นผู้
สมบรูณ์ด้วยอาจาระและโคจร เป็นผู้เห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย ศึกษา
หมั่นอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ๑ เมื่อนั้นเธอได้อาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว
ควรอบรมสติปัฏฐาน ๔ ทรงแสดงดังนี้แล้ว ทรงแจกหัวข้อสติปัฏฐาน ๔
โดยย่อแล้วตรัสว่า คุก่อภิกษุ เมื่อใดเธอจักอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล
อบรมสติปัฏฐาน ๔ เมื่อนั้นเธอต้องหวังได้แต่ความเจริญในกุศลธรรม
ทั้งหลาย หากความเสื่อมมิได้หกล้นวันเท่าถึง

ครั้งนั้น ภิกษุนั้นแสดงความชื่นชมยินดีต่อบำคำของสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า แล้วลุกขึ้นถวายบังคมลา ทิ้งทักขิณแล้วหลีกไป ๑ ภิกษุ
นั้นได้หลีกออกจากหม่อมอยู่แต่ผู้เดียว เป็นผู้ไม่ประมาท เป็นผู้มีคามเพียร
เป็นผู้ตั้งใจเพื่อคุณวิเศษ ไม่ช้าก็ได้สำเร็จที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ซึ่งเป็นที่
ต้องการของกุลบุตรทั้งหลาย ผู้บรรพชาในพระธรรมวินัย แล้ววิชฌว่า
สิ้นความเกิดแล้ว สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว
ไม่มีสิ่งอื่นที่จะต้องทำ เมื่อความเป็นอย่างนั้นอีกแล้ว ก็ ภิกษุนั้นได้เป็น
องค์หนึ่ง ในจำพวกพระอรหันต์ทั้งหลาย ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๗ ก็มีภิกษุอีกองค์หนึ่ง ทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงธรรมโดยย่อแก่ตน พระองค์ได้ทรงสอนว่า เธอจงทำเบื้องต้น
ในกุศลธรรมทั้งหลายให้บริสุทธ แต่ทรงแสดงว่า เบื้องต้นแห่งกุศลธรรม
ทั้งหลายนั้น ได้แก่การที่ภิกษุในพระธรรมวินัย ละกายทุจริต อบรมกาย-
สุจริต ละวจีทุจริต อบรมวจีทุจริต ละมโนทุจริต อบรมมโนสุจริต ครั้นและ
ได้เป็นอย่างดี ควรเจริญสติปัฏฐาน ๔ เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ แล้ว ก็จัก
หวังได้แต่ความเจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย ทุกคืนวันเท่าถึง แล้วภิกษุนั้น
ก็ได้ถวายบังคมลาออกไปบำเพ็ญเพียร ไม่ช้าก็ได้สำเร็จพระอรหันต์

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายควรอนเกราหะ^๕ บุคคลเหล่าใด เห็นว่าบุคคลเหล่าใด เป็นผู้ควรให้สัทบั^๔พัง ซึ่งเป็นมิตร อำมาตย์ญาติสาโลหิตของตน เธอทั้งหลาย ควรให้บุคคลเหล่านั้น ถ่อม^๖น้อยอยู่ ดำรงอยู่ ในการอบรมสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้ แล้วทรงจำแนกหัวข้อ สติปัฏฐาน ๔

ในพระสูตรที่ ๙ ว่า ภิกษุควรอบรมสติปัฏฐาน ๔ เพื่อรอบรู้เวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า บุคคลควรอบรมสติปัฏฐาน ๔ เพื่อละอาสวะ ๓ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ จบอมตวร^๕รคที่ ๕ เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในคัมภีร^๕กัทธิเปยยา^๕ลที่ ๖ ว่า ในพระสูตรที่ ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า แม่นำ^๕กงคา น้อมไปทางทิศตะวันออก โนมไปทางทิศตะวันออก เงามไปทางทิศ ตะวันออกฉันใด ภิกษุผู้อย^๕อบรมสติปัฏฐาน ๔ ผู้ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ก็น้อมไป^๕ในนิพพาน โนมไป^๕ในนิพพาน โอนไป^๕ในนิพพานฉันนั้น แล้ว ทรงแจกหัวข้อสติปัฏฐาน ๔ โดยย่อ

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า บุคคลควรอบรมสติปัฏฐาน ๔ เพื่อความรู้อย^๕ง เพื่อความรอบรู้ เพื่อความสันไป^๕ เพื่อความละซึ่งสังโยช^๕า^๕เบื้องบน ๕ ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา ดังนี้ ฯ ใน คัมภีร^๕กัทธิเปยยา^๕ลนี้ ท่านบอกไว้ว่า ควรแสดงสติปัฏฐานสังยุต^๕ให้พิสดาร เหมือนกับมัคคสังยุต สัน^๕เนื้อความในสติปัฏฐานสังยุตเพียงเท่านั้น.

เอว^๕ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๖๘

กัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอินทรีย์ ๕

สาวกผู้หนึ่ง ๆ ตคร โข ภควา เอตทโวจ ปณฺณิมานิ ภิกฺขเว
อินฺทริยานิ ฯ กตมานิ ปณฺณาติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงกัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๖๘ ว่าด้วยอินทรีย์ ๕ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณ
มิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งสุตฺธิก-
วรรคที่ ๑ แห่งอินฺทริยสังยุตฺตํนี้ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า อินฺทริยมีอยู่ ๕ ประการ คือ สรฺทธา วิริยะ สติ สมาธิ
ปัญฺญา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า เมื่อใด อริยสาวกจะรู้ตามความเป็นจริงซึ่งคุณ
โทษ และการสละเสีย ของอินฺทริย ๕ คือ สรฺทธา วิริยะ สติ
สมาธิ ปัญฺญา เมื่อนั้น อริยสาวกนั้น เรียกว่า เป็นพระโสดาบัน
เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้จะรู้ดีชั่วทันที ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า เมื่อใด อริยสาวกจะรู้ความเกิด ความดับ
รู้จักคุณและโทษแห่งอินฺทริย ๕ รู้จักการสละเสียของอินฺทริย ๕ ตาม
เป็นจริง เมื่อนั้น อริยสาวกนั้น ก็เรียกว่า เป็นพระโสดาบัน เป็นผู้
มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้จะรู้ดีชั่วทันที ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า เมื่อใด อริยสาวก รู้แจ้งตามเป็นจริง
ซึ่งความเกิดขึ้นและดับไป ซึ่งคุณและโทษแห่งอินทรีย์ ๕ และการสละ
เสียซึ่งอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แล้ว
หลุดพ้นเพราะไม่ถ่อม ๑ เมื่อใด ก็เรียกว่า เป็นพระอรหันต์ เป็น
ผู้สิ้นอาสวะ เป็นผู้สำเร็จพรหมจรรย์ เป็นผู้ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว
เป็นผู้วางภาระแล้ว เป็นผู้ถึงซึ่งประโยชน์แห่งตนโดยลำดับ เป็นผู้สิ้น
เครื่องเกาะเกี่ยวในภพ เป็นผู้หลุดพ้นเพราะรู้ชอบ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ก็เนื้อความอย่างเดียวกันกับในพระสูตรที่ ๔
ส่วนในพระสูตรที่ ๖ ว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้ชัดตามความ
เป็นจริง ซึ่งความเกิดและความดับแห่งอินทรีย์ ๕ ซึ่งคุณและโทษ
แห่งอินทรีย์ ๕ ซึ่งการสละอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ
ปัญญา สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัดว่าสำเร็จความเป็นสมณพราหมณ์
ส่วนสมณพราหมณ์เหล่าใด รู้ชัดตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิด
และความดับ ซึ่งคุณและโทษแห่งอินทรีย์ ๕ ซึ่งการสละเสียซึ่งอินทรีย์ ๕
สมณพราหมณ์เหล่านั้น จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ จัดว่าสำเร็จความเป็น
สมณพราหมณ์ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้ชัดซึ่ง
อินทรีย์ ๕ ความเกิดแห่งอินทรีย์ ๕ ความดับแห่งอินทรีย์ ๕ ทางไป
ถึงซึ่งความดับอินทรีย์ ๕ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณะ
พราหมณ์ ไม่จัดว่าสำเร็จความเป็นสมณพราหมณ์ ส่วนสมณพราหมณ์
เหล่าใด รู้ชัดซึ่งอินทรีย์ ๕ ซึ่งความเกิดแห่งอินทรีย์ ๕ ซึ่งความดับ
แห่งอินทรีย์ ๕ สมณพราหมณ์เหล่านั้น จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์
จัดว่าสำเร็จความเป็นสมณพราหมณ์ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า ควรเห็นอินทรีย์ คือ ศรัทธา ในสิ่งไหน ? ควร
เห็นอินทรีย์ คือ ศรัทธา ในองค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ? ควรเห็นอินทรีย์ คือ
วิริยะ ในสัมมัปปธาน ๔ ? ควรเห็นอินทรีย์ คือ สติ ในสติปัฏฐาน ๔ ? ควรเห็น
อินทรีย์ คือ สมาธิ ในฌาน ๔ ? ควรเห็นอินทรีย์ คือ ปัญญา ในอริยสัจ ๔ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า อินทรีย์ คือ ศรัทธา^๕นั้น ได้แก่การที่พระอริยสาวก
เชื่อความตรัสรู้^๖พระตถาคตเจ้าว่า อติปิโส ภควา^๗ อรหัง^๘ เป็นต้น
ซึ่งมีคำแปลว่า เชื่อว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นพระอรหันต์ แม้
ด้วยเหตุ^๙ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วย วิชา จณะ
เป็นผู้เสด็จไปดี เป็นผู้ร่ำเอาจึงโลก เป็นสารณ^{๑๐}แห่งบรมที่ควรฝากอย่างเข็ม
เป็นครูของเทพยตามนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตรัสรู้ เป็นผู้แจกความรู้ให้แก่
เทพยตามนุษย์ทั้งหลาย

อินทรีย์ คือ วิริยะ^{๑๑}นั้น ได้แก่การที่อริยสาวก เป็นผู้ปรารถนาความเพียร
เพื่อละสิ่งที่เป็นอกุศล เพื่อให้เกิดสิ่งที่เป็นกุศล เป็นผู้แข็งแรง เป็นผู้
มีความก้าวหน้าอย่างมั่นคง เป็นผู้ไว้ออกุศลระในกุศลธรรมทั้งหลาย

อินทรีย์ คือ สติน^{๑๒}นั้น ได้แก่การที่อริยสาวก ในธรรมวินัย^{๑๓} เป็น
ผู้มีสติ เป็นผู้ประกอบด้วยสติปัญญาอย่างเข็ม เป็นผู้ระลึกได้ซึ่งสิ่งที่
ทำมานานแล้ว ซึ่งคำที่พูดมานานแล้ว

อินทรีย์ คือ สมาริ^{๑๔}นั้น ได้แก่การที่อริยสาวก กระทำการสละให้เป็น
อารมณ์ แล้วได้ความที่อารมณ์อันเดียวแห่งจิต

อินทรีย์ คือ บัญญาน^{๑๕}นั้น ได้แก่การที่อริยสาวก เป็นผู้บัญญัติ เป็นผู้
ประกอบด้วยปัญญา อันรู้ซึ่งความเกิดความดับ อันบริสุทธิ์ อันทำลาย
กิเลส อันทำให้ถึงความบริสุทธิ์โดยชอบ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า อินทรีย์ คือ ศรัทธา^{๑๖}นั้น ได้แก่การที่อริยสาวก
เชื่อฟังการตรัสรู้^{๑๗}ของพระตถาคตเจ้าว่า แม้ด้วยเหตุ^{๑๘} สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ซึ่งทรงพระนามว่า เป็นพระอรหันต์ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เป็นผู้สมบูรณ์ด้วย วิชา จณะ เป็นผู้เสด็จไปดี เป็นผู้ร่ำเอาจึงโลก เป็น
สารณ^{๑๙}แห่งบรมที่ควรฝากอย่างเข็ม เป็นศาสดาของเทพยตามนุษย์ทั้งหลาย
เป็นผู้ตรัสรู้เอง เป็นผู้จำแนก ดังนี้

อินทรีย์ คือ วิริยะ^{๒๐}นั้น ได้แก่การที่อริยสาวก ในพระธรรมวินัย^{๒๑}
ปรารถนาความเพียร เพื่อละสิ่งที่เป็นอกุศล เพื่อให้เกิดซึ่งสิ่งที่เป็นกุศล
เป็นผู้แข็งแรง มีความก้าวหน้าอย่างมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม

ทั้งหลาย ฯ อริยสาวกนั้น ย่อมทำให้เกิดฉันทะ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประกอบจิตไว้ ย่อมตั้งความเพียรไว้ เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งสิ่งที่เป็นบาปอกุศล ซึ่งยังไม่เกิดขึ้น ฯ ย่อมทำให้เกิดฉันทะ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประกอบจิตไว้ ย่อมตั้งความเพียรไว้ เพื่อละซึ่งสิ่งที่เป็นบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ ย่อมทำให้เกิดฉันทะ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประกอบจิตไว้ ย่อมตั้งความเพียรไว้ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งสิ่งที่เป็นกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น ฯ ย่อมทำให้เกิดฉันทะ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประกอบจิตไว้ ย่อมตั้งความเพียรไว้ เพื่อความถึงพร้อม เพื่อความไม่หลงลืม เพื่อความยั่งยืนไป เพื่อความไพบูรณ์ เพื่อความอบรม เพื่อความบริบูรณ์ แห่งสิ่งที่เป็นกุศลซึ่งเกิดขึ้นแล้ว

อินทรีย์ คือ สตินั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่การที่อริยสาวก ในพระธรรมวินัย เป็นผู้มั่งมีสติ เป็นผู้ประกอบด้วยสติปัญญาอย่างเข้มแข็ง เป็นผู้ระลึกได้ซึ่งสิ่งที่ทำมานานแล้ว ซึ่งคำที่พูดมานานแล้ว ฯ อริยสาวกนั้น ย่อมเป็นผู้เล็งเห็นกายในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึกดี มีสติ กำจัดอกิฆณาโหม่นสในโลกได้

อินทรีย์ คือ สมาธินั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่การที่อริยสาวก ในพระธรรมวินัย กระทำซึ่งการสละให้เป็นอารมณ์ แล้วได้สมาธิ ได้ความมีอารมณ์อันเดียวแห่งจิต ฯ อริยสาวกนั้น ย่อมเข้าปฐมฌาน อันว่างจากกามทั้งหลาย ว่างจากอกุศลธรรมทั้งหลาย อันมีวิตก วิจาร์ มีปีติสุขเกิดจากวิเวก ย่อมเข้าทุติยฌาน อันทำให้ผ่องใสภายใน อันมีอารมณ์เป็นหนึ่งแห่งจิต อันไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ เพราะระงับวิตกวิจาร์ทั้งหลายเสียแล้ว ย่อมเป็นผู้มีอุเบกขา สติ สัมปชัญญะ เพราะคลายเสียซึ่งปีติ ย่อมได้เสวยสุขด้วยกาย ย่อมเข้าตติยฌาน ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ ย่อมเป็นสุข ย่อมเข้าจตุตถฌาน อันชื่อว่าไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์เสียแล้ว เพราะสัน

โสมนัสโหม่นสไวก่อนเลียบแล้ว อันบริสุทธิด้วยอุเบกขาและสติ

อินทรีย์ คือ บัญญานัน ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่การที่อริยสาวก
ในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา อันรู้จัก
ความเกิด ความดับ ซึ่งปัญญาพระอริยเจ้า เป็นปัญญาทำลายกิเลส
เป็นปัญญาทำให้ถึงความสันทุกข์โดยชอบ อริยสาวกนั้น ย่อมรู้จัก
ตามเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งนี้เป็นความ
ดับทุกข์ สิ่งนี้เป็นทางไปถึงความดับทุกข์ ดังนี้ สมนะข้อความในสุตทิกวรรค
ที่ ๑ ตามวาระพระบาลีเพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในมุตตรวรรคที่ ๒ ในพระสูตรที่ ๑ ว่า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงอินทรีย์ ๕ ว่า อินทรีย์ คือ ศรัทธา
นั้น ได้แก่ความเชื่อความศรัทธาของพระตถาคตเจ้า ฯ อินทรีย์ คือ วิริยะ
นั้น ได้แก่ความเพียรชอบ ๔ ประการ ฯ อินทรีย์ คือ สตินั้น ได้แก่
การได้สติ เพราะสติปัฏฐาน ๔ ฯ อินทรีย์ คือ สมาธินั้น ได้แก่จิตที่ม
อารมณ์อันเดียว ฯ อินทรีย์ คือ บัญญานัน ได้แก่ปัญญา อันรู้จักความ
เกิดความดับ อันเป็นปัญญาของพระอริยเจ้า เป็นปัญญาทำลายกิเลส
เป็นปัญญาให้ถึงความสันทุกข์โดยชอบ

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงว่า
ผู้ชื่อน่าเป็นพระอรหันต์ เพราะทำอินทรีย์ ๕ ให้บริบูรณ์ ฯ ผู้ที่ได้ชื่อว่า
เป็นพระอนาคามิ เพราะมีอินทรีย์ ๕ อ่อนกว่าพระอรหันต์ ฯ ผู้ที่ได้ชื่อว่า
เป็นพระสกทาคามิ เพราะมีอินทรีย์ ๕ อ่อนกว่าพระอนาคามิ ฯ ผู้ที่ได้ชื่อว่า
พระโสดาบัน เพราะมีอินทรีย์ ๕ อ่อนกว่าพระสกทาคามิ ผู้ที่ได้ชื่อว่า
เป็นธรรมานุสารี เพราะมีอินทรีย์ ๕ อ่อนกว่าพระโสดาบัน ผู้ที่ได้ชื่อว่า
เป็นสัทธานุสารี เพราะมีอินทรีย์ ๕ อ่อนกว่าธรรมานุสารี ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๓ มีเนื้อความเบื้องต้นอย่างเดียวกับในพระสูตรที่ ๒
แปลกแต่ข้อความเบื้องปลายว่า ความต่างกันแห่งผลย่อมมี เพราะความ
ต่างกันแห่งอินทรีย์ ส่วนการต่างกันแห่งบุคคล ย่อมมีเพราะความ
ต่างกันแห่งผล

ในพระสูตรที่ ๔ ก็มีเนื้อความเบื้องต้น เหมือนกับในพระสูตรที่ ๒ แปลกแต่ในเนื้อความเบื้องปลายว่า ผู้ทำให้บริบูรณ์ ย่อมทำความบริบูรณ์ให้สำเร็จ ผู้ทำเฉพาะส่วน ก็ย่อมทำเฉพาะส่วนให้สำเร็จ เราคาดเดาเรียกอินทรีย์ ๕ ว่า วนัญณาน

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ผู้ชื่อว่า เป็นพระอรหันต์ เพราะทำอินทรีย์ ๕ ให้บริบูรณ์ ผู้ชื่อว่า ปรีนิพพานในระหว่างอายุ เพราะมีอินทรีย์ ๕ อ่อนลงมากกว่านั้น ผู้ชื่อว่า ปรีนิพพานในเวลาจวนสิ้นอายุ และปรีนิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียร ปรีนิพพานด้วยต้องใช้ความเพียร ขึ้นไปปรีนิพพานในอกนิฏฐภพ ผู้เป็นพระสกทาคามี พระโสดาบัน พระธรรมานุสาร์ พระสัทธานุสาร์ เพราะมีอินทรีย์ ๕ อ่อนกว่ากันเป็นลำดับลงมา

ในพระสูตรที่ ๖ ก็เหมือนกันกับพระสูตรที่ ๕ แปลกแต่ตอนปลายว่า ความต่างกันแห่งผลย่อมมี เพราะความต่างกันแห่งอินทรีย์ ความต่างกันแห่งผลย่อมมี เพราะความต่างกันแห่งผล

ในพระสูตรที่ ๗ ก็เหมือนกันกับเบื้องต้น เหมือนกับในพระสูตรที่ กล่าวมา แปลกแต่เบื้องปลายว่า ผู้ทำให้บริบูรณ์ ย่อมทำความบริบูรณ์ให้สำเร็จ ผู้ทำเฉพาะบางส่วน ย่อมทำให้เฉพาะบางส่วนให้สำเร็จ เรากล่าวอินทรีย์ ๕ ว่า เป็นอวัณณาน

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า ผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้ปฏิบัติเพื่อให้เป็นพระอรหันต์และอนาคามี ผู้ปฏิบัติเพื่อบินพระอนาคามี ผู้เป็นพระสกทาคามีพระโสดาบัน ย่อมมีอินทรีย์ ๕ แก่กว่ากันเป็นลำดับมา ฯ บุคคลเหล่าใดไม่มีอินทรีย์ ๕ เสียเลย บุคคลนั้น เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในฝ่ายปฏิกขนนอกพระพุทธศาสนา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๙ ว่า ภิกษุองค์หนึ่ง เข้าเฝ้าทูลถามว่า โดยเหตุไรจึงเรียกว่า ผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์ พระเจ้าข้า ฯ ตรัสตอบว่า ด้วยเหตุที่อบรมอินทรีย์ ๕ อันเป็นเครื่องถึงความสงบ อันเป็นเครื่องถึงความรู้ดี จึงเรียกว่า ผู้สมบูรณ์ด้วยอินทรีย์

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ภิกษุผู้ชื่อว่า ได้สำเร็จเจโตวิมุตติ บัญญา-
วิมุตติ อันชื่อว่า ไม่มีอาสวะ เพราะสันอาสวะทั้งหลายนั้น โดยเหตุที่ได้
อบรม ได้ทำให้มาก ซึ่งอินทรีย์ ๕ ดังนี้ สันเนอความในมุตตรวรรคที่ ๒
คามพระบาลี เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ คัวยประการณํ ฯ

กัมมจาทิ ๖๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าคัวยอินทรีย์ ๖

ปณฺณิมา นิกฺขเว อินฺทฺริยานิ ฯ กตมานิ ปณฺจ ฯ สทฺธิ นฺทฺริยํ ฯ
ฯ เป ฯ ปณฺณินฺทฺริยนคฺ.

ณ บัณฑิต อวคตภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัมมจาทิ ๖๔ ว่าคัวยอินทรีย์ ๖ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธ-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งฉฬหิทธิ-
วรรคที่ ๑ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า
อินทรีย์มีอยู่ ๕ ประการ คือ สรทธา วิริยะ สติ สมาธิ บัญญา ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้ยังความเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ และ
คุณโทษแห่งอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ด้วยการสละอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ตราบใด เราก็
ยังไม่ยืนยันว่าเราได้รู้คัมภีร์ ซึ่งความรู้ดีเองอย่างเข็มน ในโลกกับทั้ง
เทวโลก มารโลก พรหมโลก สมณพราหมณ์ เทพยดา มนุษย์ ทุกหมู่
เหล่าอยู่คราบนั่น

ต่อเมื่อเราขงตามเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ คุณและโทษ แห่งอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ด้วยการสลະอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ เราจึงยืนยันว่า เรา รู้ด้วย ซึ่งความรู้ดีเองอย่างเยี่ยมในโลกนี้กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหม-โลก สมณพราหมณ์ เทพยดา มนุษย์ทุกหมู่เหล่า ฯ ความรู้ความเห็น ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ความเกิดครั้งนี้ เป็นครั้งสุดท้ายแล้ว บัดนี้ไม่มีความเกิดขึ้นอีกแล้ว ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า คุณอนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์มีอยู่ ๓ ประการ คือ อตถินทรีย์ ปริสันนทรีย์ ชวตถนทรีย์ อันได้แก่สิ่งที่ใหญ่ในเพศหญิงเพศชาย และ สิ่งที่เป็นใหญ่ คือ ชวต

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า อินทรีย์มีอยู่ ๓ ประการ คือ อนัญญุตัญญัส-สามคินทรีย์ ซึ่งได้แก่การรู้ซึ่งธรรมที่ตนยังไม่รู้ ๑ อัญญินทรีย์ ซึ่งได้แก่ ความรู้ทั่วถึง ๑ อัญญาตาวินทรีย์ ซึ่งได้แก่ความรู้ของผู้รู้ทั่วถึง ๑ ดังนี้ ฯ ในพระสูตรนั้นขอเติมอรรถกถา เพื่อให้รู้อินทรีย์ ๓ ประการนี้ คือ ในอรรถกถาว่า อนัญญุตัญญัสสามคินทรีย์นั้น ได้แก่อินทรีย์ ซึ่งเกิดในขณะแห่งโสดาปัตติมรรคแห่งผู้ปฏิบัติ ด้วยคิดว่าเราจักรู้ซึ่งธรรม ที่เรายังไม่เคยรู้ในสงสาร อันไม่ปรากฏเบื้องต้นเบื้องปลาย ฯ คำว่า อัญญินทรีย์นั้น ได้แก่อินทรีย์ที่เกิดในที่ ๖ สถาน มีโสดาปัตติผล เป็นต้น ด้วยอาการแห่งการรู้จักธรรมที่ตนยังไม่รู้เหล่านั้น ฯ อัญญา-ตาวินทรีย์นั้น ได้แก่อินทรีย์ที่เกิดในธรรมทั้งหลาย ในพระอรหัตผล มีความรู้ทั่วถึงเป็นต้น ฯ คำว่า อัญญาตาวินทรีย์นี้ ได้แก่ญาณที่เกิด ขึ้นด้วยอาการดังนี้ ในที่นั้น ๆ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้ใจความว่า อนัญญุตัญญัสสามคินทรีย์นั้น ได้แก่อินทรีย์ ๕ คือ ความรู้ซึ่งธรรมที่ตนยังไม่เคยรู้ ฯ อัญญินทรีย์นั้น ได้แก่ความรู้ซึ่งธรรมอันตนรู้ทั่วถึงแล้ว คำว่า อัญญาตาวินทรีย์นั้น ได้แก่อินทรีย์ คือ ความรู้ของพระอรหันต์ ฯ อธิบายลงไปอีกชั้นหนึ่งว่า อนัญญุตัญญัสสามคินทรีย์นั้น ได้แก่อินทรีย์ ของพระโสดาปัตติมรรค ฯ อัญญินทรีย์นั้น ได้แก่อินทรีย์ของพระโสดา-

บัตติผลตลอดถึงของพระอรหันตมรรค ฯ อัญญาตวีนทรีย์นั้น ได้แก่อินทรีย์
คือ ความรู้ของพระอรหันตผล ดังนี้

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในพระสูตรที่ ๕ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์มีอยู่ ๕ ประการ คือ สัทชนทรีย์
วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ฯ ผู้ชื่อนี้เป็นพระ
อรหันต์ เพราะทำให้สำเร็จบริบูรณ์ ซึ่งอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ผู้ชื่อว่าปริ
นิพพานในระหว่างอายุ เพราะมือนทรีย์ ๕ เหล่านี้ หย่อนลงต่ำกว่าพระ
อรหันต์ ฯ ผู้ชื่อว่าปรินิพพานในเวลาจนสิ้นอายุ เพราะมือนทรีย์ ๕
เหล่านี้อ่อนลงต่ำกว่าผู้ปรินิพพานในระหว่างท่ามกลางอายุ ฯ ผู้ชื่อว่า
ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรอันแรงกล้า เพราะมือนทรีย์ ๕ เหล่านี้
อ่อนลงต่ำกว่าผู้ปรินิพพานในเวลาจนสิ้นอายุ ฯ ผู้ชื่อว่าปรินิพพานด้วย
ต้องใช้ความเพียรแรงกล้า เพราะมือนทรีย์ ๕ เหล่านี้ อ่อนกว่าผู้ปรินิพพาน
ด้วยต้องประกอบความเพียรแรงกล้า ฯ ผู้ชื่อว่ามิกระแสนในเบื้องบน ผู้ไปสู่
อกนิฏฐภพ เพราะมือนทรีย์ ๕ เหล่านี้ อ่อนกว่าผู้ปรินิพพานด้วยต้องใช้
ความเพียรแรงกล้า ฯ ผู้เป็นพระสกทาคามี มือนทรีย์ ๕ เหล่านี้ อ่อนกว่า
ผู้ไปสู่อกนิฏฐภพ ฯ ผู้เป็นเอกพช เพราะมือนทรีย์ ๕ เหล่านี้ อ่อนกว่า
ผู้เป็นพระสกทาคามี ฯ ผู้เป็นโกลังโกละ เพราะมือนทรีย์ ๕ เหล่านี้
อ่อนกว่าเอกพช ฯ ผู้เป็นสัคคักขัตตปุรณะ เพราะมือนทรีย์ ๕ เหล่านี้
อ่อนกว่าโกลังโกละ ฯ ผู้เป็นธรรมานุสารี เพราะมือนทรีย์ ๕ เหล่านี้
อ่อนกว่าผู้เป็นสัคคักขัตตปุรณะ ฯ ผู้เป็นสัทธานุสารี เพราะมือนทรีย์ ๕
เหล่านี้อ่อนกว่าธรรมานุสารี ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า อินทรีย์ ๖ ประการ คือ จักขณทรีย์ โสตินทรีย์
ฆานินทรีย์ ชิวहनทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ ฯ เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัด
ตามเป็นจริง ซึ่งความเกิดความดับ และคุณโทษแห่งอินทรีย์ ๖ นี้ ก็กับการ
สละอินทรีย์ ๖ นี้ เมื่อนั้นอริยสาวกนั้น เรียกว่าเป็นพระโสดาบัน เป็นผู้
ความไม่ภักทำเป็นธรรมดา เป็นผู้คิดแน่นอน เป็นผู้จะรู้ดีข้างหน้า

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า เพราะเหตุที่อริยสาวกรู้จักความเกิด ความดับ รู้จักคุณโทษแห่งอินทรีย์ ๖ น และรู้ถึงการสละอินทรีย์ ๖ น ตามเป็นจริง แล้วหลุดพ้นจากความกมลัน จึงเรียกว่าเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้สิ้นอาสวะ เป็นผู้สำเร็จพรหมจรรย์ เป็นผู้ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว เป็นผู้วางภาระแล้ว เป็นผู้สำเร็จประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว เป็นผู้สิ้นเครื่องเกาะเกี่ยวในภพแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะรู้ชอบแล้ว ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า เมื่อใดเรายังไม่รู้ ซึ่งความเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ และคุณโทษแห่งอินทรีย์ ๖ น และซึ่งการสละอินทรีย์ ๖ น เมื่อนั้นเรายังไม่ยืนยันว่ารู้ ซึ่งความรู้ดีเองอย่างเข็มนในโลกัน กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก สมณพราหมณ์ เทพตามมนุษย์ทุกหมู่เหล่า ฯ ต่อเมื่อเราได้รู้ดังตามเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ และคุณโทษแห่งอินทรีย์ ๖ น กับทั้งการสละอินทรีย์ ๖ น เรารับยืนยันว่า เรารู้ดี ซึ่งความรู้ดีอย่างเข็มนในโลกัน ตลอดถึงเทวโลก มารโลก พรหมโลก สมณพราหมณ์ เทพตามมนุษย์ทุกหมู่เหล่า ฯ ความรู้ความเห็นได้เกิดขึ้นแก่เราแล้วว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกลอกอีกแล้ว ความเกิดครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายแล้ว บัดนี้ไม่มีความเกิดอีกแล้ว ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๙ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์เหล่านั้น ๖ ประการ คือ จักขุอินทรีย์ โสตอินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มานินทรีย์ ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้ตามความเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ และคุณโทษแห่งอินทรีย์ ๖ น กับทั้งการสละอินทรีย์ ๖ น ฯ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ในจำพวกสมณะพราหมณ์ ฯ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัดว่าทำใจให้แจ้งด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเอง ซึ่งความเป็นสมณพราหมณ์ในอัมภาน ส่วนสมณะพราหมณ์เหล่าใดรู้ดังตามเป็นจริง ซึ่งความเกิด ความดับ และคุณโทษแห่งอินทรีย์ ๖ น กับทั้งการสละอินทรีย์ ๖ น ฯ สมณพราหมณ์เหล่านั้น

จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ในจำพวกสมณพราหมณ์ จัดว่าทำให้แจ้งด้วยความ
รู้อย่างยิ่งด้วยตนเอง ซึ่งความเป็นสมณพราหมณ์ในอรรถาพจน์ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔๐ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้จักซึ่งจักขุนทรีย์ ความ
เกิดแห่งจักขุนทรีย์ ความดับจักขุนทรีย์ ทางไปถึงความดับจักขุนทรีย์
ไม่รู้จักโสตินทรีย์ ความเกิดแห่งโสตินทรีย์ ความดับโสตินทรีย์ ทาง
ไปถึงความดับโสตินทรีย์ ไม่รู้จักฆานินทรีย์ ความเกิดแห่งฆานินทรีย์
ความดับแห่งฆานินทรีย์ ทางไปถึงความดับฆานินทรีย์ ไม่รู้จักชีวหินทรีย์
ความเกิดแห่งชีวหินทรีย์ ความดับแห่งชีวหินทรีย์ ทางไปถึงความดับ
ชีวหินทรีย์ ไม่รู้จักกายินทรีย์ ความเกิดแห่งกายินทรีย์ ความดับ
แห่งกายินทรีย์ ทางไปถึงความดับกายินทรีย์ ไม่รู้จักมโนินทรีย์ ความ
เกิดแห่งมโนินทรีย์ ความดับแห่งมโนินทรีย์ ทางไปถึงความดับแห่ง
มโนินทรีย์ ฯ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ ใน
จำพวกสมณพราหมณ์ ไม่จัดว่าสำเร็จความเป็นสมณพราหมณ์ในอรรถาพจน์
ล้วนสมณพราหมณ์เหล่าใดรู้จักจักขุนทรีย์^{๔๐} ความเกิดแห่งจักขุนทรีย์^{๔๑}
ความดับจักขุนทรีย์^{๔๒} ทางไปถึงความดับจักขุนทรีย์^{๔๓} รู้จักโสตินทรีย์^{๔๔}
ความเกิดโสตินทรีย์^{๔๕} ความดับโสตินทรีย์^{๔๖} ทางไปถึงความดับโสตินทรีย์^{๔๗}
รู้จักฆานินทรีย์^{๔๘} ความเกิดฆานินทรีย์^{๔๙} ความดับฆานินทรีย์^{๕๐} ทางไป
ถึงความดับฆานินทรีย์^{๕๑} รู้จักชีวหินทรีย์^{๕๒} ความเกิดชีวหินทรีย์^{๕๓} ความดับ
ชีวหินทรีย์^{๕๔} ทางไปถึงความดับชีวหินทรีย์^{๕๕} รู้จักกายินทรีย์^{๕๖} ความเกิด
กายินทรีย์^{๕๗} ความดับกายินทรีย์^{๕๘} ทางไปถึงความดับกายินทรีย์^{๕๙} รู้จักมโนินทรีย์^{๖๐}
ความเกิดมโนินทรีย์^{๖๑} ความดับมโนินทรีย์^{๖๒} ทางไปถึงความดับมโนินทรีย์^{๖๓} ฯ
สมณพราหมณ์เหล่านั้น จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ในจำพวกสมณพราหมณ์
จัดว่าสำเร็จความเป็นสมณพราหมณ์ ในธรรมที่เห็นชอบ คือ ในอรรถาพจน์
ดังนี้ สอนบอกความในฉกรรณปริยวรรคที่ ๓ ตามพระบาลีเพียงเท่านี้

ในวรรคนี้ว่าด้วยอนัตตีย์ ๖ โสภณีย่างๆ ดังที่แสดงมา ฯ คำที่
ควรยกขึ้นอธิบายเพื่อให้เห็นแก่เข้าใจ แก่ผู้ฟังทั้งหลายชนนั้น ย่อมมีอยู่ ๓ คำ

คือ เอกพิชคำหนึ่ง โกลังโกละคำหนึ่ง สัตตักขัตตูปรมะคำหนึ่ง เพราะ
 คำทั้ง ๓ นั้น ไปได้เฉพาะผู้ที่เล่าเรียนนักธรรมโทแล้วเท่านั้น แต่ถึง
 อย่างนั้นก็ยังไม่ว่างขวาง เพราะฉะนั้น จึงจะได้อธิบายให้กว้างขวาง
 ในเทศนาภักขัน คือ พระโสดาบันองค์ใดเกิดอีกชาติหนึ่งแล้ว จึงจะ
 สำเร็จพระอรหันต์ พระโสดาบันองค์นั้นเรียกว่าเอกพิช แปลว่า ผู้มี
 พิชอันเดียว คือ มีการเกิดอีกครั้งเดียว ๑ การเกิดนั้นหมายความว่า
 เกิดเป็นมนุษย์ ๑ พระโสดาบันองค์ใดต้องท่องเที่ยวไปในภพอีก ๒-๓
 ชาติ จึงจักได้เป็นพระอรหันต์ ๑ พระโสดาบันองค์นั้น เรียกว่าโกลัง-
 โกละ ๑ พระโสดาบันองค์ใด ต้องเกิดอีกหลายชาติอย่างสูงถึงชาติที่ ๗
 จึงได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ๑ พระโสดาบันองค์นั้น เรียกว่า สัตตักขัตตูปรมะ
 ซึ่งแปลว่า ผู้มี ๑ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง ๑ ก็สิ่งใดเล่าทำให้พระ
 โสดาบันแตกต่างกันอย่างนี้ ๑ ในอรรถกถาแห่งพระสูตรว่า วิปัสสนา
 คือ การเห็นแจ้งซึ่งมรรค ๓ เบื้องบน เป็นเครื่องทำให้พระโสดาบันแตก
 ต่างกันเป็น ๓ พวก ๑ คือ ผู้ที่วิปัสสนาแก่กล้าก็ได้เป็นเอกพิช คือ
 เกิดอีกครั้งเดียว ๑ ผู้ที่วิปัสสนาอ่อนลงมากว่านั้น ก็เป็นโกลังโกละ ๑
 ผู้ที่วิปัสสนาอ่อนลงมากว่านั้นอีก ก็เป็นสัตตักขัตตูปรมะ ๑ แต่ผู้ที่ไม่
 ต้องลงมาเกิดในมนุษย์อีกเลย ได้สำเร็จพระอรหันต์ในสวรรค์นั้น ก็ยัง
 มีอยู่อีก แต่ไม่นับเข้าในพระโสดาบัน ๓ จำพวกนี้ ๑ พระโสดาบัน
 เหล่านั้น เรียกว่าพระโสดาบันอหังโสตะ คือ พระโสดาบันเหล่านั้น
 เล่นขึ้นไปเกิดในพรหมโลก สูงเป็นลำดับขึ้นไปจนกระทั่งอภินิฏฐภพ แล้ว
 ก็สำเร็จนิพพาน ๑ พระโสดาบันเหล่านั้น เรียกว่า เป็นผู้ยินดีในวิภูฏะ ๑
 พระโสดาบันเหล่านั้น มีอนาถบิณฑิกเศรษฐี และนางวิสาขามหาอุบาสิกา
 จุลลภทเทวบุตร มหารถเทวบุตร อเนกวัตถเนเทวบุตร ท้าวสักกเทวราช
 นาคทัตตเทวบุตร เป็นต้น ๑ ในอรรถกถาแห่งคัมภีร์ปุคคัลลัญญีที่ว่า
 ผู้ที่ได้สำเร็จพระอรหันต์ ในสวรรค์นั้น ไม่ใช่เฉพาะแต่พระโสดาบัน
 เท่านั้น บุคคลอื่นอีกก็มีเป็นอันมากหากที่จะนับจะประมาณ ดังนั้น
 เพราะฉะนั้น ถ้าผู้ใดไม่ยากเว้นตายเวียนเกิด อยู่ในโลกมนุษย์นี้

๔๘ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๒

อีก ขอให้ผู้นั้นปรารถนา ให้เป็นพระอรหันต์ในสวรรค์ ด้วยคำว่า ขอ
ให้ข้าพเจ้าได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในสวรรค์ อย่าให้ลงมาเกิดในมนุษย์-
โลกนี้อีก ด้วยอำนาจบุญกุศลของข้าพเจ้าที่เกิด ดังนี้ ผู้นั้นจักต้องได้สำเร็จ
ดังความปรารถนา สันเนอความในเทศนาภังคะนี้ เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณหาที่ ๗๐

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอินทรีย์ ๕

ปณฺณิมา นิกฺขเว อินฺทริยานิ ฯ กตมานิ ปณฺณจ ฯ สุขินฺทริยํ
ทุกฺขินฺทริยํ โสมนสฺสินฺทริยํ โทมนสฺสินฺทริยํ อูปะกฺขินฺทริยนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณหาที่ ๗๐ ว่าด้วยอินทรีย์ ๕ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธ-
ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งสุขินฺทริย-
วรรคที่ ๔ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สุขินฺทริยํ อันได้แก่สุข ๑
ทุกฺขินฺทริยํ อันได้แก่ทุกข์ ๑ โสมนสฺสินฺทริยํ อันได้แก่โสมนัส ๑
โทมนสฺสินฺทริยํ อันได้แก่โทมนัส ๑ อูปะกฺขินฺทริยํ อันได้แก่อุเบกขา ๑
ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ
สุขินฺทริยํ ทุกฺขินฺทริยํ โสมนสฺสินฺทริยํ โทมนสฺสินฺทริยํ อูปะกฺขินฺทริยํ ฯ

เพราะเหตุที่อริยสาวกรู้ชัดตามเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ และคุณโทษแห่งอินทรีย์ ๕ นั้น กับทั้งการสละอินทรีย์ ๕ นั้น จึงเรียกว่าเป็นพระโสดาบัน เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มั่นคงแน่นอน เป็นผู้จกจริต ข้างหน้า ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า ผู้ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่อริยสาวกรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ และคุณโทษแห่งอินทรีย์ ๕ นั้น กับทั้งการสละอินทรีย์ ๕ นั้น แล้วหลุดพ้นจากความถือมั่น จึงเรียกว่าเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้สิ้นอาสวะ เป็นผู้สำเร็จพรหมจรรย์ เป็นผู้ที่ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว เป็นผู้วางภาระแล้ว เป็นผู้ถึงประโยชน์แห่งตนโดยลำดับแล้ว เป็นผู้สิ้นเครื่องเกาะเกี่ยวในภพแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะรู้ชอบแล้ว ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า ผู้ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ และคุณโทษแห่งอินทรีย์ ๕ คือ แห่งสขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสขินทรีย์ โทมนัสสขินทรีย์ อเบกขินทรีย์ กับทั้งการสละอินทรีย์ ๕ นั้น ฯ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ในจำพวกสมณพราหมณ์ ไม่จัดว่าสำเร็จความเป็นสมณพราหมณ์ในธรรมที่เห็นอยู่นี้ ส่วนสมณพราหมณ์เหล่าใด รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ และคุณโทษแห่งอินทรีย์ ๕ นั้น กับทั้งการสละอินทรีย์ ๕ นั้น ฯ สมณพราหมณ์เหล่านั้นจัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ ในจำพวกสมณพราหมณ์ จัดว่าสำเร็จความเป็นสมณพราหมณ์ในธรรมที่เห็นอยู่นี้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ผู้ก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใด ไม่รู้ชัดซึ่งสขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสขินทรีย์ โทมนัสสขินทรีย์ อเบกขินทรีย์ พร้อมทั้งความเกิด ความดับ ทางไปถึงความดับ ฯ สมณพราหมณ์เหล่านั้น ไม่จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ ในจำพวกสมณะพราหมณ์ ไม่จัดว่าสำเร็จความเป็นสมณพราหมณ์ ในธรรมที่เห็นอยู่นี้

ส่วนสมณพราหมณ์เหล่าใครจักชั่งอันหรือ ๕ น พร้อมทั้งความเกิด ความ
ดับ ทางไปถึงความดับ สมณพราหมณ์เหล่านั้น จักว่าเป็นสมณพราหมณ์
ในจำพวกสมณพราหมณ์ จักว่าสำเร็จความเป็นสมณพราหมณ์ ในธรรม
ที่เห็นอยู่นี้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า กุก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์เหล่านั้นมีอยู่ ๕
ประการ คือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์
อุเบกขินทรีย์ ๑ สุขินทรีย์ได้แก่ สิ่งใด ได้แก่ ความสุขทางกาย ความสบาย
ทางกาย ความรู้สึกว่าสุขสบาย อันเกิดเพราะสัมผัสทางกาย ๑ ทุกขินทรีย์
ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความทุกข์ทางกาย ความไม่ยินดีทางกาย ความรู้สึก
เป็นทุกข์ ความรู้สึกไม่ยินดี อันเกิดเพราะสัมผัสทางกาย ๑ โสมนัส-
สินทรีย์ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความสุขทางใจ ความยินดีทางใจ ความรู้สึก
เป็นสุข ความรู้สึกยินดี อันเกิดเพราะสัมผัสทางใจ ๑ โทมนัสสินทรีย์
ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความทุกข์ทางใจ ความไม่ยินดีทางใจ ความรู้สึกเป็น
ทุกข์ ความรู้สึกไม่ยินดี อันเกิดเพราะสัมผัสทางใจ ๑ อุเบกขินทรีย์
ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความไม่รู้สึกยินดี และไม่ยินดีทางกาย ทางใจ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า กุก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์เหล่านั้นมีอยู่
๕ ประการ คือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์
อุเบกขินทรีย์ ๑ สุขินทรีย์ ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ความสุขทางกาย ความ
ยินดีทางกาย ความรู้สึกเป็นสุข ความรู้สึกยินดี อันเกิดเพราะสัมผัส
ทางกาย ๑ ทุกขินทรีย์ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความทุกข์ทางกาย ความไม่
ยินดีทางกาย ความรู้สึกเป็นทุกข์ ความรู้สึกไม่ยินดี อันเกิดเพราะ
สัมผัสทางกาย ๑ โสมนัสสินทรีย์ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความสุขทางใจ
ความยินดีทางใจ ความรู้สึกเป็นสุข ความรู้สึกยินดี อันเกิดเพราะ
สัมผัสทางใจ ๑ โทมนัสสินทรีย์ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความทุกข์ทางใจ
ความไม่ยินดีทางใจ ความรู้สึกเป็นทุกข์ ความรู้สึกไม่ยินดี อันเกิด
เพราะสัมผัสทางใจ ๑ อุเบกขินทรีย์ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความรู้สึกยินดี
ก็ไม่ใช่ ไม่ยินดีก็ไม่ใช่ ซึ่งเกิดทางกายหรือทางใจ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุขินทรีย์และโสมนัสสินทรีย์นั้น ได้แก่ สุข-
เวทนา ฯ ทุกขินทรีย์และโทมนัสสินทรีย์นั้น ได้แก่ ทุกขเวทนา ฯ
อุเบกขินทรีย์นั้น ได้แก่ อทุกขมสุขเวทนา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า อินทรีย์เหล่านี้มีอยู่ ๕ ประการ คือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์
โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเบกขินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุขินทรีย์ได้แก่ สิ่งใด ได้แก่ ความสุขทางกาย
ความยินดีทางกาย ความรู้สึกเป็นสุข ความรู้สึกยินดี อันเกิดเพราะ
สัมผัสทางกาย ฯ ทุกขินทรีย์ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ทุกข์ทางกาย ความ
ไม่ยินดีทางกาย ความรู้สึกเป็นทุกข์ ความไม่รู้สึกยินดี อันเกิดเพราะ
สัมผัสทางกาย ฯ โสมนัสสินทรีย์ได้แก่ สิ่งใด ได้แก่ ความสุขทางใจ
ความยินดีทางใจ ความรู้สึกเป็นสุข ความรู้สึกยินดีอันเกิดเพราะสัมผัส
ทางใจ ฯ โทมนัสสินทรีย์ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความทุกข์ทางใจ ความ
ไม่ยินดีทางใจ ความรู้สึกเป็นทุกข์ ความรู้สึกไม่ยินดีอันเกิดเพราะสัมผัส
ทางใจ ฯ อุเบกขินทรีย์ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความรู้สึกยินดีก็ไม่ใช่ ไม่ยินดี
ก็ไม่ใช่ อันเกิดทางกายหรือทางใจ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุขินทรีย์และโสมนัสสินทรีย์นั้น ควรเห็น
ว่าเป็นสุขเวทนา ฯ ทุกขินทรีย์และโทมนัสสินทรีย์นั้น ควรเห็นว่าเป็น
ทุกขเวทนา ฯ อุเบกขินทรีย์นั้น ควรเห็นว่าเป็นอทุกขมสุขเวทนา ฯ
ด้วยเหตุนี้แหละภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ นั้นเป็น ๕ ก็ได้ เป็น ๓ ก็ได้
เป็น ๓ แล้วเป็น ๕ ก็ได้โดยปริยาย ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๙ ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์เหล่านี้มีอยู่
๕ ประการ คือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์
อุเบกขินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุขินทรีย์ย่อมเกิดเพราะอาศัยผัสสะอันเป็น
ที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ฯ เมื่อผู้นั้นเป็นสุขก็รู้ว่าเราเป็นสุข เมื่อผัสสะอัน
เป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นดับไป ก็รู้ว่าสุขินทรีย์ที่เกิดขึ้น เพราะอาศัย

ผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นดับไป คือ สงบไป ฯ ทกขินทรีย์
 ข่มเกิดเพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนา ฯ เมื่อผู้นั้นเป็นทกขี
 ก็รู้ว่าเราเป็นทกขี เมื่อผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนานั้นดับไป ผู้นั้น
 ก็รู้ว่าทกขินทรีย์อันเกิดเพราะอาศัยผัสสะ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนานั้น
 ดับไป ระวังไป ฯ โสมนัสสินทรีย์ข่มเกิดเพราะอาศัยผัสสะอันเป็น
 ที่ตั้งแห่งโสมนัส เมื่อผู้นั้นโสมนัสอยู่ คือ ตีใจอยู่ ก็รู้ว่าเราตีใจ เมื่อ
 ผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสนั้นดับไป ผู้นั้นก็รู้ว่าโสมนัสสินทรีย์อัน
 เกิดเพราะอาศัยผัสสะ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสนั้นดับไป ระวังไป ฯ
 โทมนัสสินทรีย์ ข่มเกิดเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส-
 เวทนา ฯ เมื่อผู้นั้นโทมนัสอยู่ คือ ไม่ตีใจอยู่ ก็รู้ว่าเราไม่ตีใจ เมื่อ
 ผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเวทนานั้นดับไป ผู้นั้นก็รู้ว่าโทมนัสสินทรีย์
 อันเกิดเพราะอาศัยผัสสะ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเวทนานั้น ดับไป
 ระวังไป ฯ อเบกขินทรีย์ข่มเกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่ง
 อเบกขาเวทนา เมื่อผู้นั้นอเบกขาอยู่ ก็รู้ว่าเราอเบกขาอยู่ เมื่อผัสสะ
 อันเป็นที่ตั้งแห่งอเบกขาเวทนานั้นดับไป ผู้นั้นก็รู้ว่าอเบกขินทรีย์ที่เกิดขึ้น
 เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอเบกขาเวทนานั้นดับไป คือ ระวังไป

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอันข่มเกิดขึ้น ไม่ย่อมเกิดขึ้นเพราะ
 การประชุมแห่งการกระทบกันแห่งไม้ ๒ อัน เมื่อไม้ ๒ อันนั้นแยกกัน
 ความอันและไฟนั้นก็ดับไปฉับใด ข้อที่จะว่าต่อไปอีกถึนั้นน่ะ คือ สุขินทรีย์
 ข่มเกิดเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา เมื่อผู้นั้นเป็นสุข
 ก็รู้ว่าเราเป็นสุข เมื่อผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นดับไป ผู้นั้น
 ก็รู้ว่าสุขินทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา
 นั้นดับไป ฯ ถึงในส่วนทกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์
 อเบกขินทรีย์ ก็เหมือนกัน ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า สมเด็จพระผู้พระภาคเจ้าได้ทรงแสดงแก่
 ภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์เหล่านั้นมีอยู่ ๕ ประการ คือ ทกขินทรีย์ โทมนัส-
 สินทรีย์ สุขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ อเบกขินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทกขันธ์ย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้ไม่ประมาท ผู้มีความเพียร ผู้ตั้งใจไปเพื่อคุณวิเศษ ฯ ภิกษุนั้นถือว่าทกขันธ์ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ทกขันธ์นั้นเป็นของมีเครื่องหมาย มีต้นเหตุ มีเครื่องตกแต่ง มีปัจจัย ทกขันธ์นั้นจะไม่มีเครื่องหมาย ไม่มีต้นเหตุ ไม่มีเครื่องตกแต่ง ไม่มีปัจจัย จักเกิดขึ้นไม่ได้เป็นอันขาด ฯ ภิกษุนี้ย่อมรู้จักทกขันธ์ด้วย รู้จักความเกิดแห่งทกขันธ์ด้วย รู้จักความดับแห่งทกขันธ์ด้วย รู้จักดับไปโดยไม่เหลือแห่งทกขันธ์ด้วย ฯ ทกขันธ์ที่เกิดขึ้นแล้วดับไปโดยไม่เหลือในที่ไหน ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเข้าปฐมฌาน อันว่างจากกามทั้งหลาย ว่างจากอกุศลธรรมทั้งหลาย อันมีวิตก วิจารณ์ มีปีติสุขเกิดจากวิเวก ฯ ทกขันธ์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปโดยไม่เหลือในปฐมฌานนั้น ฯ ภิกษุนั้นแหละ เรียกว่าได้รู้จักความดับแห่งทกขันธ์ เรียกว่ารวมมาซึ่งจิตเพื่อความดับทกขันธ์นั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โทมนัสสันทรีย์ย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้ไม่ประมาท ผู้มีความเพียร ผู้ตั้งใจไปเพื่อคุณวิเศษ ฯ ภิกษุนั้นย่อมรู้ว่าโทมนัสสันทรีย์เกิดขึ้นแล้วแก่เรา โทมนัสสันทรีย์นั้นเป็นของมีเครื่องหมาย มีต้นเหตุ มีสิ่งตกแต่ง มีปัจจัย จักเกิดขึ้นโดยไม่มีเครื่องหมาย ไม่มีต้นเหตุ ไม่มีเครื่องตกแต่ง ไม่มีปัจจัยเป็น ไม่ได้เป็นอันขาด ฯ ภิกษุนั้นย่อมรู้จักโทมนัสสันทรีย์ พร้อมทั้งความเกิด ความดับ ที่ดับไปโดยไม่เหลือ อันได้แก่ ทถิยาน ซึ่งทำให้ใจผ่องใส ทำให้ใจมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติสุขอันเกิดจากสมาธิ เพราะระงับวิตกวิจารณ์ทั้งหลายแล้ว ฯ ภิกษุนั้นแหละ เรียกว่ารู้จักความดับแห่งโทมนัสสันทรีย์ แล้วรวมมาซึ่งใจเพื่อความดับโทมนัสสันทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สขันธ์ย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้ไม่ประมาท ผู้มีความเพียร ผู้ตั้งใจไปเพื่อคุณวิเศษ ฯ ภิกษุนั้นถือว่าสขันธ์เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็เห็นว่า มันเกิดขึ้นเพราะมีเครื่องหมาย มีต้นเหตุ มีเครื่องตกแต่ง มีปัจจัย ไม่ใช่ว่าเกิดขึ้นโดยไม่มีเครื่องหมาย ไม่มีต้นเหตุ

ไม่มีเครื่องตกแต่ง ไม่มีบังจ้อ ๑ ภิกษุนี้ย่อมรู้จักสัจจทรัพย์ พร้อมทั้ง
ความเกิด ความดับ และที่ดับแห่งสัจจทรัพย์ คือ ตตฺถิกถาณันมิตฺเต
อุเบกขา สติ สมฺปชฺฌญะ ความสุขกายเพราะคลายเสียขังปติ ๑ ภิกษุ
นี้แหละ ชื่อว่ารู้จักความดับแห่งสัจจทรัพย์ ชื่อว่า รวมมาซึ่งจิตเพื่อความ
ดับสัจจทรัพย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โสมนัสสันตทรัพย์ย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้ไม่ประมาท
ผู้มีความเพียร ผู้ตั้งใจไปเพื่อคุณวิเศษ ๑ ภิกษุนี้ชื่อว่าโสมนัสสันตทรัพย์
นี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็แต่ว่ามันเกิดขึ้นโดยมีเครื่องหมาย มีต้นเหตุ
มีเครื่องตกแต่ง มีบังจ้อ ไม่ใช่ว่าเกิดขึ้นโดยไม่มีเครื่องหมาย ไม่มีต้นเหตุ
ไม่มีเครื่องตกแต่ง ไม่มีบังจ้อ ๑ ภิกษุนี้ย่อมรู้จักโสมนัสสันตทรัพย์
พร้อมทั้งความเกิด ความดับ และที่ดับโดยไม่เหลือ คือ จตฺตถกถาณัน
ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขทุกข์เสียแล้ว เพราะสันโสมนัสโหมนัส
ในก่อนเสียแล้ว เป็นของทำบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาและสติ ๑ ภิกษุนี้แหละ
เรียกว่า รู้จักความดับแห่งโสมนัสสันตทรัพย์ และรวมจิตมา ความดับแห่ง
โสมนัสสันตทรัพย์นั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุเบกขินทรีย์ ย่อมเกิดแก่ผู้ไม่ประมาท
ผู้มีความเพียร ผู้ตั้งใจไปเพื่อคุณวิเศษ ๑ ภิกษุนี้ย่อมรู้ว่า อุเบก-
ขินทรียนี้ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ก็แต่ว่ามันเกิดขึ้นโดยมีเครื่องหมาย มี
ต้นเหตุ มีเครื่องตกแต่ง มีบังจ้อ ไม่ใช่ว่าไม่มีเครื่องหมาย ไม่มีต้นเหตุ
ไม่มีเครื่องตกแต่ง ไม่มีบังจ้อ ๑ ภิกษุนี้ย่อมรู้จักอุเบกขินทรีย์ พร้อม
ทั้งความเกิด ความดับ ที่ดับโดยไม่เหลือ คือ สัญญาเวทิตนโรธ อัน
ล่วงเสียขังเนวสัญญานาสัญญายตนะ ๑ ภิกษุนี้แหละ ชื่อว่ารู้จักความ
ดับแห่งอุเบกขินทรีย์ และรวมมาซึ่งจิต เพื่อความดับแห่งอุเบกขินทรีย์
ดังนี้ สันเนอความในสัจจทรัพย์วรรคที่ ๔ ตามวาระพระบาลีเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๗๑

กัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอินทรีย์ภายนอกภายใน

เอวมเม สุตฺติ ฯ เอกํ สมฺมํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหริติ ปุพฺพารามมิการมาตุปาสาทะ เทน โข ปน สมเยน ภควา สาขณฺหสมฺมํ ปฏิสฺสลาณา วุฏฺฐิโต ปจฺฉาตปเก นิสินฺโน โหติ ปิฏฺฐิ โอตายมาโนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงกัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณฑ์ที่ ๗๑ ว่าด้วยอินทรีย์ภายนอกภายใน สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งชาลวรรคที่ ๕ นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่าอานนท ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่มิการมาตุปราสาท ในบุพพาราม ใกล้กรุงสาวัตถี ฯ ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่สังคในเวลาย่ำเย็น ประทับนั่งฝั่งแฉดอ่อน ๆ อยุ่ โดยหันพระปฤษฎางค์ไปทางแฉด ฯ ในคราวนั้น พระอานนทเถรเจ้าเข้าเฝ้า นวดพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นลำดับลงไป แล้วกราบทูลว่า น้าอัสกรรย์ พระเจ้าข้า บัดนี้พระฉวีวรรณอันบริสุทธิ์ผ่องใสของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่บริสุทธิ์ผ่องใสเหมือนแต่ก่อน พระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ห่อมน้ำ ก็เหตุที่ พระกายปรากฏเงื่อมไปข้างหน้า ปรากฏความเป็นไปอย่างอื่นแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย คือ แห่งจักขุนทรีย์ โสณินทรีย์ ฆานินทรีย์ จิวหินทรีย์ กายินทรีย์ พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อย่างนั้น อานนท เพราะบุคคลย่อมมี ความแก่ ความเจ็บ ความมีโรค คามกาย เป็นธรรมดา ฯ

บุคคลย่อมไม่มีฉวีวรรณบริสุทธิ์ส่องไสยเป็นปกติ ย่อมมีร่างกายเข่นยาน
มีผิวแห้งเหี่ยว มีกายโน้มไปข้างหน้า มีอินทรีย์แปรไปเป็นอย่างอื่น
คือ มีจักขุอินทรีย์ ไสยอินทรีย์ จาณินทรีย์ จิวหินทรีย์ กายินทรีย์ แปร
ไปเป็นอย่างอื่น

ครนสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว จึงได้ตรัสเป็นพระ
คาถาว่า ฐิ คัม ชมฺมิขเร วตฺถุ พุพฺพณฺณกรณฺขเร เป็นต้น ซึ่งมีเนื้อ
ความว่า บุคคลมีร่างกายอันลามก อันชรา อันกระทำให้วรรณะเสียดไป
เรศเคียนเจ้า ร่างกายอันน่าขมเคียดเพียงนี้ ก็ยังถูกขราข้าย ๆ ถึง
ใครจะมีชีวิตอยู่ถึง ๑๐๐ ปีก็ตาม ก็ต้องมีความตายในที่สุดเหมือนกันทั้งนั้น
ความตายย่อมไม่เว้นใคร ๆ ย่อมข้ายทุกคน ดังนี้ สอนเนื้อความ
ในพระบาลีเพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า ที่แดดอ่อน ๆ นั้น คือ ที่เบื้องหลัง
ปราสาทย่อมมีแดดอ่อน ๆ เพราะเงาแห่งปราสาทบังทิศ แดดออกไว้ ๆ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ประทับนั่งอยู่ทศทิศอาสน์อันประเสริฐ ซึ่ง
แต่งตั้งไว้ในที่นั้น ๆ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงประทับนั่งในที่นั้น
เพื่อทรงฟังแดด เพราะฉะนั้น ในพระสรีรกายของพระพุทธเจ้าจึงได้มี
ร้อนมีเย็น ตามเวลาร้อนเวลาเย็น แต่ว่าในเวลานั้นเป็นฤดูหิมะตก สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเปลื้องจีวรผืนใหญ่ ทรงนั่งฟังแดดอยู่ในที่นั้น ๆ
มีคำถามว่า แสงอาทิตย์สามารถกำจัดกรรมของพระพุทธเจ้า แล้วเข้าไป
ในภายในพระกายของพระพุทธเจ้าได้หรือ ? แก้วว่า ไม่ได้ ๆ จึง
ถามอีกว่า เมื่อเป็นอย่างนั้นจะร้อนได้อย่างไร ๆ สิ่งใดทำให้ร้อน ๆ
แก้วว่า เสด็จแห่งรัศมีทำให้ร้อน ๆ เหมือนอย่างว่า เมื่อบุคคลนั่งอยู่
ที่โคนต้นไม้ ซึ่งมีร่มเงาโดยรอบในเวลาเที่ยง ถึงแม้ว่าแสงอาทิตย์จะ
ไม่ถูกตัวของผู้ที่นั่งก็จริง แต่ว่าความร้อนย่อมแผ่ไปในทิศทั้งปวง เปรียบ
เหมือนกับผู้นั้นถูกรวดด้วยเปลวไฟ ข้อนั้นใด เมื่อแสงอาทิตย์ ไม่

อาจกำจัดกรรมพระพุทธรเจ้าแล้วเข้าไปภายในพระกายของพระพุทธรเจ้าได้ก็จริง
แต่ถ้าก็ควรทราบว่า พระพุทธรเจาทรงนั่งผิงแดดนั้น

คำว่า พระอนนทเถรเจ้า นวดพระกาย ของพระพุทธรเจ้านั้น
หมายนวดพระปฤษฎางค์ คือ ขยำไปตามหลัง ในขณะที่ทรงนั่งผิงแดด
อยู่นั้น ๑ คำว่า นวดอัสภรณนั้น คือ พระอนนทเถรเจ้าได้เห็นหนังหัดหุ้
เพียงเท้าปลายผม ซึ่งมีอาการเหมือนกับเส้นลวดทองคำ ในระหว่าง
พระอังสะทั้ง ๒ คือ บนบ่าทั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเปลือง
จิวรออกนัยอยู่ จึงเกิดความสลดใจว่า ในสรีระเห็นปานนี้ ก็ยังมีขร
ปรากฏ จึงได้คิดเทียบขรดังกล่าวมาแล้วตามพระบาลีนั้น ๑ เมื่อท่าน
จะแสดงการตีเทียบนั้นให้ปรากฏ จึงได้กราบทูลขึ้นว่า พระฉวีวรรณ
อันบริสุทธิ์ตามปกติ บ่อมไม่บริสุทธิ์ตามปกติเสียแล้ว ดังนี้ ๑ ก็ใน
เวลาพระตถาคตเจ้ายังหนุ่มอยู่ บ่อมมีพระกายอันเต่งตึงตั้งประหนึ่งว่า
หนังโคอุสุภราชที่บุคคลตอกขึงไว้เป็นอันดีฉะนั้น แม้แต่ผงธุลีตกลงไป
ที่พระกายของพระองค์ ก็ร่วงลงสน ไม่อาจตั้งอยู่ได้ บ่อมถึงซึ่ง
อาการเหมือนกับถูกบีบควาฉะนั้น ๑ ในเวลาที่คนทั้งหลายขร บ่อม
มีกายปรากฏเห็นวแห่งไป แม้ของที่ตอกกันแห่งอวัยวะทั้งหลายก็ปรากฏ
ห่าง มั่งสลดจากอภิวุถึงซึ่งความเป็นของหย่อน จึงปรากฏมี
การข่นหย่อนในที่นั้น ๆ ๑ แต่อาการเช่นนั้น บ่อมไม่มีแก่พระพุทธรเจ้า
ทั้งหลาย ๑ ผู้คนที่อยู่ใกล้บ่อมไม่แลเห็นความผิดปกติ แห่งพระกาย
ของพระพุทธรเจ้า เห็นได้เฉพาะพระอนนทเถรเจ้าผู้อยู่ใกล้ชิดเท่านั้น ๑
เพราะฉะนั้น พระอนนทเถรเจ้าจึงได้กราบทูลอย่างนั้น

คำว่า พระกายข่นหย่อนนั้น คือ คนเหล่าอื่นบ่อมมีหนังหัดหุ้เป็น
เกลียวในที่ต่าง ๆ เช่น ที่หน้าและที่ระหว่างจะงอยบ่าทั้ง ๒ แต่พระพุทธรเจ้า
บ่อมเป็นอย่างนั้น พระอนนทเถรเจ้าได้เห็นความเป็นเกลียว ใน
ระหว่างแห่งพระอังสะทั้ง ๒ จึงได้กราบทูลอย่างนั้น ๑ ถึงแม้คำว่า
มีสัณฐานเป็นเกลียว ก็หมายถึงพระกายของพระพุทธรเจ้าเฉพาะที่

ปรากฏแก่พระอานนตเถระเจ้าเท่านั้น ส่วนคนอื่น ๆ นั้นย่อมแลไม่เห็น ฯ
 คำว่า มีพระกายโน้มไปข้างหน้านั้น คือ พระกายของพระพุทธเจ้าย่อมเป็น
 พระกายตรงเหมือนกับเสาใต้ทองคำ ซึ่งตั้งไว้เป็นอันดีในเมืองสวรรค์
 ฉะนั้น แลถึงอย่างนั้นก็ดี ในเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงพระชรา ก็ยังมี
 พระกายโน้มไปข้างหน้า พอปรากฏแก่พระอานนตเถระเจ้า ฯ คำว่า
 มีอินทรีย์เปลี่ยนแปลงไปนั้น ไม่ใช่หมายจักขุอินทรีย์เป็นต้น หมายถึง
 ความมีเกลียวปรากฏในระหว่างพระอังสะ และความโน้มไปในข้างหน้า
 เพียงเล็กน้อยแห่งพระกายต่างหาก แต่เมื่อจะแสดงโดยนัย ก็ต้อง
 แสดงว่า อินทรีย์ทั้ง ๖ มีจักขุอินทรีย์เป็นต้น ได้แปรปรวนไป ดังนี้ สัน
 เนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

บาลี

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
 อยู่ที่พระเชตะวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น อุนณาภพราหมณ์
 ไปเฝ้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมเจ้า อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ มีวิสัยต่างกัน
 มีโคจรต่างกัน ไม่รวมโคจรและนิสัยแห่งกันและกัน ฯ อินทรีย์ ๕
 เหล่านี้ ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ จักขุอินทรีย์ โสคติอินทรีย์ ฆานินอินทรีย์ จิวหินอินทรีย์
 กายินอินทรีย์ พระเจ้าข้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อน
 พราหมณ์ อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ย่อมมีวิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่
 รวมโคจรและวิสัยแห่งกันและกัน ฯ อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ได้แก่สิ่งใด ?
 ได้แก่ จักขุอินทรีย์ โสคติอินทรีย์ ฆานินอินทรีย์ จิวหินอินทรีย์ กายินอินทรีย์ ฯ
 เมื่ออินทรีย์ ๕ เหล่านี้ มีวิสัยต่างกัน มีโคจรต่างกัน ไม่รวมโคจร
 และวิสัยแห่งกันและกัน ใจย่อมเป็นปฏิสรณะ ใจย่อมแสวงโคจรและ
 วิสัยแห่งอินทรีย์ ๕ นั้น

พราหมณ์นั้นจึงทูลถามขึ้นว่า ข้าแต่พระโคตม ก็สิ่งใดเล่าเป็น
 ปฏิสรณะ คือ เป็นที่ระลึกละเฉพาะแห่งใจ เป็นที่พึ่งแห่งใจ ฯ ตรัส
 ตอบว่า ดูก่อนพราหมณ์ สติย่อมเป็นที่พึ่งแห่งใจ

ข้าแต่พระโคตม ก็สดีเล้ามีสังโคเป็นที่พึง ฯ คุณก่อนพราหมณ์
สดีมีวิตติเป็นที่พึง

ข้าแต่พระโคตม วิตติมีสังโคเป็นที่พึง ฯ คุณก่อนพราหมณ์
วิตติมีนิพพานเป็นที่พึง ฯ ข้าแต่พระโคตม นิพพานมีสังโคเป็นที่พึง ฯ
คุณก่อนพราหมณ์ เธอถามเกินไปเสียแล้ว เธอไม่อาจถือเอาที่สุดแห่ง
ปัญหาได้ คัวยว่าพราหมณ์จรรย่นย่อมาหยั่งลงในนิพพาน มีนิพพานเป็นที่
ไปในเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สดี

เมื่ออุณณภพพราหมณ์ได้ฟังดังนี้แล้ว ก็ชื่นชมยินดีต่อถ้อยคำของ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ลุกขึ้นถวายบังคมลา ท้าปทักษิณแล้ว
ก็หลีกไป

เมื่ออุณณภพพราหมณ์หลีกไปแล้วไม่ช้า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรือนยอด หรือศาลา
เรือนยอดที่มีหน้าต่างทางทิศอุดร หรือทางทิศปรายอื่น เมื่อดวงอาทิตย์
ขึ้น ย่อมมีดวงอาทิตย์เข้าไปทางหน้าต่าง แล้วตั้งอยู่ในอะไร ? ภิกษุ
เหล่านั้นทูลตอบว่า แสงอาทิตย์ที่ส่องเข้าไปนั้น ไปตั้งอยู่ที่ฝาทางทิศ
ปัจฉิม พระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสว่า ข้อนั้นก็ฉะฉานนั้น คือ อุณณภพพราหมณ์
ได้มีศรัทธาตั้งอยู่ในพระตถาคตเจ้าอย่างมั่นคงแล้ว ไม่มีสมณพราหมณ์
เทพยดา มาร พรหม ผู้ใดผู้หนึ่งในโลกอาจนำศรัทธาของเขาไปได้ ฯ
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าในเวลาอุณณภพพราหมณ์ทำกาลกิริยาหลง ก็ไม่มี
สังโยชน์ที่จะนำมาสู่โลกนี้ได้ ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า ไม่ร่วมโคจรแห่งกันและกันนั้น คือ ไม่
รับอารมณ์แห่งกันและกัน ฯ เช่น ถ้าบุคคลรับอารมณ์ มีสีเขียว
เป็นต้น เข้าไปให้แก่โสณินทรีย์ว่า ขอท่านจงรับสิ่งนี้ไว้ ท่านจงพิจารณา
สิ่งนี้ว่า สิ่งนี้เป็นอารมณ์ชนิดใด อีกขุวิญญานก็ต้องกล่าวตามธรรมดา
ของตนว่า นี่แน่ะท่านอันธพาล ถึงท่านจะวิ่งไปตั้งร้อยปีพันปีก็

นอกจากเราแล้ว ท่านจักได้รู้ถึงในที่ไหน ท่านจงทำสิ่งที่นำมา
เข้าไปในจักขุประสาทเรา คือ จักขุประสาทจักขุอารมณ์นั้นว่า เป็น
สัจจะหรือสัจจะอย่างไร อารมณ์ไม่ใช่วิสัยของท่านเป็นวิสัยของเรา
เท่านั้น ฯ ถึงแม้ในทวารนอกนี้ ก็เหมือนนัยนี้ ด้วยเหตุนี้จึงชื่อว่า
ไม่รวมวิสัยแห่งกันและกัน

คำว่า มีใจเป็นที่พัก คือ มีใจอันเล่นไปเป็นที่พัก ฯ ใจอันเล่น
ไปในทวาร ข้อมเสวยโคจรวิสัยแห่งอินทรีย์เหล่านั้น คือ ข้อมยินดีเป็นต้น
ด้วยว่าจักขุวิญญาณเพียงแต่มีหน้าที่เห็นรูปเท่านั้น ความยินดียินร้าย
ลุ่มหลง ข้อมไม่มีในจักขุวิญญาณนั้น แต่ความเล่นไปในทวาร ๑ ต่างหาก
เป็นผิวนิคิด ยินร้าย ลุ่มหลง ฯ ถึงแม้ในโสตวิญญาณเป็นต้น ก็เหมือน
นัยนี้ ฯ ในข้อนี้มอฬว่า มีนายบ้านที่ไม่มีกำลัง ๕ คน เข้าเฝ้าพระราชา
แล้วรับผลประโยชน์เพียงเล็กน้อยในบ้าน ซึ่งมีเพียง ๕ ตระกูล บ้านเดียว ฯ
นายบ้านทั้ง ๕ คนนั้น ได้รับผลประโยชน์ในหมู่บ้านนั้นก็เพียงแต่ปลา
เนื้อ เงิน ทอง เล็กน้อยเท่านั้น ส่วนผลประโยชน์หมดคำคงร้อย คงห้า
ร้อย คงพัน ข้อมเป็นของพระราชาสิน ฯ ประสาททั้ง ๕ นั้น ควร
เห็นว่า เปรียบเหมือนบ้านที่มี ๕ ตระกูล วิญญาณทั้ง ๕ เปรียบเหมือน
นายบ้านที่ไม่มีกำลัง ๕ คน ชวนะ คือ ใจที่เล่นไป เปรียบเหมือนพระราชา
การเห็นรูปเป็นต้น แห่งจักขุวิญญาณเป็นต้น เปรียบเหมือนการได้รับ
ผลประโยชน์เพียงเล็กน้อยแห่งนายบ้านที่ไม่มีกำลัง ๕ คนนั้น ด้วยว่า
การยินดีเป็นต้น ในอารมณ์เหล่านั้น ข้อมไม่มีแก่จักขุวิญญาณเป็นต้น
ความยินดีเป็นต้นแห่งชวนะ คือ ใจที่เล่นไปในทวารนั้น ฯ ควรเห็นว่า
เปรียบเหมือนการรับส่วยสาอากรเป็นอันมากแห่งพระราชา

คำว่า ใจ นั้น ควรทราบว่า ได้แก่ กุศลชวนะและอกุศลชวนะ ฯ
คำว่า มีสติเป็นที่พักนั้น คือ มีสติในมรรคเป็นที่พัก ด้วยว่าใจที่เล่นไป
ข้อมมีสติในมรรคเป็นที่พัก ฯ คำว่า มีมุตติเป็นที่พักนั้น ได้แก่ มี
ผลมุตติเป็นที่พัก ฯ คำว่า มีนิพพานเป็นที่พักนั้น ได้แก่ มีนิพพาน
เป็นที่พัก ด้วยผลวิมุตติ ฯ คำว่า สำเร็จพรหมจรรย์นั้น หมายถึง

มรรคพรหมจรรย์ ๆ มรรคพรหมจรรย์ย่อมมีนิพพานเป็นที่สุด ๆ
 คำว่า มีรากอันเกิดแล้วตั้งอยู่ดีแล้วนั้น ได้แก่ ศรัทธาอันมาตามมรรค
 หมายความว่า ในคราวนั้น พราหมณ์ได้ละอกุศลจิต ๕ ดวง ในมรรค
 ที่แรกแล้ว ได้ละนิวรณ์ ๕ ด้วยปฐมฌานแล้ว เพราะฉะนั้น เป็นอัน
 ว่า พราหมณ์นั้นได้ตั้งอยู่ในความเป็นพระอนาคามี ประกอบกับด้วย
 ฌาน เวลาเขาตายแล้วต้องไปเกิดในพรหมโลก ถ้าเขายังไม่ตาย เขา
 ก็ต้องเล็งดูบุตรภรรยา จัดแจงการงาน ฌานก็เสื่อมไป เมื่อฌาน
 เสื่อมไป คติก็ไม่แน่นอน เมื่อฌานไม่เสื่อม คติก็แน่นอน เป็นอันว่า
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสอย่างนั้น โดยหมายถาบันอันนั้น อันเป็น
 ของพระอนาคามี ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายก็มีอยู่แต่เพียงว่า ศรัทธาที่ตั้งมั่นมีรากอันเกิดแล้ว
 ตั้งอยู่ดีแล้ว มั่นคงแล้ว ไม่มีใครทำให้เปลี่ยนแปลงได้นั้น ได้แก่
 ศรัทธาของพระอริยเจ้า ๆ พราหมณ์คนนั้นเขาได้เป็นพระอริยเจ้าด้วย ได้
 สำเร็จฌานด้วย ทั้งเป็นพระอริยเจ้าชั้นอนาคามีด้วย จึงว่า ถ้าเขาตาย
 ในเวลานั้น เขาก็จักไม่เกิดในโลกนี้อีก ดังนี้ สันเนอความในเทศนา
 กถาเพียงเท่านั้น.

เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฐกัณฐ ๗/๒

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยอินทรีย์และผลเป็นต้น

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาเกตเต วิหริ อญฺชนวเน
มิตฺทาเย ฯ ตตฺร โห ภควา ภิกฺขุ อามนุเคสฺสึ.

ณ บัณฑิต อาคมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐกัณฐ ๗/๒ ว่าด้วยอินทรีย์และผลเป็นต้น สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาล
นาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๓ ว่า ครึ่งหนึ่ง
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่อญฺชนวนอุทยาน ใกล้เมือง
สาเกต ฯ พระองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็
อินทรีย์ ๕ เหล่าใด อาศัปปริยาบโด อินทรีย์ ๕ เหล่านั้น ย่อมเป็น
กำลัง ๕ กำลัง ๕ เหล่าใด อาศัปปริยาบโด กำลัง ๕ เหล่านั้น ย่อมเป็น
อินทรีย์ ๕ ปริยาบสนันมีอยู่หรือ ? ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ข้าแต่พระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ธรรมทั้งหลายของข้าพระองค์ ย่อมมีพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นรากเหง้า เป็นผู้นำ เป็นที่พึ่ง ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงเนื้อ
ความนี้ด้วยพระองค์เองเถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังแล้ว จักได้จำได้ พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์
๕ เหล่าใด อาศัปปริยาบโด อินทรีย์ ๕ เหล่านั้น ย่อมเป็นผล ๕
ผล ๕ เหล่าใด อาศัปปริยาบโด ผล ๕ เหล่านั้น ย่อมเป็นอินทรีย์ ๕
ปริยาบสนันมีอยู่ ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยาบสนัน ได้แก่สิ่งใด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดเป็นสัทธาอินทรีย์ สิ่งนั้นแหละเป็นสัทธา-
ทละ สิ่งใดเป็นสัทธาทละ สิ่งนั้นแหละเป็นสัทธาอินทรีย์ ฯ สิ่งใดเป็น
วิริยาอินทรีย์ สิ่งนั้นแหละเป็นวิริยาทละ สิ่งใดเป็นวิริยาทละ สิ่งนั้นแหละ
เป็นวิริยาอินทรีย์ ฯ สิ่งใดเป็นสติอินทรีย์ สิ่งนั้นแหละเป็นสติทละ สิ่ง
ใดเป็นสติทละ สิ่งนั้นแหละเป็นสติอินทรีย์ ฯ สิ่งใดเป็นสมาธิอินทรีย์
สิ่งนั้นแหละเป็นสมาธิทละ สิ่งใดเป็นสมาธิทละ สิ่งนั้นแหละเป็น
สมาธิอินทรีย์ ฯ สิ่งใดเป็นบุญอินทรีย์ สิ่งนั้นแหละเป็นบุญทละ สิ่งใด
เป็นบุญทละ สิ่งนั้นแหละเป็นบุญอินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า แม่น้ำนั้นไหลไปทางตะวันออก
ไหลไปทางตะวันออก ไหลไปทางตะวันออก มีเกาะอยู่ในท่ามกลางแห่ง
แม่น้ำนั้น ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำนั้น ถึงซึ่งความนับว่า
กระแสนเดียว เพราะอาศัยปริยาย ปริยายนั้นมีอยู่ ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
แม่น้ำนั้นอาศัยปริยายใด จึงถึงซึ่งความนับว่า ๒ กระแสน ปริยายนั้นมีอยู่

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำนั้น อาศัยปริยายใด จึงถึงซึ่งความนับ
ว่ามีกระแสนเดียว ปริยายนั้นได้แก่สิ่งใด ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริยาย
นั้นได้แก่ น้ำอันมีในที่สุดแห่งทางทิศตะวันออก และทางทิศตะวันตก
แห่งเกาะนั้น เมื่อกล่าวอย่างนี้ แม่น้ำนั้นก็นับว่ามีกระแสนเดียว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำนั้น นับว่ามี ๒ กระแสน เพราะอาศัย
ปริยายใด ปริยายนั้นได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ น้ำในที่สุดทางทิศเหนือ
และน้ำในที่สุดทางทิศใต้แห่งเกาะนั้น ข้างแม่น้ำใด ข้างที่จะว่าต่อไปนี้ก็
ฉนั้น คือ สิ่งใดเป็นสัทธาอินทรีย์ สิ่งนั้นก็เป็นสัทธาทละ สิ่งใดเป็น
สัทธาทละ สิ่งนั้นก็เป็นสัทธาอินทรีย์ ฯ สิ่งใดเป็นวิริยาอินทรีย์ สิ่งนั้นก็
เป็นวิริยาทละ สิ่งใดเป็นวิริยาทละ สิ่งนั้นก็เป็นวิริยาอินทรีย์ ฯ สิ่งใดเป็น
สติอินทรีย์ สิ่งนั้นก็เป็นสติทละ สิ่งใดเป็นสติทละ สิ่งนั้นก็เป็นสติอินทรีย์ ฯ
สิ่งใดเป็นสมาธิอินทรีย์ สิ่งนั้นก็เป็นสมาธิทละ สิ่งใดเป็นสมาธิทละ
สิ่งนั้นก็เป็นสมาธิอินทรีย์ ฯ สิ่งใดเป็นบุญอินทรีย์ สิ่งนั้นก็เป็น
บุญทละ สิ่งใดเป็นบุญทละ สิ่งนั้นก็เป็นบุญอินทรีย์

ศุกก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ภิกษุได้อบรมอินทรีย์ ๕ ได้ทำให้
มากจึงอินทรีย์ ๕ จึงสำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันชื่อว่า ไม่มีอาสวะ
เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายในอภัพณัม ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า ในป่าอัญชนวันนั้น คือ ในป่าที่มีต้นไม้
ซึ่งมีดอกสีเขียว ๆ คำว่า อันใดเป็นสัทธินทรีย์ อันนั้นก็เป็นสัทธาผละ
นั้น คือ ที่เรียกว่า สัทธินทรีย์นั้น ด้วยหมายความว่า เป็นใหญ่ ใน
ขณะเชือกก็ ที่เรียกว่า สัทธาผละนั้น ด้วยหมายความว่า ไม่หวั่นไหว
ส่วนอินทรีย์นอกนี้ ก็หมายความว่า เป็นใหญ่ ในการประคองใจไว้
และในการปรากฏขึ้นในใจ ในการไม่ฟุ้งซ่าน ในการรอบรู้ ๆ ควร
ทราบว่าเป็นวิริยผละ ด้วยความไม่หวั่นไหว ในการกำจัดความเกียจ
คร้าน ควรทราบว่าเป็นสติผละ ด้วยความไม่หวั่นไหวในการปล่อยสติ
ควรทราบว่าเป็นสมาธิผละ ด้วยความไม่หวั่นไหวในความฟุ้งซ่าน
ควรทราบว่าเป็นปัญญาผละ ด้วยความไม่หวั่นไหวในการไม่รู้ ๆ คำว่า
ข้อนี้คณนั้น คณนั้น ควรทราบว่าเป็นอินทรีย์เหล่านั้น มีอาการไม่ต่างกัน
ด้วยอำนาจศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เหมือนกับกระแสน้ำ
อันหนึ่งแห่งแม่น้ำจะนั้น ๆ ควรทราบเหตุการณ์อันต่างกัน คือ เป็นอินทรีย์
และเป็นผละ ด้วยความหมายว่า เป็นใหญ่ และไม่หวั่นไหวเหมือนกับ
กระแสน้ำ ๒ สายฉะนั้น ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ธรรมทั้ง ๕ ข้อ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ
ปัญญานั้น มีชื่อเรียกได้ ๒ อย่าง เรียกว่า อินทรีย์อย่างหนึ่ง เรียกว่า
ผละอย่างหนึ่ง ๆ ที่เรียกว่า อินทรีย์นั้น ด้วยหมายความว่า เป็นใหญ่ ใน
หน้าที่ของตน ที่เรียกว่า ผละนั้น ด้วยหมายความว่า มีกำลังในหน้าที่

ของตน ส่วนข้ออุปมานั้น เหมือนกับที่แสดงมาแล้วตามวาระพระบาลี คำว่า
การประคองใจนั้น หมายความว่าเพียร ความเพียรนั้นประคองใจไม่ให้ตกไป
ในความเกียจคร้าน ฯ คำว่า ความปรากฏในใจนั้น หมายสติ คือ สติ
ซึ่งแปลว่า ระลึกได้นั้น เมื่อระลึกสิ่งใดได้ สิ่งนั้นก็ปรากฏขึ้นในใจ ฯ
คำว่า ไม่ฟุ้งซ่านนั้น หมายสมาธิ เพราะสมาธินั้น แปลว่า ความตั้งใจ
มั่น ๆ นั้น ก็คือ ใจไม่ฟุ้งซ่าน คำว่า รอบรู้นั้น หมายปัญญา คือ
ปัญญานั้น เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว ก็ได้แก่ ความรอบรู้ ดังนี้

บาลี

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ประทับ
อยู่ที่โกฏฐกะ ใกล้กรุงสาวัตถี ได้ตรัสถามพระสารีบุตรว่า เธอเชื่อหรือ
สารีบุตร ว่า สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์
อันบุคคลอบรมแล้ว อันบุคคลทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มือมตะ
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า มือมตะเป็นที่สุด

พระสารีบุตรเถรเจ้ากราบทูลว่า ในข้อนี้ ข้าพระองค์ไม่เชื่อพระผู้มี
พระภาคเจ้า สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์
ปัญญินทรีย์ อันบุคคลอบรมแล้ว อันบุคคลทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่
อมตะ มือมตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มือมตะเป็นที่สุด พระเจ้าข้า ฯ
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า บุคคลเหล่านี้โดยังไม่รู้ ไม่เห็น ไม่เข้าใจ
ไม่แจ่มแจ้ง ไม่เห็นด้วยปัญญา บุคคลเหล่านั้น ย่อมเชื่อก็คือต่อผู้อื่นว่า
สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อันบุคคล
อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ มือมตะเป็นที่ไปในเบื้อง
หน้า มือมตะเป็นที่สุด ส่วนข้าพระองค์ได้รู้แล้ว เห็นแล้ว รู้แจ้งแล้ว
ทำให้แจ้งแล้ว ได้เห็นแล้วด้วยปัญญา ข้าพระองค์ไม่มีความเคลือบ
แคลงสงสัย ในข้อว่า สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์

ปัญญินทรีย์ อันบุคคลอบรมแล้ว อันบุคคลทำให้มากแล้ว ข้อมหยั่งลงสู่
 อดมตะ มืดมตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มืดมตะเป็นที่สุด พระเจ้าข้า ฯ
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ดีละ ฯ สารีบุตร บุคคลเหล่านั้น
 ไม่เห็น ไม่แจ้ง ไม่ทำให้แจ้ง ไม่เห็นด้วยปัญญา บุคคลเหล่านั้น
 ข้อมเชื่อถือผู้อื่นว่า สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์
 ปัญญินทรีย์ อันบุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ข้อมหยั่งลงสู่อดมตะ
 มืดมตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มืดมตะเป็นที่สุด ส่วนบุคคลเหล่าใดรู้แล้ว
 เห็นแล้ว รู้แจ้งแล้ว ทำให้แจ้งแล้ว เห็นด้วยปัญญาแล้ว บุคคลเหล่านั้น
 ข้อมไม่มีการเคลือบแคลงสงสัยในชื่อว่า สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์
 สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อันบุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ข้อมหยั่งลง
 สู่อดมตะ มืดมตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มืดมตะเป็นที่สุด ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า หยั่งลงในนิพพานนั้น คือ อยู่ในภายในแห่ง
 อดมธรรม คือ อยู่ในภายในแห่งสิ่งที่ไม่ตาย ฯ คำว่า มืดมตะเป็นที่ไป
 ในเบื้องหน้า คือ มืดมตะเป็นที่สุด สำเร็จลงแก่อดมธรรม ฯ คำว่า
 มืดมตะเป็นที่สุดนั้น คือ จบลงด้วยอดมธรรม ฯ คำว่า ดีละ ฯ นั้น
 เป็นคำที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความยินดี ในการแก้ปัญหา
 ของพระสารีบุตรเถรเจ้า ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ในพระสูตรที่ ๔ นี้ ชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่ยังไม่สำเร็จ
 อริยมรรค อริยผล ข้อมยังเชื่อผู้อื่นอยู่ ผู้นั้นว่าอย่างไร ก็ว่าตาม
 อย่างนั้น ความเชื่อนั้น ถูกก็มี ผิดก็มี ถึงแม้ว่าจะถูกก็เป็นความเชื่อของ
 ผู้อื่นอยู่ เปรียบเหมือนเราไม่เคยเห็นเมืองฝรั่ง มีผู้มาเล่าให้ฟังตามความ

จริงว่า เมืองฝรั่งเป็นอย่างนี้ เราก็อเชื่อ ความเชื่อของเรานั้น เรียกว่า เชื่อ
ตามผู้อื่น แต่เมื่อเราได้ไปเห็นเองแล้ว เราไม่เชื่อใคร ถึงจะมีผู้มาเล่า
ให้ฟังตามความจริง แล้วถามเราว่า ท่านเชื่อข้าพเจ้าหรือไม่ว่า เมืองฝรั่ง
เป็นอย่างที่เล่านี้ เราก็ตอบว่าไม่เชื่อ ถ้าเขาถามว่า ที่ข้าพเจ้า
เล่านี้ไม่จริงหรือ จึงไม่เชื่อ เราก็ตอบว่า ตามที่ท่านเล่านี้จริง
แต่ว่าฉันไม่เชื่อท่าน เพราะฉันได้ไปเห็นเองแล้ว ฉันต้องเชื่อฉันเอง
ซื่อนฉันใด ข้อที่พระพุทธเจ้าตรัสถามพระสารีบุตรว่า สารีบุตรเชื่อเวทถาคค
หรือว่า อินทรีย์ ๕ ที่บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่
มอมตธรรม มอมตธรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มอมตธรรมเป็นที่สุด ๆ
พระสารีบุตรกราบทูลว่า ในเรื่องนี้ ข้าพระองค์ไม่เชื่อพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า เพราะเหตุว่าข้าพระองค์ ได้รู้ ได้เห็น ได้ทราบ ได้ทำให้แจ้ง
ในอินทรีย์ทั้ง ๕ นี้ ด้วยตนเองแล้ว จึงหมดสงสัยว่า อินทรีย์ ๕ นี้
บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่มอมตธรรม มอมตธรรม
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า มอมตธรรมเป็นที่สุด ดังนี้ เหมือนกันฉันนั้น ๆ
ผู้ที่ไม่เข้าใจความมุ่งหมายอันนี้ อาจเข้าใจผิดว่า พระสารีบุตรเถรเจ้าไม่เชื่อ
พระพุทธเจ้า พระสารีบุตรเป็นมิชฌาติญฺญิ ไม่นับถือพระพุทธเจ้า
เพราะฉะนั้น ในคัมภีร์พระธรรมบทจึงกล่าวว่า มิภิกษุองค์หนึ่ง ได้ฟังเรื่อง
นี้แล้ว ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า พระสารีบุตรเป็นมิชฌาติญฺญิ ไม่เชื่อถือ
คำสั่งสอนของพระพุทธองค์เสียแล้ว พระพุทธองค์จึงได้ทรงอธิบายให้ฟังว่า
ที่พระสารีบุตรกราบทูลอย่างนั้น ไม่ใช่เพราะมีความเห็นผิด ไม่ใช่เพราะ
ไม่เชื่อถือเวทถาคค เป็นเพราะเขาประสงค์จะแสดงให้ทราบว่า ความเชื่อ
มี ๒ อย่าง คือ เชื่อผู้อื่น • เชื่อตัวเอง • ๆ เชื่อผู้อื่นนั้น คือ เชื่อในสิ่ง
ที่ตนไม่เห็น ในสิ่งที่ตนไม่รู้ ไม่เห็นแจ่มแจ้ง ๆ เชื่อตนเองนั้น คือ
เชื่อในสิ่งที่ตนได้รู้เห็นแจ่มแจ้งแล้ว ดังนี้ แล้วตรัสเป็นพระคาถาว่า

อสุสทฺโธ อกคณฺณ จ

สนฺธิจฺเจโต จ โย นโร

เป็นต้น แปลว่า ผู้ใดไม่มีศรัทธา เป็น อกตัญญู เป็นผู้คดที่ต่อแห่งบ้านเรือน

ผู้หนึ่งแหละ ชื่อว่าเป็นผู้คลายอาสในโลก ผู้หนึ่งแหละ ชื่อว่าเป็นอุคัมภรุษ
ดังนี้ ฯ ในพระคถาถามคำอธิบายว่า คำว่า ไม่มีสรัทธา นั้น คือ ไม่เชื่อ
ผู้หนึ่ง คือ การหมดการเชื่อผู้อื่นแล้ว ด้วยว่าได้รับเห็นแจ่มแจ้งในสิ่งนั้นด้วย
ตนเองแล้ว ฯ คำว่า เป็นอกตัญญู นั้น คือ เป็นผู้รู้จักนิพพาน ซึ่งไม่มีสิ่งใด
คับแค้นขึ้น ฯ คำว่า ตัศสัทตอแห่งบ้านเรือนนั้น ได้แก่ ตัศสัทตอแห่งสงสาร
อันเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิด ฯ ผู้ใดได้ลักษณะ ๓ ประการนี้ ผู้หนึ่งชื่อว่า
เป็นบุรุษชั้นสูง จิตเป็นอุคัมภรุษ ดังนี้ สันเนือความในเทศนาภันฑน
เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐาทิ ๗๓

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอินทรีย์ที่ให้อยินยันความเป็นพระอรหันต์เป็นต้น

เอวมเม สุตํ เอกํ สมขํ ภควา สาวตถิยํ วิหริติ ปุพฺพาราม
มิการมาตุปาสาเทติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐาทิ ๗๓ ว่าด้วยอินทรีย์ ที่ให้อยินยันความเป็นพระอรหันต์เป็นต้น สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๕ แห่งขรวรรค
ที่ ๕ นั้นว่า ข้าพเจ้า ชื่อว่า อาเนท ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าวคือ
ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่มิการมาตุปราสาท

ในบุพพาราม โกลักรงสาวตัก ฯ ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเหตุที่ภิกษุได้อบรม ได้ทำให้มาก ซึ่งอินทรีย์ ๒ ประการ ภิกษุผู้สนอาสวะจึงยืนยันความรู้ทั่วถึงว่า เราว่าสิ้นความเกิดแล้ว สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีสิ่งอื่นที่จะต้องทำ เพื่อความเป็นอย่างนอกแล้ว ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ชรรมทั้งหลายของ ข้าพระองค์มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากเหง้า มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นทัพ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเนื้อความแห่ง คำนี้ด้วยพระองค์เองเถิด ฯ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังแล้วจักได้จำไว้ พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ภิกษุผู้สนอาสวะแล้ว เป็นผู้ ได้อบรมได้ทำให้มากซึ่งอินทรีย์อย่างเดียวจึงยืนยันความรู้ทั่วถึงว่า เราว่าสิ้น ความเกิดแล้ว สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีสิ่ง อื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนอกแล้ว อินทรีย์อย่างเดียวนั้น ได้แก่ สิ่งใด ได้แก่ บัญญัติอินทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ศรัทธา ซึ่งเป็นของไปตามอริยสาวก ผู้มี บัญญัติย่อมตั้งอยู่ ความเพียรที่ไปตามอริยสาวกก็ตั้งอยู่ดี สติที่ไปตาม อริยสาวกนั้นก็ตั้งอยู่ดี สมาธิที่ไปตามอริยสาวกนั้นก็ตั้งอยู่ดี สติที่ไปตาม อริยสาวกนั้นก็ตั้งอยู่ดี สมาธิที่ไปตามอริยสาวกนั้นก็ตั้งอยู่ดี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ภิกษุได้อบรม ได้ทำให้มาก ซึ่ง อินทรีย์อย่าง ๒ ภิกษุผู้สนอาสวะแล้วจึงยืนยันความรู้ทั่วถึงว่า เราว่า สิ้นความเกิดแล้ว สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มี สิ่งอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนอกแล้ว ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๖ ก็มีคำที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถามภิกษุ ทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายได้ผลตอบเหมือนกับในพระสูตรที่ ๕ แปลก แต่ในพระสูตรนั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงว่า เพราะ เหตุที่ภิกษุเป็นผู้ได้อบรม เป็นผู้ได้ทำให้มาก ซึ่งอินทรีย์ ๒ ประการ ภิกษุผู้สนอาสวะแล้ว จึงยืนยันความรู้ทั่วถึงว่า เราว่าสิ้นความเกิดแล้ว สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีสิ่งอื่นที่จะต้องทำ

เพื่อความเป็นอย่างอื่นอีกแล้ว ฯ อินทรีย์ ๒ ประการนั้น ได้แก่ ปัญญา และวิมุตติ อันเป็นของพระอริยเจ้า ฯ ปัญญาอันเป็นของพระอริยเจ้านั้น จัดเป็นปัญญินทรีย์ ส่วนวิมุตติอันเป็นของพระอริยเจ้านั้น จัดเป็นสมาธิ-
นทรีย์ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้ทรงถามภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายได้ทูลตอบเหมือนกันในพระสูตรที่ ๕ แปลกแต่ในพระสูตรนี้ว่า เพราะเหตุที่ภิกษุได้อบรม ได้ทำให้มาก ซึ่งอินทรีย์ ๕ ประการ ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว จึงยืนยันความรู้ทั่วถึงว่า เรารู้ว่า สิ้นความเกิดแล้ว สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีสิ่งอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างอื่นอีกแล้ว ฯ อินทรีย์ ๕ ประการนั้น ได้แก่ วิทยนทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิทรีย์ ปัญญนทรีย์ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ก็มีคำตรัสถาม และคำทูลตอบเหมือนกันในพระสูตรที่ ๕ แปลกแต่ในพระสูตรนี้ว่า เพราะเหตุที่ภิกษุเป็นผู้ได้อบรม เป็นผู้ได้ทำให้มาก ซึ่งอินทรีย์ ๕ ประการ ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว จึงยืนยันความรู้ทั่วถึงว่า เรารู้ว่า สิ้นความเกิดแล้ว สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีสิ่งอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างอื่นอีกแล้ว ฯ อินทรีย์ ๕ ประการนั้น คือ สัทธินทรีย์ วิทยนทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิทรีย์ ปัญญนทรีย์ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่โมลีศาราม เมืองโกสัมพี ฯ ในคราวนั้น พระปิ่นโกลการทวาชเถระเจ้า ได้ยืนยันความรู้ทั่วถึงว่า เราสิ้นความเกิดแล้ว สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีสิ่งอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างอื่นอีกแล้ว

ในคราวนั้น มีภิกษุหลายองค์ด้วยกัน ไปทูลเล่าเรื่องนั้นถวายแด่ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระปิ่นโกลการทวาชเถระ เห็นอำนาจประโยชน์อย่างไร จึงยืนยันความรู้ทั่วถึงว่า เรารู้ว่า สิ้นความเกิดแล้ว สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่ง

ที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีสิ่งอื่น ที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างอื่นแล้ว
พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ภิกษุเป็นผู้ได้อบรม เป็นผู้ได้ทำให้มาก ซึ่งอินทรีย์ ๓ ประการ พระบัญญัติโทษการทวาทิภิกษุ จึงได้นับนับความร่ำรวยอย่างนั้น ๆ อินทรีย์ ๓ ประการนั้น คือ สตินทรีย์ สมาธิทรีย์ ปัญญาทรีย์ ฯ อินทรีย์ ๓ ประการนี้ มีสิ่งใดเป็นที่สุด ? มีความสิ้นไปเป็นที่สุด ฯ ที่สุดคือความสิ้นไปแห่งอะไร ? ที่สุดคือความสิ้นไปแห่งชาติ ชรา มรณะ ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ชื่อว่า บัณฑิการทวาทิ ได้เล็งเห็นว่า ความสิ้นไปแห่งชาติ ชรา มรณะ บ่อมน้อย่างนี้ จึงได้นับนับความร่ำรวยว่า เราร่ำรวย สิ้นความเกิดแล้ว สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีสิ่งอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างอื่นแล้ว ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๑ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ท่ามกลางของชาวอังคะ อันมีนามว่า อาปนนิคม ในแคว้นแคว้นอังคะ ฯ ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่พระสารีบุตรเถรเจ้าว่า สารีบุตร อริยสาวกใด เลื่อมใสยังโดยแท้ ในพระตถาคตเจ้า อริยสาวกนั้น ต้องไม่สงสัย ต้องไม่เคลือบแคลงในพระตถาคตเจ้า หรือในศาสนาของพระตถาคตเจ้า

พระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อริยสาวกใด เลื่อมใสยังโดยแท้ในพระตถาคตเจ้านั้น อริยสาวกนั้น ต้องไม่สงสัย ต้องไม่เคลือบแคลงในพระตถาคตเจ้า หรือในศาสนาของพระตถาคตเจ้า ฯ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อริยสาวกผู้มีศรัทธา จักเป็นผู้มีความเพียร อันปรารถนาแล้ว เพื่อยุติกิเลสธรรมทั้งหลาย เพื่อยุติให้เกิดกุศลธรรมทั้งหลาย จักเป็นผู้แข็งแรง มีความก้าวหน้ามั่นคง ไม่ห่อหุ้มระในกุศลธรรมทั้งหลาย ได้ตามความประสงค์

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ความเพียรของอริยสาวกนั้นเป็น วิริยอินทรีย์ ฯ อริยสาวกผู้มีศรัทธา ผู้ปรารถนาความเพียรแล้ว จักต้องเป็นผู้สติ

เป็นผู้ประกอบด้วยสติปัญญาอย่างเยี่ยม เป็นผู้ระลึกได้ซึ่งสิ่งที่ได้ทำไว้นานแล้ว ซึ่งคำที่พูดไว้นานแล้ว สกกับความสามารถ

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สติของอริยสาวกนั้นจัดเป็นสตินทรีย์ ๑ อริยสาวก ผู้มีศรัทธา ผู้ปรารถนาความเพียรแล้ว ผู้มีสติปรากฏแล้ว จักต้องทำความสละให้เป็นอารมณ์ จักได้สมาธิ จักได้ความมีอารมณ์อันเดียว แห่งจิตตามความสามารถ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สมาธิของอริยสาวกนั้น จัดเป็นสมาธิทรี ๑ อริยสาวกผู้มีศรัทธา ผู้ปรารถนาความเพียร ผู้มีสติมั่นคง ผู้มีจิตคงมั่น จักต้องรู้ได้ตามความสามารถว่า สงสารมที่สุด ไม่ปรากฏ ที่สุดเบื้องต้นแห่งสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีอวิชชาครอบงำ ผู้มีตัณหา เป็นเครื่องเกาะเกี่ยว ผู้ท่องเที่ยวไปมา ข่อมไม่ปรากฏความดับโดยไม่เหลือ ซึ่งกองแห่งมืด คืออวิชชา ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละอุปธิทั้งหลาย ความสันตตัณหา ความกลายตัณหา ความดับตัณหา ความไม่มีเครื่องเกาะเกี่ยวนี้ เป็นของสงบ เป็นของประณีต

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ปัญญาของอริยสาวกนั้นเป็นปัญญินทรีย์ ๑ อริยสาวกนั้น ตั้งความเพียรอย่างนั้นแล้ว ระลึกได้อย่างนั้นแล้ว ตั้งใจมั่น อย่างนั้นแล้ว รู้ชัดอย่างนั้นแล้ว ข่อมเชื่อว่า ธรรมเหล่านี้เราได้เคยฟังแล้ว เมื่อก่อน ธรรมเหล่านั้น ก็คือ ธรรมเหล่านี้ เพราะฉะนั้น บัดนี้ เราจึงได้ ถูกต้องธรรมเหล่านั้นด้วยกาย ได้เห็นแจ่มแจ้งด้วยปัญญา ๑ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ศรัทธาของอริยสาวกนั้น จัดเป็นสัทธินทรีย์ พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดีละ ๑ สารีบุตร อริยสาวกใด เลื่อมใสยิ่งโดยแท้ ในพระตถาคตเจ้า อริยสาวกนั้นต้องไม่เคลือบแคลง สงสัยในพระตถาคตเจ้า หรือในศาสนาพระตถาคตเจ้า ๑ คู่ก่อนสารีบุตร อริยสาวกผู้มีศรัทธา จักเป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อทำให้เกิดกุศลธรรมทั้งหลาย จักเป็นผู้แข็งแรง มีความก้าวหน้ามั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายได้ตามประสงค์

ดูก่อนสารีบุตร ความเพียรของอริยสาวกนั้น จัดเป็นวิริยอินทรีย์ ๑
อริยสาวกผู้มีศรัทธา ผู้ปรารถนาความเพียรแล้ว จักเป็นผู้มีสติ จัก
ประกอบด้วยสติปัญญาอย่างเข้มแข็ง จักเป็นผู้ระลึกได้ซึ่งสิ่งที่ได้ทำ คำที่ได้
พูดมานานแล้ว ตามความประสงค์

ดูก่อนสารีบุตร สติของอริยสาวกนั้น จัดเป็นสติอินทรีย์ ๑ อริยสาวก
ผู้มีศรัทธา ผู้ปรารถนาความเพียรแล้ว ผู้มีสติมั่นคง จักทำความสละ
ให้เป็นอารมณ์ จักได้สมาธิ จักได้ความมีอารมณ์อันเดียวแห่งจิต ตาม
ประสงค์

ดูก่อนสารีบุตร สมาธิของอริยสาวกนั้น จัดเป็นสมาธิอินทรีย์ ๑
อริยสาวกผู้มีศรัทธา ผู้ปรารถนาความเพียรแล้ว ผู้มีสติมั่นคง ผู้มีจิตตั้ง
มั่นดี จักรู้ชัดตามความประสงค์ว่า สงสารมีที่สุดไม่ปรากฏ ที่สุดเบื้องต้น
แห่งสัตว์ทั้งหลายผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องบงกช ผู้มีตัณหาเป็นเครื่องเกาะเกี่ยว
ผู้ท่องเที่ยวไปย่อมไม่ปรากฏ ความคลาย ความดับ โดยไม่เหลือซึ่งกอง
มีต คือ อวิชชาข่มมียอยู่ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสละอุปธิทั้งปวง
ความสันตตัณหา ความคลายตัณหา ความดับตัณหา ความไม่มีเครื่องเกาะ-
เกี่ยว เป็นของสงบระงับ เป็นของประณีต

ดูก่อนสารีบุตร ปัญญาของอริยสาวกนั้น จัดเป็นปัญญินทรีย์ ๑
อริยสาวกนั้น ตั้งความเพียรอย่างนั้นแล้ว ระลึกได้อย่างนั้นแล้ว ตั้งใจมั่น
อย่างนั้นแล้ว รู้ได้อย่างนั้นแล้ว ย่อมเชื่ออย่างยิ่งว่า ธรรมเหล่านี้ คือ ธรรม
ที่เราได้เคยฟังเมื่อก่อน บัดนี้ เราได้ถูกต้องธรรมเหล่านี้ด้วยกาย ได้เห็นตลอด
ธรรมเหล่านี้ด้วยปัญญา ๑ ดูก่อนสารีบุตร ศรัทธาของอริยสาวกนั้น
จัดเป็นสัทธินทรีย์ ดังนั้น สนทนถึงความในเทศนาภคณชนเพียงเท่านั้น

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๗๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยความเลิศแห่งบุญญนทรีย์เป็นต้น

เอวมเม สุตฺตํ เอกํ สมํ ภาควา โกสเลสุ วิหริติ โกสลานํ
พราหมณคามเค.

ณ บัณฑิต อตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ ๗๔ ว่าด้วยความเลิศแห่งบุญญนทรีย์ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนนความคามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งสุก-
ขาวรรคที่ ๖ นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า อานนทฺ์ ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ กล่าว
คือ ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พราหมณคาม ใน
แคว้นแคว้นโกศล ฯ พระองค์ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ไม่ว่าสัตว์เครื่องจวนเหล่าใด ย่อมมีพญาเนื้อชื่อว่า สีหะ ปราภูละเลศด้วย
เรียวแรง ด้วยความว่องไว ด้วยความกล้าหาญ ฉันทฺ์ใด ไม่ว่าธรรมเหล่าใด
ซึ่งเป็นฝ่ายให้เกิดความรู้ ย่อมมีบุญญนทรีย์ปรากฏว่าเลิศฉันทฺ์นั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นฝ่ายความรู้ ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่
สัทธินทรีย์ วิริยนทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ บุญญนทรีย์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พญาเนื้อชื่อว่า สีหะ ย่อมปรากฏเลศกว่า
เครื่องจวนทั้งปวง ด้วยเรียวแรง ด้วยความว่องไว ด้วยความกล้าฉันทฺ์ใด
บุญญนทรีย์ ก็ปรากฏเลศกว่าธรรมอันเป็นฝ่ายความรู้ในทางที่รู้ ฉันทฺ์นั้น
ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
อยู่ที่นครแห่งชาวมัลละ อันชื่อว่า อรเวลกัปปนิคม ในแคว้นแคว้นมัลละ ฯ
ในคราวนั้น พระองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยญาณ
ไม่เกิดแก่อริยสาวกตราบใด ความตั้งอยู่ดีแห่งอินทรีย์ ๔ ก็ยังไม่มี
ตราบนั้น ต่อเมื่ออริยญาณ เกิดขึ้นแก่อริยสาวกแล้ว ความตั้งอยู่ดี
แห่งอินทรีย์ ๔ จึงมีเมื่อนั้น

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ยอดแห่งเรือนยอด บุคคลยังไม่ยกขึ้นตราบ
ใด ความตั้งอยู่ดีแห่งกลอนทั้งหลายก็ยังไม่มีตราบนั้น ความตั้งลงแห่ง
กลอนทั้งหลายก็ยังไม่มีตราบนั้น ต่อเมื่อเขายกยอดแห่งเรือนยอดนั้นขึ้น
แล้ว ความตั้งอยู่ดี แห่งกลอนทั้งหลายจึงมีขึ้น ความตั้งลงแห่งกลอน
ทั้งหลายจึงมีขึ้นฉนใด อริยญาณยังไม่เกิดแก่อริยสาวกตราบใด ความ
ตั้งอยู่ดี แห่งอินทรีย์ ๔ ก็ยังไม่มีตราบนั้น ความตั้งลงแห่งอินทรีย์ ๔
ก็ยังไม่มีตราบนั้น ต่อเมื่ออริยญาณ เกิดขึ้นแล้วแก่อริยสาวก ความตั้ง
อยู่ดี แห่งอินทรีย์ ๔ จึงมีขึ้น ความตั้งลง แห่งอินทรีย์ ๔ จึงมีขึ้น ฯ
อินทรีย์ ๔ นั้น ได้แก่สังโค ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์
สมาธิินทรีย์ ฯ อริยสาวกผู้มีปัญญา ย่อมมีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ
ติดตามไป ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
อยู่ที่โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี ฯ ในครั้งนั้น พระองค์ได้ตรัสถามภิกษุ
ทั้งหลายว่า ภิกษุยังศึกษาอยู่ ต้องรู้ว่า เรายังตั้งอยู่ในภูมิแห่งผู้ศึกษา
เรายังเป็นผู้ศึกษาอยู่ ภิกษุผู้หมดการศึกษาแล้ว ผู้ตั้งอยู่ในภูมิของผู้
หมดการศึกษาแล้ว ต้องรู้ว่า เราเป็นผู้หมดการศึกษาแล้ว เพราะอาศัย
ปริยายใด ปริยายนั้นมีอยู่หรือ ? ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า ชรรณหทั้งหลาย
ของข้าพระองค์ ย่อมมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากเหง้า เป็นคต เป็นผู้นำ
เป็นทพ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงแสดงความชอบ ด้วยพระองค์
เองเถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังแล้วจักได้จำไว้ พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
ยังศึกษาอยู่ ผู้ตั้งอยู่ในภูมิของผู้ยังศึกษาอยู่ ต้องรู้ว่าเรายังเป็นผู้ศึกษา

อยู่ ภิกษุผู้หมดการศึกษาแล้ว ผู้ตั้งอยู่ในภุมิ แห่งผู้หมดการศึกษาแล้ว
 ต้องรู้ว่าเราเป็นผู้หมดการศึกษาแล้ว เพราะอาศัยปริยายใด ปริยาย
 นั้นมีอยู่ ฯ ปริยายนั้น คือสิ่งใด ? คือ ภิกษุยังศึกษาอยู่ ย่อมรู้ตาม
 เป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นทุกข์ สิ่งนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ สิ่งนี้เป็นความดับทุกข์
 สิ่งนี้เป็นทางไปถึงความดับทุกข์

ยังอีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย คือภิกษุยังศึกษาอยู่ ย่อมพิจารณาว่า
 สมณพราหมณ์อื่น นอกจากพระพุทธศาสนา ที่แสดงธรรมอันจริง
 อันแท้ เหมือนอย่างพระสมณพระภาคเจ้านี้ มีอยู่หรือ ก็ว่าไม่มี อันนี้ก็
 เป็นปริยายอันหนึ่ง ที่ให้ภิกษุยังศึกษาอยู่ ผู้ตั้งอยู่ในภุมิแห่งผู้ยังศึกษาอยู่
 รู้ว่าเรายังเป็นผู้ศึกษาอยู่

ยังอีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย คือ ภิกษุยังศึกษาอยู่ ย่อมรู้จัก
 อินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วจินทรีย์ สตินทรีย์ สมารินทรีย์ บัญญินทรีย์ ฯ
 อินทรีย์ ๕ นี้ มีสิ่งใดเป็นคติ มีสิ่งใดเป็นอย่างเข็มน มีสิ่งใดเป็นผล มีสิ่ง
 ใดเป็นที่สุด ภิกษุยังศึกษาอยู่นั้น ก็ยังไม่ถูกต้องสิ่งนั้นด้วยกาย ยังไม่
 เห็นตลอดถึงนั้นด้วยปัญญา ฯ แม้อันนี้ก็เป็นปริยาย ซึ่งให้ภิกษุยัง
 ศึกษาอยู่ ผู้ตั้งอยู่ในภุมิแห่งผู้ศึกษาอยู่ รู้ว่าเรายังเป็นผู้ศึกษาอยู่

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้หมดการศึกษาแล้ว ผู้ตั้งอยู่ในภุมิ
 แห่งผู้หมดการศึกษาแล้ว รู้ว่าเราเป็นผู้หมดการศึกษาแล้ว โดยอาศัย
 ปริยายใด ปริยายนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ การที่ภิกษุผู้หมดการศึกษาแล้ว
 รู้จักอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วจินทรีย์ สตินทรีย์ สมารินทรีย์
 บัญญินทรีย์ ฯ ภิกษุนั้น ได้ถูกต้องอินทรีย์ ๕ ด้วยกาย ได้เห็นตลอด
 อินทรีย์ ๕ ด้วยปัญญา ซึ่งมีสิ่งใดเป็นคติ มีสิ่งใดเป็นอย่างเข็มน
 มีสิ่งใดเป็นผล มีสิ่งใดเป็นที่สุด แม้อันนี้ก็เป็นปริยาย ที่ให้ภิกษุผู้หมด
 การศึกษาแล้ว ผู้ตั้งอยู่ในภุมิแห่งผู้หมดการศึกษาแล้ว รู้ว่าเราเป็นผู้
 หมดการศึกษาแล้ว

ยังอีกข้อหนึ่งภิกษุทั้งหลาย คือ ภิกษุผู้หมดการศึกษาแล้ว ย่อมรู้
 จักอินทรีย์ ๖ คือ จักขุนทรีย์ โสณินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์

กายันทริย มนินทริย และรู้จักดับโดยไม่เหลือ แห่งอินทริย ๖ นั้นด้วย
รู้จักที่ไม่เกิดแห่งอินทริย ๖ เหล่าอันด้วย แม้อันนี้ ก็เป็นปริยาย ที่ให้
ภิกษุผู้หมดการศึกษาแล้ว ผู้ตั้งอยู่ในภูมิแห่งผู้หมดการศึกษาแล้ว รู้ว่า
เราเป็นผู้หมดการศึกษาแล้ว ดังนี้ ๑ ในอรรถกถาว่า คำว่า ด้วยกายนั้น
คือ ด้วยนามกาย ๑ คำว่า ด้วยบัญญานัน คือ ด้วยปัจเจกขณบัญญัติ
ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าสัตว์ทั้งปวงที่เดินบนแผ่นดิน
ย่อมรวมลงในรอยเท้าช้างเท่านั้น รอยเท้าช้างย่อมปรากฏว่าเลศ โดยความ
เป็นของใหญ่ กว่ารอยเท้าของสัตว์ทั้งปวงฉันใด บทธรรมทั้งสาม ซึ่งเป็น
ไปเพื่อความรู้ ก็มีบัญญัติในทริยเป็นอย่างเลศฉันนั้น

บทธรรมเหล่าไหนย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ ๑ บทธรรมเหล่านั้น
คือ สัทชนทริย วิชณทริย สตินทริย สมาชินทริย บัญญัติทริย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่จันทน์แดงย่อมปรากฏเลศกว่าไม้ทั้งหลาย
ที่มีย่นแค้นหอมฉันใด บัญญัติทริยก็ปรากฏเลศกว่าธรรมทั้งหลาย ที่เป็น
ฝ่ายตรัสรู้ฉันนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุตั้งอยู่ในธรรมอันหนึ่ง ก็อบรมอินทริย ๕
ได้ดี ๑ ธรรมอันหนึ่งนั้น ได้แก่ธรรมอะไร ? ได้แก่ ความไม่ประมาท
ความไม่ประมาทนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ การที่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้
รักษาจิตไว้ ในอาสวะทั้งหลายด้วย ในธรรมอันมีอาสวะทั้งหลายด้วย ๑
เมื่อภิกษุนั้นรักษาจิตไว้ ในอาสวะทั้งหลายด้วย ในธรรมที่มีอาสวะ
ทั้งหลายด้วย สัทชนทริย วิชณทริย สตินทริย สมาชินทริย บัญญัติทริย
ก็ถึงซึ่งความบริบูรณ์แห่งการอบรม ดังนี้ ๑ ในอรรถกถาว่า คำว่า บทแห่ง
ธรรมนั้น ได้แก่ ส่วนแห่งธรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นเหตุให้ตรัสรู้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ครั้นนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ใหม่
ได้ประทับอยู่ที่ต้นไม้ อชปาลนิโครธ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ใกล้ตำบล

อรเวลา ฯ ในเวลานั้น พระองค์ประทับอยู่ในที่สงัด ได้ทรงนึกว่า
อินทรีย์ ๕ บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นของหยั่งลงสู่อมตะ
มอมตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มอมตะเป็นที่สุด ฯ อินทรีย์ ๕ นั้น ได้แก่
สิ่งใด ? ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมာธินทรีย์
ปัญญินทรีย์ ดังนี้

ในคราวนั้น สหัมบดีพรหม ได้ทราบพระรำพึงของสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าด้วยใจของคน ก็หายวับจากพรหมโลก แล้วมาปรากฏขึ้น
ข้างหน้าของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยเร็วพลัน เหมือนกับบุรุษผู้มีกำลัง
คนชนเหยียดแขนฉะนั้น แล้วห่มผ้าลาดไหลลงข้างหนึ่ง ประณมอัญชลี
ขึ้นกราบทูลว่า อย่างนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่างนั้นพระสุคตเจ้า
อินทรีย์ ๕ บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมหยั่งลงสู่อมตะ
มอมตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มอมตะเป็นที่สุด ฯ อินทรีย์ ๕ คือ
สิ่งใด ? คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมာธินทรีย์ ปัญญินทรีย์
พระเจ้าข้า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อก่อนข้าพระองค์ได้ประพบัติพรหม-
จรรย์ อยู่ในศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ในคราวนั้น เพื่อน
พรหมจรรย์ทั้งหลายเรียกข้าพระองค์ว่า สหกภิกษุ ฯ ข้าพระองค์นั้นได้
อบรมอินทรีย์ ๕ นี้ ได้ทำอินทรีย์ ๕ นี้ ให้มาก ได้สละกามฉันทะ
ในกามทั้งหลาย เวลากายแตกแล้ว จึงได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก พรหม
ทั้งหลาย เรียกข้าพระองค์ว่า สหัมบดี ฯ ดังนี้ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์
เห็นชัดว่า อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อม
เป็นของหยั่งลงสู่อมตะ มอมตะเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มอมตะเป็นที่
สุด เหมือนกับพระพุทธองค์ทรงรำพึง พระเจ้าข้า สันเนอความในพระสูตร
นี้เพียงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
ที่ถ้ำสุกรชาตา ในภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ ฯ ครึ่งนั้น พระองค์
ได้คร่ำครวญพระสารีบุตรเถรเจ้าว่า ดูก่อนสารีบุตร ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว

เล็งเห็นอำนาจประโยชน์ ก็ประการ จึงแสดงความขำเกรงอย่างขึง ต่อ
พระตถาคตเจ้า และต่อศาสนาของพระตถาคตเจ้า

พระสารีบุตรเกรงเจ้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุ
ผู้สันทาแล้ว เมื่อเล็งเห็นความปลอดโปร่งจากเครื่องเกาะเกี่ยวอย่าง
เข็มน ก็แสดงความขำเกรงอย่างขึง ต่อพระตถาคตเจ้า และต่อศาสนา
ของพระตถาคตเจ้า พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดีละ ฯ สารีบุตร ภิกษุผู้
สันทาแล้ว ก็เล็งเห็นความปลอดโปร่งจากเครื่องเกาะเกี่ยวอย่างเข็มน
ก็แสดงความขำเกรงอย่างขึง ต่อพระตถาคตเจ้า และต่อศาสนาแห่ง
พระตถาคตเจ้า

ดูก่อนสารีบุตร ความปลอดโปร่งจากเครื่องเกาะเกี่ยวอย่างเข็มน
ที่ภิกษุผู้สันทาแล้ว ได้เล็งเห็นแล้ว ได้แสดงความขำเกรงอย่างเข็มน
ต่อพระตถาคตเจ้า และต่อศาสนาแห่งพระตถาคตเจ้านั้น ได้แก่สิ่งใด ?
พระสารีบุตรกราบทูลว่า ได้แก่ การที่ภิกษุผู้สันทาแล้วในพระธรรมวินัย
ได้อบรม สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ บัญญัติินทรีย์
อันให้ถึงซึ่งความสงบ ให้ถึงซึ่งความรู้ดี อันนั้นแหละเป็นความปลอดโปร่ง
อย่างเข็มน ที่ภิกษุผู้สันทาแล้ว ได้แสดงความขำเกรงอย่างเข็มน ต่อ
พระตถาคตเจ้า และต่อศาสนาของพระตถาคตเจ้า พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดีละ ฯ สารีบุตร อันนั้น
แหละเป็นความปลอดโปร่งอย่างเข็มน ที่ภิกษุผู้สันทาแล้ว ได้แสดง
ความขำเกรงอย่างเข็มน ต่อพระตถาคตเจ้า และต่อศาสนาของพระ
ตถาคตเจ้า

ดูก่อนสารีบุตร การแสดงความขำเกรงอย่างเข็มนนั้น ได้แก่สิ่งใด ?
ได้แก่ การที่ภิกษุผู้สันทาแล้ว มีความเคารพ มีความขำเกรงต่อพระ
ศาสดา ต่อพระธรรม ต่อพระสงฆ์ ต่อการศึกษา ต่อสมาธิ คัจฉิน ฯ
ในอรรถกถาว่า คำว่า ในธรรมทั้งหลายนั้น คือ ในธรรมที่มีอยู่ในภูมิ ๓

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า อินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วัณณินทรีย์
สคินทรีย์ สมารินทรีย์ บัญญินทรีย์ ข้อมเกิดเฉพาะที่มีพระพุทธเจ้า
เกิดขึ้นเท่านั้น เมื่อพระพุทธเจ้าไม่เกิดขึ้น ก็ยังไม่ปรากฏขึ้น

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า อินทรีย์ ๕ นี้ ไม่เกิดขึ้นในที่อื่น นอกจากใน
พระสุคตวินัย เฉพาะเกิดขึ้นในพระสุคตวินัย คือ ในพระพุทธศาสนานี้
เท่านั้น ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า ถ้าสุกรชาตา ซึ่งแปลว่า ถ้าสุกรขุด
นั้น คือ ถ้ำนั้นได้มีมาแต่ครั้งพระกัสสปพุทธเจ้า เมื่อแผ่นดินสงขณ ก็
ท่วมถ้ำนั้น อยู่มาวันหนึ่ง มีสุกรตัวหนึ่ง ไปคุ้ยดินขึ้นในที่ใกล้กับถ้ำนั้น
ให้เป็นท่ออาศัย เมื่อฝนตกลงมาดินที่สุกรคุ้ยขึ้นนั้น ก็ปรากฏในที่สุด
แห่งหลังถ้ำ ฯ มีพรานบางคนหนึ่งไปพบเห็น จึงคิดว่า ทนเมื่อก่อน
เห็นจะเป็นท่อมคลออาศัยอยู่ เราก็กทำให้นี้ให้ดี แล้วก็ขุดดินรอบถ้ำ
นั้นให้หมด ทำถ้ำนั้นให้สะอาด ทำให้คล้ายกับถ้ำ ปรกอบด้วยประตูลูก
หน้าต่าง แล้วโบกด้วยปูน เขียนเป็นรูปลาย หังหาทรายมาโปรยลงตาม
บริเวณถ้ำนั้น ครั้นแล้วก็จัดเตียงและตั้งไปตั้งไว้ในถ้ำนั้น แล้วมอบถวาย
ให้เป็นท่ออาศัยของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้ำนั้นเป็นถ้ำลึก ดังนี้ สัน
เนอความในเทศนาภิกษุชนเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กิม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๕

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาवारวรรค

ว่าด้วยผลแห่งการอบรมอินทรีย์ ๕

สาวกุตินิหามิ ๑ ปณฺณิมาณี ภิกฺขเว อินฺทฺริยานิ ภาวิตานิ
พหุลิกตานิ สลฺยโณชนานํ ปหานาย สํวตฺตุนตฺติ.

ณ บัณฑิต อตมภาพักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาवारวรรค
กัณฑ์ที่ ๗๕ ว่าด้วยผลแห่งการอบรมอินทรีย์ ๕ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งโพธิ-
ปักขีวรรคที่ ๑ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
อยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ๑ ครึ่งนั้น พระองค์ทรงแสดงแก่
ภิกษุทั้งหลายว่า อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว
ย่อมเป็นไปเพื่อการละสังโยชน์ทั้งหลาย ๑ อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ได้แก่
สิ่งใด ? ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์
ปัญญินทรีย์ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า อินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์
สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์นี้ ที่บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มาก
แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อเพิกถอนอนสัย

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อันบุคคลอบรมแล้ว
ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อรอบรู้ช่วงเวลา

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อความสันอาสวะทั้งหลาย

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อการละสังโยชน์ทั้งหลาย ข่อมเป็นไปเพื่อเพิกถอนอนุสัย ข่อมเป็นไปเพื่อรู้เวลานาน ข่อมเป็นไปเพื่อความสันอาสวะทั้งหลาย

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า ผู้อบรมอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ผู้ทำให้มาก ซึ่งอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ต้องหวังได้ผล ๒ ประการ คือ ความรู้ทั่วถึงในธรรมที่เห็นอยู่นั้น • ความเป็นอนาคามี ในเมื่อขั้นและกิเลสยังเหลืออยู่ •

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า ผู้อบรมอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ผู้ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ต้องหวังได้ผล ๑ ประการ อานิสงส์ ๑ ประการ ๑ ผล ๑ ประการ อานิสงส์ ๑ ประการนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ การสำเร็จความรู้ทั่วถึงโดยเร็วในธรรมที่เห็นอยู่นั้น • ถ้าไม่สำเร็จความรู้ทั่วถึงโดยเร็วในธรรมที่เห็นอยู่นั้น ก็สำเร็จความรู้ทั่วถึงในเวลาตาย • ถ้าไม่สำเร็จความรู้ทั่วถึงโดยเร็วในธรรมที่เห็นอยู่นั้น และไม่สำเร็จความรู้ทั่วถึงในเวลาตาย ก็จะเป็นผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุ เพราะสันสังโยชน์เบื่อง่ายในเวลาจะตาย • ก็จะปรินิพพานในเวลาจวนสิ้นอายุ • ถ้าไม่ปรินิพพานในเวลาจวนสิ้นอายุ ก็จะเป็นผู้ปรินิพพาน ด้วยไม่ต้องประกอบความเพียรแรงกล้า • ถ้าไม่ปรินิพพานด้วยการไม่ประกอบความเพียรแรงกล้า ก็จะเป็นผู้ปรินิพพานด้วยการประกอบความเพียรแรงกล้า • ถ้าไม่ปรินิพพานด้วยการประกอบความเพียรแรงกล้า ก็จะเป็นผู้มีกระแสในเบื้องต้น เป็นผู้ไปสู่อกนิฏฐภพ • ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า ต้นชมพูย่อมปรากฏเลิศกว่าต้นไม้ทั้งหลาย บรรดาที่อยู่ในชมพูทวีปอันใด บัญญัติอินทรีย์ ก็ปรากฏเลิศในทางตรัสรู้กว่าธรรมทั้งหลาย บรรดาที่เป็นฝ่ายตรัสรู้ ๑ ธรรมที่เป็นฝ่ายตรัสรู้ ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ บัญญัติอินทรีย์

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า ตันปาริฉตตะกะ ข่อมปรากฏเลิศกว่าตันไม้
ทั้งหลาย ในดาวดึงส์ฉนโค บัญญัติอินทรีย์ ก็ปรากฏเลิศในทางตรัสรู้
กว่าธรรมทั้งหลาย ที่เป็นฝ่ายตรัสรู้ ฯ ก็ธรรมที่เป็นฝ่ายตรัสรู้นั้น ได้แก่
สิ่งใด ? ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์
บัญญัติอินทรีย์

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ตันจิตตปาฎลี ข่อมปรากฏเลิศกว่าตันไม้
ทั้งหลาย ของพวกอสุรฉนโค บัญญัติอินทรีย์ ก็ปรากฏเลิศในทางตรัสรู้
กว่าธรรมทั้งหลาย ที่เป็นฝ่ายตรัสรู้นั้น ฯ ธรรมที่เป็นฝ่ายตรัสรู้นั้น
ก็ ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ บัญญัติอินทรีย์

ในพระสูตรที่ ๑๑ ว่า ตันโกฏสัมพลี ข่อมปรากฏเลิศกว่าตันไม้
ทั้งหลาย ของพวกสุบรรณฉนโค บัญญัติอินทรีย์ ก็ปรากฏเลิศในทาง
ตรัสรู้ กว่าธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายตรัสรู้นั้น ฯ ธรรมทั้งหลาย
ที่เป็นฝ่ายตรัสรู้นั้น ก็ ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์
บัญญัติอินทรีย์ ดังนี้ สันเนอความในโพธิปักขิยวรรคที่ ๑ ตามพระบาลี
เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในสังคาถาเปยฆาลที่ ๘ แห่งอินทรีย์สังยุค
นั้นว่า ในพระสูตรที่ ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า แม่นาคงคา ข่อมโน้มไปทางทิศตะวันออก ข่อมโน้มไป
ทางทิศตะวันออก ข่อมเงื่อมไปทางทิศตะวันออกฉนโค ภิกษุผู้อบรม
อินทรีย์ ๕ ผู้ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์
สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ บัญญัติอินทรีย์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัย
นิโรธ น้อมไปในความสละ ข่อมเป็นผู้น้อมไปในนิพพาน เป็นผู้โน้มไปใน
นิพพาน เป็นผู้เงื่อมไปในนิพพาน ฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๑๒ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดง
แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุควรอบรมอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์
สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ บัญญัติอินทรีย์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ

อาศัณฺโห น้อมไปในความสละ เพื่อความร้ง เพื่อความรอบรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อความละซึ่งสังโยชน์เบื้องบน ๕ ประการ ดังนี้ ในค่อนนี้ ท่านบอกว่า ควรแสดงให้พิสดาร เหมือนกับมัลลคสังยุต ดังนี้

ในพระสูตรต่อไปว่า แม่น้ำคงคา ข้อมน้อมไปทางทิศตะวันออก ไน้ไปทางทิศตะวันออก เจอมไปทางทิศตะวันออกอันใด ภิกษุผู้อบรม อินทรีย์ ๕ ผู้ทำให้มากซึ่งอินทรีย์ ๕ คือ สัทธาหรี วัชรินทรีย์ สติหรี สมาธิหรี ปัญฺญินทรีย์ อันมีการกำจัด รากะ โทสะ โมหะ เป็นที่สุด ก็น้อมไปในนิพพาน ไน้ไปในนิพพาน เจอมไปในนิพพาน ฉะนั้น

ในพระสูตรต่อไปว่า ภิกษุควรอบรมอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อันมีการกำจัด รากะ โทสะ โมหะ เป็นที่สุด เพื่อความร้ง เพื่อความรอบรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อความละ ซึ่งสังโยชน์เบื้องบน ๕ ประการ ดังนี้ ในค่อนนี้ ท่านก็บอกว่า ควรแสดงอินทรีย์สังยุต ให้พิสดารเหมือนกับ มัลลคสังยุต เป็นอันว่าจบอินทรีย์สังยุตเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในสัมมปฺปธานสังยุต พระสูตรที่ ๑ ว่า ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวนาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครั้งนั้น พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สัมมปฺปธาน มีอยู่ ๔ ประการ คือ การที่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เกิดความพอใจ พยายาม ปรากร ความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งความเพียรไว้ เพื่อละอกุศลธรรมทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ที่ยังไม่เกิด ๑ เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่หลงลืม เพื่อความเป็นยังชน เพื่อความไพบลย์ เพื่อความอบรม เพื่อความบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า แม่น้ำคงคา ข้อมน้อมไปทางทิศตะวันออก ข้อมไน้ไปทางทิศตะวันออก ข้อมเจอมไปทางทิศตะวันออกอันใด ภิกษุผู้อบรม สัมมปฺปธาน ๔ ผู้ทำให้มากซึ่งสัมมปฺปธาน ๔ ก็น้อมไปในนิพพาน ไน้ไป

ในนิพพาน เจื่อมไปในนิพพาน ฉะนั้น ๑ ในตอนนี ท่านก็บอกว่า
ควรแสดงให้พิสดาร เหมือนกับในมัลลคสังยุต และเทียบกับในอัป-
มาทวรรค ข้างคั่นโน้น

ในพระสูตรต่อไปว่า ไม่ว่าการงานเหล่าใด ที่ควรทำด้วยกำลัง
บุคคลย่อมอาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดิน จึงทำการงานเหล่านั้นได้
ฉันทใด ภิกษุก็อาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีล จึงอบรมสัมมปปธาน ๔ ได้ จึงทำ
ให้มากซึ่งสัมมปปธาน ๔ ได้ ฉะนั้น ในตอนนี ท่านก็บอกไว้ว่า ควร
แสดงให้พิสดาร เทียบกับในผลกรณีขรรค ข้างคั่นโน้น

ในพระสูตรต่อไปว่า ภิกษุควรอบรมสัมมปปธาน ๔ เพื่อความรู้อย่าง
เพื่อความรอบรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อความละ ซึ่งการแสวงหา ๓ ประการ
คือ การแสวงหากาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑

ในพระสูตรต่อไปว่า ภิกษุควรอบรมสัมมปปธาน ๔ เพื่อความรู้อย่าง
เพื่อความรอบรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อความสละซึ่งสังโยชน์เบื้องบน
๕ ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา
ดังนี้ ในตอนนี ท่านก็บอกว่า ควรแสดงให้พิสดาร เหมือนกับใน
พระบาลี ที่ว่าด้วยการแสวงหาข้างคั่นโน้น เป็นอันว่าจบสัมมปปธาน-
สังยุตเพียงเท่านี้

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในผลสังยุต พระสูตรที่ ๑ ว่า ผละมีอยู่
๕ ประการ คือ สัทธาผละ วิริยผละ สติผละ สมာธิผละ
ปัญญาผละ

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า แม่น้ำคงคา ขอน้ำน้อยไปทางทิศตะวันออก
น้ำไปทางทิศตะวันออก เจื่อมไปทางทิศตะวันออกฉันทใด ภิกษุผู้อบรม
ผละ ๕ ผู้ทำให้มากซึ่งผละ ๕ คือ สัทธาผละ วิริยผละ สติผละ
สมာธิผละ ปัญญาผละ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ
น้อยไปในความสละ ถิ่นน้อยไปในนิพพาน น้อมไปในนิพพาน เจื่อม
ไปในนิพพาน ฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า ภิกษุควรอบรมผละ ๕ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรอบรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อความละซึ่งสังโยชน์เบื้องบน ๕ ประการ

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า แม่น้ำคงคา ย่อมโน้มไปทางทิศตะวันออก โน้มไปทางทิศตะวันออก เงามไปทางทิศตะวันออก ฉะนั้น ภิกษุผู้อบรมผละ ๕ ผู้ทำไหมมากซึ่งผละ ๕ คือ สัทธาผละ วิริยผละ สติผละ สมาธิผละ ปัญญาผละ อันมีการกำจัด รากะ โทสะ โมหะ เป็นที่สุด ก็โน้มไปในนิพพาน โน้มไปในนิพพาน เงามไปในนิพพาน ฉะนั้น ในค่อนนี้ ท่านก็บอกไว้ว่า ควรแสดงเทียบกับวรรคที่ว่าด้วยการแสวงหาเบื้องต้นนั้น

ในพระสูตรต่อไปว่า ภิกษุควรอบรมผละ ๕ คือ สัทธาผละ วิริยผละ สติผละ สมาธิผละ ปัญญาผละ อันมีการกำจัด รากะ โทสะ โมหะ เป็นที่สุด เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรอบรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อความละซึ่งสังโยชน์เบื้องบน ๕ ประการ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อหังการะ อวิชชา ดังนั้น จบผลสังยุต ตามพระบาลี โยงเท่านั้น

ในข้อที่ท่านบอกว่า ควรแสดงให้พิสดาร เหมือนกับในมัลลสังยุต เป็นต้นนั้น ขอท่านผู้ฟังทั้งหลาย จงนึกถึงเนื้อความในมัลลสังยุต ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์มหาวารวรรคโน้นเถิด ก็จะเกิดความรู้ ความเข้าใจ ตามสมควรแก่สติปัญญาของตน ส่วนในเทศนาภินันท์ ของคไว์เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๗๖

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยอิทธิบาทวิภังค์

จตุตาโรเม ภิกขเว อิทธิบาทา ภาวิตา พหุลีกตา ปาริ อปารา กมนาย
วคฺชนฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๗๖ ว่าด้วยอิทธิบาทวิภังค์ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หา
ประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งปาวาล-
วรรคที่ ๑ ในอิทธิบาทสังยุตต์นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรง
แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ นั้น บุคคล
อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อไปสู่ฝั่ง จากที่ไม่มีฝั่ง ฯ
อิทธิบาท ๔ นั้น คือสิ่งใด ? คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมอบรม
อิทธิบาท อันประกอบด้วยความเพียร ซึ่งเป็นประธาน อันทำให้เกิด
สมาธิ เพราะอาศัยฉันทะ ๑ อบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยความ
เพียร ซึ่งเป็นประธานในการทำให้เกิดสมาธิ เพราะอาศัยวิริยะ ๑
อบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยความเพียร ซึ่งเป็นประธานในการให้
เกิดสมาธิ เพราะอาศัยความเอาใจฝักใฝ่ ๑ อบรมอิทธิบาท อัน
ประกอบด้วยความเพียร ซึ่งเป็นประธานในการทำให้เกิดสมาธิ เพราะ
อาศัยวิมังสา คือ ความตรึกตรอง ๑ ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔
นี้แล บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อการไปสู่ฝั่งจากที่
ไม่มีฝั่ง ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนั้นว่า สมาธิอันเป็นไป เพราะอาศัยฉันทะ เรียกว่า สมาธิอันเกิดเพราะฉันทะ ฯ คำว่า อธิธิบาท นั้น ได้แก่ สิ่งที่ทำให้สำเร็จ หรือความสำเร็จ ฯ อันนี้เป็นเนื้อความย่อ ส่วน เนื้อความพิสดาร มีอยู่ในอธิธิบาทวิงค์นั้น เนื้อความแห่งอธิธิบาท-วิงค์นั้น ได้แสดงไว้ในกัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า อธิธิบาท ๔ นั้น เมื่อว่าโดยหัวข้อย่อ ๆ ก็ ได้แก่ ฉันทะ คือ ความพอใจ ๑ วิริยะ คือ ความเพียร ๑ จิตตะ คือ ความเอาใจฝักใฝ่ ๑ วิมังสา คือ ความไตร่ตรอง ๑ ดังนี้ สิ่งทั้ง ๔ นี้ เมื่อมีขึ้นแล้ว ก็ทำให้เกิดสมาธิ ทำให้สมาธิเป็นไป เพราะฉะนั้น ในอรรถกถาจึงว่า สมาธิซึ่งเป็นไปเพราะอาศัยฉันทะ เรียกว่า สมาธิอันเกิดจากฉันทะ ฯ แต่ในบาลีว่า สังขารอันเป็นประธาน ในการทำให้เกิดสมาธิ โดยอาศัยฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ดังนี้ แต่ว่าคำนี้จะแปลว่า สมาธิและสังขาร อันเป็นประธาน คือ สมาธิ และเครื่องตกแต่ง อันเป็นเหตุความเพียรใหญ่ทั้งสี่ ล้วนเป็นไปเพราะอาศัย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ดังนั้นก็ได้ ดูเหมือนคำแปลหลังนี้ จะเป็นคำแปลที่ถูกกว่า คือว่า เพราะฉะนั้น ขอให้จำไว้ว่า สมาธิ และความเพียรชอบ ซึ่งเป็นไปเพราะอาศัยฉันทะ เรียกว่า ฉันทอธิธิบาท ฯ สมาธิและความเพียรชอบ ซึ่งเป็นไปเพราะอาศัยวิริยะ เรียกว่า วิริยอธิธิบาท ฯ สมาธิและความเพียรชอบ ซึ่งเป็นไปเพราะอาศัย ความเอาใจฝักใฝ่ เรียกว่า จิตตอธิธิบาท ฯ สมาธิและความเพียรชอบ ซึ่งเป็นไปเพราะอาศัยความตรึกตรอง เรียกว่า วิมังสาอธิธิบาท ดังนี้

ข้อที่ว่า เนื้อความพิสดารมีอยู่ในอธิธิบาทวิงค์นั้น คือ มีอยู่ในกัมภีร์พระอภิธรรม อันชื่อว่า กัมภีร์วิงค์ ดังจะยกมาแสดงต่อไป

กล่าวคือ ในคัมภีร์วิภังค์ อันว่าด้วยอิทธิบาทนั้น ท่านแบ่งเป็น ๒ แผนกด้วยกัน แผนก ๑ เรียกว่า สุตตันตภาษณีย์ คือ แจกตามพระสูตร อีกแผนก ๑ เรียกว่า อภิธรรมภาษณีย์ คือ แจกตามพระอภิธรรม จักยกมาแสดงเพียงแต่สุตตันตภาษณีย์ ที่แจกตามพระสูตรเท่านั้น

อิทธิบาทวิภังค์ คือ การแจกอิทธิบาทตามสุตตันตภาษณียันั้น มีมาว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงตั้งเป็นคำถามว่า อย่างไรจึงเรียกว่า ภิกษุอบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยสมาธิ และปธานสังขาร อาศัยฉันทะ ฯ อย่างนี้ คือ ถ้าภิกษุกระทำฉันทะให้เป็นใหญ่ แล้วได้สมาธิ คือ ได้ความเป็นหนึ่งแห่งจิต อันนี้ เรียกว่า ฉันทสมาธิ คือ เรียกว่า สมาธิ อาศัยฉันทะ ฯ ภิกษุนั้นทำให้เกิดฉันทะ พยายามพากเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อความไม่เกิดแห่งสิ่งที่เป็นบาปอกุศลทั้งหลาย ซึ่งยังไม่เกิด พากเพียรเพื่อละสิ่งที่เป็นบาปอกุศล ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว พากเพียรเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสิ่งที่เป็นกุศล ซึ่งยังไม่เกิด พากเพียรเพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่เสื่อมสูญไป เพื่อความยั่งยืน เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความอบรม เพื่อความบริบูรณ์แห่งสิ่งที่เป็นกุศลทั้งหลาย ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร ฯ รวมฉันทสมาธิ กับปธานสังขารเข้าด้วยกัน เรียกว่า ฉันทสมาธิปธานสังขาร ฯ ได้ใจความว่า อิทธิบาทข้อที่ ๑ คือ สมาธิและความเพียรชอบ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะมีฉันทะเป็นใหญ่ จึงจัดฉันทะว่า เป็นอิทธิบาทข้อที่ ๑ ดังนี้

คำว่า ฉันทะ นั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความพอใจกระทำในทางดี ฯ สมาธินั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความตั้งอยู่แห่งจิต ความตั้งลงแห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ความมีใจไม่ส่ายไป ความสงบใจ อินทรีย์ คือ สมาธิ พละ คือ สมาธิ สัมมาสมาธิ อันนี้เรียกว่า สมาธิ ฯ ตามที่ว่ามานี้ ได้ใจความว่า สมาธิ ในที่นี้ หมายถึงสัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจมั่นแห่งจิต

ในทางที่ชอบ ๆ คำว่า ปธานสังขารนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ การ
ปรารภความเพียรทางใจ ความก้าวออกไป ความก้าวหน้า ความขึ้นไป
ความพยายามไป ความอุตสาหะ ความองอาจ ความมีกำลังใจ ความก้าว
หน้าไม่หยุดหย่อน ความไม่ทอดทิ้งกันนะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความ
ประคองธุระไว้ วิริยะ วิริยันทริย วิริยพละ สัมมาวายามะ สิ่งเหล่านี้
เรียกว่า ปธานสังขารทั้งนั้น ๆ บุคคลประกอบด้วยฉันทะนี้ด้วย ด้วย
สมาธินี้ด้วย ด้วยปธานสังขารนี้ด้วย เรียกว่า ประกอบด้วยฉันทสมาธิ
ปธานสังขาร ดังนี้

ได้ใจความในตอนนั้นว่า ฉันทะก็เป็นคำ ๑ สมาธิก็เป็นคำ ๑
ปธานสังขารก็เป็นคำ ๑ รวมทั้ง ๓ คำนี้ เข้าเป็นอิทธิบาทข้อเดียวกัน
เรียกว่า ฉันทอิทธิบาท ฯ ฉันทอิทธิบาทนี้ คือ บุคคลทำฉันทะให้
เป็นใหญ่แล้ว ได้สมาธิ ได้ปธานสังขาร คือ ได้ความเพียรชอบ
เมื่อสมาธิและความเพียรชอบเกิดขึ้น ด้วยมีฉันทะเป็นใหญ่แล้ว ก็เรียกว่า
ฉันทอิทธิบาท ฯ คำว่า อิทธิ นั้น ได้แก่ ความสำเร็จ ความได้ ความถึง
ความถูกต้อง ความทำให้แจ้ง ความถึงพร้อม ซึ่งธรรมนั้น ๆ ใจความ
โดยเฉพาะ คำว่า อิทธิ ก็คือ ความสำเร็จเท่านั้น ฯ คำว่า อิทธิบาท นั้น
ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญานขันธ ของผู้เป็นนอຍอย่าง
นั้น ฯ คำว่า อบรมอิทธิบาท นั้น ได้แก่ กระทำกรรมเหล่านั้นให้มาก ดังนี้

ในข้อว่าด้วย อิทธิบาท ข้อที่ ๒ นั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทรงตั้งเป็นคำถามว่า อย่างไรจึงเรียกว่า ภิกษุอบรมอิทธิบาท อัน
ประกอบด้วยวิริยะ สมาธิ ปธานสังขาร ฯ อย่างนี้ คือ ถ้าภิกษุทำวิริยะ
ให้เป็นใหญ่แล้วได้สมาธิ คือความเป็นหนึ่งแห่งจิต ก็เรียกว่า วิริยสมาธิ ฯ
ภิกษุนั้น หากเพียรเพื่อไม่ให้สิ่งที่เป็นบาปอกุศลเกิดขึ้น เพื่อละสิ่งที่เป็นบาป
อกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อให้สิ่งที่เป็นกุศลเกิดขึ้น เพื่อให้คงที่อยู่ หรือยิ่งขึ้น
แห่งสิ่งที่เป็นกุศล ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เรียกว่า ปธานสังขาร ฯ รวมวิริย-
สมาธิ และปธานสังขารเข้าด้วยกัน ก็เรียกว่า วิริยสมาธิปธานสังขาร

วิริยะนั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ การปรารภความเพียรทางใจ ความ
ก้าวออกไป คือ ความคิดที่จะพากเพียร ซึ่งเกิดขึ้นครั้งแรก ความ
ก้าวหน้า อันได้แก่ความเพียร ซึ่งเกิดเป็นครั้งที่ ๒ แห่งความคิดนั้น
ความขึ้นไป ความพยายามไป ความอดสาเห ความองอาจ ความมี
เรี่ยวแรง ความต่อสู้ ความก้าวหน้าไม่ย่อหย่อน ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ
ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความปกครองธุระไว้ วิริยะ วิริยนทรีย์ วิริยพละ
สัมมาวาชามะ ฯ สมานนั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ความตั้งอยู่แห่งจิต
คือ ความตั้งอยู่ดีแห่งจิต ความตั้งลงแห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต
ความไม่ฟุ้งซ่านไปแห่งจิต ความมีใจไม่ส่ายไป ความสงบใจ สมานนทรีย์
สมาธิพละ สัมมาสมาธิ ฯ ปธานสังขารนั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่
ความปรารภความเพียร ตลอดจนความพยายามชอบ ดังที่ว่ามาแล้ว ฯ
คำว่า อิทธิ นั้น ก็ได้แก่ ความสำเร็จแห่งธรรมเหล่านั้น คือ ความได้
ธรรมเหล่านั้น ความถึงธรรมเหล่านั้น ความถูกธรรมเหล่านั้น ความ
ทำให้แจ้งซึ่งธรรมเหล่านั้น ความเข้าไปถึงธรรมเหล่านั้น ฯ คำว่า
อิทธิบาท นั้น ก็ได้แก่ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ
ของผู้นั้นเช่นนั้น ฯ คำว่า ของผู้นั้นเช่นนั้น คือ ของผู้มีอิทธิบาท
ข้อที่ ๒ นั้น

สำหรับอิทธิบาท ข้อที่ ๓ นั้น ได้แก่ จิตตสมาธิปธานสังขาร คือ
การที่บุคคลทำจิตให้เป็นใหญ่ แล้วได้สมาธิ ได้ปธานสังขาร ฯ อิทธิบาท
ข้อที่ ๔ นั้น ได้แก่ วิมังสาสมาธิปธานสังขาร คือ บุคคลทำวิมังสาให้เป็นใหญ่
แล้วได้สมาธิ ได้ปธานสังขาร ฯ วิมังสานั้น ได้แก่ ความรู้ชอบ เห็นชอบ
ทั้งสี่ ดังนี้ สันเนอความในสุตตันตภาณีย์ เพียงเท่านั้น

ตามข้อความที่แสดงมาแล้วนี้ ได้ใจความว่า เมื่อบุคคลทำฉันทะ
วิริยะ จิตตะ วิมังสา ให้เป็นใหญ่แล้ว ก็ได้สมาธิ และปธานสังขาร
คือ ได้ความมีอารมณ์เป็นหนึ่งแห่งจิต และได้ความเพียรชอบ ๔
ประการ ฯ เมื่อได้ความมีอารมณ์เป็นหนึ่งแห่งจิต และความเพียรชอบ
๔ ประการแล้ว ก็ได้สำเร็จซึ่งธรรมนั้น ฯ คือ ได้สำเร็จซึ่งสิ่งที่ต้อง

การนั้น ๆ เมื่อต้องการสิ่งใด ๆ ก็ได้สำเร็จสิ่งนั้น ๆ สัน แม้แต่ต้องการ
จะให้มิอายุอยู่ตลอดอายุก็เลย ก็ได้สมดังต้องการ ฯ คำว่า อายุก็เลยนั้น
ได้แก่ ส่วนหนึ่ง ๆ ใน ๘๐ ส่วน แห่งมหากัลป์ คือ แบ่งมหากัลป์ออกเป็น
เป็น ๘๐ ส่วน ๆ ที่ ๘๐ เรียกว่า อายุก็เลย ฯ ผู้ที่สำเร็จอิทธิบาท ๔ แล้ว
ประสงค์จะอยู่ตลอดอายุก็เลยนั้น ก็ได้ดังประสงค์ ส่วนสิ่งอื่นซึ่งเป็นของ
ง่ายยิ่งกว่านี้ ก็ย่อมสำเร็จได้ง่าย โดยไม่มีปัญญาอันใด เพราะฉะนั้น
ผู้มุ่งความสำเร็จในสิ่งใด จงใช้อิทธิบาท ๔ ข้อ ในสิ่งนั้นให้เต็มที่
ก็จะสำเร็จสิ่งนั้นดังปรารถนา สันเนื้อความในเทศนาที่ ๕ นี้เพียงเท่านั้น.

เอว่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐ์ที่ ๗๗

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยการจำแนกอิทธิบาท

เขสั เกสณจิ ภิกขเว จตุทาโร อิทธิปาธา วิรหุชา วิรหุโธ เตสั
อริโย มคฺโค สมมาทุกฺขกฺขยคามิ ฯ เขสั เกสณจิ ภิกขเว
จตุทาโร อิทธิปาธา อารหุชา อารหุโธ เตสั อริโย มคฺโค สมมา
ทุกฺขกฺขยคามิติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐ์ที่ ๗๗ ว่าด้วยการจำแนกอิทธิบาท สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๒ แห่งปาลา-
วรรคที่ ๑ ในอิทธิบาทสังยุตต์นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรง

แสดงไว้ว่า ไม่ว่าบุคคลเหล่าใด ได้เริ่มอิทธิบาท ๔ แล้ว บุคคลเหล่านั้น
 ชื่อว่าได้เริ่มวิมรรค อันให้ถึงซึ่งความสิ้นทุกข์โดยชอบแล้ว ฯ บุคคล
 เหล่าใดได้ประเมณอิทธิบาท ๔ แล้ว บุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าได้ปรารภวิมรรค
 อันทำให้สิ้นทุกข์โดยชอบแล้ว ฯ อิทธิบาท ๔ นั้น ได้แก่สิ่งใด ?
 ได้แก่ การที่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วย
 ฉันทสมาธิปธานสังขาร ๑ อบรมอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธาน
 สังขาร ๑ อบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร ๑
 อบรมอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร ๑

ในพระสูตรที่ ๑ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงไว้ว่า
 อิทธิบาท ๔ นั้น อันบุคคลอบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ข่อมเป็นอริยะ
 ข่อมเป็นของนำออกจากทุกข์ ข่อมนำออกไป เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ
 แก่ผู้กระทำตาม ฯ อิทธิบาท ๔ นั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ การที่ภิกษุใน
 พระธรรมวินัยนี้ อบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร ๑
 ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร ๑ ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร ๑
 ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร ๑ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า อิทธิบาท ๔ นั้น อันบุคคลอบรมแล้ว กระทำ
 ให้มากแล้ว ข่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายฝ่ายเดียว เพื่อความคลาย
 เพื่อความดับ เพื่อความสงบ เพื่อความรู้อย่างเดียว เพื่อความรู้ดี เพื่อนิพพาน
 อิทธิบาท ๔ นั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ การที่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อบรม
 อิทธิบาท อันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร ๑ ประกอบด้วย
 วิริยสมาธิปธานสังขาร ๑ ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร ๑ ประกอบ
 ด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร ๑ ดังนี้ ของตมเนื้อความในพระบาลี ไว้
 เพียงเท่านั้น.

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรที่ ๒ ถึงที่ ๔ นั้นไม่มี เพราะฉะนั้น จึงจัก
 ได้อธิบายตามคัมภีร์วิภังค์ สืบต่อไป คือ คำว่า ฉันทสมาธิปธานสังขาร
 และวิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร วิมังสาสมาธิปธาน

สังขารนั้น เป็นคำที่เข้าใจยากอยู่ เท่าที่เข้าใจกันอยู่โดยมากในจำพวก
นักเรียนธรรมวินัยชั้นตรี โท เอก ก็มีแต่เพียงว่า อิทธานะ ๔ นั้น ได้แก่
ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เท่านั้น ไม่ได้มีกล่าวอีกยาวออกไปว่า
ฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร
วิมังสาสมาธิปธานสังขาร ดังที่แสดงมาแล้วตามพระบาลีนั้น เพราะฉะนั้น
จึงจักได้หยิบเอาข้อความในคัมภีร์วิงค์ แห่งพระอภิธรรม มาแสดงให้ฟังว่า
ฉันทสมาธิปธานสังขารเป็นคัมภีร์ อย่างไร อย่างไร ได้แก่อะไร ? คำว่า ฉันทะ
ก็เข้าใจกันโดยมากแล้วว่า ได้แก่ ความพอใจ ความเต็มใจ ฯ สมาธิก็
เข้าใจกันโดยมากแล้วว่า ได้แก่ ความตั้งใจมั่น แต่คำว่า ปธานสังขาร
ยังไม่เข้าใจกันโดยมาก เพราะนาน ๆ จึงจะได้ฟังสักครั้งหนึ่ง

คำว่า ปธานสังขารคำนี้ ได้ใจความตามหลักพระบาลี ในคัมภีร์
วิงค์ว่า ได้แก่ ความเพียรชอบ ๔ ประการ ฯ ความเพียรชอบ ๔
ประการนั้น ก็เข้าใจกันโดยมากแล้วว่า ได้แก่ เพียรไม่ให้เกิดความชั่ว
ซึ่งยังไม่ได้เกิด ๑ เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ เพียรทำความดีซึ่ง
ยังไม่ได้เกิดให้เกิด ๑ เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงที่อยู่ หรือให้
เจริญขึ้น ๑ ความเพียรชอบ ๔ ประการนี้ เรียกว่าปธานสังขาร สมาธิ
ที่เกิดขึ้น โดยมีฉันทะเป็นใหญ่ เรียกว่าฉันทสมาธิ ฯ สมาธิที่เกิดขึ้น
โดยมีฉันทะเป็นใหญ่ เรียกว่าฉันทสมาธิ ฯ สมาธิที่เกิดขึ้น โดยมี
วิริยะเป็นใหญ่ เรียกว่าวิริยสมาธิ ฯ สมาธิที่เกิดขึ้น โดยมีจิต
เป็นใหญ่ เรียกว่าจิตตสมาธิ ฯ สมาธิที่เกิดขึ้น โดยมีวิมังสาเป็นใหญ่
เรียกว่า วิมังสาสมาธิ ฯ รวมคำว่า ฉันทสมาธิ กับปธานสังขารเข้าด้วยกัน
ก็จะเป็นฉันทสมาธิปธานสังขาร แปลว่า สมาธิที่มีฉันทะเป็นใหญ่ และ
ความเพียรชอบ ฯ รวมวิริยสมาธิกับปธานสังขารเข้าด้วยกัน ก็เป็น
วิริยสมาธิปธานสังขาร แปลว่า สมาธิที่มีวิริยะเป็นใหญ่ และ
ความเพียรชอบ ฯ รวมจิตตสมาธิ กับปธานสังขาร เข้าด้วยกัน ก็เป็น
จิตตสมาธิปธานสังขาร แปลว่า สมาธิที่มีจิตเป็นใหญ่ และความเพียร
ชอบ ฯ รวมวิมังสาสมาธิ กับปธานสังขารเข้าด้วยกัน ก็เป็นวิมังสา-

สมาธิปธานสังขาร แปลว่า สมาธิ มีวิมังสาเป็นใหญ่ และความเพียรชอบ
ดังนี้ ๑ อธิบายออกไปว่า บุคคลทำฉันทะให้เป็นใหญ่แล้วได้สมาธิ เรียกว่า
ฉันทสมาธิ เมื่อมีความเพียรชอบประกอบด้วย ก็เรียกว่า ฉันทสมาธิ
ปธานสังขาร ๑ เมื่อทำวิริยะให้เป็นใหญ่ จึงได้สมาธิ ก็เรียกว่าวิริยะสมาธิ
เมื่อมีความเพียรชอบประกอบด้วย ก็เรียกว่า วิริยะสมาธิปธานสังขาร ๑
เมื่อทำจิตให้เป็นใหญ่แล้วได้สมาธิ ก็เรียกว่า จิตตสมาธิ เวลามีความเพียร
ชอบประกอบด้วย ก็เรียกว่าจิตตสมาธิปธานสังขาร ๑ เมื่อมีวิมังสา
เป็นใหญ่แล้วได้สมาธิ ก็เรียกว่าวิมังสาสมาธิ เวลามีความเพียรชอบ
ประกอบด้วย ก็เรียกว่าวิมังสาสมาธิปธานสังขาร

เป็นอันได้ใจความว่า เมื่อมีฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา แรกแล้ว
ก็ได้สมาธิ เมื่อมีความเพียรชอบประกอบด้วย ก็สำเร็จเป็นอธิบาต
ดังนี้ ๑ คำว่า ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังसानั้น ได้มีจำแนกไว้ในคัมภีร์พระ-
วิภังค์ว่า ความพอใจกระทำ ความเป็นผู้ฉลาด ความพอใจในธรรม เรียกว่า
ฉันทะ ๑ วิริยะนั้น ได้แก่ ความเพียรชอบ ๔ ประการ ดังที่ว่าแล้วนั้น ๑
จิตตะนั้น ได้แก่ ใจ ๑ วิมังसानั้น ได้แก่ ปัญญา ดังนี้ ๑ คำว่า
อธิบาตนั้น แยกออกเป็น ๒ คำ คือ อธิ คำหนึ่ง บาท คำหนึ่ง ๑
อธินั้น แปลว่า ความสำเร็จ บาทนั้น แปลว่า ให้ถึง ๑ รวมกันว่า
อธิบาต ก็แปลว่า ให้ถึงซึ่งความสำเร็จ ๑ สำเร็จอะไร ? ท่านว่าไว้ใน
คัมภีร์พระวิภังค์ว่า สำเร็จธรรมนั้น ๆ คือ ได้ธรรมนั้น ๆ ถึงธรรมนั้น ๆ
ถึงพร้อมด้วยธรรมนั้น ๆ ถูกต้องธรรมนั้น ๆ กระทำให้แจ้งซึ่งธรรมนั้น ๆ
เข้าไปถึงซึ่งธรรมนั้น ๆ สิ่งที่ทำให้สำเร็จนั้น คือ เวทนาขันธ สัญญาขันธ
สังขารขันธ วิญญาณขันธ ของผู้อยู่บรมธรรมทั้ง ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ
จิตตะ วิมังสา ดังนี้ ๑ การอบรมนั้น อบรมด้วยการเจริญภาวนา อันเป็น
โลกุตตระ คือ กระทำฉันทะให้เป็นใหญ่ ในการอบรมโลกุตตรภาวนา
กระทำวิริยะให้เป็นใหญ่ ในการอบรมโลกุตตรภาวนา กระทำจิตให้เป็นใหญ่
ในการอบรมโลกุตตรภาวนา กระทำวิมังสาให้เป็นใหญ่ ในการอบรม
โลกุตตรภาวนา ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งคัมภีร์พระวิภังค์ว่า คำว่า อธิบายนั้น ได้แก่ส่วน
แห่งความสำเร็จ อีกอย่างหนึ่งว่า ได้แก่ ที่ตั้งแห่งความสำเร็จ คือ ได้แก่
อุบายอันเป็นเหตุให้สำเร็จ ฯ บุคคลทั้งหลายย่อมถึงความสำเร็จ อัน
ได้แก่ ถึงคุณวิเศษชั้นสูง ๆ ต่อ ๆ ขึ้นไป ด้วยกรรมทั้ง ๔ นั้น เพราะฉะนั้น
กรรมทั้ง ๔ นั้น จึงเรียกว่าอธิบาห ดังนี้ ได้ใจความตามนั้นว่า กรรม
ทั้ง ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ทำให้ถึงซึ่งความสำเร็จ จึง
เรียกว่าอธิบาห ฯ ท่านยกเอาความสำเร็จแห่งกรรมฐานของภิกษุ ๔
องค์ มาแสดงไว้ว่า ภิกษุองค์หนึ่งอาศัยฉันทะ คือ ทำฉันทะให้เป็นใหญ่
ทำฉันทะให้เป็นหัวหน้าว่า เมื่อความเกิดขึ้นแห่งประโยชน์ด้วยฉันทะ
คือ ความใคร่จะทำตามอันเป็นฉันทะในกุศลธรรมมีอยู่ เราก็จักให้โลกุตตร-
ธรรมเกิดขึ้น ภาวะในการเกิดขึ้นแห่งโลกุตตรธรรมนั้นไม่มีแก่เรา ดังนี้แล้ว
ก็ทำให้โลกุตตรธรรมเกิดขึ้น ฯ อีกองค์หนึ่งอาศัยวิริยะ อีกองค์หนึ่ง
อาศัยจิตตะ อีกองค์หนึ่งอาศัยปัญญา แล้วทำให้โลกุตตรธรรมเกิดขึ้น
ข้อที่ว่ามานมอุปมาเหมือนสิ่งใด ? นมอุปมาเหมือนบุตรอำมาตย์ ๔ คน
ซึ่งต้องการตำแหน่งฐานันดร คนหนึ่ง อาศัยการเฝ้าปฏิบัติพระราชา
คนหนึ่งอาศัยความแกล้วกล้า คนหนึ่ง อาศัยชาติตระกูล คนหนึ่ง
อาศัยความร่ำ

ร่ำ คือ อย่างไร คือ คนที่อาศัยการเฝ้าปฏิบัติพระราชา ด้วยคิดว่า
เมื่อความเกิดแห่งประโยชน์มีอยู่ เพราะความไม่ประมาทในการเฝ้า
ปฏิบัติพระราชา เราจักได้ฐานันดร ฯ คนที่ ๒ อาศัยความแกล้วกล้า
ด้วยคิดว่า บางคน ถึงแม้ไม่ประมาทในการเฝ้าปฏิบัติพระราชาก็ดี แต่เมื่อ
สงครามเกิดขึ้นก็ไม่อาจอยู่ได้ ปลายพระราชอาณาเขตของพระราชา
จักมีการกำเริบแน่ เมื่อมีการกำเริบขึ้น เราจักกระทำการสู้รบ จนให้ได้
ชัยชนะ แล้วจักได้ฐานันดร ฯ คนที่ ๓ อาศัยชาติตระกูล ด้วยเห็นว่า
ถึงจะมีความแกล้วกล้าก็ดี บางคนก็มีชาติตระกูลต่ำช้า พระราชา

ทั้งหลายเมื่อจะพระราชทานฐานันดร ก็ทรงพิจารณาธาตุตระกูล เมื่อ
 เป็นอย่างนั้น เราก็จักได้ฐานันดร ฯ คนที่ ๔ อาศัยความรู้ โดย
 เห็นว่า ถึงผู้มีชาติตระกูลก็ตาม แต่ผู้ที่ไม่มีความรู้ก็ไม่อาจให้สำเร็จกิจ
 นั้น ๆ ได้ เราจึงทำให้ได้ฐานันดรด้วยความรู้ของเรา ฯ บุตรอำมาตย์
 ทั้ง ๔ นั้น ก็ได้ฐานันดรตามกำลังแห่งสิ่งที่ตนอาศัย ดังที่ว่ามาแล้วนั้น ๆ
 ผู้ที่ทำให้โลกุตตรธรรมเกิดขึ้น โดยทำฉันทะให้เป็นใหญ่ เช่น พระ
 รัฐบาลเถรเจ้านั้น เปรียบเหมือนบุตรแห่งอำมาตย์ที่ได้ฐานันดร เพราะ
 ไม่ประมาท ในการเฝ้าปฏิบัติพระราชา ผู้ที่ทำให้โลกุตตรธรรมเกิดขึ้น
 เพราะทำวิริยะให้เป็นใหญ่ เหมือนกับพระโสณเถรเจ้านั้น เหมือนกับ
 บุตรอำมาตย์ที่ได้ฐานันดร เพราะความแก่กล้าของตน

ผู้ที่ทำให้โลกุตตรธรรมเกิดขึ้น เพราะทำให้จิตเป็นใหญ่ เหมือน
 กับพระสัมมุตเถรเจ้านั้น เปรียบเหมือนบุตรอำมาตย์ที่ได้ฐานันดร เพราะ
 ชาติตระกูล ผู้ที่ได้สำเร็จโลกุตตรธรรมเพราะทำวิมังสาให้เป็นใหญ่ ดัง
 พระโมฆราชเถรเจ้านั้น เปรียบเหมือนบุตรอำมาตย์ที่ได้ฐานันดร เพราะ
 อาศัยความรู้ ฯ เป็นอันว่า ธรรมทั้ง ๔ อย่าง คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ
 วิมังสา นี้ ล้วนแต่ให้สำเร็จคุณวิเศษ คือ โลกุตตรธรรม เหมือนกัน
 ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ว่า อิทธิบาท ดังนี้.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐ์ที่ ๗๘

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอำนาจอิทธิบาท ๔ ประการ

เบฬิ เกจิ ภิกขเว อคัมมทธานิ สมณา วา พุราหุมนา วา
อิทธิปปุเทส อภินิปปาเทส สหุเพ เต จตุณฺเณ อิทธิปาถานิ ภาวิตคฺคา
พหฺล็กคคฺคาติ.

ณ บัณฑิต อาคมภาพักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐ์ที่ ๗๘ ว่าด้วยอำนาจอิทธิบาท ๔ ประการ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

คํานินความตามวาระพระบาลี อนมฺในพระสูตรที่ ๕ แห่งปาวาล-
วรรคที่ ๑ ในอิทธิบาทสังยุตฺตํ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
ไว้ว่า บุคคลก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าใดในอดีตกาล ได้ทำให้
ส่วนแห่งฤทธิ์สำเร็จไป สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน ก็ล้วนแต่เป็นผู้ได้อบรมอิทธิบาท ๔ ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ๑ ไม่ว่าสมณะ
พราหมณ์เหล่าใดในอนาคตกาล จักทำให้สำเร็จซึ่งส่วนแห่งฤทธิ์ สมณะ
พราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน ก็ล้วนแต่เป็นผู้ได้อบรมอิทธิบาท ๔ ล้วนแต่
เป็นผู้ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ๑ ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใดในบัดนี้
ได้สำเร็จส่วนแห่งฤทธิ์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน ก็ล้วนแต่เป็นผู้ได้อบรมอิทธิบาท ๔ ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อิทธิบาท ๔ นั้น ได้แก่
สิ่งใด ได้แก่ อิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิ ปธานสังขาร ๑ ประกอบ
ด้วยวิริยสมาธิ ปธานสังขาร ๑ ประกอบด้วยจิตตสมาธิ ปธานสังขาร ๑
ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิ ปธานสังขาร ๑ ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใดในอดีตกาล ได้
ทำให้สำเร็จส่วนแห่งฤทธิ์นั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน ล้วนแต่
เป็นผู้ได้อบรมอิทธิบาท ๔ ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ นั้นทั้งนั้น ฯ ไม่
ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใดในอนาคตกาลจักสำเร็จส่วนแห่งฤทธิ์ สมณพราหมณ์
เหล่านั้นทั้งสน ล้วนแต่เป็นผู้ได้อบรมอิทธิบาท ๔ ได้กระทำให้มากซึ่ง
อิทธิบาท ๔ นั้นทั้งนั้น ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใดในอดีตกาล ได้
สำเร็จฤทธิ์โดยสมบุรณ์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน ล้วนแต่ได้อบรม
อิทธิบาท ๔ ล้วนแต่ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาททั้ง ๔ ทั้งนั้น ฯ ไม่ว่าสมณะ
พราหมณ์เหล่าใดในอนาคตกาล จักทำให้สำเร็จฤทธิ์โดยสมบุรณ์ สมณะ
พราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน ล้วนแต่ได้อบรมอิทธิบาท ๔ ล้วนแต่กระทำให้
มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ทั้งนั้น ฯ ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใด ในปัจจุบัน
นี้ ได้ทำให้สำเร็จฤทธิ์โดยสมบุรณ์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน ล้วน
แต่ได้อบรมอิทธิบาท ๔ ล้วนแต่ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ทั้งนั้น
อิทธิบาท ๔ นั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ ฉันทสมาธิ ปธานสังขาร ๑ วิริย-
สมาธิ ปธานสังขาร ๑ จิตตสมาธิ ปธานสังขาร ๑ วิมังสาสมาธิ ปธาน-
สังขาร ๑ ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใดใน
อดีตกาล ได้ทำให้สำเร็จฤทธิ์โดยสมบุรณ์ไปแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้น
ทั้งสน ล้วนแต่ได้อบรมอิทธิบาท ๔ นั้น ล้วนแต่ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิ-
บาท ๔ นั้นทั้งนั้น ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใดในอนาคตกาล จักสำเร็จ
ส่วนแห่งฤทธิ์โดยสมบุรณ์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน ล้วนแต่ได้
อบรมอิทธิบาท ๔ นั้น ล้วนแต่ได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ นั้นทั้งนั้น ฯ ไม่ว่า
สมณพราหมณ์เหล่าใดในบัดนี้ ได้สำเร็จฤทธิ์โดยสมบุรณ์อยู่ สมณพราหมณ์
เหล่านั้นทั้งสน ล้วนแต่ได้อบรมอิทธิบาท ๔ นั้น ล้วนแต่ได้กระทำให้มากซึ่ง
อิทธิบาท ๔ นั้นทั้งนั้น ดังนี้ ของตเนอความในพระบาลีไว้เพียงเท่านั้น

ต่อไปนี้ จะได้ยกเอาเนอความในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มาแสดงสืบไป
เพื่อให้ทราบว่า อิทธิบาทให้สำเร็จฤทธิ์ประการใดบ้าง ขอท่านผู้ฟัง

หิงหลาฯลฯ จึงใจพึงต่อไป กล่าวคือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคตอนอิทธิวินิเทศ
 นั้นว่า อิทธิยา จตุราโร ปาหา อิทธิยา อฏฐ ปาหามิ อิทธิยา โสฬสมุทานิ
 เกณัน หมายความว่า บาท ๔ แห่งฤทธิ์มอญ บาท ๘ แห่งฤทธิ์มอญ มล ๑๖ แห่ง
 ฤทธิ์มอญ ดังนี้ เป็นต้น แล้วทำนอิทธิยาบาท ๔ แห่งฤทธิ์เป็นต้นนั้น
 ออกไปว่า บาท ๔ แห่งฤทธิ์นั้นได้แก่ อิทธิยาบาท ๔ ๑ บาท ๘ นั้น ได้แก่
 คำว่า ถ้าภิกษุได้สมาธิ คือ ได้ความมีอารมณ์เป็นหนึ่งแห่งจิต เพราะอาศัย
 ฉันทะ ชื่อว่า ฉันทะ ไม่ชื่อว่า สมาธิ สมาธิไม่ชื่อว่าฉันทะ ฉันทะอย่างหนึ่ง
 สมาธิอย่างหนึ่ง ๑ ถ้าภิกษุได้สมาธิ คือ ได้ความมีอารมณ์เป็นหนึ่ง
 แห่งจิตเพราะอาศัยวิริยะ จิตตะ วิมังสา ก็ชื่อว่า วิริยะ จิตตะ วิมังสา
 ไม่ชื่อว่าสมาธิ สมาธิไม่ชื่อว่าวิริยะ จิตตะ วิมังสา วิริยะ จิตตะ
 วิมังสา อย่างหนึ่ง สมาธิอย่างหนึ่ง ไม่ใช่อย่างเดียวกัน ๑ บาททั้ง ๘
 เหล่านี้ ข้อมเป็นไปเพื่อให้ได้ฤทธิ์ ดังนี้ ๑ คำว่า มล ๑๖ นั้น ได้แก่ ความ
 ไม่หวั่นไหวด้วยความเกียจคร้าน ๑ ความไม่หวั่นไหวด้วยความฟุ้งซ่าน ๑
 ความไม่หวั่นไหวเพื่อราคะ ๑ ความไม่หวั่นไหวเพื่อพยาบาท ๑ ความไม่
 หวั่นไหวด้วยความเห็น ๑ ความไม่หวั่นไหวด้วยความรักใคร่พอใจ ๑ ความ
 ไม่หวั่นไหวด้วยกามราคะ ๑ ความไม่หวั่นไหวด้วยกิเลส ๑ ความไม่หวั่นไหว
 ด้วยเขตนตนแห่งกิเลส ๑ ความไม่หวั่นไหวด้วยกิเลสต่าง ๆ ๑ ความไม่
 หวั่นไหวด้วยความไม่เชื่อถือ ๑ ความไม่หวั่นไหวด้วยความเพียร ๑ ความไม่
 หวั่นไหวด้วยความไม่ประมาท โดยมีสติควบคุม ๑ ความไม่หวั่นไหวด้วย
 ความฟุ้งซ่าน โดยมีสมาธิควบคุม ๑ ความไม่หวั่นไหวด้วยอวิชา โดยมีปัญญา
 ควบคุม ๑ ความไม่หวั่นไหวด้วยความมืดเพราะอวิชาโดยจิตมีแสงสว่างอยู่ ๑
 รวมเป็นมลราก ๑๖ ด้วยกัน ๑ มลราก ๑๖ นี้ ข้อมเป็นไปเพื่อให้ได้สำเร็จ
 ฤทธิ์ ดังนี้ ๑ ได้ใจความว่า เมื่อมีอิทธิยาบาท ๔ แรงกล้าแล้วทำให้จิตเป็น
 สมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้วก็เป็นอันชื่อว่ากำหนด เมื่อได้กำหนดแล้วจะแสดงฤทธิ์
 ใดก็ได้ การแสดงฤทธิ์นั้นเรียกว่าอิทธิฐานาอิทธิ อิทธิฐานาอิทธินั้น
 ได้แก่ ฤทธิ์อันสำเร็จด้วยการอิทธิฐาน คือ คนเดียวอิทธิฐานให้เป็นหลาย

คนก็ได้ หลายคนอธิฐานให้เป็นคนเดียวก็ได้ กล่าวคือ ผู้ได้สำเร็จ
 ฌานแล้ว เข้าฌานอันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญา เวลาออกจากฌานแล้ว ถ้า
 ประสงค์จะให้ เป็นร้อยคน ก็ปริกรรมว่า เป็นร้อยคน ๆ ดังนี้ แล้วเข้า
 ฌานอันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญาอีก พอออกจากฌานก็อธิฐานอีก พอ
 อธิฐานก็กลายเป็นร้อยคน ตลอดไปถึงพันคน หมื่นคน แสนคน
 เป็นต้น ๆ ถ้าไม่ประสงค์อย่างนั้นก็กระทำปริกรรมอีก เข้าฌานในครั้งที่ ๒
 ออกแล้วอธิฐาน ๆ ก็ในอรรถกถาแห่งสังยุตว่า เข้าฌานวาระ ๑-๒
 วาระพอสมควร ดังนี้ ๆ จิตอันประกอบกับฌาน ซึ่งเป็นที่ตั้งในการ
 อธิฐานนั้น มีนิมิตเป็นอารมณ์ ส่วนจิตปริกรรมมีอารมณ์ตั้งร้อยต่งพัน
 ก็ได้ ๆ อารมณ์เหล่านั้น มิได้ด้วยอำนาจแห่งวาระ ไม่ใช่ด้วยอำนาจ
 แห่งบัญญัติ ๆ ถึงแม้ว่าจิตอธิฐาน ก็มีอารมณ์ตั้งร้อยต่งพันเหมือนกัน
 ได้ ๆ จิตอธิฐานนั้น เหมือนกับจิตอันเป็นอุปปนาสมาธิ เกิดขึ้นดวง
 เดียวในลำดับแห่งโคตรภพประกอบด้วยรูปาวจรจตุตถฌาน ๆ ถึงแม้ว่า
 คำใดที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า คนเดียวก็นับหลายคน
 ตั้งร้อย ต่งพัน ต่งแสน ได้ตามปกติ แต่ก็เป็นคนเดียว มากกว่านั้นอีก
 ด้วยการนึกแล้วอธิฐานด้วยความรู้ เราจึงเป็นหลายคน เหมือนกับพระจุฬ-
 บันถกเถรเจ้า ดังนี้ ถึงแม้ว่าในคำนั้นท่านก็ได้ด้วยอำนาจแห่งการปริกรรม ๆ
 ท่านกล่าวด้วยอำนาจแห่งอภิญาว่า นึกแล้วอธิฐานด้วยความรู้ เพราะฉะนั้น
 จึงได้กลายเป็นหลายคนได้ ในลำดับนั้น ก็เข้าฌานในที่สุดแห่งจิตปริกรรมนั้น
 ออกจากฌานแล้วก็นึกอีกว่า เราจึงเป็นหลายคน ดังนี้ แล้วอธิฐานด้วย
 อภิญาอันเดียวกัน ซึ่งได้ชื่อว่า เป็นการอธิฐานด้วยอันอำนาจจิตเบื้องต้น
 สามดวงหรือสี่ดวง ซึ่งเป็นไปต่อจากนั้น แล้วทำให้สำเร็จด้วยจิตอันเกิดใน
 ลำดับนั้น ควรทราบเนื้อความในเรื่องนี้อย่างนี้ ๆ ก็คำใดที่ท่านกล่าวว่าเหมือน
 พระจุฬบันถก คำนั้นท่านกล่าวไว้ เพื่อแสดงซึ่งความเป็นกายสักขีแห่งความ
 เป็นหลายคน ๆ ความเป็นหลายคนนั้นควรแสดงด้วยเรื่องแห่งพระจุฬบันถก
 ต่อไป

ดังได้สดับมาว่า มีพี่น้องชายสองคนได้นามว่า บันถก เพราะเกิด
 ในหนทาง ๆ คนพี่ชื่อว่า มหาบันถก ๆ เวลาได้บรรพชาแล้ว ก็ได้สำเร็จ

๑๔๒ พระศกคณิศร กัมภีร์ที่ ๓ สังขตคณิกาย มหาวรรค เล่ม ๒

พระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิลังกิกาทองหลาย เวลาได้สำเร็จพระอรหันต์แล้ว ก็ให้
คนน้องซึ่งมีชื่อว่า จูฬบัณฑิตบรพชว ให้เรียบคานาว่า

ปทุม ขดา โดกนุหิ สุกนุหิ
ปาโต ลีบา สุกุลมัตถกนุหิ
องคีส ปสฺส วิโรจมานํ
คปนุตมาหิจจิมันตลิกเข

คณินฯ พระจูฬบัณฑิตนั้น ไม่อาจเรียบคานาให้คล่องแคล่วได้ภายใน ๔
เดือน ฯ ในลำดับนั้น พระมหากษัตริย์เจ้าได้ขับไล่เสียจากวิหาร ด้วยคำว่า
เธอไม่สมควรในศาสนาเสียแล้ว ฯ ในเวลานั้น พระมหากษัตริย์เจ้าเป็นผู้
มีหน้าที่มณฑลพระไปฉนั้น ฯ เมื่อชีวคไปหาพระเถระเจ้าแล้วบอกว่า พงษ์
เจ้าขอทานทั้งหลายจงพากัน ๕๐๐ องค์ กับสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ
เข้ามารับอาหารที่บ้านของข้าพเจ้า ฯ ฝ่ายพระเถระเจ้าก็รับด้วยคำว่า เรา
มีมณฑลเพื่อภิกษุทั้งหลายนอกจากพระจูฬบัณฑิต ฯ พระจูฬบัณฑิตได้ยินแล้ว
ก็ไปขึ้นร้องไห้ที่ชุมประตู่

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล็งเห็นด้วยทิพพักษุ ก็ไปตรัสถาม
ว่า เหตุไรเธอจึงร้องไห้ ฯ พระจูฬบัณฑิตก็ทูลเล่าเรื่องถวาย ฝ่ายสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสว่า ผู้ไม่สามารถจะทำการสาธยาย ชื่อว่าเป็นผู้ไม่
สมควรในศาสนาของเราที่หาไม่ เธออย่าเสียใจเลยภิกษุ แล้วจึงชวนไปสู่
พระวิหาร ทรงเนรมิตผ้าขาวให้ผืนหนึ่ง แล้วตรัสสั่งว่า นี่แน่ะภิกษุ เธอจง
นำผ้าขาวนี้สาธยายไปเนื่อง ๆ ว่า แอนธลฺ ฯ ดังนี้

เมื่อพระจูฬบัณฑิตทำตามพระพุทธานุญาตนั้น ผ่านก็มีสติต่าง ๆ
พระจูฬบัณฑิตจึงคิดขึ้นได้ว่า ผ้าอันบริสุทธิ์นี้ ไม่มีสิ่งใดแปดเปื้อนเลย
แต่เมื่อมาถูกต้องร่างกายอันนั้นก็เสียไป คิดได้ดังนี้แล้ว ก็ส่งความรู้ไป
ในชั้นที่ ๕ เจริญวิปัสสนาให้จิตไปถึงที่ใกล้โคตรภโดยอนุลอม ฯ ใน
ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเปล่งพระรัศมีไป แล้วตรัส
เป็นพระคาถาว่า ราโค รโซ น จปน เรณู วุจฺจติ เป็นต้น ซึ่งมี

เนื้อความว่า รากะ โทสะ โมหะ เป็นฝันทูลิ ละอองไม่ใช่ฝันทูลิ
 บัณฑิตทั้งหลาย ข้อมละฝันทูลิ คือ รากะ โทสะ โมหะ เสียแล้ว ข้อม
 อยู่ในศาสนาของผู้ปราศจากฝันทูลิ ดังนี้ พงจบคาถาลง ปฏิสัมภีทาทั้ง ๔
 มือกิณญา ๖ เป็นบริวาร กับโลกุตตรธรรม ๘ ประการ ก็ได้อยู่ในเงื้อมมือ
 ของพระอุปัชฌาย์เถระเจ้า

เช้าชน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปฉันที่บ้านของหมอ
 ชั่วกพร้อมกับพระภิกษุสงฆ์ ฯ เมื่อหมอชวกถวายน้ำเป็นเครื่องหมายทาน
 แล้วจะนำข้าวต้มใส่ลงในบาตร พระองค์ก็ทรงปิดบาตรไว้เสีย ด้วยพระ
 หัตถ์ ฯ หมอชวกจึงทูลถามว่า เพราะอะไร พระเจ้าข้า ? จึงตรัสว่า
 มีภิกษุในวิหารอีกองค์หนึ่ง ฯ หมอชวกจึงสั่งบุรุษคนหนึ่งว่า จงไปนำ
 พระผู้เป็นเจ้ามาโดยเร็ว ฯ แต่พอสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออก
 จากพระวิหารแล้ว พระอุปัชฌาย์เถระเจ้าก็เนรมิตตัวให้เป็นตังพันองค์แล้วนั่ง
 อยู่ในวิหารอัมพวันจนกระทั่งเวลาบุรุษนั้นไปถึง ฯ เวลาบุรุษนั้นไปเห็นอาราม
 อันอร่ามไปด้วยผ้าเหลืองก็กลับไปบอกหมอชวกว่าอารามเต็มไปด้วยพระภิกษุ
 ทั้งนี้ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าองค์ไหนเป็นพระอุปัชฌาย์ ฯ ลำดับนั้น สมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เธอจงไปดู เธอเห็นองค์ใดก่อน จงจับชาย
 จีวรองค์นั้น แล้วบอกว่า องค์พระศาสดารับสั่งหา ฯ บุรุษนั้นก็ไปกระทำตาม
 พระพุทธรูปฯ ได้จับที่ชายจีวรของพระเถระเจ้า ส่วนพระที่เนรมิตทั้งสนั่นนั้นก็
 หายไปในทันใด ฯ พระเถระเจ้าจึงให้บุรุษนั้นกลับไป แล้วกระทำสรีริกัม
 บ้วนปากเป็นต้นแล้วจึงตามไปภายหลัง แต่ได้ไปถึงก่อนบุรุษนั้น ฯ คำที่ว่า
 เหมือนพระอุปัชฌาย์นั้น มีเรื่องดังที่แสดงมาแล้ว

ได้ใจความต่อไปว่า ผู้ที่มีคุณธรรมย่อมเป็นเช่นเดียวกับพระอุปัชฌาย์เถระเจ้า
 คือ ต้องการให้เป็นอย่างไร ๆ ไม่ว่าในเวลาไหน ก็ให้เป็นอย่างนั้นได้
 ถ้าต้องการจะให้มีความดีต่าง ๆ ก็เป็นได้ ผู้ที่อยู่ในปฐมวัยจะให้
 เหมือนมีอายุอยู่ในมัชฌิมวัย หรือปัจฉิมวัยก็ได้ จะให้เป็นอย่างไร ๆ
 ก็ได้ทั้งนั้น อันนี้เป็นด้วยอำนาจอิทธิบาทของผู้ที่มีคุณธรรม ในเวลาบวกรรม

๑๕๕ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๒

แล้วจึงเข้ามาน ออกจากน่านแล้ว อธิษฐานอย่างอื่นอีก ส่วนสิ่งอื่น ๆ คือ
ที่ลับทำให้เป็นที่แจ้ง ที่แจ้งทำให้เป็นที่ลับก็ได้ ประสงค์จะแยกไปในกำแพง
หรือภูเขาเป็นต้นก็ได้ ประสงค์จะลุดขึ้นลุดลงในแผ่นดินเหมือนคนดำน้ำก็ได้
ประสงค์จะเดินไปบนน้ำ เหมือนกับเดินไปบนดินก็ได้ ประสงค์จะนั่งไป
ในอากาศ ตลอดถึงประสงค์จะไปในสวรรค์ชั้นไหน ๆ ก็ได้ ทั้งสำเร็จด้วย
อิทธิบาท ๔ ทั้งนั้น สันเนือความในเทศนาภิกษุทั้งหลายเพียงเท่านี้.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐาทิ ๗๙

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอำนาจอิทธิบาทให้มีอายุยืน

เย หิ เกจิ ภิกขเว อติคัมภรณํ ภิกขุ อาสวา ขบา อนาสวํ
เจโตวิมุตติ ปญญาวิมุตตินติ.

ณ บัณฑิต อาत्मภาพักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐาทิ ๗๙ ว่าด้วยอำนาจอิทธิบาทให้มีอายุยืนนาน เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

ปาถิ

คำเน้นความตามวาระพระปาถิ อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งปาวาล-
วรรคที่ ๑ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงไว้ว่า
ไม่ว่าภิกษุเหล่าใด ในอดีตกาล ได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปญญาวิมุตติ
อันชื่อว่าไม่มีอาสวะ เพราะสันอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้อย่างด้วย
ตนเอง ภิกษุเหล่านั้นทั้งสิ้นล้วนแต่ได้สำเร็จ เพราะได้อบรม เพราะ

ได้ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ฯ กิเลสเหล่านี้ในอนาคตกาล ได้สำเร็จ
 เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย
 ด้วยความรู้ซึ่งด้วยตนเอง ในอรรถภาพนี้ กิเลสเหล่านั้นทั้งสิ้นก็ล้วนแต่ได้
 สำเร็จ เพราะได้อบรม เพราะได้ทำให้มาก ซึ่งอิทธิบาท ๔ ฯ กิเลส
 เหล่าใดในบัดนี้ได้สำเร็จ เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะ
 สิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ซึ่งด้วยตนเอง กิเลสเหล่านั้นทั้งสิ้นก็ล้วนแต่
 ได้สำเร็จ เพราะได้อบรม เพราะได้กระทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ฯ
 อิทธิบาท ๔ นั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่ จันทสมาธิปธานสังขาร ๑ วิริยสมา
 ธิปธานสังขาร ๑ จิตตสมาธิปธานสังขาร ๑ จิตตสมาธิปธานสังขาร ๑
 วิมังสาสมาธิปธานสังขาร ๑ ฯ คุณก่อนกิเลสทั้งหลาย ไม่ว่ากิเลสเหล่านี้ใน
 อดีตกาล ได้สำเร็จแล้วซึ่ง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ
 ด้วยความรู้ซึ่งด้วยตนเอง ในอดีตกาลนี้ กิเลสเหล่านั้นทั้งสิ้นก็ล้วนแต่ได้
 สำเร็จ เพราะได้อบรม เพราะได้ทำให้มาก ซึ่งอิทธิบาท ๔ ฯ ไม่ว่ากิเลส
 เหล่าใดในอนาคตกาล จักได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มี
 อาสวะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ซึ่งด้วยตนเอง ในอรรถภาพนี้
 กิเลสเหล่านั้นทั้งสิ้นก็ล้วนแต่จักได้สำเร็จ เพราะได้อบรม เพราะได้ทำ
 ให้มาก ซึ่งอิทธิบาท ๔ นั้นทั้งนั้น ฯ ไม่ว่ากิเลสเหล่านี้ ในสมัยนี้ ได้
 สำเร็จอยู่ซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะ
 เหล่านี้ ด้วยความรู้ซึ่งด้วยตนเอง ในอรรถภาพนี้ กิเลสเหล่านั้นทั้งสิ้น
 ก็ล้วนแต่ได้สำเร็จ เพราะได้อบรม เพราะได้ทำให้มาก ซึ่งอิทธิบาท ๔ นี
 ึ่งทั้งนั้น ดังนั้น สนทนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไว้ว่า คุณก่อน
 กิเลสทั้งหลาย อิทธิบาทนี้ มีอยู่ ๔ ประการ ฯ อิทธิบาท ๔ ประการนี้
 ได้แก่สิ่งใด ได้แก่จันทสมาธิปธานสังขาร ๑ วิริยสมาธิปธานสังขาร ๑
 จิตตสมาธิปธานสังขาร ๑ วิมังสาสมาธิปธานสังขาร ๑ ฯ คุณก่อนกิเลส
 เหล่านี้ พระตถาคตเจ้าที่โลกเรียกว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ก็เพราะเป็นผู้ได้อบรมอิทธิบาท ๔ นี้ เพราะเป็นผู้ทำไ้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ นี้
ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้ว่า คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา ความสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้ว
แก่เราในธรรมทั้งหลาย ที่เราไม่เคยได้ฟังมาแล้วเมื่อก่อนว่า อันนี้เป็น
อิทธิบาท ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร อันนี้เป็นอิทธิบาท
ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร อันนี้เป็นอิทธิบาท ประกอบด้วย
จิตตสมาธิปธานสังขาร ดังนี้ ๑ จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา ความสว่าง
ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลาย ที่เราไม่เคยได้ฟังมาแล้ว แต่เมื่อ
ก่อนว่า อิทธิบาท ๔ นี้ เป็นของควรรอบรม ดังนี้ ๑ จักขุ ญาณ ปัญญา
วิชชา ความสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราในธรรมทั้งหลาย ที่เราไม่เคยได้
ฟังมาแล้วเมื่อก่อนว่า อิทธิบาท ๔ นี้ เราก็ได้อบรมแล้ว ดังนี้ สิ้นเนื้อความ
ในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๗ ที่ ๘ ที่ ๙ ซึ่งแสดงมาแล้วนี้ ในอรรถกถาว่า เป็น
พระสูตรที่กล่าวถึงอิทธิบาท อันเป็นที่ตั้งแห่งวิมุตติ คือ นิพพาน ดังนี้
เท่านั้น นอกนี้ไม่มีกล่าวไว้ประการใด

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับ
อยู่ที่กุฎาคารศาลาในป่ามหาวัน ใกล้เมืองเวสาลี ฯ ในเวลาเช้า เสด็จ
เสด็จกลับจากบิณฑบาต ในเวลาหลังอาหาร แล้วตรัสสั่งพระอานนทว่า
อานนทจงถือเอาผ้าปูนั่ง เราจักไปพักกลางวันที่ป่าวาลเจดีย์ ฯ พระอานนท-
เถรเจ้า ก็ทูลรับว่า พระเจ้าข้า แล้วก็ถือเอาผ้าปูนั่ง ตามหลังพระผู้มี
พระภาคเจ้าไป

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จไปที่ป่าวาลเจดีย์ ประทับนั่ง
บนอาสนะที่พระอานนทได้กางกั้นไว้ ฯ พระอานนทได้วางบังคมแล้วก็นั่งลง
ในที่สมควรแก่ตน ฯ สมเด็จพระทศพลผู้ทรงพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า คุณก่อน
อานนท เมืองเวสาลีนี้น่ายินดี อุเทนเจดีย์ โคตมกเจดีย์ สัตถัมพเจดีย์

พหุปัตตกเจตีย์ สรรพเจตีย์ ปาวาสเจตีย์ ก็น่ายินดีทั้งนั้น ฯ ผู้ใด
อบรมอิทธิบาท ๔ ทำให้มากในอิทธิบาท ๔ ทำอิทธิบาท ๔ ให้คล่องแคล่ว
ทำอิทธิบาท ๔ ให้เป็นที่ตั้ง ทำอิทธิบาท ๔ ให้ตั้งอยู่เนื่องๆ สะสม
อิทธิบาท ๔ ไว้รอบ ปรรกอิทธิบาท ๔ ไว้ดี เมื่อผู้นั้นประสงค์จะอยู่ตลอด
กาลป์ ๑ หรือเกินกว่ากาลป์ ๑ ก็อยู่ได้ตามประสงค์ ฯ พระตถาคตได้อบรม
อิทธิบาท ๔ แล้ว ได้ทำให้มากในอิทธิบาท ๔ แล้ว ได้ทำให้ชำนาญใน
อิทธิบาท ๔ แล้ว ได้ทำอิทธิบาท ๔ ให้เป็นที่ตั้งแล้ว ทำให้อิทธิบาท ๔
ตั้งอยู่เนื่องๆ แล้ว สะสมอิทธิบาท ๔ ไว้รอบแล้ว ปรรกไว้ดีแล้วใน
อิทธิบาท ๔ ฯ เมื่อพระตถาคตประสงค์จะอยู่ตลอดกาลป์ หรือเกินกว่ากาลป์
ก็อยู่ได้ตามประสงค์

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงทำนimitอย่างหยาบ ได้
ทรงทำโอภาสอย่างหยาบ ดังนี้ พระอานนทเถระเจ้าก็ไม่เข้าใจ ไม่ได้ทูล
อ้อนวอนไว้ว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงดำรงอยู่ตลอดกาลป์เกิด
ขอพระสุคตเจ้า จงทรงดำรงอยู่ตลอดกาลป์เกิด เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่
เทพยตามนุษย์เป็นอันมาก ๕๔๖ ๕๔๗

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสอย่างนั้นขึ้นเป็นครั้งที่ ๒
ที่ ๓ พระอานนท์ ก็ยังไม่เข้าใจ ยังไม่ทูลอ้อนวอนไว้ สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า จึงตรัสว่า เธอไปเถิดอานนท์ พระอานนทเถระเจ้า ก็ทูลรับว่า
พระเจ้าข้า แล้วลุกขึ้นจากที่นั่งถวายบังคมแล้ว ไปนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้
ต้นหนึ่ง ซึ่งมีไม้ไผ่ใกล้จากพระผู้มีพระภาคเจ้า

เมื่อพระอานนทเถระเจ้า หลีกไปแล้วไม่ช้า มารจึงเข้าไปเฝ้า
กราบทูลว่า บัดนี้ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงปรินิพพานเถิด ขอพระสุคตเจ้า
จงปรินิพพานเถิด บัดนี้เป็นเวลาที่จะปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา
ซึ่งเป็นสาวกสาวิกาของเรา ยังไม่ฉลาด ยังไม่ได้รับแนะนำ ยังไม่
แก้ตัวแล้ว ยังไม่ได้สดับให้มาก ยังไม่ได้ทรงไว้ซึ่งธรรม ยังไม่
ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ยังไม่ปฏิบัติสมควรแก่โลกุตตรธรรม ยะ

ไม่ได้ประพฤตซึ่งกรรมตามสมควร ยังไม่ได้จำคำสอนอาจารย์ของตนไป
บอกได้ แสดงได้ บัญญัติได้ แต่งตั้งได้ เปิดเผยได้ จำแนกได้ ทำให้
คืนได้ ข่มล้อข่มคำผู้อื่นได้ แสดงธรรมให้มีปาฏิหาริย์ได้ คราบโค เราตถาคค
ยังจะไม่ปรินิพพาน คราบนั่น บัณฑิต ก็สมพระประสงค์แล้ว ขอพระผู้มี
พระภาคเจ้า จงปรินิพพานเถิด ขอพระสุคตเจ้าจงปรินิพพานเถิด บัณฑิต
เป็นเวลาที่จะปรินิพพานแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระเจ้าข้า

เจ้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า พรหมจรรย์
ของเรา ยังไม่แพร่หลาย ยังไม่ผู้รู้มาก ยังไม่แน่นหนา ยังไม่มี
เทพคามาณุษย์ทั้งหลาย ประกาศได้คราบโค เราตถาคคยังจะไม่ปรินิพพาน
อยู่คราบนั่น บัณฑิต ก็สมพระประสงค์แล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จง
ปรินิพพานเถิด พระเจ้าข้า

เมื่อมารกราบหลออย่างนั้นแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า
นี้แน่ะมารผู้ลามก เธอจงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยเถิด การปรินิพพาน
แห่งตถาคคก็มีในไม่ช้า ตถาคคจักปรินิพพาน โดยกาลล่วงไปแห่งสาม
เดือนจากนี้

ในลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงมีพระสคติสัมปชัญญะ
ได้ทรงปลงอายุสังขาร ที่ป่าวกเจดีย์ ฯ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงปลงอายุสังขารนั้น ก็เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ น้ำพลิกฟุ้งถว้าง ทั้ง
กลองทิพย์ก็บันลือถึนอยู่ในอากาศ

ในลำดับนั้น สมเด็จพระโลกนาถเจ้า จึงทรงเปล่งพระอุทานวาจา
ขึ้นว่า

คุณมตฺตลฺลย สมภโว กวสฺสขารมวสฺสขฺชิ มุนิ

อชฺชอมภฺตรโศ สวหาโธ อภินนฺทึ กวณฺโณวตฺตสมภโว

ดังนี้ พระอุทานนี้ แปลว่า มุนิได้สละแล้วซึ่งภพสังขาร ทั้งที่ซึ่งได้
และซึ่งไม่ได้ มุนิผู้ยินดีแล้วในภายใน ผู้มีใจตั้งมั่นแล้ว ได้ทำลาย
เสียแล้ว ซึ่งกิเลสอันเกิดในตน เหมือนกับบุคคลทั้งเสียแล้ว ซึ่งกอง

หยากเข้^๕ ฉะนั้น^๕ ดังนี้ สันเนอความในปาวาลวรรคที่ ๑ ซึ่งแปลจากพระบาลี
เพียงเท่า^๕

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า ตลอดกาล^๕นั้น ได้แก่ตลอดอายุ^๕กลับไป ๗
คือ ในเวลานั้นอายุมนุษย์มีประมาณเท่าใด ก็อยู่ได้เต็มตามประมาณอายุ
มนุษย์ ในคราวนั้น ๗ คำว่า เกินกว่ากาล^๕นั้น คือ เกินกว่าร้อยปีไป ๗
ส่วนพระมหาสวเถรเจ้า ได้กล่าวไว้ว่า อันความคิดอยู่ในที่ไร้ฐานะ ข่อม
ไม่มีแก่พระพุทเจ้าทั้งหลาย พระพุทเจ้าทรงข่มเวทนา อันมีมรณะ
เป็นที่สุด ซึ่งเกิดในบ้านเวฬุคาม ได้ตลอด ๑๐ เดือน ฉะนั้น^๕ พระองค์
ก็ทรงเข้าสมาบัติ^๕นั้นเนื่องๆ ทรงข่มเวทนาอยู่ได้ชั่ว ๑๐ เดือน ฉะนั้น^๕ โดย
นั้น^๕ พระองค์ต้องทรงอยู่ได้ตลอดทั้งภัพ^๕กลับไป แต่เพราะเหตุใด จึงไม่
ดำรงอยู่ เพราะเหตุว่า ธรรมดา^๕สระ ซึ่งมัจฉวญญาณ ข่อมถูกความมี
พันหักเป็นต้นครอบงำ พระพุทเจ้าของเราทั้งหลาย ซึ่งไม่ถึงความมี
พันหักเป็นต้น ข่อมปรินิพพานในส่วนแห่งอายุที่ ๕ ซึ่งเป็นเวลาชั่วน่าพอใจ
ของประชุมชนเป็นอันมาก อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพระมหาสาวกทั้งหลาย
ปรินิพพานแล้ว พระพุทเจ้าจะทรงดำรงอยู่พระองค์เดียว ก็เปรียบเหมือน
กับหลักทองจะมีอยู่ กล่าวได้ว่า พระพุทเจ้าเสด็จไปด้วยภิกษุหนุ่มและ
สามเณรเป็นบริวาร เพราะฉะนั้น จึงไม่ทรงอยู่ ดังนี้ ๗ ถึงแม้ว่าท่าน
กล่าวไว้อย่างนี้^{๕๔๔} แต่ท่านได้กำหนดไว้ในอรรถกถาว่า อายุ^๕กลับไปนั้น เป็น
ที่ชอบใจของข้าพเจ้า ผู้เชื่อว่าพระพุทโธศาจารย์ ดังนี้ ส่วนคำในอรรถกถา
นอกจากนี้ ยังมีอยู่^๕อีก แต่งไว้ไม่นำมาแสดง จักได้แสดงใน คำว่า
อายุ^๕กลับไป สืบต่อไป

ขอท่านผู้ฟังทั้งหลาย จงจำไว้ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้^๕ ว่า
อายุ^๕กลับไปนั้น ได้แก่ประมาณแห่งอายุของมนุษย์ทั้งหลาย ในสมัยนั้นๆ
ดังนี้

๔๑๐ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๒

ส่วนในอรรถกถาแห่งอภิธรรม คัมภีร์กล่าวกันว่า อายุก็กลับไปให้แก่วรรณหนึ่งโน ๘ ส่วน แห่งมหาภักป คือ แบ่งมหาภักปออกเป็น ๘๐ ส่วน ดังนี้ เข้าใจว่าอรรถกถา^๕ ถูกตีกว่าอรรถกถาที่^๕แล้วมา สันเนอความในเทศนาก่อน^๕ขึ้นเพียงเท่านี้.

‘ เอว์ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๕

กัณฑ์ที่ ๘๐

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยการเจริญอิทธิบาท ๔

สาวคณิย์ ๑ ปุพฺพเพ เม ภิกฺขเว สมโพธาย อภิสมพุทฺธสฺส โพธิสคฺคสฺสเสว สโต เอตทโหสิโก นุ โข เหตุ โก ปจฺจุโบ อธิปาท-
ภาวนายาคี.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณฑ์ที่ ๘๐ ว่าด้วยการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งปาสาทกัมปนวรรคที่ ๒ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ๑ ครึ่งนั้น พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนเราตรัสรู้ เรายังเป็นโพธิสัตว์อยู่ เราได้คิดว่า สิ่งใดหนอเป็นเหตุบังจัญแห่งการอบรมอิทธิบาท แล้วเราก็กิดได้ว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ข่อมอบรมอิทธิบาท อันประกอบ

ด้วยความตั้งใจมั่น ความตั้งใจใหญ่ในฉันทะว่า ฉันทะของเราอย่างนี้
 จักไม่หตุ จักไม่เป็นอันประคองเกินไป จักไม่หตุในภายใน จักไม่
 ฝุ้งไปภายนอก จักมีความจำในภายหลังในก่อน ในก่อนอย่างไร
 ในภายหลังก็อย่างนั้น ในภายหลังอย่างไร ในก่อนก็อย่างนั้น ในเบื้องต่ำ
 อย่างไร ในเบื้องบนก็อย่างนั้น ในเบื้องบนอย่างไร ในเบื้องต่ำก็อย่างนั้น
 ในกลางวันอย่างไร ในกลางคืนก็อย่างนั้น ในกลางคืนอย่างไร ในกลางวัน
 ก็อย่างนั้น ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ข่อมอบรมจิตอันมีรัศมี ด้วยใจอัน
 เบิกเผย ไม่ถูกหุ้มห่อ

ภิกษุนี้ ข่อมอบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยความตั้งใจมั่น และ
 ความตั้งใจใหญ่ ในวิริยะว่า ด้วยเหตุอัน วิริยะของเราจักไม่หตุเกินไป
 จักไม่เป็นอันประคองเกินไป จักไม่หตุในภายใน จักไม่ฝุ้งไปภายนอก
 จักมีความจำ ในภายหลังในก่อน ในก่อนอย่างไร ในภายหลังก็อย่างนั้น
 ในภายหลังอย่างไร ในก่อนก็อย่างนั้น ในเบื้องต่ำอย่างไร ในเบื้องบน
 ก็อย่างนั้น ในเบื้องบนอย่างไร ในเบื้องต่ำก็อย่างนั้น ในกลางวันอย่างไร
 ในกลางคืนก็อย่างนั้น ในกลางคืนอย่างไร ในกลางวันก็อย่างนั้น ภิกษุนี้
 ข่อมอบรมจิตอันมีรัศมีด้วยใจอันเบิกเผย อันไม่ถูกหุ้มห่อ

ภิกษุนี้ ข่อมอบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยความตั้งใจมั่น และ
 ความตั้งใจใหญ่ในจิตว่า ด้วยอาการอย่างนี้ จิตของเราจักไม่หตุเกินไป
 จักไม่ถดถอยประคองเกินไป จักไม่หตุในภายใน จักไม่ฝุ้งไปภายนอก
 ภิกษุนี้ย่อมมีความจำ ในภายหลังในก่อน คือ ในก่อนอย่างไร ใน
 ภายหลังก็อย่างนั้น ในภายหลังอย่างไร ในก่อนก็อย่างนั้น ในเบื้องต่ำ
 อย่างไร ในเบื้องบนก็อย่างนั้น ในกลางวันอย่างไร ในกลางคืนก็อย่างนั้น
 ในกลางคืนอย่างไร ในกลางวันก็อย่างนั้น ภิกษุนี้ข่อมอบรมจิตอันมีรัศมี
 ด้วยใจอันเบิกเผย อันไม่ถูกหุ้มห่อด้วยอาการอย่างนี้

ภิกษุนี้ ข่อมอบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยความตั้งใจมั่น
 และความตั้งใจใหญ่ในวิมังสาว่า ด้วยอาการอย่างนี้ วิมังสาของเรา

จักไม่เห่เห่เกินไป จักไม่ถูกประคองเกินไป จักไม่เห่เห่ในภายใน จักไม่ฟุ้ง
ไปในภายนอก ภิกษุนี้ ย่อมเป็นผู้มีความจำในภายใน และในก่อน
คือ ในก่อนอย่างไร ในภายหลังก็อย่างนั้น ในภายหลังอย่างไร ในก่อนก็
อย่างนั้น ในเบื้องต่ำอย่างไร ในเบื้องบนก็อย่างนั้น ในเบื้องบนอย่างไร
ในเบื้องต่ำก็อย่างนั้น ในกลางวันอย่างไร ในกลางคืนก็อย่างนั้น ใน
กลางวันอย่างไร ในกลางคืนก็อย่างนั้น ภิกษุนี้ ย่อมอบรมจิตอันมีรัศมี
ด้วยใจอันเปิดเผย อันไม่ถูกหุ้มห่อ ด้วยอาการอย่างน

เมื่อได้อบรมอิทธิบาท ๔ อย่างนี้แล้ว เมื่อได้ทำอิทธิบาท ๔ ให้มาก
อย่างนี้แล้ว ภิกษุนี้ก็ได้สำเร็จฤทธิ์ต่างๆ คือ ถึงแม้ว่าคนเดียวทำให้เป็น
หลายคนก็ได้ ถึงแม้ว่าหลายคนทำให้เป็นคนเดียวก็น่าได้ ทมดทำให้เป็น
หินจังกก็ได้ ภายในทำให้เป็นภายนอกก็ได้ แยกไปในฝน ในกำแพง
ในภูเขา โดยไม่ขัดข้อง เหมือนกับไปในอากาศก็ได้ ผุดขึ้นผุดลงใน
แผ่นดินเหมือนกับในน้ำก็ได้ เดินไปบนน้ำเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ ไป
ในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์มาก
มีอำนาจมากอย่างนี้ก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้

เมื่อได้อบรมอิทธิบาท ๔ อย่างนี้แล้ว เมื่อได้ทำให้มากในอิทธิบาท ๔
อย่างนี้แล้ว ภิกษุนี้ก็ได้ยินเสียง ๒ อย่าง คือ เสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์
หรือเสียงในที่ไกลที่ใกล้ ได้ด้วยทิพโสต อันบริสุทธิ์ยิ่งกว่าโสตของ
มนุษย์ทั้งหลาย

เมื่อได้อบรมอิทธิบาท ๔ อย่างนี้แล้ว เมื่อได้ทำให้มากในอิทธิบาท ๔
อย่างนี้แล้ว ภิกษุนี้ย่อมรู้จักใจของผู้อื่นได้ด้วยใจของตน คือ ใจที่มีราคะ
ก็รู้ว่ามึราคะ ใจที่ปราศจากราคะ ก็รู้ว่าปราศจากราคะ ใจที่มีโทสะ
ก็รู้ว่ามึโทสะ ใจที่ปราศจากโทสะ ก็รู้ว่าปราศจากโทสะ ใจที่มีโมหะ
ก็รู้ว่ามึโมหะ ใจที่ปราศจากโมหะ ก็รู้ว่าปราศจากโมหะ ใจที่ห่อหุ้ม
ก็รู้ว่าใจที่ห่อหุ้ม ใจที่ฟุ้งซ่าน ก็รู้ว่ามึใจฟุ้งซ่าน ใจที่มีอารมณ์ใหญ่
ก็รู้ว่ามึใจที่มีอารมณ์ใหญ่ ใจที่มีอารมณ์ไม่ใหญ่ ก็รู้ว่ามึใจที่มีอารมณ์

ไม่ใหญ่ ใจที่มีใจอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าเป็นใจที่มีใจอื่นยิ่งกว่า ใจที่ไม่มีใจอื่น
ยิ่งกว่า ก็รู้ว่าเป็นใจที่ไม่มีใจอื่นยิ่งกว่า ใจที่ตั้งมั่น ก็รู้ว่าเป็นใจที่ตั้งมั่น ใจ
ที่ไม่ตั้งมั่น ก็รู้ว่าเป็นใจที่ไม่ตั้งมั่น ใจหลุดพ้น ก็รู้ว่าเป็นใจที่หลุดพ้น ใจ
ไม่หลุดพ้น ก็รู้ว่าเป็นใจที่ไม่หลุดพ้น

เมื่อได้บรมอิทธิบาท ๔ อย่างนี้แล้ว เมื่อได้ทำให้มากในอิทธิบาท ๔
อย่างนี้แล้ว ภิกษุก็ระลึกที่เคยอยู่ในปางก่อนได้ต่าง ๆ คือ ระลึกได้ชาติหนึ่ง
บ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง
๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง
๑๐๐๐ ชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏฏ์บ้าง หลายวิวัฏฏ์บ้าง
หลายสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์บ้าง ว่าในชาติโน้น เรามีช้อย่างนั้น มีโคตรวงศ์
อย่างนั้น มีวรรณะอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น ได้รับสุขทุกข์อย่างนั้น มีที่
สุดแห่งอายุอย่างนั้น จุตจากชาตินั้นแล้ว ได้เกิดในชาติโน้น ได้มีช้อย่าง
นั้น มีโคตรวงศ์อย่างนั้น มีวรรณะอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น มีสุขทุกข์
อย่างนั้น มีที่สุดแห่งอายุอย่างนั้น จุตจากชาตินั้นแล้ว ได้มาเกิดในชาตินี้
ภิกษุนั้น ระลึกชาติหนหลังได้ต่าง ๆ พร้อมทั้งอาการ ทั้งห้วช้อย่างนี้

เมื่อได้บรมอิทธิบาท ๔ อย่างนี้แล้ว เมื่อได้ทำให้มากในอิทธิบาท ๔
อย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้น ก็ได้เห็นสัตว์ทั้งหลาย ทั้งที่กำลังจติ กำลังเกิด
ทั้งที่เลวทั้งดี ทั้งที่มวรรณะดี วรรณะไม่ดี ทั้งที่ไปดี ไปไม่ดี ด้วย
ทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ ยิ่งกว่าจักขุมนุษย์ธรรมดา ย่อมรู้จักสัตว์ทั้งหลาย
ที่เขาถึงซึ่งกรรมของตน ว่าสัตว์จำพวกนี้ประกอบด้วยกายหจจริต วิจจจริต
มโนหจจริต เป็นผู้ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นผู้ถ่มน้
มิจฉาทิฏฐิ เวลาตายแล้ว เขาก็ได้ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก
พวกนี้ประกอบด้วยกายสจจริต วิจจสจจริต มโนสจจริต เป็นผู้ไม่ติเตียน
พระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นผู้ถ่มน้สัมมาทิฏฐิ เวลาเขาตายแล้ว
เขาก็ได้ไปเกิดในโลกอันเป็นสุคติ อันมีอรรณคดี

เมื่อได้อบรมอิทธิบาท ๔ อย่างนั้นแล้ว เมื่อได้ทำให้มากในอิทธิบาท ๔ อย่างนั้นแล้ว ภิกษุหนึ่ง ก็ได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายแล้ว ดังนี้ สัมเนอความไปพระสุตตันตเพียงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อิทธิบาท ๔ นั้น อันบุคคลอบรมแล้ว อันบุคคลทำให้มากแล้ว ข้อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ฯ ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔ อันบุคคลอบรมอย่างไร ทำให้มากอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ? อย่างนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ข้อมอบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วย ความตั้งใจมั่น ความตั้งใจใหญ่ ในฉันทะว่า ด้วยอาการอย่างฉันทะของเราจักไม่หาคู่เกินไป จักไม่ถูกประคองเกินไป จักไม่หาคู่ในภายใน จักไม่ฟุ้งไปในภายนอก แล้วภิกษุนั้นก็เป็นผู้มีความจำในภายหลังและในก่อน คือ ในก่อนอย่างไร ในภายหลังก็อย่างนั้น ในภายหลังอย่างไร ในก่อนก็อย่างนั้น ในเบื้องต่ำอย่างไร ในเบื้องบนก็อย่างนั้น ในกลางวันอย่างไร ในกลางคืนก็อย่างนั้น ในกลางคืนอย่างไร ในกลางวันก็อย่างนั้น ภิกษุนั้น ข้อมอบรมจิตอันมีรัศมีด้วยใจอันเปิดเผย อันไม่ถูกห้ามห่อ ข้อมอบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วย ความตั้งใจมั่น ความตั้งใจใหญ่ ในวิริยะ จิตตะ วิมังสา โดยอาการอย่างเดียวกัน ฯ เมื่อได้อบรมอิทธิบาท ๔ อย่างนั้นแล้ว ได้ทำให้มากในอิทธิบาท ๔ อย่างนั้นแล้ว ก็ได้สำเร็จอิทธิวิธี คือ การแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ และได้สำเร็จทิพพโสท ทิพพจักขุ อาสวักขยญาณ ดังที่แสดงมาแล้วในพระสูตรก่อน ดังนี้ สัมเนอความในพระสุตตันตเพียงเท่านั้น

เนื้อความทั้งหลาย ตามที่แสดงมาแล้วในพระสูตรทั้ง ๒ นี้ จำเป็นจะต้องยกเนื้อความในอรรถกถา มาแสดงประกอบอีกหลายแห่ง เพราะยังเข้าใจยากอยู่หลายแห่ง คือ ในคำว่า ในภายหลัง ในก่อน เป็นต้นนั้น ข้อมยังเข้าใจยากอยู่

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า ในก่อนอย่างไร ในภายหลังก็อย่างนั้น ดังนี้
 นั้น ท่านบอกว่า ได้แก่ในก่อนและในภายหลังแห่งกรรมฐาน และแห่ง
 การแสดง คือ การข่มมั่นกรรมฐาน ชื่อว่าในก่อน การสำเร็จเป็นพระ
 อรหันต์ ชื่อว่าในภายหลัง ฯ ภิกษุใดข่มมั่นกรรมฐาน กันเสียซึ่ง
 ความตกไปแห่งจิตในฐานะ ๔ มีเหตุหวั่นไปเป็นต้น แล้วไม่ปล่อยให้
 จิตตกไปในฐานะแม้สักแห่งเดียว ทำเหมือนบุคคลเทียมโคที่ไม่ดีเข้าใน
 เกวียนแล้วขับไป และเหมือนกับบุคคลให้โคเดินไป ด้วยไม้ค้อนส่ำเหลื่อม
 ฉะนั้น แล้วภิกษุนั้นพิจารณาสังขารทั้งหลาย แล้วถึงความเป็นพระอรหันต์ ฯ
 ภิกษุนั้นชื่อว่า อยู่ในก่อนอย่างไร ในภายหลังก็อย่างนั้น คำว่า ในการ
 แสดงนั้น หมายความว่า การแสดงถึงผมเสียก่อน แล้วจึงแสดง
 ถึงสมองศีรษะในภายหลัง ฯ คือ ภิกษุใดถือผมเป็นอารมณ์ พิจารณา
 ผมเป็นต้น ตามสและทรวคทรงเป็นต้น ไม่ปล่อยให้จิตตกไปในฐานะ ๔
 ทำให้จิตถึงซึ่งความอบรม ไปจนกระทั่งคำว่าสมองศีรษะ จักได้ชื่อว่า
 ในก่อนอย่างนั้น ในภายหลังก็อย่างนั้น ฯ คำว่า ในเบื้องบนอย่างไร
 ในเบื้องต่ำก็อย่างนั้น คือ หมายเบื้องบนเบื้องต่ำแห่งศีรษะ ได้แก่การ
 พิจารณาสรรกาย ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป จนถึงเบื่องบนศีรษะ ตั้งแต่ศีรษะ
 ลงมา จนถึงพื้นเท้า และพิจารณาอาการ ๓๒ อย่างอื่น ฯ ก็พิจารณา
 แน่วนั้นไป ไม่ให้จิตตกไปในฐานะ ๔ มีความหวั่นไปเป็นต้น
 ให้จิตแน่วนั้นไปตามคำภาวนา อย่างนั้นชื่อว่า เบื่องบนอย่างไร เบื่องต่ำ
 ก็อย่างนั้น เบื่องต่ำอย่างไร เบื่องบนก็อย่างนั้น ดังนี้ ส่วนคำว่า
 กลางคั่นอย่างไร กลางวันก็อย่างนั้น กลางวันอย่างไร กลางคืน
 ก็อย่างนั้น ข้อนั้นหมายความว่า ภิกษุนั้น ถือความสว่างเป็นอารมณ์ ถึง
 จะเป็นเวลากลางคืน ก็ถึงถึงความสว่างอยู่เป็นนิจ จนกำจัดความง่วงเหงา
 หาวนอนออกไปจากจิตได้ ฯ คำว่า ในฐานะ ๔ นั้น คือ ความหวั่น
 หวั่นไป ความถูกประคองเกินไป ความหวั่นในภายใน ความพุ่งไป

๑๕๖ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๒

ในภายนอก ฯ คำว่า ใจอันเบื้คเณยไม่ถูกหุ้มห่อ นั้น คือ ใจไม่ถูกหุ้มห่อ
ด้วยความง่วงเหงาหาวนอน ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถา และในเทศา
กัมมกันเพียงเท่านั้น.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐาทิ ๘๑

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยคำอธิบายอิทธิบาท

อนุทฺ ๑ ภิกขเว ภิกขุ นิสฺสาช ลภติ สมาธิ ลภติ จิตฺตสฺส
เอกคฺคคฺคณฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐาทิ ๘๑ ว่าด้วยคำอธิบายอิทธิบาท สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

คำเป็นความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งปาสาทกัม-
ปนวรรคที่ ๒ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุได้สมาธิ เพราะอาศัยฉันทะ ได้ความ
มีอารมณ์อันเดียวแห่งจิต เพราะอาศัยฉันทะ ก็เรียกว่า ฉันทสมาธิ ฯ
ภิกษุนั้นย่อมทำให้เกิดฉันทะ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อม
ประคองจิต ย่อมถึงความเพียรใหญ่ เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลาย
ที่เป็นบาปอกุศล ซึ่งยังไม่เกิด เพื่อละซึ่งธรรมทั้งหลาย ที่เป็นบาปอกุศล
ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว ฯ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล ซึ่งยัง

ไม่เกิด ฯ เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่ผันเหว เพื่อความยั่งยืนไป
เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งการอบรมซึ่งธรรมทั้งหลาย
ที่เป็นอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ การทำเหล่านี้เรียกว่า ปธานสังขาร โดย
เหตุนี้ จึงรวมคำว่าฉันทะ กับคำว่าฉันทสมาธิ กับคำว่า ปธานสังขารเข้า
ด้วยกัน เป็นอิทธิบาท ข้อที่ประกอบด้วยความตั้งใจมั่น และความเพียร
ในฉันทะ

ถ้าภิกษุได้สมาธิเพราะอาศัยวิริยะ ได้ความมีอารมณ์อันเดียวแห่งจิต
เพราะอาศัยวิริยะ ก็เรียกว่า วิริยสมาธิ ฯ ภิกษุนั้นก็เกิดฉันทะ มีความ
พยายาม พยายามความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งความเพียรไว้ เพื่อความไม่
เกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นบาปอกุศลซึ่งยังไม่เกิด ฯ เพื่อละซึ่งธรรม
ทั้งหลาย ที่เป็นบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ เพื่อความเกิดขึ้นแห่งธรรม
ทั้งหลาย ที่เป็นกุศลซึ่งยังไม่เกิด ฯ เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่หายไป
เพื่อความยั่งยืนไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งการอบรมซึ่ง
ธรรมทั้งหลาย ที่เป็นกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ การทำเหล่านี้ เรียกว่า ปธาน-
สังขาร ฯ โดยเหตุนี้ จึงรวมคำว่า วิริยะ และวิริยสมาธิ กับปธานสังขาร
เข้าเป็นอิทธิบาท ข้อที่ประกอบด้วยความตั้งใจมั่น และความเพียรในวิริยะ

ถ้าภิกษุได้สมาธิเพราะอาศัยจิต ได้ความมีอารมณ์อันเดียวแห่งจิต
เพราะอาศัยจิต ก็เรียกว่า จิตตสมาธิ ฯ ภิกษุนั้นก็เกิดฉันทะ และพยายาม
ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งความเพียรอันใหญ่ไว้ เพื่อความไม่เกิด
ขึ้นแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นบาปอกุศล ซึ่งยังไม่เกิด ฯ เพื่อละซึ่งธรรม
ทั้งหลาย ที่เป็นบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อความเกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลาย
ที่เป็นกุศล ซึ่งยังไม่เกิด ฯ เพื่อความตั้งอยู่ เพื่อความไม่หายไป เพื่อความ
ยั่งยืนไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความอบรม เพื่อความบริบูรณ์ แห่งธรรม
ทั้งหลายที่เป็นกุศล ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว ฯ การทำเหล่านี้ เรียกว่า ปธานสังขาร ฯ
โดยเหตุนี้ จึงรวมคำว่า จิต และคำว่า จิตตสมาธิ กับคำว่า ปธานสังขารเข้า
ด้วยกัน เป็นอิทธิบาท ข้อที่ประกอบด้วยความตั้งใจมั่น และความเพียรในจิต

ถ้าภิกษุได้สมาธิเพราะอาศัvimงสา ได้ความมีอารมณ์อันเคี้ยว
แห่งจิต เพราะอาศัvimงสา ก็เรียกว่าvimงสาสมาธิ ฯ ภิกษุนั้นย่อม
เกิดฉันทะ ย่อมพยายาม ย่อมปรารถนาความเพียร ย่อมประคองจิตไว้
ย่อมตั้งความเพียรไว้ เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลาย ที่เป็น
บาปอกุศลซึ่งยังไม่เกิด ฯ เพื่อความละซึ่งธรรมทั้งหลายที่เป็นบาปอกุศล
ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว ฯ เพื่อความเกิดขึ้น แห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล
ซึ่งยังไม่เกิด ฯ เพื่อความคงอยู่ เพื่อความไม่หายไป เพื่อความ
ยิ่งขึ้นไป เพื่อความไพบูลย์ เพื่อการอบรม เพื่อความบริบูรณ์
แห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ฯ อาการเหล่านี้ เรียกว่า
ปธานสังขาร ฯ โดยเหตุนี้ จึงรวมคำว่าvimงสา และคำว่า vimงสาสมาธิ
กับคำว่า ปธานสังขารเข้าด้วยกัน เป็นอิทธิบาท ชื่อว่า ประกอบด้วย
ความตั้งใจมั่น และความเพียรในvimงสา ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้
เขียนว่า

อรรถกถา

ในพระสูตรนี้มีเนื้อความในอรรถกถาว่า คำว่า ฉันทะนั้น ได้แก่
ฉันทะในความใคร่อยากทำ ฯ คำว่า อาศัมนั้น หมายความว่า ทำให้
เป็นใหญ่ ฯ คำว่า ปธานสังขารนั้น ได้แก่ความเพียรชอบ ที่ได้สำเร็จ
กิจ ๔ ประการ ฯ โดยเหตุนี้ จึงได้ความว่า ฉันทะนั้น ได้แก่ฉันท-
น่ายปธานสังขารที่ประกอบด้วยฉันทะด้วย ด้วยสมาธิด้วย รวมธรรม
ทั้งสามเข้าด้วยกัน จึงเรียกว่า อิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิ-
ปธานสังขาร

ส่วนในอิทธิบาทวิภังค์ว่า ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ โดยนัย
เป็นต้นว่า เวทนาขันธอันใด ของผู้เป็นอยู่อย่างนั้น ธรรมอันไม่มีรูป
นอกนี้ เรียกว่า อิทธิบาท ฯ อีกอย่างหนึ่ง ธรรมทั้ง ๓ นี้ เป็นอิทธิบาท
เป็นอิทธิบาทภาวนาบ้าง ฯ ข้อนี้คืออย่างไร คือ บุคคลอบรมฉันทะ ฉันทะ

ก็ชื่อว่า เป็นอิทธิ ส่วนสมาธิปธานสังขาร ชื่อว่า ฉันทอิทธิบาท ฯ เมื่อ
บุคคลลอบรมสมาธิ สมาธิชื่อว่า อิทธิ ส่วนอินทรีย์ คือ สมาธิ อันได้แก่
ฉันทปธานสังขาร ชื่อว่า บาท ฯ เมื่อบุคคลลอบรมปธานสังขาร ปธานสังขาร
ชื่อว่า อิทธิ ส่วนอินทรีย์ คือ ฉันทสมาธิปธานสังขาร ชื่อว่า บาท ฯ
เมื่อธรรมอย่างหนึ่ง สำเร็จในธรรมทั้งหลายที่ประกอบกัน ถึงแม้ธรรม
นอกนั้น ก็ชื่อว่า สำเร็จเหมือนกัน ฯ อีกอย่างหนึ่ง ควรทราบว่า ธรรม
เหล่านั้นเป็นอิทธิบาท เพราะเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งธรรมนั้น ๆ ฯ คือ
ปฐมฌานชื่อว่า อิทธิ ส่วนฉันทะเป็นต้น อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งปฐมฌาน
และประกอบกับการบริกรรม ชื่อว่า อิทธิบาท ฯ โดยอุบายนี้ ก็ควรประ-
กอบเนื้อความไป จนกระทั่งถึง เนวสัญญานาสัญญายคณะ ควรกระทำ
อิทธิวิธีให้เป็นต้น แล้วประกอบเนื้อความไปจนกระทั่งถึงพหุจักขุญาณ ควร
ทำโสคาปัตติมรรคให้เป็นต้น แล้วประกอบเนื้อความไป จนกระทั่งถึง
อรหัตมรรคเป็นต้น ถึงแม้ว่าในอิทธิบาทนอกจากนี้ ก็เหมือนนั้นขึ้น ฯ
ส่วนเกจิอาจารย์กล่าวว่า อิทธิบาทยังไม่สำเร็จ ดังนี้ ฯ เพื่อจะย้ายซึ่ง
ถ้อยคำของเกจิอาจารย์เหล่านั้น จึงควรกล่าวไว้ในที่นี้ว่า ชื่อว่า จุฬาร
นอกออกไปจากวาระพระบาลี ไม่ได้มีมาในคัมภีร์อภิธรรม ในคัมภีร์
อภิธรรมมีมาแต่ว่า อิทธิบาทมี ๔ ประการ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ
วิมุตตา เท่านั้น ดังนี้

ในคำเหล่านี้ คำว่า ฉันทะ ได้แก่สิ่งใด ท่านกล่าวไว้ในพระ
อภิธรรม โดยมีฝ่ายโลกุตตระอย่างเดียวว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้
ย่อมลอบรมโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกจากโลก อันให้ถึงซึ่ง
พระนิพพาน เพื่อละเสียซึ่งทุกข์ทั้งหลาย เพื่อถึงซึ่งภูมิขั้นแรก แล้ว
เข้าปฐมฌาน อันเป็นทุกขาปฏิบัติทันทธาภิญญา ในคราวใด ฉันทะ คือ
การกระทำความพอใจ ความใคร่ในธรรม ความเป็นผู้ฉลาด ความพอใจ
ในธรรม ซึ่งมีขึ้นในคราวนั้น เรียกว่า ฉันทอิทธิบาท ฯ ธรรมนอกจากนี้
เรียกว่า ประกอบกับฉันทอิทธิบาท ดังนี้

พระวิสุทธิบาทเถระเจ้า ได้ทำให้เกิดโลกุตตรธรรม ด้วยทำฉันทะให้
เป็นใหญ่ ฯ พระโสณเถระเจ้า ได้ทำให้เกิดโลกุตตรธรรม เพราะทำ

วิธีให้ใหญ่ พระสัมมุตตเจ้าได้ทำให้เกิดโลกุตตรธรรม เพราะ
ทำจิตให้เป็นใหญ่ พระโมฆราชเจ้า ได้ทำให้เกิดโลกุตตรธรรม
เพราะทำวิมังสาให้เป็นใหญ่ ฯ มีบุตรแห่งอำมาตย์ ๔ คน ต้องการ
ฐานันดรจากพระราชา คนหนึ่งเกิดฉันทะในการเฝ้าปฏิบัติ จนรู้จัก
พระอชยาศัย และสิ่งที่ถูกพระทัยของพระราชาได้ดี ได้ปฏิบัติพระราชา
ให้เป็นที่พักพระทัย ทั้งกลางวัน กลางคืน ก็ได้ตำแหน่งฐานันดรฉันท
ผู้ทำให้เกิดโลกุตตรธรรมด้วยฉันทะเป็นใหญ่ ก็มีอุปมาขันธ์นั้น ฯ บุตร
แห่งอำมาตย์อีกคนหนึ่งคิดว่า เราไม่อาจเฝ้าปฏิบัติพระราชาได้ทุกวันไป
แต่เมื่อมีกิจเกิดขึ้น เราจึงทำให้พระราชาโปรดปรานได้ด้วยความบากบั่น
ของเรา ดังนี้ เมื่อเกิดการกำเริบขึ้นในปลายแดนพระราชอาณาเขต เขาก็
รับอาสาไปปราบปรามจนได้ชัยชนะ แล้วเขาก็ได้รับตำแหน่งฐานันดร ข้อน
ฉันท ผู้ที่ได้สำเร็จโลกุตตรธรรมด้วยวิธีเป็นใหญ่ ก็เหมือนกันฉันทนั้น ฯ
อีกคนหนึ่งคิดว่า การเฝ้าพระราชาอยู่ทุกวันก็ดี การรับสาตราและลูกศร
ด้วยหน้าอกก็ดี ข้อมเป็นของหนักทั้งนั้น เราจึงทำให้เฝ้าที่โปรดปรานของ
พระราชา ด้วยความรู้อาสาของเรา แล้วเขาก็ทำให้พระราชาโปรดปรานได้
ด้วยความรู้อาสาของเขา แล้วก็ได้รับตำแหน่งฐานันดร ข้อนฉันท ผู้ที่ได้
สำเร็จโลกุตตรธรรมด้วยวิมังสาเป็นใหญ่ ก็เหมือนกันฉันทนั้น ฯ อีกคนหนึ่ง
คิดว่า เราไม่ต้องการด้วยการเฝ้าปฏิบัติพระราชาเป็นต้น ธรรมดาพระราชา
ข้อมประทานฐานันดรให้แก่ผู้มีชาติตระกูลดี เพราะฉะนั้น เมื่อพระองค์
จะประทานตำแหน่งแก่ผู้เช่นนั้น ก็จักต้องประทานให้แก่เรา แล้วต่อมา
เขาก็ได้รับฐานันดร เพราะอาศัยชาติตระกูลของเขา ข้อนฉันท ผู้ที่ได้
สำเร็จโลกุตตรธรรมด้วยวิมังสาเป็นใหญ่ ด้วยอาศัยวิมังसानันวิสุทธิ
ก็ฉันทนั้น ฯ เป็นอันว่า ในพระสูตรนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดง
อิทธิอันเป็นเหตุแห่งวิมุตติ ดังนี้ สอนเนื้อความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น.

เนื้อความทั้งหลาย ที่แสดงมาในอรรถกถา มีเนื้อความที่ฟัง
ได้ยากอยู่หลายตอน คือ ตอนที่ว่า ธรรมทั้ง ๓ นั้น เป็นอิทธิบัง เป็น

อิทธิบาทบางเป็นต้นนั้น ก็เป็นตอนที่เข้าใจได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงจะ
ได้อธิบายออกไปอีก คือ คำว่า ธรรมทั้ง ๓ เป็นอิทธิบาท เป็นอิทธิบาท
บางนั้น ได้แก่ ฉันทะ ๑ สมาธิ ๑ ปธานสังขาร ๑ สามอย่างนั้นแหละ
เรียกว่า ธรรมทั้ง ๓ ในที่นี้ ๆ ขั้วว่าธรรมทั้ง ๓ คือ ฉันทะและสมาธิ
ปธานสังขาร เป็นอิทธิบาท เป็นอิทธิบาทบางนั้น คือ เมื่อบุคคลอบรม
ฉันทะ ฉันทะก็ชื่อว่าอิทธิ เมื่อบุคคลอบรมสมาธิ สมาธิก็ชื่อว่าอิทธิ
เมื่อบุคคลอบรมปธานสังขาร ปธานสังขารก็ชื่อว่าอิทธิ ๆ แต่สมาธิและ
ปธานสังขารที่เกิดขึ้นเพราะฉันทะ เพราะสมาธิ และเพราะสมาธิปธาน-
สังขารนั้น ก็ชื่อว่าอิทธิบาท ๆ อธิบายอีกอย่างหนึ่งว่า สมาธิและ
ปธานสังขาร อันเกิดขึ้นเพราะฉันทะก็ดี เพราะวิริยะก็ดี เพราะจิตตะก็ดี
เพราะวิมังสาก็ดี ชื่อว่าอิทธิบาท คือ ชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งความสำเร็จ
หรือให้ถึงซึ่งความสำเร็จ ด้วยว่าเมื่อเกิดฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา
ขึ้นแล้ว สมาธิและปธานสังขารจึงมีขึ้น เมื่อมีสมาธิและปธานสังขารขึ้น
ด้วยอำนาจแห่งฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา อย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก็ได้
สำเร็จธรรมนั้น ๆ คือ ให้ได้ธรรมนั้น ๆ เช่น ให้ได้อิทธิวิธี คือ การ
แสดงฤทธิ์เป็นต้น ตลอดจนอัสวักขยญาณเป็นที่สุด ๆ ตอนว่าโดย
อธิบายนี้ ควรประกอบเนื้อความไป จนกระทั่งเนวสัญญานาสัญญายตนะ
เป็นต้นนั้น คือ ท่านหมายความว่า ธรรมทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น
อันเป็นส่วนเบื้องต้น และประกอบกับปริกรรมในปฐมฌาน ชื่อว่า
อิทธิบาท ดังนี้ แล้วอธิบายต่อไปว่า ธรรมทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น
อันเป็นส่วนเบื้องต้น และประกอบกับปริกรรมในทุติยฌาน ตติยฌาน
จตุตถฌาน อากาสนัญญายตนฌาน วิญญานัญญายตนฌาน
อาภิญญัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก็ชื่อว่าอิทธิบาท ๆ
คำว่า ควรทำอิทธิวิธีเป็นต้น แล้วประกอบเนื้อความไป จนกระทั่ง
ถึงภพปัจจุภูมิตั้งนี้ คือ ควรกล่าวว่า ธรรมทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น
อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งอิทธิวิธี และประกอบกับการปริกรรมในอิทธิวิธี

๑๖๒ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒

ก็ชื่อว่า อธิบาท ๑ ธรรมทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น อันเป็นส่วน
เบื้องต้นแห่งทิพโสต และประกอบกับการบริกรรมในทิพโสต ก็ชื่อว่า
อธิบาท ๑ ธรรมทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่ง
ทิพจักขุ และประกอบกับการบริกรรมในทิพจักขุ ก็ชื่อว่าอธิบาท
ส่วน คำว่า ควรทำโสตปฏิบัติมรรคให้ เป็นต้น แล้วประกอบเนื้อความไป
จนกระทั่งถึงอรหัตมรรคเป็นต้นนั้น ก็หมายความว่ามาแล้ว

คำว่า แม้ในอธิบาทนอกนี้ ก็เป็นเหมือนนัยนั้น คือ ในอธิบาท
นอกจากฉันทะ ก็มีคำอธิบายว่า เหมือนกับข้อฉันทะที่ว่าแล้ว คือ
มีอธิบายว่า ธรรมทั้งหลายมีวิริยะ จิตตะ วิมังสา เป็นต้น อันเป็น
เบื้องต้นแห่งปฐมฌานเป็นต้น และประกอบกับการบริกรรม ในปฐมฌาน
เป็นต้น จนกระทั่งถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะเป็นต้น ก็ชื่อว่าอธิบาท ๑
ธรรมทั้งหลายมีวิริยะ จิตตะ วิมังสา เป็นต้น อันเป็นเบื้องต้นแห่งอริย
ประกอบกับบริกรรมในอริยเป็นต้นกิต্ত เป็นเบื้องต้นแห่งโสตปฏิบัติมรรค
ประกอบกับการบริกรรมในโสตปฏิบัติมรรคเป็นต้นกิต্ত ก็ชื่อว่าอธิบาท ดังนี้
สนเนื้อความที่ควรยกขึ้นอธิบายในกถาชนเพียงเท่านี้.

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๘๒

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยฤทธิ์แห่งพระโมคคัลลาน์

เอวมเม สุตं ฯ เอกं สมัยं ภควา สาวคฺคิยํ วิหริติ ปุพฺพารามे
มิการมาตุปาสเทติ.

ณ บัดนี้ อาคตภาพักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๘๒ ว่าด้วยฤทธิ์แห่งพระโมคคัลลาน์ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๔ ว่า ครึ่งหนึ่ง
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่มิการมาตุปราสาท คือ ปราสาทแห่ง
นางวิสาขาที่คามารดาสร้างถวายในบุพพาราม กรุงสาวัตถี ฯ ในคราวนั้น
มีภิกษุหลายองค์ด้วยกันอยู่ได้มิการมาตุปราสาท ล้วนแต่เป็นภิกษุมัจฉิ
พงษ์ชน มีมานะ ชอบตกแต่งแต่บาตรจีวรเป็นคั้น ทั้งเป็นภิกษุปากกล้า
มีวาจาไม่เป็นหลักฐาน ไม่มีสติสัมปชัญญะ ไม่มีจิตตั้งมั่น มีจิตวอกแวก
ไม่สำรวมอินทรีย์

ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสั่งพระมหาโมคคัลลาน์
ว่า ดูก่อนโมคคัลลาน์ เชื่องทำให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดความสลดใจ เกิดความ
สะดุ้งกลัวในบัดนี้ ฯ พระมหาโมคคัลลาน์ก็รับว่า พระเจ้าข้า แล้วก็ได้
บำเพ็ญอธิษฐาน ทำให้มิการมาตุปราสาทหวั่นไหวด้วยปลายนิ้วก้อยแห่งเท้า

ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นก็เกิดสลดใจจนลุกเขย่งยอง ได้กล่าวกับขึ้นว่า
น่าอัศจรรย์มาก ด้วยว่าลมก็ไม่มี แต่มีการมาตุปราสาท ซึ่งมีเสาอัน

ผิงลัก ผิงแน่นที่หัวไหล่ได้ ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้เสด็จไป
ครุสตามภิกษุเหล่านั้นว่า เธอทั้งหลายสลดใจจนลุกขึ้นด้วยเหตุไร ?
ภิกษุเหล่านั้นก็ทูลตอบว่า ด้วยเหตุที่มีการมาตปราสาท ซึ่งมีเสานั่นผิงลัก
แน่นหนาแข็งแรงดี ไม่รู้จักหัวไหล่ขึ้น ไค้หัวไหล่ขึ้น พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โมค-
คัลลานั้นประสงค์จะให้เธอทั้งหลายสลดใจ ได้ทำให้มีการมาตปราสาท
หัวไหล่ด้วยปลายนิ้วก้อยแห่งเท้า ฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
เข้าใจว่าโมคคัลลันได้อบรมธรรมเหล่าไหน ได้ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน
จึงเป็นผู้ฤทธามากอย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้ ฯ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ธรรมทั้งหลายของข้าพระองค์ทั้งหลาย ข้อมมี
พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากเหง้า เป็นผู้นำ เป็นที่พึ่ง ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงทรงแสดงความข้อนั้น ด้วยพระองค์เองเถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังแล้วจักได้
จำไว้ พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นเธอทั้งหลายจงฟัง ฯ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โมคคัลลันเป็นผู้อบรมอิทธิบาท ๔ เป็นผู้ได้ทำให้มาก
ซึ่งอิทธิบาท ๔ จึงเป็นผู้ฤทธามากอย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้ ฯ
อิทธิบาท ๔ ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่การที่โมคคัลลัน อบรมอิทธิบาท
อันประกอบด้วยความตั้งใจมั่น และความเพียรในฉันทะ ในวิริยะ ในจิตตะ
ในวิมังสา ว่าด้วยอาการอย่างนี้ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสาทั้งหลายจักไม่
หุดห่อเกินไป จักไม่ถูกประคองเกินไป จักไม่หุดห่อในภายใน จักไม่ฟุ้งไปใน
ภายนอก โมคคัลลัน เป็นผู้มีความจำ ในหลังและในก่อน คือ ในก่อน
อย่างไร ในภายหลังก็อย่างนั้น ในภายหลังอย่างไร ในก่อนก็อย่างนั้น
เบื้องต่ำอย่างไร เบื้องบนก็อย่างนั้น เบื้องบนอย่างไร เบื้องต่ำก็อย่างนั้น
กลางวันอย่างไร กลางคืนก็อย่างนั้น กลางคืนอย่างไร กลางวันก็อย่างนั้น
พระโมคคัลลันได้อบรมจิต อันมีรัสมิ์ ด้วยใจอันเปิดเผย ด้วยใจอันไม่
ถูกหุ้มห่อ ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ โมคคัลลันได้อบรม ได้ทำให้มากซึ่ง
อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ จึงเป็นผู้ฤทธามากอย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โมคคัลลาน์เป็นผู้ได้อบรม เป็นผู้ทำได้ทำ
มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้ จึงได้สำเร็จอิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ คือ
คนเดียวให้เป็นหลายคนก็ได้ หลายคนให้เป็นคนเดียวก็ได้ ที่ลับให้เป็น
ที่แจ้งก็ได้ ภายในให้เป็นภายนอกก็ได้ แยกไปในฝาก็ได้ ในกำแพง ในภูเขา
โดยไม่ชักข้อเหมือนไปในอากาศก็ได้ ผุดขึ้นผุดลงในพื้นดิน เหมือน
ในน้ำก็ได้ เดินไปบนน้ำเหมือนบนแผ่นดินก็ได้ นั่งไปในอากาศเหมือน
บนบกก็ได้ ลอยคลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก
ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้กำถ่วงกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้

โมคคัลลาน์เป็นผู้ได้อบรม เป็นผู้ทำได้ทำมาก ซึ่งอิทธิบาท ๔
เหล่านี้ จึงได้ทิพพโสทร คือ ได้ยินเสียง ๒ อย่าง อันได้แก่เสียงทิพย์ และ
เสียงมนุษย์ เสียงในที่ไกลในที่ใกล้ ด้วยทิพพโสทรธาตุอันบริสุทธิ์ยิ่งกว่า
โสทรธาตุของมนุษย์ทั้งหลาย

โมคคัลลาน์ เป็นผู้ได้อบรม เป็นผู้ทำได้ทำมากซึ่งอิทธิบาท ๔
เหล่านี้ จึงได้สำเร็จเจโตปริยญาณ คือ รู้จิตใจของผู้อื่น ด้วยใจของตนเอง
ว่า ใจของใครมีราคะ หรือปราศจากราคะ มีโทสะหรือปราศจากโทสะ
มีโมหะหรือปราศจากโมหะ หดห่อหรือฟุ้งซ่าน มีอารมณ์ใหญ่ มีจิตอันดีกว่า
หรือไม่ เป็นจิตตั้งมั่นหรือไม่ตั้งมั่น เป็นจิตหลุดพ้นหรือไม่หลุดพ้น กรทั้งนั้น

โมคคัลลาน์เป็นผู้ได้อบรม เป็นผู้ทำได้ทำมาก ซึ่งอิทธิบาท ๔ นี้
จึงได้สำเร็จบุพเพนิวาสญาณ คือ ระลึกชาติหนหลังได้ตั้งแต่ชาติหนึ่งไป
จนหลายกัลป์ ว่าในชาติไหนเรามีชื่อ โคตร วรรณะ อาหาร สุขทุกข์อย่างใด
มีกำหนดอายุเท่าใด จุตจากไหน ไปเกิดในที่ไหน เป็นลำดับมาจนกระทั่ง
ชาติปัจจุบันนี้

โมคคัลลาน์ เป็นผู้ได้อบรม เป็นผู้ทำได้ทำมากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้
จึงได้สำเร็จทิพพจักขุ เห็นสัตว์ทั้งปวง ทั้งที่ตายที่เกิด ทั้งที่เลวที่ดี
ทั้งที่มีวรรณะดี วรรณะไม่ดี ทั้งที่ไปดี ไปไม่ดี ด้วยทิพพจักขุอันบริสุทธิ์
ยิ่งกว่าจักขุมนุษย์ธรรมดา

๑๖๖ พระสุคตคันถิ์ฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒

ใครได้รับผลกรรมอย่างไร คือ ผู้ที่ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต คือเคียนพระอริยเจ้า เป็นผู้มีสมาธิ เป็นผู้มีสมาธิ เวลาตายแล้ว ไปเกิดในอบาย ทุกข์ วินิบาต นรก พระโมคคัลลาน์ก็เห็น ฯ จำพวกใดประกอบด้วยกายสุจริต วาสุจริต มโนสุจริต ไม่เคียนพระอริยเจ้า เป็นสมาธิ เป็นสมาธิ เวลาพวกนั้นตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ โมคคัลลาน์ก็เห็น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระโมคคัลลาน์ เป็นผู้ได้รับอบรมซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้ เป็นผู้ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้ จึงได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ญาณวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายแล้ว ดังนี้ สิ้นเนื้อความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า มจิตฺตังชาเนนํ คือ มจิตกวัตแก้วอยู่เสมอ ด้วยอำนาจแห่งความคิดฟุ้งซ่าน ฯ ด้วยว่าจิตย่อมกวัดแกว่งไปในอารมณ์ ด้วยความฟุ้งซ่าน เปรียบเหมือนกับปลายธงที่ถูกลมพัดอยู่ฉะนั้น ฯ คำว่า มิวาจาไม่เป็นหลักฐานนั้น คือ มิวาจาอันไม่ได้สำรวจ พุดอยู่วันยังค่ำก็หาประโยชน์ไม่ได้ ฯ คำว่า ไม่มีสัมปชัญญะนั้น คือ ปราศจากปัญญา ฯ คำว่า มจิตวอกแวกนั้น คือ มจิตปราศจากสมาธิ ฯ คำว่า อิทธาภิสังขาร การบันดาลด้วยฤทธิ์นั้น ได้แก่การที่พระมหาโมคคัลลาน์เข้าอาโปกสิณ ออกจากอาโปกสิณแล้ว ก็อธิบายว่า นานเป็นส่วนแห่งแผ่นดิน ซึ่งปราสาทตั้งอยู่บนงาช้าง แล้วก็เกาะขึ้นไปสู่เวหา สะกิดยอดปราสาทซึ่งตั้งอยู่บนหลังช้างด้วยปลายนิ้วเท้า ปราสาทนั้นก็ไหว ฯ คำว่า อันบุคคลผั่งคืบแล้ว นั้น คือ บุคคลขดลงให้ลึกแล้วผั่งเสาลงไปให้ลึก ฯ ในพระสูตรนี้ได้กล่าวถึงการแสดงฤทธิ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญญา ดังนี้ สิ้นเนื้อความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

บาลี

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ครั้งหนึ่ง พระอานนทเถระเจ้าอยู่ที่โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี ฯ ครั้งนั้น อุลลเนภพราหมณ์ไปถามว่า ข้าแต่ท่านอานนท์ ท่านประพฤติพรหมจรรย์ อยู่กับพระสมณโคตม เพื่อประสงค์สิ่งใด ? พระอานนทเถระเจ้าตอบว่า ดูก่อนพราหมณ์ เราประพฤติพรหมจรรย์อยู่กับ พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อประสงค์ละฉันทะ

ข้าแต่ท่านอานนท์ มรรคหรือปฏิบัติ สำหรับละฉันทะหรือ ? ดูก่อนพราหมณ์ มรรคหรือปฏิบัติ สำหรับละฉันทะนั้นมิอยู่

ข้าแต่ท่านอานนท์ มรรคหรือปฏิบัติ สำหรับละฉันทะนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ดูก่อนพราหมณ์ ได้แก่การอบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยความตั้งใจมั่น ความพากเพียรซึ่งเกิดขึ้นเพราะอาศัยฉันทะ เพราะอาศัยวิริยะ เพราะอาศัย จิตตะ เพราะอาศัยวิมังสา

ข้าแต่ท่านอานนท์ เมื่อเป็นอย่างนั้น ของมิอยู่ก็ย่อมมิอยู่ ของไม่มี ก็ย่อมไม่มี บุคคลจักละฉันทะด้วยฉันทะอย่างเดียวนั้นไม่ได้เป็นอันขาด ฯ ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าอย่างนั้น เราจะขอกถามเธอในเรื่องนี้ เธอเห็นควร อย่างไรก็ให้ตอบอย่างนั้น คือ เมื่อก่อนเธอมีฉันทะว่าเรจักไปสู่อาราม ฯ เมื่อเธอไปสู่อารามแล้ว ฉันทะนั้นก็ระงับไปอย่างนั้นหรือ ? อย่างนั้น ท่าน อานนท์ ฯ เมื่อก่อนเธอได้มีวิริยะว่า เรจักไปสู่อาราม เมื่อเธอได้ไปสู่ อารามแล้ว วิริยะนั้นก็ระงับไปอย่างนั้นหรือ ? อย่างนั้นท่านอานนท์ ฯ เมื่อก่อนเธอได้มีจิตว่า เราจะไปสู่อาราม เมื่อเธอได้ไปสู่อารามแล้ว จิต นั้นก็ระงับไปอย่างนั้นหรือ ? อย่างนั้นท่านอานนท์ ฯ เมื่อก่อนเธอมี วิมังสาว่า เราจะไปสู่อาราม เมื่อเธอไปสู่อารามแล้ว วิมังสานั้นก็ระงับไป อย่างนั้นหรือ ? อย่างนั้นท่านอานนท์

ดูก่อนพราหมณ์ ข้อนั้นฉันทะนั้น คือ ภิกษุใดเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ สอนอาสวะแล้ว เป็นผู้สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว เป็นผู้ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จ แล้ว เป็นผู้วางภาระแล้ว เป็นผู้ถึงประโยชน์แห่งตนโดยลำดับแล้ว เป็นผู้

๑๖๘ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒

สิ้นเครื่องเกาะเกี่ยวโง่โง่แล้ว เห็นแล้วเห็นเพราะรู้ชอบแล้ว ถัดมาอันใด
วิริยะอันใด จิตตะอันใด วิมังสาอันใด ซึ่งได้มีแล้วเมื่อก่อน แก่ภิกษุหนึ่ง
เมื่อภิกษุหนึ่งถึงความเห็นพระอรหันต์แล้ว ถัดมา วิริยะ จิตตะ วิมังสาอันนั้น
ก็จะจบไป

ดูก่อนพราหมณ์ เธอเข้าใจว่าเมื่อเป็นอย่างนั้น ของมีอยู่ก็ย่อมมีอยู่
ของไม่มีก็ย่อมไม่มี อย่างนั้นหรือ ? ข้าแต่ท่านอาณนที เมื่อก่อนข้าพเจ้า
เข้าใจอย่างนี้โดยแท้ ท่านอาณนทีได้แสดงธรรมคั่นๆ ได้มีประโยชน์แก่
ข้าพเจ้ามาก ข้าพเจ้าขอนับถือพระโคตม กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุ
สงฆ์เป็นทั้ง ขอท่านอาณนทีจงจำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็นอบาสก ตั้งแต่นั้นเป็นต้น
ไป จนตลอดชีวิตของข้าพเจ้าด้วยเถิด ดังนี้ สิ้นเนื้อความในเทศนาภิกษุ
เพียงเท่านั้น

เอวี่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณฐ ๘๓

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค

ว่าด้วยผลแห่งอิทธิบาทภาวนา

เข หิ เกจิ ภิกขเว อติตมภูฐานิ สมถา วา พุราหุมนา วา
มัทธุกา อเหตุ มหานุกาวัตติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักแสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค
กัณฐกัณฐ ๘๓ ว่าด้วยผลแห่งอิทธิบาทภาวนา สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หา
ประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๖ แห่งปาสาทกัมปนวรรคที่ ๒ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงแก่อภิกษุทั้งหลายว่า ไม่ว่าสมณพราหมณ์เหล่าใดในอดีตกาล เป็นผู้มีฤทธิ์มาก สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน ล้วนแต่เป็นผู้ได้อบรมอิทธิบาท ๔ ล้วนแต่ได้ทำให้มากในอิทธิบาท ๔ ฯ สมณพราหมณ์เหล่าใดในอนาคตกาล จักเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก สมณพราหมณ์เหล่านั้นก็ล้วนแต่เป็นผู้ได้อบรมอิทธิบาท ๔ เป็นผู้ได้ทำให้มากในอิทธิบาท ๔ ฯ สมณพราหมณ์เหล่าใดในปัจจุบันกาลนี้ เป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก สมณพราหมณ์เหล่านั้นก็ล้วนแต่เป็นผู้ได้อบรม เป็นผู้ได้ทำให้มาก ซึ่งอิทธิบาท ๔ ฯ การอบรมอิทธิบาท ๔ นั้น คืออะไร คือ อบรมอิทธิบาทอันประกอบด้วย ความตั้งใจมั่น ความพากเพียร ซึ่งได้เพราะฉันทะ จิตตะ วิมังสา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดในอดีตกาล ได้สำเร็จอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ คือ คนเดียวให้เป็นหลายคนก็ได้ หลายคนให้เป็นคนเดียวก็ได้ ที่มีดทำให้เป็นท่อนก็ทำได้ ท่อนทำให้เป็นท่อนก็มีดก็ได้ แฉกไปในฝ่าหรือในกำพวง ในภูเขา โดยไม่ขัดข้องเหมือนไปในอากาศก็ได้ ผุดขึ้นผุดลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เคนไปในน้ำเหมือนบนแผ่นดินก็ได้ นั่งไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบลำคองจันทรดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ ฯ สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งสน ก็ล้วนแต่เป็นผู้ได้อบรมอิทธิบาท ๔ เป็นผู้ได้ทำให้มากในอิทธิบาท ๔ ฯ สมณพราหมณ์เหล่าใดในอนาคตกาล จักได้สำเร็จฤทธิ์ต่าง ๆ สมณพราหมณ์เหล่าใดในปัจจุบันกาลซึ่งได้สำเร็จฤทธิ์ต่าง ๆ สมณพราหมณ์เหล่านั้นก็ล้วนแต่ได้อบรมอิทธิบาท ๔ ล้วนแต่ทำให้มากในอิทธิบาท ๔ ทั้งนี้ ดังนี้

ในอรรถกถาไม่ได้กล่าวเนื้อความแห่งพระสูตรนี้ไว้ เพราะฉะนั้น
จึงจัดได้แสดงตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคตอนว่าด้วยอิทธิวิเทส สืบต่อไป
กล่าวคือ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายในคำว่า คมเดียว ทำให้เป็น
หลายคนก็ได้ หลายคนทำให้เป็นคนเดียวก็ได้ ที่มีทำให้เป็นหนึ่งก็ทำได้
ที่แจ้งทำให้เป็นหมื่นก็ได้เป็นต้นนั้น ไว้โดยพิสดาร คือ คำว่า คมเดียวทำ
ให้เป็นหลายคนก็ได้ ตลอดถึงคำว่า ไปด้วยกายตลอดพรหมโลกก็ได้
นั้น ท่านว่าเป็นด้วยเหตุอันเกิดด้วยอธิฐานของผู้สำเร็จงาน กล่าวคือ
ผู้สำเร็จงานอธิฐานให้เป็นอย่างนั้นได้ แล้วท่านยกตัวอย่าง พระเจ-
ษ้านกเถรเจ้ามาเป็นอนุาหารณ์ คำว่า ที่มีทำให้เป็นหนึ่งก็ทำได้ ที่แจ้งทำ
ให้เป็นหมื่นก็ได้นั้น ท่านอธิบายไว้ว่า ผู้ปฏิบัติประสงค์จะทำมีดให้
เป็นหนึ่ง หรือที่แจ้งให้เป็นหมื่น ก็ไม่ใช่ทางให้เป็นทางก็ได้ ข้อนี้อธิ-
บายอย่างไร ? คือ ผู้ปฏิบัติประสงค์จะทำอย่างนั้น เวลาออกจากถ้ำอัน
เป็นถ้ำแห่งอภิญญาแล้ว ก็อธิฐานว่า หมดทองเป็นทศมาส
ที่ปักดินจงเป็นทศมาส ไม่ใช่ทางจงเป็นทาง ดั่งนั้นแล้ว ก็กระทำ
บริกรรมแล้วอธิฐานอีก ๆ พออธิฐานก็เป็นขึ้น ดังที่อธิฐาน ๆ
ผู้อยู่ในที่โลกก็แลเห็น ประสงค์จะเห็นด้วยตนเองก็เห็น
มีคำถามว่า ปฏิหาริย์นี้ใครเคยทำมาแล้ว ๆ แก้ว สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าเคยทรงทำมาแล้ว ๆ คือ คราวหนึ่ง นางอุบลสุภัตราได้
นิมนต์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ได้เสด็จจากกรุงสาวัตถีไปสู่
เมืองสาเกตอันอยู่ในภายใน ๗ โยชน์ ด้วยเรือแบริศ ๕๐๐ หลัง อัน
วิสุทธิกรรมเทพบุตรนิรมิตขึ้น พระองค์ทรงอธิฐานให้ชาวกรุงสาวัตถี
ได้เห็นชาวเมืองสาเกต ให้ชาวเมืองสาเกตได้เห็นชาวกรุงสาวัตถี แล้ว
คนทั้งสองเมืองนั้นก็ได้แลเห็นกันสมดังพระพุทธประสงค์ ๆ ในคราวนั้น
พระพุทธองค์ก็เสด็จลงในท่ามกลางเมืองสาเกต ได้ทรงบันดาลแผ่นดิน
ให้แยกเป็นช่อง ให้แลเห็นกันตั้งแต่อเวจีขึ้นมาจนถึงพรหมโลก ทำให้
พรหมโลกแลเห็นตลอดถึงอเวจี ๆ เนื้อความข้อนี้ก็มีปรากฏอยู่ใน
เทโวโรหนกถา เรื่องเสด็จลงจากดาวดึงส์แล้ว

ดังได้สดับมาว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำยมกปาฏิหาริย์
ปลดเปลื้องเทพตามนุษย์ ๘ หมื่น ๔ พัน ให้พ้นจากเครื่องผูกพัน คือ
กิเลส แล้วทรงเห็นว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงมาแล้วเสด็จไปที่ไหน
ในเวลาเสร็จการแสดงยมกปาฏิหาริย์ ก็ทรงเห็นว่า เสด็จไปที่ดาวดึงส์
สวรรค์ ฯ ในครั้งนั้น พระองค์จึงทรงเหยียบบนพื้นปฐพีด้วยพระบาทข้าง
หนึ่ง แล้วยกพระบาทข้างที่ ๒ ขึ้นเหยียบบนยอดเขาเขาคันธมาถัย ยก
พระบาทอีกข้างขึ้นเหยียบยอดเขาสิเนรุราช อันเป็นที่ตั้งแห่งดาวดึงส์สวรรค์
ทรงจำพรรษาอยู่ที่นั่นทุกปีผลัดปีละครั้งในดาวดึงส์สวรรค์ ทรงปรารภอภิธรรม-
กถา เริ่มแต่เทพยดาในหมื่นจักรวาลมาประชุมกัน พอถึงเวลาเสด็จ
เที่ยวบิณฑบาต พระองค์ก็ทรงเนรมิตพระพุทธรูปให้ทรงแสดงธรรม
แทนพระองค์ ส่วนพระองค์ก็เสด็จไปทรงสรงพระพักตร์ บ้วนพระโอษฐ์
อยู่ที่สระอโนดาต แล้วเสด็จไปบิณฑบาตในอุตรกุรุทวีป มาฉันที่ริม
สระอโนดาต ดังนี้ ต่อไปท่านก็เล่าเรื่องไปกระทั่งพระพุทธเจ้าเสด็จลง
จากดาวดึงส์สวรรค์

ผู้หมั่นอุทฺธประสงคฺจะทำภายใน คือ หมั่นให้เป็นทีสว่าง ที่ไม่ปกปิด
ให้เป็นทีปกปิด ที่เส้นทางไม่ให้เป็นทางก็ได้ดังนี้ ท่านอธิบายไว้ว่า บุคคล
ผู้สั่งกำบังจึงไม่แลเห็นก็ดี แม้ยืนอยู่ในที่ใกล้ก็ไม่แลเห็นก็ดี จะเป็น
อย่างนั้นได้ด้วยอาการอย่างใด ผู้หมั่นอุทฺธประสงคฺจะให้เป็นอย่างนั้นด้วย
อาการอย่างนั้น ถิ่นกบฏกรรมว่า ที่แจ้งนั้นจะเป็นที่มืด ที่ไม่ปกปิดนั้นจะเป็น
ที่ปกปิด ที่เส้นทางนั้นจงอย่าได้เป็นทาง ดังนี้ แล้วก็อธิบายด้วยกำลังฉันทา ฯ
พออธิบายก็เป็นอย่างอธิบาย ฯ ถึงแม้ว่าคนเหล่านั้นซึ่งอยู่ในที่ใกล้ ก็
ไม่แลเห็นกัน หากประสงคฺจะไม่ให้แลเห็นตนเอง ก็ไม่แลเห็น ฯ
ปาฏิหาริย์นี้มีใครเคยทำมาแล้ว ? ปาฏิหาริย์นี้ สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าได้ทรงทำมาแล้ว ฯ ดังได้สดับมาว่า บิดาของขสกลบุตรจะไม่
เห็นขสกลบุตรซึ่งนั่งอยู่ในที่ใกล้ด้วยอาการอย่างใด สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าก็ได้ทรงทำอย่างนั้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้เสด็จไปต้อนรับพระมหากบิลตลอดทาง ๑๒๐ โยชน์ โปรดให้ตั้งอยู่

ในอนาคามิผล ส่วนอำมาตย์जनคนได้สำเร็จโศคาปัตติผล แล้วพระนาง
อโนชาเทวี พร้อมกับหญิงบริวารजनหนึ่งได้ติดตามมา ถึงพระนางอโนชา-
เทวี ก็มาหญิงบริวารजनนั้น จะไม่เห็นพระเจ้านาคกนิบ พร้อมกับ
อำมาตย์ซึ่งยังอยู่ในที่เสด็จด้วยอาการอย่างใด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็ทรงทำด้วยอาการอย่างนั้น เมื่อพระนางอโนชาเทวีถามว่า พระองค์
ทรงเห็นพระราชาบ้างหรือ ก็ตรัสตอบว่า การที่พระนางแสวงหาพระราชา
เป็นการดี หรือว่าการที่พระนางจะแสวงหาตัวเองเป็นการดี เมื่อพระนาง
กราบทูลว่า แสวงหาตัวเองเป็นการดีพระเจ้าข้า จึงได้ทรงแสดงธรรมให้ฟัง
โปรดให้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล พร้อมกับหญิงบริวารजन ส่วนพวก
อำมาตย์ก็ได้ตั้งอยู่ในอนาคามิผล พระราชาได้ทรงตั้งอยู่ในอรหัตผล
ดังนี้ ฯ อีกอย่างหนึ่ง ในวันที่พระมหินทเรเจ้ามาที่ตามพินณทวิปนั้น
พระราชาจะไม่ทรงเห็นภิกษุทั้งหลายซึ่งมากับตนด้วยอาการอย่างใด พระ
มหินทเรเจ้าเมื่อจะกระทำด้วยอาการอย่างนั้น ก็ได้กระทำปาฏิหาริย์
อันเหมือนกัน

อีกอย่างหนึ่ง ปาฏิหาริย์อันทำให้ปรากฏทั้งสี่^๕ ชื่อว่าที่แจ้ง ฯ
ปาฏิหาริย์อันไม่ทำให้ปรากฏทั้งสี่^๕ ชื่อว่าที่มืด ฯ ข้อนควรแสดง
ด้วยขมกปาฏิหาริย์ ฯ ด้วยว่าพระตถาคตเจ้าได้ทรงทำขมกปาฏิหาริย์
อันไม่ทั่วไปแก่สาวกทั้งหลาย

ขมกปาฏิหาริย์นั้น คือ มีสิ่งทั้งสองปรากฏออกจากพระกายเป็นคู่ ๆ
ไป คือ ท่อไฟปรากฏออกจากพระกายเบื้องบน ท่อน้ำปรากฏออกจาก
พระกายเบื้องล่าง สลับกันดังนี้เป็นคู่ ๆ ไป ฯ ฤทธข้อมปรากฏใน
ปาฏิหาริย์ที่ไม่เปิดเผย ส่วนผู้มีฤทธข้อมไม่ปรากฏในปาฏิหาริย์อันไม่เปิดเผย
ฯ ข้อนควรแสดงด้วยมหกสูตร และพรหมนิมิตตนิคสูตร ด้วย
ว่าในพระสูตรทั้งสองนั้น ท่านกล่าวว่า ฤทธของพระมหกเถรเจ้า
และฤทธของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ปรากฏแล้ว ส่วนผู้มีฤทธไม่
ปรากฏ ฯ ข้อนท่านกล่าวไว้อย่างไร ? ท่านกล่าวไว้อย่างนั้นว่า
จิตตคฤหมคณิน้อยอยู่ในที่สมควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กล่าวต่อพระมหก-

เกรงเจ้าว่า ขอพระผู้เป็นเจ้ามหะจงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ซึ่งเป็น
 อุตกรรมนุสสรธรรม ให้ข้าพเจ้าด้วยเถิด เมื่อพระเกรงเจ้าตอบว่า ถ้า
 อย่างนั้น กฤหบดีจะไปผูกขาม้าลงที่ระเบียงแล้วเอากำหญ้าแห้งวางลงใน
 ที่นั้น จิตตกฤหบดีก็รับว่า ได้ แล้วไปผูกขาม้าลงไว้ที่ระเบียง เอา
 กำหญ้าแห้งไปวางลงในที่นั้น เมื่อพระมหะไปถึงวิหารแล้ว ก็จำแลง
 ฤทธิ์ให้ม้าเปลวไฟลอดเข้าไปตามช่องลูกดาล ให้ไฟไหม้กำหญ้าแห้งเหล่านั้น
 นั้น แต่ไม่ให้ไฟไหม้ผ้าขาม้า ดังนี้ ๗ ส่วนในพรหมนิมิตตนิคสูตรนั้น
 ว่า สมเด็จพระผู้พระภาคเจ้าได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราตถาคตได้
 บันดาลให้พหุกับพรหมบริษัท และพรหมปาริสาชชา ได้ยินแต่เสียงของ
 เรา แต่ไม่เห็นตัวเรา ดังนี้

ชื่อว่า แหกไปในฝา ในกำแพง ในภูเขา โดยไม่ขัดข้อง
เหมือนกับไปในอากาศนั้น ท่านอธิบายไว้ว่า เมื่อผู้ปฏิบัติประสงค์จะไป
ในฝา หรือกำแพง หรือภูเขา ก็ไปได้โดยไม่ขัดข้อง ด้วยอำนาจอาภัส-
สกลิน คือ อธิษฐานให้เป็นช่องว่างในฝา ในกำแพง หรือในภูเขา
แล้วไปตามช่องว่างนั้น

ข้าว่า ผล^๕ขึ้นผล^๕ลงในแผ่นดินได้ เหมือนกับผล^๕ขึ้นผล^๕ละในน้ำนั้น
 คือ ท่านผู้สำเร็จงานเข้าอาโปกสิน แล้วออกจากอาโปกสิน เมื่อ
 ออกแล้วอธิบายว่า ดินจงเป็นน้ำ แล้วดินนั้นก็เป็นน้ำ ไม่ว่าแต่จะให้
 เป็นน้ำอย่างเคียวเท่านั้น อธิบายให้แผ่นดินนั้นเป็นเนยใส น้ำมัน
 นาสง น้ำอ้อยเป็นต้น ก็ได้ดังอธิบาย

ข้อว่า เดินไปบนน้ำเหมือนกับเดินไปบนที่ดินที่ไฉน นั้นกล่าวว่าเป็นด้วยอำนาจปฏิภาณ

ข้อว่า หนึ่งไปในอากาศเหมือนกับนกนั้น ก็เป็นไปได้ด้วยอำนาจ
ปฏิภาณเหมือนกัน

ชื่อว่า ลูกคำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก
ก็ได้นั้น เป็นตัวอำนาจแห่งอธิฐาน คือ ผู้มีฤทธิ์ถึงความชำนาญใน
ทางจิต ขอมั่นถืออธิฐานให้ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ มาอยู่ใกล้หรือใกล้ หรือ

ไม่อย่างนั้น ก็อธิฐานให้ตัวของท่านขึ้นไปอยู่ใกล้ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ แล้วอุบคถำจับต้องดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ได้คงความประสงค์

ชื่อว่า ไปตลอดพรหมโลกได้แน่ คือ ผู้มีฤทธิ์ที่มีความชำนาญในทางจิต ประสงค์จะไปพรหมโลก ก็อธิฐานให้พรหมโลกมาอยู่ใกล้ ๆ แล้วก็ไปถึงได้คงประสงค์ อยากเห็นรูปแห่งพรหม อยากฟังเสียงพรหม อยากคุหัวใจพรหมก็เห็นได้ ได้ฟังได้ ได้รู้ได้ สมดังความประสงค์ ถ้าผู้มีฤทธิ์ซึ่งชำนาญในทางจิต ประสงค์จะไปสู่พรหมโลกด้วยกายอันปรากฏ ก็น้อมจิตไปด้วยอำนาจกาย อธิฐานจิตด้วยอำนาจกาย หงน้อมใจไปด้วยวาจกาย อธิฐานจิตด้วยอำนาจกาย แล้วก็ก้าวลงสู่สุขสัญญา และลหุสัญญา แล้วก็ไปพรหมโลกได้ด้วยกาย ถ้าประสงค์จะไปพรหมโลกด้วยไม่เห็นกายปรากฏ ก็น้อมกายไปด้วยอำนาจจิต อธิฐานกายด้วยอำนาจจิต ครั้นแล้วก็ก้าวลงสู่สุขสัญญา และลหุสัญญา คือ ความสขรมและความรวดเร็ว แล้วก็ไปสู่พรหมโลกได้ดี กายอันไม่มีใครเห็น ไปปรากฏอยู่ที่ข้างหน้าพรหม ที่ตนประสงค์นั้น แล้วก็ เดิน ขึ้น นอน อยู่ในพรหมโลกได้ตามความประสงค์ ถ้าประสงค์จะขึ้น จะลง จะสถิตในพรหม ก็ทำได้สมประสงค์ ถึงแม้ว่าสิ่งที่อยู่ในที่ไกล ก็ให้อยู่ในที่ใกล้ได้ เช่น อธิฐานว่า จงให้เทวโลก พรหมโลก มาปรากฏในที่ใกล้ เทวโลก และพรหมโลกนั้น ก็มาปรากฏได้พร้อมกัน ขณะอธิฐาน ถึงสิ่งที่อยู่ไกล จะให้อยู่ใกล้ก็ได้ดังอธิฐาน ดังนี้ ของคเณอความในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท้าวด้วยการแสดงฤทธิ์ของผู้มีฤทธิ์ อันเกิดด้วยกำลังอิทธิบาท ๔ ไว้เพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๘๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอิทธิบาทอันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญญา ๖

จตุณฺณ ภิกฺขเว อิทธิบาทํ ภเวตฺตทา พหุลลิตา ภิกฺขุ อาสวํ
ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตินฺติ.

ณ บัณฑิต อาत्मภาพักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กณฑ์ที่ ๘๔ ว่าด้วยอิทธิบาทอันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญญา ๖ สืบต่อไป เพื่อ
ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอด
กาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๕ แห่งปาสาณ-
กัมปวารวรรคที่ ๒ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุผู้ได้อบรม ผู้ได้ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ ย่อมได้สำเร็จ
เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย
แล้ว ฯ ควรอบรมอิทธิบาท ๔ นั้น คือ อบรมอะไร คือ อบรมอิทธิบาท
อันประกอบด้วยความตั้งใจมั่นและความเพียร ซึ่งได้ด้วยฉันทะ วิริยะ
จิตตะ วิมังสา ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย
ว่า เราจักแสดงอิทธิและอิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา ทางไปถึงอิทธิบาท-
ภาวนา ให้เธอทั้งหลายฟัง เธอทั้งหลายจงฟัง ฯ อิทธินั้น ได้แก่
สิ่งใด ฯ ได้แก่ การที่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ได้สำเร็จฤทธิ์ต่าง ๆ คือ
คนเดียวทำให้เป็นหลายคนก็ได้ หลายคนทำให้เป็นคนเดียวก็ได้ ทำ
อย่างอื่นตลอดถึงใช้กำลังกายไปกระทำพรหมโลกก็ได้

อิทธิบาทนั้น ได้แก่สิ่งใด ได้แก่แนวทางหรืออุปทาที่ให้ได้อิทธิ
คือให้ได้ฤทธิ์

อิทธิบาทภาวนานั้นได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ การอบรมซึ่งอิทธิบาทอัน
ประกอบด้วยความตั้งใจมั่นและความเพียร ซึ่งได้ด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ
วิมังสา

ทางไปถึงอิทธิภาวนาได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ ทางพระอริยเจ้า
อันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปो สัมมาวาจา
สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวาจาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ
ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย
ว่า อิทธิบาท ๔ ประการนี้ บุคคลอบรมแล้ว บุคคลทำให้มากแล้ว ย่อม
มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ฯ อิทธิบาท ๔ ประการนั้น คือ ประการใด
คือ การอบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยความตั้งใจมั่น และความเพียร
ซึ่งได้ด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ว่า ด้วยอาการอย่างนี้ ฉันทะ
วิริยะ จิตตะ วิมังสาของเรา จักไม่หดหู่เกินไป จักไม่เร่าแรงเกินไป จัก
ไม่หดหู่ในภายใน จักไม่ส่ายไปในภายนอก และความจำในภายหลัง ใน
ปางก่อนมียุ่ด้วย คือ ในปางก่อนอย่างไร ในภายหลังก็อย่างนั้น ในภาย
หลังอย่างไร ในปางก่อนก็อย่างนั้น เบื้องต่ำอย่างไร เบื้องบนก็อย่างนั้น
เบื้องบนอย่างไร เบื้องต่ำก็อย่างนั้น กลางวันอย่างไร กลางคืนก็อย่างนั้น
กลางคืนอย่างไร กลางวันก็อย่างนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฉันทะหดหู่เกินไปนั้น คือ อย่างไร ?
คือ ฉันทะที่ประกอบด้วยความเกียจคร้าน ฯ ฉันทะใดประกอบด้วยความ
เกียจคร้าน ฉันทะนั้นเรียกว่าฉันทะหดหู่เกินไป

ฉันทะเร่าแรงเกินไปนั้น คือ อย่างไร คือ ฉันทะใดประกอบด้วยความ
โง่ซำม ฉันทะนั้นชื่อว่าเร่าแรงเกินไป ฯ ฉันทะที่หดหู่ในภายในนั้น
คือ อย่างไร คือ ฉันทะใดไปกับฉันทะ ประกอบด้วยฉันทะ ฉันทะนั้น
ชื่อว่าหดหู่ภายใน

ฉันทะที่ส่ายไปในภายนอกนั้น คือ อย่างไร คือ ฉันทะใด ส่ายไป
โดยปราศจากกามคุณ ๕ ภายนอก ฉันทะนั้นเรียกว่าส่ายไปในภายนอก
อย่างไรจึงเรียกว่า ภิกษุผู้มีความจำในภายหลัง ในปางก่อน คือ ในปาง
ก่อนอย่างไร ในภายหลังก็อย่างนั้น ในภายหลังอย่างไร ในปางก่อนก็
อย่างนั้น ฯ อย่างนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ได้ถือไว้ดี ได้ทำไว้ใน
ใจดี ได้ทรงจำไว้ดี ได้แทงตลอดดีด้วยปัญญา ซึ่งความจำในภายหลัง
และในปางก่อน

อย่างไรจึงเรียกว่าภิกษุ เป็นผู้เหมือนกันทั้งเบื้องต่ำเบื้องบน คือ
เบื้องต่ำอย่างไร เบื้องบนก็อย่างนั้น เบื้องบนอย่างไร เบื้องต่ำก็อย่างนั้น
อย่างนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ข้อมพิจารณาภายนอกอันห่มห่อด้วยหนัง
อันเต็มด้วยของโสโครกต่าง ๆ ตั้งแต่ปลายผมจนถึงพื้นเท้า ซึ่งตั้งแต่เบื้อง
ล่างขึ้นมาจนตลอดปลายผมว่า ในกายนี้มีแต่ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง
เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด
ไส้ใหญ่ สั้น้อย อาหารเก่า อาหารใหม่ ดี เสลด หนอง เลือด
เหงื่อ มันทัน น้ำตา เปรตมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร ดังนี้ การ
ที่ภิกษุพิจารณาอย่างนี้ เรียกว่าเบื้องต่ำอย่างไร เบื้องบนก็อย่างนั้น เบื้อง
บนอย่างไร เบื้องต่ำก็อย่างนั้น

อย่างไร จึงเรียกว่าภิกษุอยู่ในกลางวันอย่างไร ในกลางคืนก็อย่างนั้น
ในกลางคืนอย่างไร ในกลางวันก็อย่างนั้น ฯ อย่างนี้ คือภิกษุในพระ
ธรรมวินัยนี้ ข้อมอบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยความตั้งใจมั่น และความ
เพียร ซึ่งได้ด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ด้วยอาการเหล่านี้ ด้วย
เพศเหล่านี้ ด้วยนิมิตเหล่านี้ ในกลางวันหรือในกลางคืน ก็อบรมอิทธิ-
บาทนั้น ๆ ด้วยอาการเหล่านั้น ด้วยเพศเหล่านั้น ด้วยนิมิตเหล่านั้น ฯ
ในกลางคืนอบรมอิทธิบาทอย่างไร ในกลางวันก็อย่างนั้น

อย่างไร จึงเรียกว่าภิกษุอบรมจิตอันมีด้วยใจอันเปิดเผย ไม่มี
สิ่งใดหุ้มห่อ ฯ อย่างนี้ คือ ภิกษุถือไว้ดีซึ่งความจำแสงสว่าง ตั้งไว้ดี
ซึ่งความจำว่ากลางวันไว้ในใจ

อย่างไร จึงเรียกว่าวิริยะ หคหุ่เกินไป ฯ อย่างนี้ คือ วิริยะใด
ไปกับความเกียจคร้าน ประกอบกับความเกียจคร้าน วิริยะนั้น เรียกว่า
หคหุ่เกินไป

วิริยะที่ร่าเริงเกินไปนั้น คือ อย่างไร ? คือ วิริยะใดไปกับความ
ฟุ้งซ่าน ประกอบกับความฟุ้งซ่าน วิริยะนั้น เรียกว่าร่าเริงเกินไป

วิริยะที่หคหุ่ในภายในนั้น คือ อย่างไร ? คือ วิริยะใดไปกับความง่วง
เหงาหาวนอน ประกอบกับความง่วงเหงาหาวนอน วิริยะนั้น เรียกว่า
หคหุ่ในภายใน

วิริยะที่ส่ายไปในภายนอกนั้น คือ อย่างไร ? คือ วิริยะใดส่ายไป
ในกามคุณ ๕ ภายนอก วิริยะนั้น เรียกว่าส่ายไปในภายนอก ฯ อย่าง
ไรจึงเรียกว่า ภิกษุอบรมจิตอันมีรัศมีด้วยใจอันเปิดเผย อันไม่ตกหุ้มห่อ
อย่างนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ได้ถือไว้ตึงความจำแสงสว่างตั้งใจว่า
เป็นกลางวัน

จิตที่หคหุ่เกินไปนั้น คือ อย่างไร ? คือ จิตใดไปกับความเกียจ
คร้าน ประกอบกับความเกียจคร้าน จิตนั้นชื่อว่าหคหุ่เกินไป

จิตที่ร่าเริงเกินไปนั้น คือ อย่างไร ? คือ จิตที่ไปกับความฟุ้งซ่าน
ที่ประกอบกับความฟุ้งซ่าน

จิตที่หคหุ่ในภายในนั้น คือ อย่างไร คือ จิตที่ไปกับความง่วงเหงา
ที่ประกอบกับความง่วงเหงา

จิตที่ส่ายไปในภายนอกนั้น คือ อย่างไร คือ จิตที่ส่ายไปโดย
ปรารภกามคุณ ๕ ภายนอก

วิมิงสาที่หคหุ่เกินไปนั้น คือ อย่างไร คือ วิมิงสาที่ไปกับความ
เกียจคร้าน ที่ประกอบกับความเกียจคร้าน

วิมิงส่าร่าเริงเกินไปนั้น คือ อย่างไร คือ วิมิงสาที่ไปกับความฟุ้งซ่าน
ประกอบกับความฟุ้งซ่าน

วิมิงสาที่หคหุ่ภายในนั้น คือ อย่างไร คือ วิมิงสาที่ไปกับความง่วง
เหงา ที่ประกอบกับความง่วงเหงา

วิมิงสาที่สาบไปในภายนอกนั้น คือ อย่างไร คือ วิมิงสาที่สาบไปโดย
ปรารภกามคุณ ๔ ภายนอก

ส่วน ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมิงสา ที่ไม่หดหู่เกินไป ไม่ร่าเริง
เกินไป ไม่หดหู่ในภายใน ไม่สาบไปภายนอกนั้น มีข้อความตรงกัน
ข้ามกับที่แสดงมาแล้ว

ศุก่อนภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แลชื่อว่าภิกษุอบรมจิตที่มีรัศมีด้วยใจ
ที่เปิดเผย ด้วยใจที่ไม่ถูกหุ้มห่อ ฯ ศุก่อนภิกษุทั้งหลาย อิทธิบาท ๔
ที่บุคคลอบรมแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมมีผลมาก ย่อม
มีอานิสงส์มาก

ศุก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุอบรมอิทธิบาท ๔ ทำให้มากในอิทธิ-
บาท ๔ อย่างนี้แล้ว ย่อมได้สำเร็จฤทธิ์ต่าง ๆ ย่อมได้สำเร็จทิพพโสต
เจโตปริยญาณ บุพเพนิวาสญาณ ทิพพจักขุญาณ อาสวักขญาณ
ด้วยประการดังนี้ สันเนอความในพระบาลีอันมีในปาสาทกัมปนวรรคที่ ๒
เพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า ไปกับความเกียจคร้านนั้น คือ ภิกษุในพระ
ธรรมวินัยนี้ ทำให้เกิดฉันทะ แล้วก็นั่งกระทำไว้ในใจซึ่งกรรมฐาน ฯ
เมื่อนั้นอาการหดหู่ในจิตของภิกษุนั้นก็มีขึ้น ภิกษุนั้นทราบว่าอาการหดหู่
ไม่มีขึ้นแก่เราแล้ว ก็ขจิตด้วยภัยในอบายแล้วเกิดฉันทะอีก เมื่อ
เกิดฉันทะอีกแล้วก็กระทำไว้ในใจซึ่งกรรมฐานอีก ฯ ในคราวนั้น ก็เกิด
อาการหดหู่ ภิกษุนั้นก็ขจิตด้วยภัยในอบายอีก ทำให้เกิดฉันทะ
แล้วก็กระทำไว้ในใจซึ่งกรรมฐานอีก เมื่อเป็นอย่างนี้ ฉันทะของภิกษุ
นั้น ก็ชื่อว่าไปกับความเกียจคร้าน เพราะปะปนไปกับด้วยความเกียจ
คร้าน ฯ คำว่า ประกอบกับความเกียจคร้านนั้น เป็นไวพจน์แห่งคำว่า
ไปกับความเกียจคร้าน คือ เป็นคำที่ใช่แทน คำว่า ไปกับความเกียจ
คร้าน ฯ คำว่า ไปกับความฟุ้งซ่านนั้น คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

ทำให้เกิดฉันทะแล้ว ก็นั่งกระทำไว้ในใจซึ่งกรรมฐาน เมื่อนั่งกระทำ
ไว้ในใจซึ่งกรรมฐาน จิตของภิกษุนั้นก็ตกไปในความฟุ้งซ่าน ภิกษุนั้น
ก็นึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ทำจิตให้ระงับยินดี ให้
ควรแก่กรรมฐาน แล้วก็ทำให้เกิดฉันทะอีก เมื่อเกิดฉันทะอีกแล้วก็กระทำ
ไว้ในใจซึ่งกรรมฐานอีก ๆ เมื่อกะทำไว้ในใจซึ่งกรรมฐานอีก จิต
ของภิกษุนั้นก็ตกไปในความฟุ้งซ่านอีก ภิกษุนั้นระลึกถึงพระพุทธคุณ
พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ อีก แล้วก็ทำจิตให้ระงับยินดีอีก ทำให้เกิด
ฉันทะอีก แล้วก็กระทำไว้ในใจซึ่งกรรมฐานอีก เมื่อเป็นอย่างนั้น ฉันทะ
ของภิกษุนั้นก็ชื่อว่าไปกับความฟุ้งซ่าน เพราะปะปนไปกับความฟุ้ง
ซ่าน ๆ คำว่า ไปกับฉันทะนั้น คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ทำให้
เกิดฉันทะ แล้วก็ทำไว้ในใจซึ่งกรรมฐาน เมื่อกะทำไว้ในใจซึ่งกรรม-
ฐาน ความง่วงเหงาหาวนอนก็เกิดขึ้น ภิกษุนั้นรู้ว่าการง่วงแล้ว
ก็ล้างหน้า ขอน้ำ ส่ายยาชธรรมที่คล่องแคล่ว นึกถึงแสงสว่างในกลางวัน
กำจัดฉันทะได้แล้วก็ให้เกิดฉันทะ แล้วก็นึกถึงกรรมฐานอีก ๆ เมื่อ
นึกถึงกรรมฐานอีก ฉันทะก็เกิดขึ้นอีก ๆ ภิกษุนั้นก็กำจัดฉันทะ
ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้น แล้วทำให้เกิดฉันทะอีก เมื่อเกิดฉันทะอีกแล้วก็
นึกถึงกรรมฐานอีก เมื่อเป็นอย่างนั้น ฉันทะของภิกษุนั้นก็ชื่อว่าไปกับ
ฉันทะ เพราะปะปนกับฉันทะ คำว่า ฟุ้งซ่านนั้น คือ ภิกษุใน
พระธรรมวินัยนี้ ทำให้เกิดฉันทะแล้วก็นั่งนึกถึงกรรมฐาน เมื่อนั่งนึกถึง
กรรมฐาน จิตก็ส่ายไปในอารมณ์ฝ่ายกามคุณ ภิกษุนั้นรู้ว่าการส่ายไปใน
ภายนอก แล้วก็นึกถึงพระสูตรเป็นต้น ขูจิตด้วยอาชญาที่มีมาในพระ
สูตรนั้น ๆ ทำจิตให้สมควรแก่กรรมฐาน แล้วก็ทำให้เกิดฉันทะอีก
เมื่อเกิดฉันทะอีกแล้วก็นึกถึงกรรมฐานอีก เมื่อนึกถึงกรรมฐานอีก จิต
ก็ส่ายไปในภายนอกอีก ภิกษุนั้นก็ขูจิตด้วยอาชญาที่มีมาในพระสูตร
ต่าง ๆ นั้นอีก กระทำจิตให้สมควรแก่กรรมฐาน ทำให้เกิดฉันทะแล้ว
ก็นึกถึงกรรมฐานอีก เมื่อเป็นอย่างนั้น ฉันทะของภิกษุนั้นก็ชื่อว่าส่ายไป
ในภายนอก เพราะปรารภกามคุณ ๕ ปะปนด้วยกามวิตก

คำว่า เมื่อก่อนอย่างไร ภายหลังก็อย่างนั้น คำนี้ควรทราบ คำว่า เมื่อก่อนและภายหลังด้วยอำนาจแห่งกรรมฐานบ้าง ด้วยอำนาจแห่งเทศนาบ้าง ฯ ข้อนี้คืออย่างไร คือ การข่มมันซึ่งกรรมฐาน ข้อว่าเมื่อก่อนการสำเร็จพระอรหัต ข้อว่าภายหลัง ฯ ภิกษุใดข่มมันกรรมฐานระงับจิตไม่ให้ตกไปในฐานะ ๔ มีความหดหู่เกินไปเป็นต้น เปรียบเหมือนกับบุคคลระงับโคที่ร้ายไม่ให้เดินออกนอกทาง ด้วยไม้ค้อนสั่นเหล็กม พิจารณาสังขารทั้งหลาย แล้วถึงพระอรหัต ภิกษุนั้นชื่อว่าอยู่เหมือนกัน ทั้งเมื่อก่อนและภายหลัง ฯ อันนี้ว่าด้วยอำนาจแห่งกรรมฐาน ส่วนชื่อว่าด้วยอำนาจแห่งเทศนานั้น คือ อาการ ๓๒ เรียกว่าก่อนและหลังแห่งกันและกัน คือ ผมเรียกว่าก่อน สมองศรัทธาเรียกว่าหลัง คือ ภิกษุใดพิจารณามโนอยู่ในผมเป็นต้น ไม่ให้จิตตกไปในฐานะ ๓ มีความหดหู่เกินไปเป็นต้น สัจจิตไปเป็นลำดับจนกระทั่งถึงชื่อว่าด้วยสมองศรัทธา ภิกษุนั้นชื่อว่าเหมือนกันทั้งในก่อนและหลัง ฯ ข้อว่า เบื้องต่ำอย่างไร เบื้องบนก็อย่างนั้น หมายถึงการพิจารณาสรีรกาย ทั้งเบื้องต่ำเบื้องบน ไม่ให้จิตส่ายไปในฐานะทั้ง ๔ มีความหดหู่เกินไปเป็นต้น สัจจิตไปตามลำดับแห่งอาการ ๓๒ ตลอดทั้งเบื้องต่ำ เบื้องบน ไม่ว่าจะนึกถึงสิ่งใด เช่น นึกถึงนวท้าวก็ตลอดถึงปลายนวท้าว นึกถึงกระโหลกศีรษะก็ตลอดถึงกระโหลกศีรษะ โดยอันไม่วกแวก ฯ คำว่า ถือไว้ซึ่งความจำแสงสว่างนั้น คือ ภิกษุใดนั่งอยู่ ในที่เจริญกรรมฐาน แล้วนึกถึงแสงสว่างเป็นอารมณ์ หลับตาบ้าง ลืมตาบ้าง ในเวลาหลับตาก็เห็นปรากฏเป็นกลางวัน ภิกษุนั้นชื่อว่าถือไว้ซึ่งความจำแสงสว่าง ภิกษุใดกำจัดกัมมิตะได้ด้วยความนึกถึงแสงสว่างอันใด แล้วทำให้เกิดฉันทะ นึกถึงกรรมฐานต่อไป ถึงแม้ว่าภิกษุนั้นไม่เห็นแสงสว่าง ก็ชื่อว่าถือไว้ซึ่งความจำแสงสว่าง ฯ เวลานั้น จะเป็นเวลากลางคืน หรือกลางวันก็ตาม ฯ ภิกษุกำจัดกัมมิตะได้ด้วยความจำแสงสว่างอันใด แล้วนึกถึงกรรมฐานไป เมื่อภิกษุนั้นกำจัดกัมมิตะได้แล้ว ความจำก็เกิดในแสงสว่าง จึงชื่อว่าภิกษุนั้นถือไว้ซึ่งความจำแสงสว่าง ฯ ในอิทธิบาททั้ง ๓ มีวิธี

๑๘๒ พระศกนคปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๒

เป็นต้น นอกจากที่ยกขึ้นอธิบายแล้วก็เหมือนนั้น ๆ ในพระสูตรนี้
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงอุทธสันเนตตังแกงอภิญญา ๖ ไว้
แล้ว ดังที่แสดงมาตามวาระพระบาลี สันเนตตังแกงอภิญญา ๖

เอวํ กัมมํ คัวยประการณํ ฯ

กัณฑ์ที่ ๘๕

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยการทำให้กายเบาด้วยอิทธิบาท

สาวคฤย์ ฯ ปุพฺเพ เม ภิกฺขเว สมฺโพธา อนภิสมฺพุทฺทสฺส โพธิ-
สคฺคสฺส สโต เอตทโหสี โก นุโข มคฺโค กา ปฏิปทา อิทธิปา-
ทาวนาयाคิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๘๕ ว่าด้วยการทำให้กายเบาด้วยอิทธิบาท สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งอโยคพ-
วรรคที่ ๓ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระ
เชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ในครั้งนั้น พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย
ว่า ความปรวิตถได้มีแก่เราก่อนตรัสรู้ ครังยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่
นั้นว่า ทางโคหนอ ปฏิปทาโคหนอ เป็นทาง เป็นปฏิปทาแห่งการอบรม
อิทธิบาท แล้วก็นึกได้ว่า ภิกษุนี้ย่อมอบรมอิทธิบาท อันประกอบ
ด้วยความตั้งใจมั่น และความเพียรชอบซึ่งได้ด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ

วิมังสา ว่า ด้วยอาการอย่างนั้น ฉันทะ - วิริยะ วิมังสา ของเราจึงจะไม่
หดหู่เกินไป ไม่ร่าเริงเกินไป ไม่หดหู่อยู่ในกาย ไม่ส่ายไปในกาย
นอก และภิกษุณนเป็นผู้ด้วยความเข้าใจในภายหลัง และในปางก่อน
ในปางก่อนอย่างไร ในภายหลังก็อย่างนั้น ในภายหลังอย่างไร ใน
ปางก่อนก็อย่างนั้น เบื้องต่ำอย่างไร เบื้องบนก็อย่างนั้น เบื้องบน
อย่างไร เบื้องต่ำก็อย่างนั้น กลางวันอย่างไร กลางคืนก็อย่างนั้น
กลางวันอย่างไร กลางคืนก็อย่างนั้น เป็นอันว่า ภิกษุณนได้อบรมจิตอัน
มีรัศมี ด้วยจิตที่เปิดเผยไม่ถูกห้ามข้อ

เมื่อภิกษุณนอบรมอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ ทำให้มากแล้วจึงอิทธิบาท
๔ อย่างนี้ ย่อมสำเร็จอิทธิวิธีต่าง ๆ คือ คนเดียวทำให้เป็นหลายคนก็ได้
หลายคนทำให้เป็นคนเดียวก็ได้ ทมิฬทำให้เป็นที่สว่างก็ได้ ที่สว่าง
ทำให้เป็นทมิฬก็ได้ แยกไปภายในฝ่า ภายในกำแพง ภายในภูเขา
โดยไม่ขัดข้องเหมือนไปในอากาศก็ได้ ผลขึ้นผลลงในแผ่นดินเหมือน
ในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่ให้น้ำแตกเลย เหมือนกับเดินบนแผ่นดินก็ได้
นั่งไปในอากาศเหมือนกับบนบกก็ได้ ลูบคลำจับต้องดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ซึ่งมี
ฤทธิ์มากอย่างนั้น มีอำนาจมากอย่างนั้น ไปด้วยกายตลอดพรหมโลกก็ได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุณนอบรมอิทธิบาท ๔ แล้ว ทำให้
มากซึ่งอิทธิบาท ๔ แล้วอย่างนี้ ย่อมสำเร็จทิพพโสตราต ได้ยินเสียง ๒
อย่าง คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ เสียงในที่ไกลและในที่ใกล้
ด้วยหูทิพย์ อันบริสุทธิ์ยิ่งกว่าหูมนุษย์ธรรมดา

เมื่อภิกษุณนได้อบรมอิทธิบาท ๔ ได้ทำให้มากด้วยอิทธิบาท ๔
แล้วอย่างนี้ ย่อมได้เจโตปริยญาณ รู้จักใจของผู้อื่นได้ว่า ใจของใคร
มีราคะหรือไม่มีราคะ มีโทสะหรือไม่มีโทสะ มีโมหะหรือไม่มีโมหะ
หดหู่หรือฟุ้งซ่าน มีอารมณ์ใหญ่หรือไม่ใหญ่ มีจิตอันยิ่งกว่าหรือไม่มี
เป็นจิตตงมณหรือไม่ตงมณ เป็นจิตหลุดพ้นหรือไม่หลุดพ้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุณนได้อบรมอิทธิบาท ๔ ได้ทำให้
มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนี้แล้ว ก็ได้บุพเพนิวาส ๔ อันระลึกกาลหนแล้ว

ได้ต่าง ๆ คือ ระลึกได้ชาติ ๑ บ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐๐ ชาติบ้าง แสนชาติบ้าง หลายสังวัฏฏกัลป์บ้าง หลายวิวัฏฏกัลป์บ้าง หลายสังวัฏฏวิวัฏฏกัลป์บ้าง ว่าในชาติโน้น เราได้มีช้อย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีวรรณะอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น ได้เสวยสุขทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเท่านั้น จิตจากชาตินั้นแล้วได้เกิดในชาติโน้น ได้มีช้อย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีวรรณะอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น มีทุกข์สุขอย่างนั้น มีกำหนดอายุเท่านั้น จิตจากชาตินั้นแล้วมาเกิดในชาตินี้ ดังนี้ ภิกษุโน้น ย่อมระลึกชาติหนหลังได้เป็นอันมาก พร้อมด้วยทั้งช้อย่างนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุโน้นได้อบรมอิทธิบาท ๔ ได้ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนั้นแล้ว ย่อมได้ทิพพจักขุญาณ คือ ย่อมเห็นสัตว์โลกทั้งหลายทั้งที่อยู่ เกิดอยู่ ทั้งที่เลวและดี • ทั้งมีวรรณะดีและไม่ดี ทั้งทำดีและไม่ดี ด้วยทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ยิ่งกว่าจักขุมนุษย์ธรรมดา ย่อมรู้สัตว์โลกทั้งหลายที่ไปตามกรรมว่า พวกนี้ประกอบด้วยกายหจรีต วจีหจรีต มโนหจรีต ติดैनพระอรียเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ถ่อมมั่นซึ่งกรรมแห่งมิจฉาทิฏฐิ เวลาเขาตายแล้ว ได้ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก พวกนี้เป็นพวกประกอบด้วยกายสุจรีต วจีสุจรีต มโนสุจรีต ไม่ติดैनพระอรียเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นผู้ถ่อมมั่นกรรมแห่งสัมมาทิฏฐิ เวลาตายแล้วได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ ฯ ภิกษุโน้นย่อมเห็นสัตว์โลกทั้งหลาย ทั้งที่เกิดตาย ทั้งที่เลวทั้งดี ทั้งที่มีวรรณะดีและไม่ดี ทั้งทำดีและไม่ดี ด้วยทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ยิ่งกว่าจักขุมนุษย์ธรรมดา ย่อมรู้จักสัตว์โลกทั้งหลายที่ไปตามกรรมอย่างนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุโน้นอบรมอิทธิบาท ๔ ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ อย่างนั้นแล้ว ย่อมได้สำเร็จเจโตวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้วยสมาธิ สำเร็จปัญญาวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้วยปัญญาอันไม่มีอาสวะ พระสมณอาสวะทั้งหลายแล้ว ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
อยู่ที่พระเชตะวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่ง พระอานนทเถระเจ้าเข้าเฝ้า
ถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้อย่างหรือว่า ได้ไป
ที่พรหมโลกด้วยกายอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า อานนท เราได้คิดว่า เราได้ไปที่พรหมโลกด้วย
กายอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้อย่างหรือว่า ได้ไปที่
พรหมโลก ด้วยกายอันประกอบด้วยธาตุ ๔ น ด้วยฤทธิ์พระเจ้าข้า ฯ
ดูก่อนอานนท เราได้คิดว่า เราได้ไปที่พรหมโลกด้วยฤทธิ์ ด้วยกายอัน
ประกอบด้วยธาตุ ๔ น

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ไปที่พรหม-
โลกด้วยกายอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ การที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้อย่าง
ได้เสด็จไปที่พรหมโลกด้วยฤทธิ์ ด้วยกายอันประกอบด้วยธาตุ ๔ นก็ดี
เป็นของอัศจรรย์ เป็นของไม่เคยมี ของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้าข้า
ดูก่อนอานนท พระตถาคตทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้อัศจรรย์ เป็นผู้ประกอบ
ด้วยธรรมอันน่าอัศจรรย์ เป็นผู้ไม่เคยมี เป็นผู้ประกอบด้วยธรรมอัน
ไม่เคยมี

ดูก่อนอานนท ในคราวใด พระตถาคตตั้งกายไว้ในจิต ตั้งจิตไว้
ในกาย แล้วก้าวลงสู่ความจำซึ่งสุข สู่ความจำซึ่งความเบาในกาย
ในคราวนั้น กายของพระตถาคตก็เบายิ่งขึ้น อ่อนโยนยิ่งขึ้น ควรแก่การ
งานยิ่งขึ้น ผ่องใสยิ่งขึ้น คือ ยิ่งขึ้นกว่าปกติ เหมือนกับก้อนเหล็กที่
ร้อนในกลางวัน ก้อนเหล็กนั้นย่อมเบากว่าปกติ อ่อนกว่าปกติ ควรแก่
การงานกว่าปกติ วัตรสมาธิกว่าปกติฉะนั้น

ดูก่อนอานนท ในคราวใดพระตถาคตตั้งกายไว้ในจิต ตั้งจิตไว้
ในกาย ก้าวลงสู่สุขสัญญา คือ ความจำซึ่งสุข และลหุสัญญา คือ
ความจำซึ่งความเบา ในคราวนั้น กายของพระตถาคตก็ลอยขึ้นจาก
ปฐพี ขึ้นไปสู่เวหาได้โดยไม่ลำบาก ฯ พระตถาคตนั้นก็ได้เสวยอิทธิวิธี

ค่าง ๆ คือ คนเคียวทำให้เป็นเกลายคนก็ได้ เกลายคนทำให้เป็นคนเคียวก็ได้
ตลอดถึงไปสู่พรหมโลกด้วยกายก็ได้ เหมือนกับปุยนุ่นหรือปุยสำลีที่เบา
ลอยขึ้นไปสู่เวหาสได้โดยง่าย ฉะนั้น ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า ตั้งไว้แม้ซึ่งกายในจิตนั้น คือ ยกเอากายไปไว้ในจิต
กระทำกายให้อาศัยจิต ส่งกายไปตามคติแห่งจิต ฯ ธรรมดาจิตซึ่งเป็น
มหัคคจิต อันได้แก่จิตประกอบด้วยญาณ บ่อมนเป็นจิตรวดเร็วว่องไว ฯ
คำว่า ตั้งไว้แม้ซึ่งจิตในกายนั้น คือ ยกเอาจิตไปไว้ในกาย กระทำให้
อาศัยกาย ส่งไปตามคติแห่งกาย ธรรมดาการไปสู่คติแห่งกาย บ่อมนเป็น
ของช้า ฯ คำว่า สุขสัญญาและลหุสัญญานั้น ได้แก่สัญญาอันเกิดกับจิต
ที่สำเร็จอภิญญา ฯ เพราะสัญญานั้นชื่อว่าสุขสัญญา โดยเหตุที่ประกอบ
กับสุขอันสงบ ฯ สัญญานั้นชื่อว่าลหุสัญญา เพราะไม่มีความชักช้าด้วย
กิเลส ฯ คำว่า ก้อนเหล็กที่ร้อนตลอดวัน บ่อมนร้อนตลอดวัน บ่อมนเป็น
ของเบา นั้น คือ ธรรมดาก้อนเหล็กนั้น ถึงแม้ว่าต้องมีคน ๒ คน ๓ คน
ยกขนที่เตา แล้วเผาไปตลอดวันก็ตาม แต่ว่าเมื่อก้อนเหล็กนั้นถูกเผา
อยู่นาน ก็ประกอบกับลม ประกอบกับความอุ่น ประกอบกับความร้อน
แล้วก็เบา ฯ ช่างเหล็กก็ค้ำก้อนเหล็กนั้นด้วยคีม ยกขึ้นพลิกไปมาแล้ว
นำออกจากเตา ก้อนเหล็กนั้นก็เบาของอ่อน เป็นของควรแก่การงาน ฯ
ช่างเหล็กบ่อมนค้ำก้อนเหล็กแดงนั้น ให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ ทำให้เป็น
รูปค่าง ๆ มีรูปสี่เหลี่ยมเป็นต้นได้ ในพระสูตรนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ทรงแสดง การแสดงฤทธิ์ไว้ ดังนี้ สันเนือความในอรรถกถา
เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถกถาธิบายว่า ผู้ที่มฤตข้อมทำให้กายเบา ทำให้กายอ่อน
ทำให้กายควรแก่สิ่งต่าง ๆ ได้ตามประสงค์ เหมือนกับก้อนเหล็กแดงที่

เบา ที่อ่อน ที่ใช้ได้ต่าง ๆ ฉะนั้น ในเวลาที่ผู้มีฤทธิ์ประสงค์จะให้ลอยไป
ในอากาศ ก็ตั้งกายไว้ในจิตบ้าง ตั้งจิตไว้ในกายบ้าง แล้วย่างลง
สู่สุขสัญญา คือ ความจำซึ่งความสบาย และหลุสัญญา คือ ความจำ
ซึ่งความเบาในกาย ซึ่งหมายความว่า นึกให้กายเป็นของสบาย เป็นของเบา
แล้วกายก็ลอยขึ้นจากพื้นได้โดยสะดวก เพราะฉะนั้น จึงให้เข้าใจว่า
ด้วยเหตุนี้แหละ ผู้มีฤทธิ์จึงเหาะเหินเดินอากาศได้ คือ ผู้มีฤทธิ์รู้จักทำ
ให้กายเบา ทำให้กายสบายดังที่เข้ามาแล้วนี้ ๆ ที่จะทำให้ได้อย่างนี้ ก็เพราะ
ด้วยอำนาจฌานอันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญา ๗ ผู้จะได้ฌานอันเป็นที่ตั้งแห่ง
อภิญา ก็เพราะอาศัยอิทธิบาท ๔ ประการ ๗ เมื่ออบรมอิทธิบาท ๔
ประการ จนได้สำเร็จฌาน อันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญาแล้ว ก็แสดงฤทธิ์
ได้ต่าง ๆ มีทำให้กายเบาลอยขึ้นไปในอากาศได้เป็นต้น ดังที่แสดงมานี้

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๗

กณฑ์ที่ ๘๖

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยผลแห่งอิทธิบาท ๔

จตุตาโรเม ภิกขเว อิทธิปาทานิ ภาวิตตตฺตา พหุลักตตฺตา ภิกขุ
อาสวานิ ขบา อนาสวํ เจโตวิมุตติํ ปญฺญาวิมุตติํ ทิฏฺฐเชว ธมฺเม สยํ
อภิญฺญา สจฺฉิกคฺวา อุปสมปชฺช วิหรตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กณฑ์ที่ ๘๖ ว่าด้วยผลแห่งอิทธิบาท ๔ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

คํานี้ความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๓ แห่งอโยคพ-
 วรรคที่ ๓ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่
 พระเชศวนาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งหนึ่ง พระองค์ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า
 ตัก่อนภิกษุทั้งหลาย อธิบาหนมีอยู่ ๔ ประการ ฯ อธิบาท ๔ ประการ
 คือ อย่างไรบ้าง ? คือ การที่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ได้อบรมอธิบาท
 อันประกอบด้วยสมาธิ และปธานสังขาร ซึ่งได้ด้วย ฉันทะ วิริยะ
 จิตตะ วิมังสา ฯ ตัก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ภิกษุได้อบรม ได้
 ทำให้มาก ซึ่งอธิบาหน จึงได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มี
 อาสวะ เพราะสันอาสวะทั้งหลายในอัทธานิ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า เพราะเหตุที่ภิกษุได้อบรมอธิบาท ๔ คือ
 จันทสมาธิปธานสังขาร ๑ วิริยสมาธิปธานสังขาร ๑ จิตตสมาธิ
 ปธานสังขาร ๑ วิมังสาสมาธิปธานสังขาร ๑ ซึ่งกล่าวโดยย่อว่า ได้อบรม
 ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา อันเป็นเหตุให้ได้สมาธิ และปธานสังขาร
 คือ ความเพียรชอบ ๔ ประการ จึงหวังได้ผล ๒ ประการ ไม่ประการใดก็
 ประการหนึ่ง คือ ความเป็นพระอรหันต์ในอัทธานิ ๑ ความเป็นพระอนาคามี
 ในเมื่อกิเลสและขันธยังมีเหลืออยู่ ๑ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ผู้ได้อบรม ผู้ได้ทำให้มากซึ่งอธิบาท ๔ น
 ต้องหวังได้ผล ๑ ประการ อานิสงส์ ๑ ประการนั้น คือ ได้สำเร็จพระอรหันต์
 โดยเร็ว ในอัทธานิ ๑ ถ้าไม่ได้สำเร็จพระอรหันต์โดยเร็ว ในอัทธานิ
 ก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ ในเวลาจะใกล้ตาย ๑ ถ้าไม่ได้สำเร็จพระอรหันต์
 โดยเร็วในอัทธานิ และไม่ได้สำเร็จพระอรหันต์ ในเวลาจะใกล้ตาย
 ก็ได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก แล้วปรินิพพานในระหว่างอายุ เพราะสัน
 สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ ๑ ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ได้ปรินิพพานในพรหม-
 โลก ในเวลาจนสิ้นอายุ ๑ ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ได้ปรินิพพานในพรหมโลก
 ด้วยไม่ต้องประกอบความเพียรแรงกล้า ๑ ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ได้

ปรีนิพพานในพรหมโลก ด้วยการประกอบความเพียรแรงกล้า • ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลกสูงขึ้นเป็นลำดับ แล้วนิพพานในอกนิฏฐภพ • ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า พระอานนทเถระเจ้า ทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อิทธิได้แก่สิ่งไหน อิทธิบาทได้แก่สิ่งไหน อิทธิบาทภาวนาได้แก่สิ่งไหน ทางไปถึงอิทธิบาทภาวนาได้แก่สิ่งไหน พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า อานนท อิทธินั้น ได้แก่ การแสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ คือ คนเดียวทำให้เป็นหลายคนก็ได้ หลายคนทำให้เป็นคนเดียวก็ได้ ตลอดถึงไปด้วยกายกระทั่งถึงพรหมโลกก็ได้

อิทธิบาทนั้น ได้แก่หนทาง และปฏิบัติ ที่ทำให้ได้อิทธิ คือ ทำให้ได้ฤทธิ์

อิทธิบาทภาวนานั้น ได้แก่การอบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยสมาธิ คือ ความตั้งใจมั่น และประกอบด้วยปธานสังขาร คือ ความเพียรชอบ ซึ่งได้ด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา

ปฏิบัติให้ไปถึงอิทธิบาทภาวนานั้น ได้แก่อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงอิทธิและอิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา ทางไปถึงอิทธิบาทภาวนา ให้พระอานนทฟัง ดังที่แสดงมาแล้วในพระสูตรที่ ๖ นั้น

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า มีภิกษุหลายองค์ด้วยกัน ไปเฝ้าทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อิทธิได้แก่สิ่งใด อิทธิบาทได้แก่สิ่งใด อิทธิบาทภาวนาได้แก่สิ่งใด ทางไปถึงอิทธิบาทภาวนาได้แก่สิ่งใด พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงแก้ไขดังในพระสูตรที่ ๖ นั้น

ในพระสูตรที่ ๙ ว่า อีกคราวหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงอิทธิ และอิทธิบาท อิทธิบาทภาวนา กับทางไปถึงอิทธิบาทภาวนา ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ดังที่แสดงมาแล้วในพระสูตรที่ ๖ นั้น

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้
 ครุสตามภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายเข้าใจอย่างไร พระโมคคัลลาน์
 เป็นผู้ได้รับอบรมธรรมเหล่านี้ เป็นผู้ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านี้ จึง
 เป็นผู้มฤตมมากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ ฯ ภิกษุเหล่านั้นก็ทูล
 ตอบว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ธรรมทั้งหลายของพวกข้าพระองค์
 ย่อมมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นรากเหง้า เป็นผู้นำ เป็นที่พึ่ง ขอพระผู้มี
 พระภาคเจ้า ทรงแสดงความชอบ ด้วยพระองค์เองเถิด ฯ สมเด็จพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงว่า โมคคัลลาน์ เป็นผู้ได้อบรม
 อธิบาศ ๔ เป็นผู้ทำให้มากซึ่งอธิบาศ ๔ จึงมฤตมมากอย่างนี้
 มีอานุภาพมากอย่างนี้ แล้วทรงแสดงการอบรมอธิบาศ ๔ ให้ภิกษุ
 เหล่านี้ฟัง เหมือนกับในพระสูตรที่ ๑๐ แห่งปสาทกัมปนวรรคที่ ๒
 ซึ่งได้ยกขึ้นแสดงในกัณฑ์ก่อนโน้น

ในพระสูตรที่ ๑๑ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ครุสตามภิกษุ
 ทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายเข้าใจว่า พระตถาคตเจ้า เป็นผู้มฤตมมากอย่างนี้
 มีอานุภาพมากอย่างนี้ เพราะได้อบรมธรรมเหล่านี้ เพราะได้ทำให้
 มากซึ่งธรรมเหล่านี้ ฯ ภิกษุเหล่านั้นทูลตอบว่า ธรรมทั้งหลายของ
 ข้าพระองค์ ย่อมมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นต้นเค้า เป็นที่พึ่ง เพราะฉะนั้น
 ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความชอบ ด้วยพระองค์เองเถิด
 พระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเจ้าเป็นผู้
 มฤตมมากอย่างนี้ เป็นผู้มฤตมมากอย่างนี้ เพราะได้อบรมอธิบาศ ๔
 ประการ เพราะได้ทำให้มากซึ่งอธิบาศ ๔ ประการ ฯ อธิบาศ ๔
 ประการนั้น ได้แก่สิ่งใด ? ได้แก่ฉันทสมาธิ ปธานสังขาร ๑
 วิริยสมาธิ ปธานสังขาร ๑ จิตตสมาธิ ปธานสังขาร ๑ วิมมังกสมาธิ ปธาน
 สังขาร ๑ การอบรมนั้น คือ อย่างไร คือ อบรมฉันทะ
 ว่า ด้วยเหตุนี้ ฉันทะของเราจึงจักไม่หดหู่เกินไป ไม่ร่าเริงเกินไป
 ไม่หดหู่ในภายใน ไม่ส่ายไปในภายนอก เป็นผู้มีความเพียร มีความจำทั้ง
 ภายใน ภายนอก ภายหลังและในก่อนอยู่ คือ เมื่อก่อนอย่างไร ภายหลังก็

อย่างนั้น ภายหลังอย่างไร เมื่อก่อนก็อย่างนั้น เบื้องต่ำอย่างไร เบื้องบน
 ก็อย่างนั้น เบื้องบนอย่างไร เบื้องต่ำก็อย่างนั้น กลางวันอย่างไร
 กลางคืนก็อย่างนั้น กลางคืนอย่างไร กลางวันก็อย่างนั้น เป็นอันว่า ได้
 อบรมจิตอันมีรัศมี ด้วยใจอันเปิดเผย อันไม่มีสิ่งใดหุ้มห่อ • อบรม
 อิทธิบาท อันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขารว่า ด้วยเหตุนี้ วิริยะของ
 เราจักไม่หดหู่เกินไป จักไม่ร่าเริงเกินไป จักไม่หดหู่อยู่ในภายใน
 จักไม่ฟุ้งไปในภายนอก และเป็นผู้มีสมาธิในภายหลังและในก่อนอยู่
 คือ ในก่อนอย่างไร ในภายหลังก็อย่างนั้น ในภายหลังอย่างไร ในก่อน
 ก็อย่างนั้น เบื้องบนอย่างไร เบื้องต่ำก็อย่างนั้น เบื้องต่ำอย่างไร เบื้องบน
 ก็อย่างนั้น กลางวันอย่างไร กลางคืนก็อย่างนั้น กลางคืนอย่างไร
 กลางวันก็อย่างนั้น เป็นอันว่า ได้อบรมจิตอันมีรัศมี ด้วยใจอันเปิดเผย
 อันไม่มีสิ่งใดหุ้มห่ออย่างนี้ • ได้อบรมอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตสมาธิ-
 ปธานสังขารว่า ด้วยเหตุนี้ จิตของเราจักไม่หดหู่เกินไป จักไม่
 ร่าเริงเกินไป จักไม่หดหู่อยู่ในภายใน จักไม่ฟุ้งไปในภายนอก และ
 เป็นผู้มีสมาธิในหลังในก่อนอยู่ คือ ในก่อนอย่างไร หลังก็อย่างนั้น
 หลังอย่างไร ก่อนก็อย่างนั้น เบื้องต่ำอย่างไร เบื้องบนก็อย่างนั้น
 เบื้องบนอย่างไร เบื้องต่ำก็อย่างนั้น กลางวันอย่างไร กลางคืนก็อย่างนั้น
 กลางคืนอย่างไร กลางวันก็อย่างนั้น เป็นอันว่า ได้อบรมจิตอันมีรัศมี ด้วย
 ใจอันเปิดเผย อันไม่มีสิ่งใดหุ้มห่ออย่างนี้ • ได้อบรมอิทธิบาทอัน
 ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขารว่า ด้วยเหตุนี้ วิมังสาจักไม่หดหู่เกินไป
 จักไม่ร่าเริงเกินไป จักไม่หดหู่ในภายใน จักไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก
 และมีสมาธิในหลังในก่อนอยู่ คือ ก่อนอย่างไร หลังก็อย่างนั้น
 หลังอย่างไร ก่อนก็อย่างนั้น เบื้องต่ำอย่างไร เบื้องบนก็อย่างนั้น เบื้องบน
 อย่างไร เบื้องต่ำก็อย่างนั้น กลางวันอย่างไร กลางคืนก็อย่างนั้น กลางคืน
 อย่างไร กลางวันก็อย่างนั้น เป็นอันว่า ได้อบรมจิตอันมีรัศมี ด้วยใจ
 อันเปิดเผย อันไม่มีสิ่งใดหุ้มห่ออย่างนี้ • ๑ ๓ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
 พระตถาคตเจ้า เป็นผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ เป็นผู้มีอำนาจมากอย่างนี้

เพราะได้อบรมอิทธิบาท ๔ เหล่านี้ เพราะได้ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ เหล่านี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่พระตถาคตเจ้า เป็นผู้ได้อบรมอิทธิบาท ๔ นี้ เป็นผู้ได้ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ นี้ จึงได้มีฤทธิ์ต่าง ๆ คือ คนเดียวทำให้เป็นหลายคนก็ได้ หลายคนทำให้เป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้เป็นท้าวเจ้านายได้ ท้าวเจ้านายให้เป็นที่นับถือได้ ไปในฝนในกำพวงในภูเขาโดยไม่ขัดข้อง เหมือนไปในที่ว่าง ๆ ก็ได้ เสด็จขึ้นเสด็จลงในแผ่นดินเหมือนกับไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำเหมือนกับเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งไปในอากาศเหมือนกับบนบกก็ได้ ครอบคลุมาดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่พระตถาคตเจ้า ได้อบรมอิทธิบาท ๔ นี้ ได้ทำให้มากซึ่งอิทธิบาท ๔ นี้ จึงได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสละอาสวะทั้งหลายในอภิสันดานะ ดังนั้น สันเนอความในพระบาลี อันมีในอโยคปุรวรรคที่ ๑ เพียงเท่านั้น

ก็แลเนอความทั้งหลาย ที่แสดงมาแล้วตามวาระพระบาลีนี้ มีเนอความที่เข้าใจได้ยากอยู่ ก็คือ ตอนที่ว่า มีความจำในหลังและก่อนอยู่ คือ ก่อนอย่างไร หลังก็อย่างนั้น หลังอย่างไร ก่อนก็อย่างนั้น เบื้องต่ำอย่างไร เบื้องบนก็อย่างนั้น เบื้องบนอย่างไร เบื้องต่ำก็อย่างนั้น กลางวันอย่างไร กลางคืนก็อย่างนั้น กลางคืนอย่างไร กลางคืนก็อย่างนั้น เป็นอันว่าได้อบรมจิตอันมีรัศมี ด้วยใจอันเปิดเผย อันไม่มีสิ่งใดหุ้มห่ออย่างนั้นเท่านั้น เพราะฉะนั้น ขอให้ผู้ฟังทั้งหลาย จงนึกดูตามในกัณฑ์ที่ ๘๕ โฉนเกิด สำหรับผู้ที่ไม่ได้ฟังในกัณฑ์ที่ ๘๕ นั้น จงจำไว้เฉพาะใจความว่า ผู้บำเพ็ญอิทธิบาท เริ่มแต่เจริญกรรมฐานมาจนกระทั่งสำเร็จพระอรหัต ไม่ให้จิตตกไปในความหดหู่เกินไป ในความร่าเริงเกินไป ในความหดหู่อยู่ในภายใน ในความฟุ้งซ่านไปในภายนอกนั้น เรียกว่า ก่อนอย่างไร หลังก็อย่างนั้น ดังนี้ ๑ ผู้บำเพ็ญอิทธิบาทด้วยการพิจารณาซึ่งอาการ ๑๒ โดยไม่ให้ใจหดหู่เกินไป ร่าเริงเกินไป หดหู่อยู่

ในภายในฟังชานไปในภายนอก ในเวลาหนึ่งถึงอาการ ๓๒ นั้น ให้ตลอดไป
เช่นนี้ถึงลม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อเป็นต้น ก็ระงับใจไม่ให้หลุด
เกินไป ไม่ให้รำเรงเกินไป ไม่ให้หลุดห้อยในภายใน ไม่ให้ฟังชานไป
ในภายนอก ทำอย่างนี้ได้เสมอ เรียกว่า เมื่อก่อนอย่างไรภายหลังก็
อย่างนั้น ภายหลังอย่างไรเมื่อก่อนก็อย่างนั้น เบื้องบนอย่างไรเบื้องต่ำ
ก็อย่างนั้น เบื้องต่ำอย่างไร เบื้องบนก็อย่างนั้น เมื่อทำอย่างนี้ได้ทั้ง
กลางวันกลางคืน ก็เรียกว่า กลางวันอย่างไรกลางคืนก็อย่างนั้น กลางคืน
อย่างไรกลางวันก็อย่างนั้น ฯ ที่ว่า ระงับใจนั้น หมายถึงระงับใจอันประกอบ
ด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา นั้นไว้ให้คงที่ สม่ำเสมอ ไม่ให้หลุด
เกินไป เป็นต้น ดังนี้

ในคัมภีรเปัชชาลที่ ๔ แห่งอิทธิบาทสังยุตนั้น มีเนื้อความพิสดาร
เหมือนกับในมรรคสังยุต กัณฑ์ที่ ๘๔ โฉน คือ กัณฑ์ที่ ๒๔ โฉน
ว่าด้วยภิกษุผู้อบรมอิริยมรรค ๘ ผู้ทำให้มากซึ่งอิริยมรรค ๘ บ่ม
น้อมไปในนิพพาน เหมือนกับแม่น้ำคงคา ที่ไหลไปทางทิศตะวันออก
ฉะนั้น ดังนี้ เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในคัมภีรเปัชชาลที่ ๕ โฉน ส่วนในคัมภีร-
เปัชชาลนี้ ก็กล่าวถึงผู้อบรมอิทธิบาท ๔ ผู้ทำให้มากซึ่งอิทธิ-
บาท ๔ เป็นผู้มีใจน้อมไปในนิพพาน คือ หันไปในนิพพาน เหมือน
กับแม่น้ำคงคาเป็นต้น ที่ไหลไปทางทิศตะวันออกเท่านั้น ดังนี้ สันเนื้อความ
ในเทศนากัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.

‘เอวံ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ’

กัณฐกัณ ๘๗

กัมภีรสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับพระอนรุทธ

เอวมเม สุตฺ ๑ เอกํ สมยํ อายสฺมา อนรุทธो สาวตฺถิยํ วิหริ
เชตวนเ อนาถปิณฺฑิสฺส อารามเต,

ณ บัณฑิต อตมภาพจักได้แสดงกัมภีรสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐกัณ ๘๗ ว่าด้วยข้อความเกี่ยวกับพระอนรุทธ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งโรหิต-
วรรคที่ ๑ ในอนรุทธสังยุตตนั้นว่า ครั้งหนึ่ง พระอนรุทธเถรเจ้า อยู่
พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ๑ ครั้งนั้น พระอนรุทธเถรเจ้า อยู่ใน
ที่สงัด เกิดปริวิตกขึ้นว่า บุคคลเหล่าใด ปราภสตีปฏิฐาน ๔ แล้ว
บุคคลเหล่านั้น ก็ชื่อว่าปราภอริยมรรค อันให้ถึงซึ่งความสันทุกซ์
โดยชอบ บุคคลเหล่าใด ทำสติปฏิฐาน ๔ ให้บริบูรณ์แล้ว บุคคล
เหล่านั้น ก็ชื่อว่าทำอริยมรรค อันให้ถึงซึ่งความสันทุกซ์โดยชอบ
ให้บริบูรณ์

ลำดับนั้น พระมหาโมคคัลลาน์ ก็รู้ความปริวิตกแห่งพระอนรุทธ-
เถรเจ้า จึงไปปรากฏในที่เฉพาะหน้า แห่งพระอนรุทธเถรเจ้าโดยเร็ว
พลัน เหมือนกันกับบุรุษผู้มีกำลังคู่แขนเหยียดแขนฉะนั้น แล้วพระ
มหาโมคคัลลาน์จึงถามขึ้นว่า ท่านอนรุทธ ด้วยเหตุเท่าไร จึงชื่อว่าทำ
ให้บริบูรณ์ในสติปฏิฐาน ๔

พระอนุรุธเถระเจ้าตอบว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเล็งเห็น
ความเกิดเป็นธรรมดา ในกายภายใน เล็งเห็นความเสื่อมเป็นธรรมดา
ในกายภายใน เล็งเห็นทั้งความเกิดและเสื่อมเป็นธรรมดา ในกายภายใน
เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌาโทมนัส
ในโลกเสียได้ ฯ เป็นผู้เล็งเห็นความเกิดเป็นธรรมดา ในกายภายนอก
เป็นผู้เล็งเห็นความเสื่อมเป็นธรรมดา ในกายภายนอก เป็นผู้เล็งเห็น
ทั้งความเกิดและเสื่อมเป็นธรรมดา ในกายภายนอก เป็นผู้มีความ
เพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้
เป็นผู้เล็งเห็นความเกิดเป็นธรรมดา ในกายทั้งภายในภายนอก เป็นผู้
เล็งเห็นความเสื่อมเป็นธรรมดา ในกายทั้งภายในภายนอก เป็นผู้เล็งเห็น
ทั้งความเกิดและเสื่อมเป็นธรรมดา ในกายทั้งภายในภายนอก เป็นผู้
มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้

ถ้าภิกษุนั้น จำนงใจว่า เราจะอยู่ด้วยความเข้าใจว่าน่าเกลียด
ในสิ่งที่ไม่น่าเกลียดก็อยู่ได้ ฯ ถ้าจำนงใจว่า เราจะอยู่ด้วยความไม่
น่าเกลียด ในสิ่งที่น่าเกลียดก็อยู่ได้ ฯ ถ้าจำนงใจว่า เราจะอยู่
ด้วยความน่าเกลียด ในสิ่งที่ไม่น่าเกลียด ทั้งในสิ่งที่น่าเกลียดก็อยู่ได้
ถ้าจำนงใจว่า เราจะอยู่ด้วยความรู้สึกว่ามันน่าเกลียด ทั้งในสิ่งที่น่า
เกลียด และไม่น่าเกลียดก็อยู่ได้ ฯ ถ้าจำนงใจว่า เราจะเว้นทั้ง
๒ อย่าง คือ ทั้งที่ไม่น่าเกลียด และทั้งที่น่าเกลียด จะเป็นผู้เพิกเฉย
มีสติสัมปชัญญะก็อยู่ได้

ภิกษุนั้น ย่อมเล็งเห็นความเกิดเป็นธรรมดา ในจำพวกเวทนา
ภายใน เป็นผู้เล็งเห็นความเสื่อมเป็นธรรมดา ในจำพวกเวทนาภายใน
ใน ฯ เป็นผู้เล็งเห็นความเกิด และความเสื่อมเป็นธรรมดา ในเวทนา
ภายใน เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌาโทมนัส
ในโลกเสียได้ ฯ เป็นผู้เล็งเห็นความเกิดเป็นธรรมดา ในเวทนาภายใน
นอก เป็นผู้เล็งเห็นความเสื่อมเป็นธรรมดา ในเวทนาภายนอก เป็นผู้
เล็งเห็นความเกิดและเสื่อมเป็นธรรมดา ในเวทนาภายนอก เป็นผู้

ความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้ ฯ
 เป็นผู้เล็งเห็นความเกิดเป็นธรรมดา ในเวทนาทั้งภายในภายนอก เป็นผู้
 เล็งเห็นความเสื่อมเป็นธรรมดา ในเวทนาทั้งภายในภายนอก เป็นผู้
 เล็งเห็นทั้งความเกิดและความเสื่อมเป็นธรรมดา ในเวทนาทั้งภายในภายนอก
 เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้
 ถ้าภิกษุนี้ มีความจำนงตั้งว่ามาแล้วนั้น ก็ได้ตามความจำนง

ภิกษุนี้ เป็นผู้เล็งเห็นความเกิดเป็นธรรมดา ในจิตภายใน
 เล็งเห็นความเสื่อมเป็นธรรมดา ในจิตภายใน เล็งเห็นทั้งความเกิด
 ความเสื่อมเป็นธรรมดา ในจิตภายใน เล็งเห็นความเกิดเป็นธรรมดา
 ในจิตภายนอก เล็งเห็นความเสื่อมเป็นธรรมดา ในจิตภายนอก เล็ง
 เห็นทั้งความเกิดและความเสื่อมเป็นธรรมดา ในจิตภายนอก เล็งเห็นความ
 เกิดเป็นธรรมดา ในจิตทั้งภายในภายนอก เล็งเห็นความเสื่อมเป็น
 ธรรมดา ในจิตทั้งภายในภายนอก เล็งเห็นทั้งความเกิดและความเสื่อม
 เป็นธรรมดา ในจิตทั้งภายในภายนอก เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก
 มีสติ กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้ ถ้าภิกษุนี้ มีความจำนง
 ตั้งว่ามาแล้วนั้น ก็ได้ตามจำนง

ภิกษุนี้ เป็นผู้เล็งเห็นความเกิดเป็นธรรมดา ในธรรมภายใน
 เล็งเห็นความเสื่อมเป็นธรรมดา ในธรรมภายใน เล็งเห็นทั้งความเกิด
 ความเสื่อมเป็นธรรมดา ในธรรมภายใน เล็งเห็นความเกิดเป็นธรรมดา
 ในธรรมภายนอก เล็งเห็นความเสื่อมเป็นธรรมดา ในธรรมภายนอก
 เล็งเห็นทั้งความเกิดและความเสื่อมเป็นธรรมดา ในธรรมภายนอก เล็งเห็น
 ความเกิดเป็นธรรมดา ในธรรมทั้งภายในภายนอก เล็งเห็นความ
 เสื่อมเป็นธรรมดา ในธรรมทั้งภายในภายนอก เล็งเห็นทั้งความเกิด
 ความเสื่อมเป็นธรรมดา ในธรรมทั้งภายในภายนอก เป็นผู้มีความ
 เพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้ ถ้า
 ภิกษุนี้ มีความจำนงตั้งว่ามาแล้วนั้น ก็ได้ตามจำนง ฯ ด้วยเหตุ
 เหล่านี้ เรียกว่าภิกษุทำให้บริบูรณ์ในสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ครึ่งหนึ่ง พระอนรุทเถรเจ้า อยู่ที่พระ
เชตวนาราม กรุงสาวัตถี ได้นึกอยู่ในที่สงัดว่า บุคคลเหล่าใดปรารถนา
สติปัฏฐาน ๔ แล้ว ก็เป็นอันปรารถนาอริยมรรค อันให้ถึงซึ่งความสิ้นทุกข์
โดยชอบ บุคคลเหล่าใด ทำให้บริบูรณ์ในสติปัฏฐาน ๔ แล้ว ก็เป็น
อันทำให้บริบูรณ์ในอริยมรรค อันให้ถึงซึ่งความสิ้นทุกข์โดยชอบ

ลำดับนั้น พระมหาโมคคัลลาน์ ทราบความนึกของพระอนรุท
ดังนี้แล้ว จึงได้ไปปรากฏในเทวทูตหน้าของพระอนรุทโดยเร็วพลัน
เหมือนกันกับบรมขณิกาลังคเขนเหี้ยมดเขนฉะนั้น แล้วจึงถามว่า ท่าน
อนรุท ด้วยเหตุเท่าไร จึงชื่อว่าภิกษุทำให้บริบูรณ์ในสติปัฏฐาน ๔

พระอนรุทเถรเจ้า ก็ตอบคล้ายพระสูตรก่อน เป็นแต่ใน
พระสูตรนี้ ไม่ได้กล่าวถึงความจำนงของภิกษุเท่านั้น กล่าวแต่การ
เล็งเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม ดังในพระสูตรก่อน แล้วลงท้าย
ตอบว่า ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแหละ จึงชื่อว่าภิกษุทำให้บริบูรณ์ในสติ-
ปัฏฐาน ๔ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า ครึ่งหนึ่ง พระอนรุทเถรเจ้า อยู่ที่ริมแม่น้ำ
สุมุ ใกล้กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น มีภิกษุหลายองค์ด้วยกัน ไปถาม
ท่านว่า ท่านอนรุทชอบมรรคเหล่าไหน ทำให้มากซึ่งมรรคเหล่าไหน
จึงถึงซึ่งอภิญญาใหญ่ ฯ พระอนรุทเถรเจ้าตอบว่า ข้าพเจ้าได้อบรม
สติปัฏฐาน ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ จึงถึงซึ่งอภิญญาใหญ่ ฯ
ข้อนี้ล่ออย่างไร คือ ข้าพเจ้าเป็นผู้เล็งเห็นกายในจำพวกกาย เห็นเวทนา
ในจำพวกเวทนา เห็นจิตในจำพวกจิต เห็นธรรมในจำพวกธรรม
เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอกิฆคาโหมนัสในโลก
เสียได้ ฯ ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ ได้ทำให้มากซึ่ง
สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้ จึงถึงซึ่งอภิญญาใหญ่ จึงรู้อย่างชัดเจนอันเลวทราม
ว่าเป็นธรรมอันเลวทราม รู้อย่างชัดเจนปานกลาง ว่าเป็นธรรมปานกลาง
รู้อย่างชัดเจนอันประณีต ว่าเป็นธรรมอันประณีตเหล่านี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า ครึ่งหนึ่ง พระอนรุทธเถระเจ้ากับพระสารีบุตร
พระมหาโมคคัลลาน์ อยู่ท่ามกลาง ใกล้เมืองสาเกต ฯ ในเวลาเย็น
พระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลาน์ ออกจากที่สถิตแล้ว ได้ไปสนทนา
กับพระอนรุทธเถระเจ้า พระสารีบุตรถามว่า ท่านอนรุทธ ภิกษุผู้ยัง
อบรมอยู่ ควรอบรมธรรมเหล่าไหน ? พระอนรุทธเถระเจ้าตอบว่า ภิกษุผู้
ยังศึกษาอยู่ ควรอบรมสติปัฏฐาน ๔ ฯ สติปัฏฐาน ๔ คือ สิ่งใด ? คือ
ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้สังเกตเห็นกายในจำพวกกาย เห็น
เวทนาในจำพวกเวทนา เห็นจิตในจำพวกจิต เห็นธรรมในจำพวกธรรม
เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึกดี สติ กำจัดอภิชฌา โทมนัสในโลก
เสียได้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า พระสารีบุตรเถระเจ้าถามขึ้นว่า ท่านอนรุทธ
ภิกษุผู้หมดการศึกษาแล้ว ควรอยู่ด้วยธรรมเหล่าไหน ? พระอนรุทธ-
เถระเจ้าตอบว่า ควรอยู่ด้วยสติปัฏฐาน ๔ ขึ้น คือ อย่างไร ? คือ ภิกษุ
ในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้สังเกตเห็นกายในจำพวกกาย เห็นเวทนา
ในจำพวกเวทนา เห็นจิตในจำพวกจิต เห็นธรรมในจำพวกธรรม
เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึกดี มีสติ กำจัดอภิชฌา โทมนัสในโลก
เสียได้ ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

เนื้อความทั้งหลายที่แสดงมาแล้วนี้ มีคำที่เข้าใจยากอยู่ก็เพียง
คำเดียว คือ คำว่า พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาใน
เวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรมเท่านั้น เพราะ
คำนี้มีผู้เข้าใจต่าง ๆ กัน เช่น คำว่า พิจารณาเห็นกายในกายนั้น
ก็มีผู้เข้าใจว่ากายของคนเรา ย่อมมีทั้งชั้นนอกชั้นใน กายชั้นในเรียกว่า
กายทิพย์ ดังนี้ แต่ความเข้าใจอันนี้ ไม่ถูกต้องในคัมภีร์ทั้งหลาย
มีคัมภีร์สมังคลวลาสันเป็นต้น เพราะฉะนั้น ขอท่านผู้ฟังทั้งหลาย จง
เข้าใจว่า คำว่า พิจารณาเห็นกายในกายนั้น ได้แก่พิจารณาเห็นส่วน

หนึ่ง ๆ ซึ่งมีอยู่ในกาย . เช่น พิจารณาเห็นผม ขน เป็นต้น ก็เรียกว่า พิจารณาเห็นกายในกาย . ๆ . คำว่า พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนานั้น ก็คือ พิจารณาเห็นเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ในจำพวกเวทนาทั้งหลาย . ๆ . คำว่า พิจารณาเห็นจิตในจิตนั้น ได้แก่ พิจารณาเห็นจิตชนิดใดชนิดหนึ่ง ในจำพวกจิตทั้งหลาย . ๆ . คำว่า พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายนั้น ก็คือ พิจารณาเห็นธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในจำพวกธรรมทั้งหลาย ดังนี้

คำว่า กายในภายนอก และทั้งกายในภายนอกนั้นแล้ว ท่าน ก็กล่าวไว้ในคัมภีร์ทั้งหลายว่า กาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นภายในนั้น ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม ของตน . ๆ . คำว่า กาย เวทนา จิต ธรรม ภายนอกนั้น ก็ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม ของผู้อื่น . ๆ . คำว่า ทั้งกายในภายนอกนั้น คือ ทั้งของตนและของผู้อื่น

ท่านอธิบายว่า เมื่อหัดพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ของตน จำนวนานานแล้ว พอเห็นอาการปฏิกิริยาของผู้อื่น ก็รู้ได้ว่า กาย เวทนา จิต ธรรม ของเขาเป็นอย่างไร ทั้งนี้เพื่อให้เห็นความชำนาญ ในการ พิจารณานั้นว่า มีแก่กล้า เป็นลำดับขึ้นไป จนถึงอาจรู้จิตใจของผู้อื่นได้ ในเมื่อตนหัดกำหนดจิตใจของตนได้คล่องแคล่ว เมื่อจิตใจของเรามีราคะ หรือโทสะ โมหะ อาการกาย วาจา ของเราต้องเป็นอย่างไร เมื่อจิตใจของเราไม่มีราคะ โทสะ โมหะ อาการกาย วาจา ของเราต้องเป็น อยา่งนี้ เมื่อหัดกำหนดได้อย่างมีคล่องแคล่วดีแล้ว พอเห็นอาการปฏิกิริยา ของผู้อื่น ก็รู้ได้ทันทีว่า จิตของเขาเป็นอย่างไร . ๆ . คำว่า ความเกิด ความดับ โทสะ เวทนา จิต ธรรม ก็หมายถึงความเกิด ความดับ แห่ง กาย เวทนา จิต ธรรม เพราะเหตุว่า กาย เวทนา จิต ธรรม นี้ ๔ อย่าง ล้วนมีความเกิด ความดับเป็นธรรมดา . ๆ . เมื่อหัดกำหนด ความเกิดได้แล้ว ก็รู้ถึงอนัตตา . ๆ . เมื่อหัดกำหนดความดับได้แล้ว ก็กำจัดอวิชชาได้แล้ว . ๆ . คือ ความขบถดิ้นรนในโลก คือ ในกาย เวทนา

การพิจารณานั้น ได้แก่พิจารณาตามวิธีกรรมฐาน มีอนุปัสนา
เป็นต้น ฯ อนุปัสนา ๘ ประการนั้น ได้แก่การพิจารณาเห็นว่า กาย
เวทนา จิต ธรรม นี้เป็นของไม่เที่ยง • เป็นทุกข์ • ไม่ใช่ตัวตน •
ควรเบื่อหน่าย • ควรคลายความรัก • ควรดับความรัก • ควรละความ
รัก • ดังนี้ ฯ เมื่อกล่าวถึงคำว่า ควรเบื่อหน่าย ควรคลายความรัก
ควรดับความรัก ควรละความรักนี้ ก็จะทำให้เกิดความสงสัยว่า ควร
เบื่อหน่ายต่อสิ่งใด ควรคลายความรักในสิ่งใด ควรดับความรักในสิ่งใด
ควรละความรักในสิ่งใด เพราะฉะนั้น จึงขอบอกไว้ว่า ควรเบื่อหน่าย
ในกาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งรวมเรียกว่า โลก ควรคลายความรัก
ควรดับความรัก ควรละความรัก ในกาย เวทนา จิต ธรรม ดังนี้

คำว่า ธรรมในนี้ หมายธรรมฝ่ายชั่ว มีวิรณ ๕ เป็นต้น
อันเกี่ยวกับกาย ใจ ไม่ใช่ว่าโลกุตตรธรรม หรืออริยมรรคธรรมเลย ดังนี้
สิ้นเนื้อความในเทศนากัณฐนีไว้เพียงเท่านี้.

เอวํ กัมมํ คัวยประการฉนํ ฯ

กัณฐก ๘๘

คัมภีร์สังขัตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าคัวยสัคคัมปิฎกเทศนาแห่งพระอนรุทธ

สณกคณิหณํ ฯ เอกมนุคํ นิสินฺโน โข อายสฺมา สาริปุตฺโต
อายสฺมนุคํ อนรุทธํ เอตทวโจ กตเมสํ อายสฺมา อนรุทฺโธติ.

ณ บัณฑิต อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังขัตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐก ๘๘ ว่าคัวยสัคคัมปิฎกเทศนาแห่งพระอนรุทธ สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาล
นาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๖ ว่า พระสารีบุตร
 เกรงเจ้าถามขึ้นว่า ท่านอนุรุธ ท่านได้อบรมธรรมเหล่าไหน ทำให้มาก
 ชงธรรมเหล่าไหน จึงถึงซึ่งอภิญญาใหญ่ ? พระอนุรุธเกรงเจ้าตอบว่า
 ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ ได้ทำให้มากชงสติปัฏฐาน ๔ จึงถึงซึ่ง
 อภิญญาใหญ่ ข้อนี้อธิบายอย่างไร ? คือ ข้าพเจ้าเป็นผู้เล็งเห็นกาย
 ในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต
 เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม เป็นผู้มีความเพียร มีความรู้สึกดี มีสติ
 กำจัดอกิขณาโหมมนัสในโลกเสียได้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า พระอนุรุธเกรงเจ้าแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า
 สติปัฏฐาน ๔ นี้ ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ข้อมเป็นไปเพื่อความ
 สันตติยา สติปัฏฐาน ๔ คือ อย่างไร ? คือ ภิกษุในพระธรรมวินัย
 ข้อมเป็นผู้เล็งเห็นกายในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็น
 จิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม เป็นผู้มีความเพียร มีความ
 รู้สึกดี มีสติ กำจัดอกิขณาโหมมนัสเสียได้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า ครึ่งหนึ่ง พระอนุรุธเจ้าอยู่ที่โรงไม้สาละ
 ใกล้กรุงสาวัตถี ครึ่งนั้น พระอนุรุธเกรงเจ้าได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า
 แม่น้ำคงคา น้อมไปทางทิศตะวันออก โน้มไปทางทิศตะวันออก เจื่อมไป
 ทางทิศตะวันออก ถ้ามีหม่อมหาชนถือจอบ เสียม ตะกร้ามา ด้วยกล่าวกัน
 ว่า พวกเราจะทำแม่น้ำคงคานี้ให้น้อมไปทางทิศตะวันตก ให้โน้มไปทาง
 ทิศตะวันตก ให้เจื่อมไปทางทิศตะวันตก ฯ ท่านทั้งหลายเข้าใจว่า
 มหาชนเหล่านั้น จะทำแม่น้ำคงคาให้น้อมไปทางทิศตะวันตก ให้โน้มไปทาง
 ทิศตะวันตก ให้เจื่อมไปทางทิศตะวันตกได้หรือไม่ ? ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า
 ไม่ได้ เพราะเหตุว่า แม่น้ำคงคานั้นน้อมไปทางทิศตะวันออก โน้มไปทาง
 ทิศตะวันออก เจื่อมไปทางทิศตะวันออก ไม่ใช่เป็นการง่าย ในการที่จะ

ทำแม่น้ำคงคานั้น ให้น้อมไปทางทิศตะวันตก ให้น้อมไปทางทิศตะวันตก
ให้เจอมไปทางทิศตะวันตก มหาราชนั้นจะต้องได้รับความลำบากเปล่าเท่า
นั้น ฯ พระอนรทเถระเจ้าจึงว่า ขอนกณนั้น คือ ภิกษุผู้มีบรมสติบัญญัติ ๔
ผู้ทำให้มากซึ่งสติบัญญัติ ๔ หากจะมีพระราชา หรือราชมาอำมาตย์
มิตรอำมาตย์ ญาติสาโลหิต มาอ้อนวอนภิกษุนั้นว่า มาเกิดท่าน ท่านต้อง
การอะไร ที่จะนั่งห่มผ้าข้อมफलเหล่านี้ อยู่ ท่านประพฤติดังเป็นคนศรัทธา
โกลัน ถือกระเบื้องเหี่ยวขอทานทำไม ท่านจงสึกมาใช้ทรัพย์ และทำบุญ
เถิด ฯ ภิกษุนั้นก็จักไม่สึกไปเป็นอันขาด เพราะว่าใจของภิกษุนั้นได้
น้อมไปในวิเวก น้อมไปในวิเวก เจอมไปในวิเวกเสียนานแล้ว

อย่างไร จึงเรียกว่าภิกษุผู้มีบรมสติบัญญัติ ๔ ทำให้มากซึ่งสติ-
บัญญัติ ๔ ฯ อย่างนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ข้อมเป็นผู้เล็งเห็น
ภายในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวก
จิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม เป็นผู้มีความเพียรเผากิเลส เป็นผู้
มีความร่าเริง มีความสุข กิจจตักขิณาทิมนัสในโลกเสียได้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ครึ่งหนึ่ง พระอนรทเถระเจ้ากับพระสารีบุตร
เถระเจ้า อยู่ที่อำมพาลีวัน ใกล้เมืองเวสาลี ฯ ในเวลาเย็น พระ
สารีบุตรเถระเจ้าออกจากที่สงัดแล้ว ก็ไปสนทนากับพระอนรทว่า ท่าน
อนรท อินทรีย์ของท่านผ่องใสดี สีหน้าของท่านบริสุทธิ์ผ่องใส ท่านอยู่
ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อะไร ? พระอนรทเถระเจ้าตอบว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้
จิตตั้งอยู่ดีในสติบัญญัติ ๔ ข้าพเจ้าอยู่มากในสติบัญญัติ ๔ ขอนคืออย่างไร
คือ ข้าพเจ้าเป็นผู้เล็งเห็นภายในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา
เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม เป็นผู้มีความเพียร
เผากิเลส มีความร่าเริง มีความสุข กิจจตักขิณาทิมนัสในโลกเสียได้
ภิกษุใด เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้สิ้นอาสวะแล้ว เป็นผู้สำเร็จพรหมจรรย์
แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ได้วางของหนักแล้ว ได้สำเร็จ
ประโยชน์ตนตามลำดับแล้ว สิ้นเครื่องเกาะเกี่ยวในภพแล้ว หลุดพ้น
เพราะรู้ชอบแล้ว ภิกษุนั้น ข้อมมีจิตตั้งอยู่ดีในสติบัญญัติ ๔ นี้ ข้อมอยู่

มากในสติปัฏฐาน ๔ นี ๑ พระสาริบุตรเถรเจ้าจึงว่า เป็นลาภของเรา
เป็นลาภอันดีของพวกเราแล้ว ที่พวกเราได้พึงถ้อยคำอันองอาจของพระ
อนุตรเถรเจ้าโดยเฉพาะหน้า ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ครึ่งหนึ่ง พระอนุตรเถรเจ้าเป็นไขหนัก
อยู่ที่บ้านนั้นวัน ฤกษ์ทั้งหลายได้ไปถามท่านว่า ท่านอนุตรอยู่ด้วยธรรม
เป็นเครื่องอยู่ชนิดไหน ทกขเวทนาในสรีรกายจึงไม่ครอบงำจิตได้

พระอนุตรเถรเจ้าตอบว่า ข้าพเจ้ามีจิตตั้งอยู่ดีในสติปัฏฐาน ๔
ทกขเวทนาที่เกิดในสรีรกายจึงครอบงำจิตไม่ได้ ๑ ข้อนั้นคืออย่างไร คือ
ข้าพเจ้าเป็นผู้เล็งเห็นกายในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนา จิต ธรรมใน
จำพวกเวทนา จิต ธรรม เป็นผู้มีความเพียรเผากิเลส เป็นผู้มีความ
รู้สึกดี เป็นผู้มั่งคั่ง กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้ ดังนี้ จบ
รโหิตวรรคที่ ๑ เพียงเท่านั้น สิ้นเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรที่ ๘ ว่า คำว่า โรงไม้สาละนั้น ได้แก่ใน
บรรณศาลาที่ทำด้วยไม้สาละ อีกอย่างหนึ่งว่า ในโรงแห่งหนึ่งซึ่งมีขอ
อย่างนั้น เพราะโรงนั้นอยู่ในที่ใกล้ต้นสาละ ๑ ในพระสูตรนี้ท่านกล่าว
ถึงบุคคลผู้เห็นแจ้งพร้อมด้วยวิปัสสนา ๑ ในอรรถกถาแห่งพระสูตรที่ ๘ ว่า
วาจาอันองอาจนั้น ได้แก่วาจาอันสงสศ ซึ่งเป็นวาจาแสดงซึ่งความเป็น
พระอรหันต์ของตน ๑ คำนอกนั้นเนื้อความตันทงนั้น ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า พระสูตรที่ ๖ นั้น พระอนุตรเถรเจ้าได้แสดง
ผลแห่งสติปัฏฐาน ๔ ว่า ทำให้ถึงซึ่งอภิญญาใหญ่ ๑ อภิญญาใหญ่นั้น
ได้แก่ความรู้ยิ่งใหญ ๖ ประการ คือ อิทธีวิธี การแสวงฤทธิ์ได้ ๑
ทิพพโสตชาต การมีหูทิพย์ ๑ เจโตปริยญาณ การรู้จักใจของผู้อื่น ๑
บุพเพนิวาสานุสสติญาณ การระลึกชาติหนหลังได้ ๑ จุตูปปาตญาณ

การรู้จักอุปนิสัยของสัตว์ทั้งหลาย • อาสวกษณญาณ การทำให้อาสวะ
กิเลสสิ้นไป • ๑ ความรู้ ๖ ประการนี้ เรียกว่าอภิญญา ๖ ๑ อภิญญา ๖ นี
มีขึ้นได้ด้วยการอบรมสติปัฏฐาน ๔ ด้วยการทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ๑
ในพระสูตรที่ ๗ พระอนุรุธเถระเจ้าแสดงว่า การอบรมสติปัฏฐาน ๔
การทำให้มากในสติปัฏฐาน ๔ เป็นเหตุให้ละตัณหา ๑ ในพระสูตรที่ ๘ ว่า
ภิกษุอบรมสติปัฏฐาน ๔ ทำให้มากในสติปัฏฐาน ๔ ตลอดกาลนาน
แล้ว บ่มมีใจน้อมไปในวิเวก คือ ความเจียนสังัดทางกาย ทางใจ
ไม่มีใครจะอ่อนวอนเรื้อเล้าโลมด้วยทรรพสมบัติ ให้ออกไปเป็นคฤหัสถ์
ได้ ๑ ในพระสูตรที่ ๙ ว่า การอบรมสติปัฏฐาน ๔ การทำให้มากใน
สติปัฏฐาน ๔ ทำให้ผิวพรรณบริสุทธิผ่องใสได้เต็มที่ ๑ ในพระสูตร
ที่ ๑๐ ว่า การอบรมสติปัฏฐาน ๔ ไว้ให้มาก เป็นเหตุไม่ให้ทุกข์เวทนา
ครอบงำจิตใจได้ ดังนี้ ๑ ส่วนการอบรมนั้น ก็คือการเล็งเห็นภายในจำพวก
กาย การเล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา การเล็งเห็นจิตในจำพวกจิต
การเล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม แต่ท่านไม่ได้ชี้ไว้ว่าได้แก่สิ่งใด เพราะ
ฉะนั้น จึงจะได้แสดงไปตามอรรถกถาแห่งพระสูตรทั้งหลาย มีอรรถกถา
แห่งมหาสติปัฏฐานสูตรเป็นต้น คือ ในอรรถกถาแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร
นั้นว่า การเล็งเห็นภายในจำพวกกายนั้น ได้แก่การเล็งเห็นส่วนหนึ่ง
แห่งกาย เช่น เล็งเห็นผม ขน เล็บ ฟัน เป็นต้น ๑ การเล็งเห็นนั้น คือ
เห็นว่า กายนั้นเป็นของไม่เที่ยง ไม่สุขสบาย ไม่บ่มอยู่ในอำนาจของผู้ใด
ไม่สวยงาม อีกอย่างหนึ่งว่า คำว่า เล็งเห็นภายในจำพวกกายนั้น ได้
แก่การเล็งเห็นลมหายใจและอริยาบท สัมผัสัญญะ ปฏิภูล ชาติ อสุภ
อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในจำพวกกาย เมื่อเล็งเห็นแล้วก็คิดว่า ไม่ใช่เรา
ไม่ใช่ของเรา เป็นแต่อาการส่วนหนึ่ง ๆ แห่งกายเท่านั้น อีกอย่าง
หนึ่งว่า เมื่อเล็งเห็นส่วนหนึ่ง ๆ ในกายแล้วพิจารณาว่า สิ่งนั้นเป็นของ
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เป็นของควรเบื่อหน่าย เป็นของควร
คลายความรัก เป็นของควรดับความรัก เป็นของควรสละความรัก การ
นี้กันอย่างนี้ เรียกว่าการเห็นภายในจำพวกกาย

การเห็นเวทนาในจำพวกเวทนานั้น ได้แก่เห็นเวทนาอย่างใดอย่าง
หนึ่งในจำพวกเวทนาว่า เวทนานี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เป็น
ของควรเบื่อหน่าย เป็นของควรคลายความรัก เป็นของควรดับความรัก
เป็นของควรสละความรัก อีกอย่างหนึ่งว่า ได้แก่การเห็นว่า สุขเวทนา
เป็นทุกข์เวทนา เห็นว่าทุกขเวทนาเป็นลูกศร เห็นว่าความไม่สุขไม่ทุกข์
เป็นของไม่เที่ยง การเห็นอย่างนี้เรียกว่าเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา

การเห็นจิตในจำพวกจิตนั้น คือ การเห็นจิต ๑๖ อย่าง อย่างใด
อย่างหนึ่ง แล้วพิจารณาว่า จิตนี้เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน
เป็นของควรเบื่อหน่าย เป็นของควรคลายความรัก เป็นของควรดับความ
รัก เป็นของควรสละความรัก ไม่ควรจะรักจิตอันใดอันหนึ่ง เพราะว่า
จิตทุกชนิดล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง คือ ไม่คงที่ทั้งนั้น ฯ คนเราโดยมาก
ย่อมกล่าวว่า ผู้นั้นใจดี แล้วก็รัก ผู้นั้นใจไม่ดี แล้วก็เกลียด อันนี้เมื่อ
ว่าโดยธรรมชั้นสูงแล้ว เป็นคนมีความเข้าใจผิดทั้งนั้น เพราะว่าเมื่อว่าโดย
ธรรมชั้นสูงแล้ว ผู้ที่ใจดีนั้น ก็ไม่ใช่ว่าจะใจดีอยู่อย่างนั้นเป็นนิตย์ไป
โดยเหตุว่าใจนั้นเป็นของไม่เที่ยง อาจเป็นใจไม่ดีในเวลาใดเวลาหนึ่งก็ได้
ส่วนผู้ที่ใจไม่ดีนั้น ก็ไม่ใช่ว่าจะใจไม่ดีอยู่อย่างนั้นเป็นนิตย์ไป อาจเป็นคน
ใจดี ในเวลาใดเวลาหนึ่งก็ได้ เพราะฉะนั้น จึงว่า ความรักใจเกลียดใจ
นั้น เป็นความรักความเกลียดที่ไม่ถูก แต่เมื่อว่าตามคนโดยมากแล้ว ก็
ต้องว่าเป็นของถูก

การเห็นธรรมในจำพวกธรรมนั้น ได้แก่การเห็นธรรมอย่างใดอย่าง
หนึ่ง ซึ่งเป็นชั้นโลกีย์ ไม่ใช่โลกุตระ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
ไม่ใช่ตัวตน เป็นของควรเบื่อหน่าย เป็นของควรคลายความรัก เป็น
ของควรดับความรัก เป็นของควรสละความรัก ดังนี้ แต่จงเข้าใจว่า
ธรรมที่ควรเบื่อหน่าย ที่ควรคลายความรัก ที่ควรดับความรัก ที่ควร
สละความรักนั้น ได้แก่ธรรมฝ่ายชั่ว ฝ่ายอกุศลทั้งนั้น ไม่ใช่ธรรม
ฝ่ายดี ไม่ใช่ธรรมฝ่ายกุศล เพราะธรรมฝ่ายดีฝ่ายกุศลนั้น เป็นของ
ควรรัก ควรชอบใจ เพราะเป็นเหตุให้เกิดสุขแก่ผู้รักผู้ชอบใจ โดยเหตุ

ว่า เมื่อรักเมื่อชอบใจในธรรมฝ่ายดีฝ่ายกุศลแล้ว ก็ย่อมอยากประพฤติกิจธรรมฝ่ายดีฝ่ายกุศล เมื่อประพฤติกิจธรรมฝ่ายดีฝ่ายกุศลแล้ว ก็ย่อมได้รับผลเป็นสุขทุกอริยาบถไป ใ้ในพระบาลีว่า ชมฺมจารี สุขํ เสติ ซึ่งแปลว่า ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุขสบาย ดังนี้ สันเนือความในเทศนา กณฺหานเพียงเท่านั้น.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฺหาที่ ๘๘

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยพระอนรุทฺธแสดงผลแห่งการเจริญสติปัฏฐาน

เอกํ สมยํ อายสฺมา อนรุทฺธो สาวตฺถิยํ วิหริติ เขตวเน
อนาถปิณฑิกสฺส อารามेติ.

ณ มคฺคํ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กณฺหาที่ ๘๘ ว่าด้วยพระอนรุทฺธแสดงผลแห่งการเจริญสติปัฏฐาน สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งทุติยวรรค
ในอนรุทฺธสังยุตฺตนั้นว่า ครึ่งหนึ่ง มีภิกษุเป็นอันมากพากันไปถามท่านว่า ท่าน
อนรุทฺธได้ถึงอภิญญาใหญ่ เพราะได้อบรมธรรมเหล่าไหน เพราะ
ได้ทำให้มากซึ่งธรรมเหล่าไหน ? พระอนรุทฺธเดรเจ้าตอบว่า เพราะ
ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ คือ ข้าพเจ้า

ได้เป็นผู้เล็งเห็นภายในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม ด้วยความเพียร มีสติสัมปชัญญะ จนกำจัดความยินดียินร้ายในโลกเสียได้ และระลึกได้ซึ่ง กัลป์ตังพัน ตังน

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า พระอนุรุธเถรเจ้าได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ข้าพเจ้าได้สดงกฤตต่าง ๆ ได้ คือ คนเดียวทำให้เป็นหลายคนก็ได้ หลาย คนทำให้เป็นคนเดียวก็ได้ หนึ่งทำให้เป็นหนึ่งได้ หนึ่งทำให้ เป็นหมื่นได้ เดินฝ่าไปในไฟ หรือน้ำในกำแพง ในภูเขาได้ เหมือนเดิน ไปในที่ว่าง ผุดขึ้นผุดลงในแผ่นดิน เหมือนกับดำน้ำได้ เดินบนน้ำ เหมือนกับบนแผ่นดินได้ เลื่อนลอยไปในอากาศเหมือนกับนกได้ จับต้อง ลูกธนูด้วยนิ้วมือได้ ไปถึงพรหมโลกด้วยกายก็ได้ เพราะ ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ตังน

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า พระอนุรุธเถรเจ้าได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เพราะข้าพเจ้าได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ข้าพเจ้า จึงได้ยินเสียง ๒ อย่าง คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ๑ เสียงในที่ไกล และในที่ใกล้ ๑ ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์ ซึ่งดียิ่งกว่ามนุษย์ธรรมดา ตังน

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า พระอนุรุธเถรเจ้าได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เพราะข้าพเจ้าได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ จึง รู้จักใจของผู้อื่นด้วยใจของตนเองว่า ใจของใครมีราคะ หรือไม่มีราคะ มีโทสะหรือไม่มีโทสะ มีโมหะหรือไม่มีโมหะ หดหู่หรือฟุ้งซ่าน มี อารมณ์ดีหรือไม่ดี มีจิตชนิดอื่นดีกว่าหรือไม่มี เป็นจิตตั้งมั่นหรือไม่ตั้งมั่น เป็นจิตหลุดพ้นหรือไม่หลุดพ้น ตังน

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า พระอนุรุธเถรเจ้าได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ข้าพเจ้าจึงรู้ตามเป็นจริงซึ่งฐานะว่าเป็นฐานะ ไม่ใช่ฐานะว่าไม่ใช่ฐานะ ตังน

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า พระเถรเจ้าได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เพราะ เหตุที่ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ข้าพเจ้า

จึงรู้ตามเป็นจริง ซึ่งผลแห่งกรรมทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า พระเถระเจ้าได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัญญา ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ ข้าพเจ้าจึงรู้ตามเป็นจริง ซึ่งทางไปในที่ทั้งปวง ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า พระเถระเจ้าได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัญญา ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ ข้าพเจ้าจึงรู้ตามเป็นจริงซึ่งโลก อันมีธาตุไม่ใช่อย่างเดียว อันมีธาตุต่าง ๆ กัน ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๙ ว่า พระเถระเจ้าได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัญญา ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ ข้าพเจ้าจึงรู้ตามเป็นจริง ซึ่งความแตกต่างกันแห่งอริยทรัพย์ของสัตว์โลกทั้งปวง ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัญญา ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ ข้าพเจ้าจึงรู้ตามเป็นจริงซึ่งความแปลกกันแห่งอินทรีย์ของบุคคลทั้งหลาย

ในพระสูตรที่ ๑๑ ว่า เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัญญา ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ ข้าพเจ้าจึงรู้ตามเป็นจริง ซึ่งเหตุที่จะให้เศร้าหมอง และเหตุที่จะให้ผ่องแผ้ว แก่ฉณ วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติทั้งหลาย และรู้ซึ่งการออกแห่งฉณ วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติทั้งหลาย ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๑๒ ว่า เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัญญา ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ ข้าพเจ้าจึงระลึกได้ซึ่งชาติก่อนเป็นอันมาก นับแต่ชาติหนึ่งเป็นต้นไป

ในพระสูตรที่ ๑๓ ว่า เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัญญา ๔ ได้ทำให้มากในสติปัญญา ๔ ข้าพเจ้าจึงเห็นสัตว์โลกทั้งปวง ทั้งที่จติ และอุบัติในทุกข์ภูมิ และสุคติภูมิ ด้วยทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ยิ่งกว่าจักขุมนุษย์ทั้งหลาย

ในพระสูตรที่ ๑๔ ว่า เพราะเหตุที่ข้าพเจ้าได้อบรมสติปัญญา ๔ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัญญา ๔ ข้าพเจ้าจึงได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ

อันไม่มีอาสวะ เพราะสันอาสวะทั้งหลายแล้ว ดังนี้ สันเนื้อความในพระบาลีอันมีในวรรคที่ ๒ และสันอนุรุธสังยุต คือ เรื่องที่เกี่ยวข้อกับพระอนุรุธเถระเจ้า ตามวาระพระบาลีเพียงเท่านั้น

ได้ใจความตามที่แสดงมาแล้วเห็นว่า พระอนุรุธเถระเจ้าได้แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ท่านได้สำเร็จอภิญญาใหญ่ ระลึกถึงอดีต อนาคตได้ในขณะเดียวทั้งพันกัลป์ และท่านแสดงอิทธิฤทธิ์ได้ต่าง ๆ และได้หุทิพย์ รู้จักใจผู้อื่น รู้จักฐานะและไม่ใช่ฐานะ คือ สิ่งที่จะเป็นไปได้ และไม่อาจเป็นไปได้ รู้จักผลแห่งกรรม รู้จักทางปฏิบัติทั้งปวง รู้จักธาตุต่าง ๆ รู้จักอัสสาชยต่าง ๆ รู้จักอินทรีย์ต่าง ๆ ของบุคคลทั้งหลาย รู้จักความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว ความออกแห่งฉาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติทั้งหลาย และได้สำเร็จบุพเพนิวาสญาณ ทิพพจักขุญาณ อาสวักขยญาณได้ ก็เพราะได้อบรมสติปัฏฐาน ๔ ได้ทำให้มากในสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้

ก็การอบรมสติปัฏฐาน ๔ การทำให้มากในสติปัฏฐาน ๔ นั้น คืออย่างไร คือ การพิจารณาเห็นกายในจำพวกกาย พิจารณาเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจำพวกจิต พิจารณาเห็นธรรมในจำพวกธรรม ดังที่เคยแสดงมาโดยย่อแล้วในกัณฑ์ก่อน ๆ นั้น ส่วนในกัณฑ์นี้ จะได้ยกการพิจารณาเห็นกายในจำพวกกาย ซึ่งจะยกขึ้นแสดงในกัณฑ์นี้นั้น ได้แก่ อานาปานสติ คือ ข้อว่าด้วยการกำหนดลมหายใจเข้าออก ๆ อานาปานสตินั้น ได้แก่การตั้งใจกำหนดลมหายใจเข้าออก โดยตั้งใจ เอาใจจรดจ่ออยู่ริมฝีปากเบื้องบน หรือที่ปลายจมูกแห่งใดแห่งหนึ่งเท่านั้น คือ ถ้าผู้ใดมีปลายจมูกยาว เวลาลมหายใจออก หายใจเข้า ลมก็กระทบปลายจมูกก่อน ให้ผู้นั้นเอาใจจรดจ่ออยู่ที่ปลายจมูกเท่านั้น ไม่ให้นึกว่าอย่างไร ให้นึกเพียงว่า เราจะรู้ลมหายใจออก หายใจเข้าเท่านั้น ให้ทำเหมือนคนที่นั่งคอยดูโคอยู่ที่ประตูคอกโค ๆ คือคนที่นั่งคอยดูโคอยู่ที่ประตูคอกโคนั้น เขาไม่ได้นึกว่าอย่างไร เป็น

แล้ว เขาคอยดูโคที่เข้าที่ออกเท่านั้น เมื่อโคเข้าไปในคอก เขาก็รู้ว่า
เข้าไป เมื่อโคออกมาจากคอก เขาก็รู้ว่าออกมา ทั้งเขาไม่คั่นว่า
เข้าเท่าไร ออกเท่าไร เป็นแต่เขาตั้งใจไว้ว่า มีโคเข้าโคออกเท่านั้น
ผู้ที่จะกำหนดลมหายใจเข้าออก ก็ให้ทำอย่างเดียวกัน แต่ว่าเวลาจะ
ทำนั้น ท่านให้นั่งตั้งตัวให้ตรง ๆ แล้วส่งใจจรดจ้อยอยู่ที่ปลายจมูกที่ลมจะถูก
ต้อง เพื่อให้รู้ว่าลมออกลมเข้า ถ้าคนที่ปลายจมูกนั้น ริมฝีปากเบื่องบน
ขาว ก็ให้เอาใจจรดจ้อยที่ริมฝีปากเบื่องบน เพื่อให้ลมเข้าลมออก ๆ
การทำอย่างนี้ เพื่อประสงค์อะไร เพื่อประสงค์จะให้ใจเป็นสมาธิ
เมื่อใจเป็นสมาธิแล้ว ก็เป็นเหตุให้ได้ปัญญา เมื่อได้ปัญญาแล้ว ก็เป็น
เหตุให้ได้คุณวิเศษต่าง ๆ ๆ ตามที่ความเข้าใจว่า เป็นวิธสหายที่สุด
ในพระพุทธกรรมฐาน เพราะไม่ต้องทำอะไร ไม่ต้องนึกอะไร เพียงแต่เอา
ใจจรดจ้อยอยู่ที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื่องบน ให้ลมหายใจออกหายใจเข้า
เท่านั้น เป็นแต่ว่า ต้องทำให้ถูกกับนิสสัยและฤดูจึงจะได้ คือ ถ้าคนใด
เป็นคนนิสสัยชอบสวยงาม คนนั้นเรียกว่าคนธาตุลม ต้องอยู่ในที่สงัด
จึงจะได้ ๆ คนที่มนิสสัยโทสะ เรียกว่าคนธาตุเสมหะกับธาตุปีตตะ คือ ธาตุ
คิมอยู่มาก คนชนิดนี้ชอบเจริญอยู่ในโคนต้นไม้ ๆ คนที่มนิสสัยหลง
งมงาย เป็นคนธาตุเสมหะชอบเจริญอยู่ในป่า แต่ว่าต้องทำให้ถูกกับ
ฤดู ๓ คือ ฤดูร้อนชอบเจริญอยู่ในป่า ฤดูหนาวชอบเจริญอยู่ตามโคน
ต้นไม้ ฤดูฝนชอบเจริญอยู่ในที่กำบังมิดาเป็นต้น ๆ เมื่อได้ที่เหมาะ
สมควรแก่นิสสัยและอากาศแล้ว ต้องให้นั่งขัดสมาธิตั้งตัวให้ตรง เพื่อ
ให้กระดูกข้อสันหลังเรียงเข้าระดับกันดี อันเป็นวิธทางจะให้ลมเดินสะดวก
เมื่อนั่งตั้งตัวให้ตรงดีแล้ว ให้เอาใจจรดจ้อยอยู่ที่ปลายจมูก หรือที่ริมฝีปาก
เบื่องบน แห่งใดแห่งหนึ่งเท่านั้น เมื่อใจไม่วอกแวกไปทางอื่น ไม่คิดไป
ทางอื่น ก็จะรู้ทุกเวลาลมหายใจเข้าออกหายใจเข้า ลมหายใจเข้าขาว
หรือสีนํ้าก็รู้ ลมหายใจหายาบ หรือละเอียดก็รู้ เมื่อใจจรดจ้อยที่
ปลายจมูก หรือริมฝีปากอยู่เป็นปกติแล้ว ก็เลศทั้งหลายก็จะสงบไป
ใจจะเป็นสมาธิแน่นแน้นขึ้น เมื่อใจเป็นสมาธิแน่นแน้นแล้ว ปัญญา

อันรู้จักสภาวะธรรมทั้งปวง มีรู้จักอริยสัจ ๔ เป็นต้น ก็จะเกิดขึ้นเป็นลำดับไป ๆ ถ้าไม่ทำดังที่มานี้ ก็ให้พิจารณาว่า ลมหายใจนี้มีอยู่ที่จริง แต่ทำไมไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่เป็นที่ตั้งแห่งตัวตน ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของใคร การนี้กันอย่างนี้เป็นเหตุให้ได้ความรู้สูง ให้มีสติสัมปชัญญะอยู่บริบูรณ์ หรือจะนึกว่าลมหายใจ จะมีขึ้นได้ก็ต้องอาศัยของจมูกและจิต เปรียบเหมือนลมอันเกิดด้วยสุมแห่งช่างทองนั้น คือ ธรรมดาลมอันเกิดจากสุมแห่งช่างทองนั้น ต้องอาศัยของ ๓ อย่าง คือ อาศัยสุม • คันชักสุม • กำลังแห่งช่างทองที่ชักสุม • ส่วนลมหายใจที่จะมีขึ้นได้ ก็อาศัยของ ๓ อย่าง คือ อาศัยกาย • อาศัยช่องจมูก • อาศัยจิตวิญญาณ • จึงมีขึ้นได้ เมื่อของ ๓ อย่างนี้ไม่มีขึ้นแล้ว ลมหายใจก็ไม่มีขึ้นไม่ได้ เมื่อคิดดังนี้แล้ว ก็จะถอนความเข้าใจผิดว่า เราหายใจหรือเขาหายใจเสียได้ จะเข้าใจถูกต้องได้ว่า ที่หายใจนี้ไม่ใช่เราหายใจ ไม่ใช่เขาหายใจ เป็นด้วยของ ๓ อย่าง ประสมกันเข้าต่างหาก เมื่อนึกได้ดังนี้ก็เรียกว่า นึกถูกในเรื่องลมหายใจ ชื่อว่าได้อบรมสติปัฏฐาน ข้อที่ ๑ อันว่าด้วยลมหายใจ ซึ่งจัดเข้าในคำว่า เล็งเห็นกายในจำพวกกาย ดังนี้ ๆ วิธีกำหนดลมหายใจเข้าออก ดังที่มานี้ เป็นวิธีสำคัญมากอย่างหนึ่ง คือ ท่านกล่าวว่า เมื่อใจแน่วแน่อยู่วที่ปลายจมูก หรือที่ริมฝีปากแล้ว ลมหายใจจะละเอียดเข้าที่ละน้อย ๆ จนกระทั่งปรากฏหายไป เมื่อปรากฏหายไป หากผู้นั้นไม่ทำให้ปรากฏมีขึ้นอีก ผู้นั้นก็เลยถึงซึ่งความตาย เปรียบเหมือนคนดำน้ำ ลมโผล่หรือหาที่โผล่ไม่ได้ฉะนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงบอกไว้ว่า เมื่อลมหายใจหายไปแล้ว ให้รีบนึกทันทีว่า เวลาหายใจเข้าต้นลมอยู่ที่สะดือ กลางลมอยู่ที่หัวใจ ปลายลมอยู่ที่ปลายจมูก เวลาหายใจออกต้นลมอยู่ที่ปลายจมูก กลางลมอยู่ที่หัวใจ ปลายลมอยู่ที่สะดือ เพราะเมื่อนึกอย่างนี้ จะปรากฏมีลมหายใจขึ้นอีก จะไม่ถึงซึ่งความตาย ดังนี้ สันเนอความในเทศนาภิกขุนี้เพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๔๐

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยภาน ๔ ประการ

สาวัตถี ๑ ศตร โข จตุตทาโร เม ภิกขเว ฌานา ๑ กตเม
จตุตทาโร ๑ อีธ ภิกขเว ภิกขุ วิวิจเจะ กาเมหิ วิวิจเจะ อกุสเลหิ ธมฺเมหิ
สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกขํ ปิติสฺสํ ปจฺมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตฺติ.

ณ บัณฑิต อาत्मภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๔๐ ว่าด้วยภาน ๔ ประการ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณ
มิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งภานสังยุต
นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวนาราม
กรุงสาวัตถี ๑ ครึ่งนั้น พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ฌานมี
อยู่ ๔ ประการ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ วางจากกาม วางจาก
อกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว เข้าปฐมฌานอันมีวิตก วิचार มีปิติสฺสเกิดจาก
วิเวก ๑ เข้าทุติยฌาน อันทำให้ภายในผ่องใส อันทำให้ใจมีอารมณ์อันเดียว
อันไม่มีวิตกวิचार เพราะระงับวิตกวิचारทั้งหลายแล้ว มีแต่ปิติสฺสเกิดจาก
สมาธ ๑ เข้าตติยฌาน อันมีอุเบกขา สติ สัมปชัญญะ เพราะคลายปิตี
เสียแล้ว และได้เสวยสุขทางกาย ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายเรียกว่า เป็นผู้มี
อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ๑ เข้าจตุตถฌานอันบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาและสติ
อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขทุกข์เสียแล้ว เพราะสิ้นโสมนัส โทมนัส
ในปางก่อนเสียแล้ว ๑ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงไว้ว่า แม่น้ำคงคาน้อมไปทางทิศตะวันออก ไน้มไปทางทิศตะวันออก เจริญไปทางทิศตะวันออกฉานใด ภิกษุผู้อบรมฌาน ๔ ผู้ทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ก็น้อมไปในนิพพาน ไน้มไปในนิพพาน เจริญไปในนิพพานฉานนั้น

อย่างไรจึงว่าภิกษุอบรมฌาน ๔ ทำให้มากซึ่งฌาน ๔ เป็นผู้น้อมไปในนิพพาน ไน้มไปในนิพพาน เจริญไปในนิพพาน ฯ อย่างนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ วางจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว เข้าปฐมฌานอันมีวิตก วิจารณ์ มีปีติสุขเกิดจากวิเวก ๑ เข้าทุติยฌาน อันทำให้ภายในผ่องใส อันทำให้ใจมีอารมณ์อันเดียว อันไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะระงับวิตกวิจารณ์ทั้งหลายแล้ว มีแต่ปีติสุขเกิดจากสมาธิ ๑ เข้าตติยฌาน อันมีแต่อุเบกขา สติ สัมปชัญญะ และความสุกกาย เพราะคลายปีติเสียแล้ว ที่พระอริยเจ้าเรียกว่าเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่ด้วยความสุข ๑ เข้าจตุตถฌาน อันบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาและสติ อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขทุกข์เสียแล้ว เพราะสิ้นโสมนัส โทมนัสในปางก่อนเสียแล้ว ๑ ดังนี้

พระสูตรที่ ๓ ว่า แม่น้ำอจิรวดี ข้อมน้อมไปทางทิศตะวันออก ไน้มไปทางทิศตะวันออก เจริญไปทางทิศตะวันออก ฉานใด ภิกษุผู้อบรมฌาน ๔ ผู้ทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ก็น้อมไปในนิพพาน ไน้มไปในนิพพาน เจริญไปในนิพพานฉานนั้น ต่อนี้ไปก็เหมือนกับในพระสูตรที่ ๑ ที่ ๒ ซึ่งแสดงมาแล้วนั้น

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า แม่น้ำขมุนาข้อมน้อมไปทางทิศตะวันออก ไน้มไปทางทิศตะวันออก เจริญไปทางทิศตะวันออกฉานใด ภิกษุผู้อบรมฌาน ๔ ผู้ทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ก็น้อมไปในนิพพาน ไน้มไปในนิพพาน เจริญไปในนิพพานฉานนั้น ต่อนี้ไปก็เหมือนกับพระสูตรที่ ๑ ที่ ๒ ที่แล้วมา

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า แม่น้ำสรวุ ข้อมน้อมไปทางทิศตะวันออก ไน้มไปทางทิศตะวันออก เจริญไปทางทิศตะวันออกฉานใด ภิกษุผู้อบรม

ฉาน ๔ ผู้ทำให้มากซึ่งฉาน ๔ ก็น้อมไปในนิพพาน โน้มไปในนิพพาน
เงื่อมไปในนิพพาน ฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า แม่น้ำมธิ ข้อมน้อมไปในทางทิศตะวันออก
โน้มไปทางทิศตะวันออก เงื่อมไปทางทิศตะวันออกฉนใด ภิกษุผู้อบรม
ฉาน ๔ ผู้ทำให้มากซึ่งฉาน ๔ ก็น้อมไปในนิพพาน โน้มไปในนิพพาน
เงื่อมไปในนิพพาน ฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ คือ คงคา ขมุนา อจิรวดี
สรภู มธิ ข้อมน้อมไปในทางทิศตะวันออก โน้มไปทางทิศตะวันออก เงื่อมไป
ในทางทิศตะวันออก ฉนใด ภิกษุผู้อบรมฉาน ๔ ผู้ทำให้มากซึ่งฉาน ๔ ก็
น้อมไปในนิพพาน โน้มไปในนิพพาน เงื่อมไปในนิพพาน ฉะนั้น ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า แม่น้ำคงคา ข้อมน้อมไปในมหาสมุทร โน้ม
ไปในมหาสมุทร เงื่อมไปในมหาสมุทร ฉนใด ภิกษุผู้อบรมฉาน ๔
ผู้ทำให้มากซึ่งฉาน ๔ ก็น้อมไปในนิพพาน โน้มไปในนิพพาน เงื่อมไป
ในนิพพาน ฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๙ ว่า แม่น้ำขมุนา ข้อมน้อมไปในมหาสมุทร โน้ม
ไปในมหาสมุทร เงื่อมไปในมหาสมุทร ฉนใด ภิกษุผู้อบรมฉาน ๔
ผู้ทำให้มากซึ่งฉาน ๔ ก็น้อมไปในนิพพาน โน้มไปในนิพพาน เงื่อมไป
ในนิพพาน ฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า แม่น้ำอจิรวดีน้อมไปในมหาสมุทร โน้มไปใน
มหาสมุทร เงื่อมไปในมหาสมุทรฉนใด ภิกษุผู้อบรมฉาน ๔ ผู้ทำให้มากซึ่ง
ฉาน ๔ ก็น้อมไปในนิพพาน โน้มไปในนิพพาน เงื่อมไปในนิพพาน ฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๑๑ ว่า แม่น้ำสรภู ข้อมน้อมไปในมหาสมุทร โน้ม
ไปในมหาสมุทร เงื่อมไปในมหาสมุทร ฉนใด ภิกษุผู้อบรมฉาน ๔ ผู้ทำ
ให้มากซึ่งฉาน ๔ ก็น้อมไปในนิพพาน โน้มไปในนิพพาน เงื่อมไปใน
นิพพาน ฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๑๒ ว่า แม่น้ำมธิ ข้อมน้อมไปในมหาสมุทร โน้มไป
ในมหาสมุทร เงื่อมไปในมหาสมุทร ฉนใด ภิกษุผู้อบรมฉาน ๔ ผู้

ทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ก็น้อมไปในนิพพาน โน้มไปในนิพพาน เจริญไปในนิพพาน ฉะนั้น

ในพระสูตรที่ ๑๓ ว่า แม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ คือ คงคา ขมุนา อจิรวดี สรภู มหิ ข่มน้อมไปในมหาสมุทรสิ้น โน้มไปในมหาสมุทรสิ้น เจริญไปในมหาสมุทรสิ้น ฉนฺโต ภิกษุผู้อบรมฌาน ๔ ผู้ทำให้มากซึ่งฌาน ๔ ก็น้อมไปในนิพพาน โน้มไปในนิพพาน เจริญไปในนิพพาน ฉะนั้น ดังนี้ ท่านบอกไว้ในตอนนั้นว่า วาระแห่งพระบาลี ในคัมภีรคัมภีรชาลนี ได้เขียนไว้แต่โดยย่อ ควรให้พิสดารในเปยขาล ดังนี้

คือไปนี้ เป็นใจความในคัมภีรคัมภีรชาลนี แม่น้ำทั้ง ๕ คือ คงคา ขมุนา อจิรวดี สรภู มหิ ข่มน้อมไปทางทิศตะวันออก โน้มไปทางทิศตะวันออก เจริญไปทางทิศตะวันออก และน้อมไปในมหาสมุทร โน้มไปในมหาสมุทร เจริญไปในมหาสมุทร ฉนฺโต ภิกษุผู้อบรมฌาน ๔ ผู้ทำให้มากซึ่งฌาน ๔ อันมีการกำจัดราคะ โทสะ โมหะ เป็นที่สุด อันยังลงสู่สมถกรรม อันมีสมถกรรมเป็นที่ไปในเบื้องหน้า อันมีสมถกรรมเป็นที่สุด อันน้อมไปในนิพพาน อันโน้มไปในนิพพาน อันเจริญไปในนิพพาน ก็เป็นผู้น้อมไปในนิพพาน เป็นผู้โน้มไปในนิพพาน เป็นผู้เจริญไปในนิพพาน ฉะนั้น ดังนี้

ในเอสนาवरกว่า ภิกษุควรอบรมฌาน ๔ เพื่อบูชา เพื่อบรรลุ เพื่อละ ซึ่งเอสนา ๓ ประการ ๑ เอสนา ๓ ประการนั้น คือ การแสวงหา กาม ๑ การแสวงหาภพ ๑ การแสวงหาพรหมจรรย์ ๑ เพื่อบูชา เพื่อบรรลุ เพื่อละ ซึ่งมานะ ๓ ประการ และอาสวะ ๓ คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ซึ่งทุกข์ ๓ ประการ คือ ทุกขทุกข์ ทุกข์สังขาร ทุกข์แปรปรวน ๑ ซึ่งตะป ๓ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ๑ ซึ่งมลทิน ๓ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ๑ ซึ่งลัม ๓ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ๑ ซึ่งเวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ๑ ซึ่งตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ๑ ซึ่งโอฆะ ๔ คือ กามโอฆะ ภวโอฆะ

ทิฏฐิโณมะ อวิชาโณมะ • ซึ่งโยคะ ๔ คือ กามโยคะ ภวโยคะ
 ทิฏฐิโยคะ อวิชาโยคะ • ซึ่งอุปาทาน ๔ คือ กามอุปาทาน ทิฏฐิอุปาทาน
 สัมผัสอุปาทาน อัคควาอุปาทาน • ซึ่งคันถะ ๔ คือ อภิชฌา พยาบาท
 สัมผัสปรามาส และความถือว่าจริง ตามลัทธินอกพระพุทธศาสนา •
 ซึ่งอนุสัย ๑ คือ กามราคะ ปณิฆะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา มานะ ภวราคะ
 อวิชา • ซึ่งกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ อันน่า
 รักใคร่พอใจ • ซึ่งนิวรณ์ ๕ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะ
 กุกกุจจะ วิจิกิจฉา • ซึ่งอุปาทานชั้นทั้ง ๕ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น
 สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น • ซึ่งสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ คือ
 สกกขทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัมผัสปรามาส กามฉันทะ พยาบาท • ซึ่ง
 สังโยชน์เบื้องบน ๕ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชา •
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุควรอบรมซึ่งฉาน ๔ ควรทำให้มาก
 ซึ่งฉาน ๔ เพื่อยุบชงสงเหล่าน เพื่อยอบรชงสงเหล่าน เพื่อยละสงเหล่าน
 ดังนี้ สนใจความในพระบาลีอันว่าด้วยฉานเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ก็แลใจความในพระบาลี ที่ว่าด้วยฉาน ดังที่แสดงมาแล้วนั้นทั้งสน
 ล้วนแต่เข้าใจได้ยากทั้งนั้น เพราะว่า ไม่ใช่วิสัยของผู้ไม่ได้ฉานทั้งหลาย
 แม้เพียงแต่ต้องฉานเท่านั้น ก็เข้าใจได้ยากเสียแล้ว เพราะฉะนั้น
 จึงไม่จำเป็นต้องยกมาแสดงในเรื่อง ฉานอีก ให้ลึกลง จะแสดงแต่
 เพียงว่าฉานนั้น เป็นของมีขึ้นได้ด้วยการเจริญกรรมฐาน อย่างใดอย่าง
 หนึ่ง ๑ การเจริญกรรมฐาน จนได้ฉานเกิดขึ้นนั้น ต้องอาศัยศีล
 เหมือนกับบุคคลอาศัยพื้นดิน แล้วประกอบการทำงานต่าง ๆ ฉะนั้น เพราะ
 ฉะนั้น จึงได้ใจความว่า ศีลเป็นเบื้องต้นแห่งฉาน ผู้ต้องการฉาน
 ต้องรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ตามสมควรแก่เพศภูมิของตน คือ ถ้าตนเป็น

กฤหัสถ์ ก็ต้องรักษาศีลของกฤหัสถ์ให้บริสุทธิ์ ถ้าตนเป็นบรรพชิต ก็รักษาศีลของบรรพชิตให้บริสุทธิ์ แล้วจึงเจริญกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งถูกกับนิสัยของตน อันเป็นหนทางที่จะให้เกิดฌานต่อไป ดังนี้ สกกระแสดเทศนาในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๕๑

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยอานาปานสติ

สาวกเถ ๑ ตตร โข ๑ เป ๑ เอตทโวจ เอกธมฺโม ภิกฺขเว ภาวิตฺโต พหุลลิกโต มหปฺพลโต โหติ มหานิสฺสํโส ฯ กตโม เอกธมฺโม ฯ อานาปานสฺสคิตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณฑ์ที่ ๕๑ ว่าด้วยอานาปานสติ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณ มิได้

บาลี

คำเนนความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งเอกธรรม-
วรรคที่ ๑ ในอานาปานสังยุตต์นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง
แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมอันเอกซึ่งภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว
ย่อมมีผลมาก มีานิสงส์มาก ฯ ธรรมอันเอกนั้น คือ สิ่งไร คือ อานา-
ปานสติ อย่างไรจึงเรียกว่าภิกษุอบรมอานาปานสติ ทำให้มากซึ่งอานา-

ปานสติ ฯ อย่างนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ไปอยู่ในน้ำก็ดี อยู่ในโคนต้นไม้ก็ดี อยู่หว่างบ้านเรือนก็ดี นั่งตั้งกายให้ตรงดำรงสติอันเป็นเครื่องกำหนดไว้

ภิกษุนั้นเวลาหายใจออกก็มีสติ หายใจเข้าก็มีสติ เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ว่าเราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว ฯ เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ว่าเราหายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้น ฯ ภิกษุนั้นย่อมคิดอยู่ในใจว่า เราจะกำหนดรู้กองลมทั้งปวง แล้วจึงชักหายใจออก เราจะกำหนดรู้กองลมทั้งปวง แล้วจึงชักหายใจเข้า เราจักระงับกองลม แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า เราจักเสวยปีติ แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า เราจักเสวยสุข แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า เราจักเสวยเครื่องตกแต่งจิต แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า เราจักระงับเครื่องตกแต่งจิต แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า เราจะรู้จักจิต แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า เราจักทำจิตให้ระงับ แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า เราจักทำจิตให้ตั้งมั่น แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า เราจักทำจิตให้หลุดพ้น แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความไม่เที่ยง แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความคลาย แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความดับ แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความสละ แล้วจึงชักหายใจออกหายใจเข้า ภิกษุนั้นย่อมศึกษาอย่างนี้ ฯ อานาปานสติที่ภิกษุอบรมอย่างนี้ ทำให้มากอย่างนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มากอย่างนี้

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติอันบุคคลอบรมแล้ว อันบุคคลทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ข้อนี้อธิบายอย่างไร คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมอบรมสติสัมโพชฌงค์ ชัมม-วิชัยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ บัณฑิตยสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันประกอบด้วยอานาปานสติ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ ดังนั้น

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า อานาปานสติที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว
ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก การอบรมนั้นเหมือนกับในพระสูตรที่ ๑
ซึ่งแสดงมาแล้วนั้น ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ก็กล่าวถึงการอบรมอานาปานสติเหมือนกับในพระ
สูตรที่ ๑ แต่แตกต่างเพียงว่า อานาปานสติที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มาก
แล้ว ย่อมให้สำเร็จผล ๒ ประการ คือ อนาคตมีผล หรืออรหัตผล อย่าง
ใดอย่างหนึ่งเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๕ กล่าวถึงผล ๑ ประการ แห่งการอบรมอานาปานสติ ฯ
ผล ๑ ประการนั้น คือ การได้สำเร็จพระอรหัตในอัตภาพนี้ ๑ การ
ได้สำเร็จพระอรหัตในเวลาใกล้จะตาย ๑ การได้สำเร็จพระอรหัตในพรหม-
โลก ในเวลาอยู่ในท่ามกลางอายุ ๑ การสำเร็จพระอรหัตในพรหมโลก
ในเวลาจนสิ้นอายุ ๑ การสำเร็จพระอรหัตในพรหมโลกด้วยไม่ต้อง
ประกอบความเพียรแรงกล้า ๑ การสำเร็จพระอรหัตในพรหมโลกด้วย
ต้องประกอบความเพียรแรงกล้า ๑ การเลื่อนขึ้นไปเกิดในพรหมโลกจนถึง
ชั้นอนิฏฐกจึงสำเร็จพระอรหัต ๑ ดังนี้ สันเนอความในพระบาลีเพียงเท่านี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำใดที่ควรกล่าวในเรื่องอานาปานสตินั้น คำนั้น
ได้กล่าวไว้ในอานาปานสติกัมมัฏฐานนิเทศ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคโดยอาการ
ทั้งปวงแล้ว ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงจักได้แสดงตามคัมภีร์วิสุทธิมรรค
เฉพาะที่ต้องการสืบต่อไป คำที่ต้องการในเรื่องอานาปานสตินั้น ก็คือ
มนสิการวิธี ซึ่งได้แก่วิธีกระทำไว้ในใจซึ่งอานาปานสติกรรมฐานเท่านั้น
นอกจากนี้ไม่ต้องการที่จะนำมาแสดงในเทศนาภักคณัน เพราะฉะนั้น
ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงตั้งใจฟังต่อไป คือ วิธีมนสิการ ซึ่งอานาปานสติ
กรรมฐาน ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า มีอยู่ ๘ อย่าง คือ คณนา ๑
อนุพันทนา ๑ ผุสนา ๑ รูปนา ๑ สลลักษ์ณา ๑ วิวัฏฏนา ๑ ปาริสุทธิ ๑
ปฏิปัสนา ๑ รวมเป็น ๘ อย่างด้วยกัน ดังนี้

ใน ๘ อย่างนี้ท่านอธิบายไว้ว่า คณานั้น ได้แก่การนับ อนพันธนา
นั้น ได้แก่การนำไปโดยลำดับ ผลนามัน ได้แก่ที่ถูกต้อง รูปนามัน ได้
แก่การแนบแน่น สลลักขณามัน ได้แก่การเห็นแจ้ง วิวัฏฏนามัน ได้
แก่ทาง ปาริสทณัน ได้แก่ผล ปฏิบัติสนามัน ได้แก่การพิจารณา ดังนี้
แล้วท่านกล่าวต่อไปว่า กุสบุตรผู้ริเริ่มกรรมฐานต้องมนสิการกรรมฐาน
ข้อนี้ ด้วยการนับ ๆ เมื่อจะนับนั้นไม่ควรหยุดต่ำกว่า ๕ และไม่ควร
ให้เกิน ๑๐ ไม่ควรให้ขาดในระหว่าง ๆ เพราะเมื่อหยุดต่ำกว่า ๕ ความ
เกิดขึ้นแห่งจิตในโอกาสอันคับแคบก็ย่อมคั่นร่น เปรียบเหมือนการนับโค
ในที่อัดแอกันอยู่ในคอกที่คับแคบ ฉะนั้น ๆ เมื่อนับเลยไป ๑๐ ความ
เกิดขึ้นแห่งจิตก็อาศัยการนับอย่างเคี้ยว ๆ เมื่อนับให้ขาดลำดับใน
ระหว่าง จิตก็ต้องหวั่นไหวว่ากรรมฐานถึงยอดหรือไม่ เพราะฉะนั้น ควร
นับวันในการเหล่านั้นเสีย ๆ และเมื่อจะนับ ต้องนับซ้ำ ๆ ไปก่อน
เหมือนกับคนดวงขาวเปลือก ๆ ด้วยว่าคนดวงขาวเปลือก เมื่อดวง
ขาวเปลือกเต็มทะนานแล้วก็กล่าวว่า ๑ ทะนาน แล้วเหลงไป เมื่อดวง
ให้เต็มอีก เวลาเห็นหยากเขือหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งยกก็เก็บทิ้งเสีย แล้ว
กล่าวว่า ๑ ๆ ๆ ถึงในคำว่า ๒ ๆ ก็เหมือนนัย ขอนฉนใด ผู้มนสิการ
ลมหายใจเข้าออก ก็ควรสังเกตว่า ลมหายใจใดปรากฏ ก็ให้ถือเอา
ลมหายใจนั้นเป็นอารมณ์แล้วนับว่า ๑ ๆ ไปจนกระทั่ง ๑๐ ๆ และกำหนด
ไว้ ดังนี้

ท่านกล่าวไว้ต่อไปว่า เมื่อนับอย่างนี้ลมหายใจออกหายใจเข้า เมื่อ
ออกเมื่อเข้าก็จะปรากฏ ๆ ในลำดับนั้น ควรละการนับซ้ำ ๆ เหมือนกับ
คนดวงขาวนั้นเสีย แล้วนับให้เร็วเข้าเหมือนกับคนนับโค ๆ คือ คน
นับโคที่ฉลาดเขาก็ถอนกรวดใส่พวกไว้ มือถือเชือกและไม้ค้อนไปที่คอก
โคแค่เข้า คีฝูงโคให้ลุกขึ้นแล้วไปนั่งอยู่ที่เสาคอกโค พอโคตัวไหนมา
ก็หงกถอนกรวดลงไป พร้อมด้วยการนับว่า ๑, ๒, เป็นต้นไปโดยรวดเร็ว
เร็วให้ทันโคที่ออกจากคอก ๆ ฝูงโคที่อยู่ในคอกที่คับแคบจนตลอด
คนนั้นย่อมรู้สึกลำบาก เพราะฉะนั้น เวลาจะออกจากคอกก็รีบชิงกัน

ออก นายโคบาลก็ต้องรับนับด้วยทั้งก่อนกรวดลงไปว่า ๑,๒,๓,๔,๕,๑๐
 ดังนี้ ฉันทโค เมื่อกลับตรนับลมหายใจตามนับนั้น ลมหายใจออกหายใจเข้าก็จะปรากฏโดยเร็วเข้าเรื่อยไป ฯ พอรูว่าลมหายใจปรากฏเร็วเข้าเรื่อยไป ก็ก็นับเฉพาะลมหายใจที่ผ่านมาถึงจมูกเท่านั้นให้เร็วเข้า คือให้นับว่า ๑,๒,๓,๔,๕ ฯ ๑,๒,๓,๔,๕ ฯ ๑,๒,๓,๔,๕,๖,๗,๘,๙,๑๐ ฯ เพราะจิตจะมีอารมณ์เป็นหนึ่งด้วยกำลังแห่งการนับในกรรมฐาน ที่เนื่องด้วยการนับ เปรียบเหมือนพักเรือไว้ในกระแสน้ำอันเชี่ยวด้วยอำนาจแห่งการจำไว้ด้วยถ้อยคำนั้น ฯ เมื่อนับเร็วเข้าอย่างนี้ กรรมฐานจะปรากฏเหมือนกับติดกันไป พอรูว่ากรรมฐานปรากฏเหมือนกับติดกันไปแล้วอย่ากำหนดลมภายในภายนอก ให้นับให้เร็วดังที่เข้ามาแล้ว ฯ เพราะเมื่อส่งจิตเข้าไปพร้อมกับลมที่เข้าไปภายใน ก็จะรู้สึกอึดอัดใจเหมือนกับเต็มไปด้วยความมันข้นในภายใน เมื่อส่งจิตออกภายนอกพร้อมกับลมที่หายใจออก จิตก็จะฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ภายนอก ฯ แต่เมื่อตั้งสติไว้ในที่ลมหายใจถูกต้องแล้วภาวนาไป ภาวนาก็จะสำเร็จ เพราะฉะนั้น จึงได้กล่าวไว้ว่า ไม่ควรกำหนดลมภายในภายนอก ควรนับด้วยความเร็วแห่งลมตามนับก่อน ดังนี้

ก็การนับนั้น ต้องนับอยู่นานสักเท่าไร ? แก้วว่า สติตั้งอยู่ดีในอารมณ์ คือ ลมหายใจออกหายใจเข้า โดยไม่ต้องนับตราบใด ก็หยุดได้ตราบนั้น คือเมื่อใดไม่ต้องนับก็ได้ เมื่อนั้นก็หยุดได้ ฯ เพราะว่าการนับนั้น เพื่อจะตัดความนึกส่ายไปทางนอกเสีย ให้สติตั้งอยู่เฉพาะในลมหายใจออกหายใจเข้าเท่านั้น ฯ ครั้นมนสิการด้วยการนับอย่างนี้แล้วควรมนสิการด้วยการนำไปตาม

การหยุดนับแล้วมีสติไปตามลมหายใจติด ๆ ไป ชื่อว่าการไปตามก็การไปตามนั้น ย่อมมีด้วยอำนาจแห่งการไปตามนับเบื้องต้น ท่ามกลางที่สุด ฯ เมื่อลมหายใจออก ต้นลมอยู่ที่สะดือ กลางลมอยู่ที่หัวใจ ปลายลมอยู่ที่ปลายจมูก ฯ เมื่อหายใจเข้า ต้นลมอยู่ที่ปลายจมูก กลางลมอยู่ที่หัวใจ ปลายลมอยู่ที่สะดือ ฯ เมื่อส่งจิตไปตามลม จิตก็จะ

ฟังชาน จะทำให้ลำบากกายลำบากจิต เพราะฉะนั้น อย่างมนสิการ
ด้วยการส่งใจไปตามลม ให้มนสิการด้วยการส่งใจไปเฉพาะที่ลมถูกต้อง
และเฉพาะความแน่นแน่นเท่านั้น คับว่าเมื่อนับเฉพาะที่ลมถูกต้องชื่อว่า
มนสิการด้วยการนับ และการถูกต้อง เมื่อเขตนับเสียแล้ว ส่งสติไป
ตามลม แล้วพักจิตไว้ด้วยอำนาจแห่งความแน่นแน่น ก็เรียกว่ามนสิการด้วย
การไปตาม และด้วยการถูกต้องด้วยการพักไว้ ฯ ข้อนั้นควรทราบด้วย
ข้ออุปมากับเรื่องทักกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทา โดยอุปมากับคนเปลี่ยนและ
คนเฝ้าประตูซึ่งกล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหลาย

การอุปมาด้วยคนเปลี่ยนนั้นมีความว่า คนเปลี่ยนเมื่อมารดาบิดาให้เล่นอยู่
ที่ซึ่งช้า ทั้งซึ่งช้าไปนั่งอยู่ที่โคนเสาซึ่งช้านั้น ก็ย่อมเห็นที่สุดทั้งสอง และ
ท่ามกลางแห่งกระดานซึ่งช้าซึ่งไกวมาไกวไปตามลำดับ ความพยายาม
ที่จะเห็นที่สุดทั้งสอง และท่ามกลาง ย่อมไม่มีฉันทะ เมื่อภิกษุหยุดที่
โคนเสาซึ่งผูกไว้ด้วยสติแล้วทั้งซึ่งช้า คือ ลมหายใจออกหายใจเข้า ไป
นั่งอยู่ในนิมิตนั้นด้วยสติ ก็ไปตามเบื้องบน ท่ามกลาง ที่สุดแห่งลมหายใจ
ออกหายใจเข้า ด้วยสติในลมหายใจออกหายใจเข้าแล้ว เมื่อก
จิตไว้ในลมหายใจออกหายใจเข้าถูกต้อง ก็ย่อมเห็นต้นลม กลางลม
ปลายลม ไม่ต้องชวนชวนที่จะดู อันนั้นเป็นการอุปมาด้วยคนเปลี่ยน

ส่วนอุปมาด้วยนายประตูนั้นมีความว่า นายประตูย่อมไม่พิจารณาคน
เข้าออกด้วยการใดถามว่า ท่านเป็นใครมาจากไหน หรือจะไปไหน
หรือว่ามีอะไรของท่านเป็นอย่างไร เขาพิจารณาแต่เพียงคนที่ไปถึงประตูเมือง
เท่านั้น ข้อนั้นฉันทะ ลมหายใจออกหายใจเข้าก็ไม่เป็นภาระของภิกษุที่
เจริญกรรมฐานข้อนั้น เป็นการเฉพาะลมที่เข้าถึงจมูกเท่านั้น

การอุปมาด้วยเลื่อยนั้น มีใจความว่า บุรุษที่เลื่อยไม้ เขาย่อมไม่
ส่งใจไปตามเลื่อยที่ชักไปชักมา มีแต่เขาตั้งใจเลื่อยให้ดีเท่านั้น ฉันทะ ผู
นั้นถึงลมหายใจก็ต้องทำฉันทะนั้น คือ อย่างส่งใจไปตามลมหายใจออกหายใจ
เข้า ให้นึกเพ่งอยู่เฉพาะปลายจมูก หรือริมฝีปากเบื้องบนที่ลมถูกต้องทำ
นั้น เมื่อเป็นอย่างนั้น กายและจิตจะสบายและจะได้คุณวิเศษ คือ ละ
สังโยชน์และอนุสัยได้ ฯ ท่านกล่าวไว้เป็นคาถาว่า

อานาปานสูติ ขสฺส ปฏิปณฺณา สุภาวิตา
 อนุปฺพหํ ปริจิตา ขตา พุทฺธเชน เทสิตา
 โสมํ โลกํ ปภาเสติ อพฺภา มุตฺโตว จนฺตึมา
 ซึ่งแปลว่า ผู้ใดอบรมอานาปานสติให้บริบูรณ์ ตามที่พระพุทธเจ้าทรง
 แสดงไว้ ผู้นั้นจะทำโลกนี้ให้สว่าง เหมือนกับพระจันทร์ที่พ้นจากเมฆ
 หมอกดั้น ดั่งนี้ ของคนเฝ้าความอันว่าด้วยอานาปานสติกรรมฐาน ตาม
 คัมภีร์วิสุทธิมรรคเพียงเท่านั้น.

เอวํ กิเม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๙๒

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ว่าด้วยอานาปานสติสมาธิ

สาวกฺคิยํ ฯ ตตฺร โข ภควา ฯ เป ฯ เอตทโวจ ภาเวถ โน
 ตุมहे ภิกฺขเว อานาปานสูตตินฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
 กณฑ์ที่ ๙๒ ว่าด้วยอานาปานสติสมาธิ เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทฺธ-
 ศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๖ แห่งเอกธรรม-
 วรรคที่ ๑ ในอานาปานสังยุตต์นั้นว่า ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครั้งนั้น พระองค์ทรงแสดงแก่
 ภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายได้อบรมอานาปานสติหรือ ฯ เมื่อตรัส
 ถาถามอย่างนี้ พระอริยอุภิกษุทั้งหลายตอบว่า ข้าพระองค์ได้อบรมอานาปานสติ

พระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสถามว่า เธอได้อบรมอานาปานสติอย่างไร กราบทูลว่า ข้าพระองค์ได้ละกามฉันท์ ในกามทั้งหลาย ซึ่งเป็นอดีต อนาคตแล้ว กำจัดความกระหอบใจในธรรมทั้งหลาย ทั้งภายในภายนอก มีสติหายใจออกหายใจเข้า ฯ ข้าพระองค์ได้อบรมอานาปานสติอย่างนี้แหละพระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสว่า คุณ่อนอริยฐานะ อานาปานสติเป็นของบริบูรณ์โดยพิสดารด้วยประการใด เธอจงตั้งใจฟังซึ่งประการนั้น จงกระทำไว้ในใจให้ดี เราจักแสดงให้ฟังในบัดนี้ ฯ พระอริยฐานิคุก็ทูลรับว่า พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อย่างไรจึงเรียกว่า อานาปานสติบริบูรณ์โดยพิสดาร ฯ อย่างนี้ คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ไปอยู่ในป่า หรือไปอยู่ที่โคนต้นไม้ หรือไปอยู่หว่างบ้านเรือน แล้วนั่งตั้งกายให้ตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า ฯ เวลาภิกษุนั้นหายใจออกก็มีสติ หายใจเข้าก็มีสติ เมื่อภิกษุนั้นหายใจออกยาว ก็รู้ว่าเราหายใจออกยาว เมื่อภิกษุนั้นหายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว ฯ เมื่อภิกษุนั้นหายใจออกสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจออกสั้น หรือเมื่อภิกษุนั้นหายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้น ฯ ภิกษุนั้นย่อมหัดนึกว่า เราจักทรงกลมพองแล้ว จึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักระงับกองลม แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักเสวยบิณฑิ แล้วจึงจักหายใจออกหายใจเข้า เราจักเสวยสุขเวลาหายใจออก หายใจเข้า เราจักเครื่องตบแต่งจิต เวลาหายใจออกหายใจเข้า เราจักระงับเครื่องตบแต่งจิต เวลาหายใจออกหายใจเข้า เราจักรู้จิต เวลาหายใจออกหายใจเข้า เราจักทำจิตให้ระงับ เวลาหายใจออกหายใจเข้า เราจักทำจิตให้ตั้งมั่น เวลาหายใจออกหายใจเข้า เราจักทำจิตให้หลุดพ้น - เวลาหายใจออกหายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความไม่เที่ยง เวลาหายใจออกหายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความคลายกิเลส เวลาหายใจออกหายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความดับกิเลส เวลาหายใจออกหายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความสละกิเลส เวลาหายใจออกหายใจเข้า ฯ อย่างนี้แหละอริยฐานะ เรียกว่าอานาปานสติบริบูรณ์โดยพิสดาร ดังนี้ สอนเนื้อความในพระบาลีเพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า กามฉันทนั้น ได้แก่ความยินดีในกามคุณ ๕ ฯ คำว่า กำจัดความกระหนาบในธรรมทั้งภายในและภายนอกนั้น ได้แก่ ตัดความจำอันเกี่ยวกับความกระหนาบเสียได้ขาด ฯ ถ้อยคำนี้เป็นอันว่า พระอริยบุคคลนั้น ได้กล่าวถึงอนาคามีรคของตน ฯ แต่คราวนี้เมื่อองค์ สมเด็จพระทศพลจะทรงแสดงการเห็นแจ้ง ซึ่งอหัตมรคของภิกษุ นั้น จึงได้ ตรัสว่า เมื่อภิกษุนั้นหายใจออกก็มีสติ หายใจเข้าก็มีสติ เป็นต้น ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายถ้อยคำทั้งหลายมีคำว่า ภิกษุนั้น หายใจออกก็มีสติ เป็นต้น ไว้โดยพิสดาร คือ จักนำมาแสดงพอสมควรแก่ เวลา คือ คำว่า หายใจออกก็มีสติ หายใจเข้าก็มีสติ นั้น หมายความว่า ภิกษุนั้นไม่ได้ละสติทุกเวลาลมหายใจ เมื่อไม่ละสติทุกเวลาลมหายใจ ก็รู้ได้ว่า เราหายใจออกหายใจเข้า ยาวหรือสั้นอย่างไร ทั้งนี้ให้เห็นว่า ภิกษุนั้นเป็นผู้มีสติประจำเป็นนิตย์ ข้อที่กล่าวถึงลมหายใจออกก่อนนั้น ก็กล่าวตามธรรมดาแห่งคนและสัตว์ทั้งหลายที่เกิดในท้องมารดา คือ ธรรมดา คนและสัตว์ทั้งหลายที่เกิดในท้องมารดานั้น ในเวลาออกจากท้องมารดา ข้อมหายใจออกก่อน แล้วจึงหายใจเข้าต่อภายหลัง เวลาหายใจเข้านั้น ลมภายนอกก็ได้สูบเอาธุลีละเอียดเข้าไปภายในปอดเพดานแล้วก็ดับไป เพราะ ฉะนั้น จึงได้กล่าวถึงลมหายใจออกก่อน

ที่เรียกว่าลมหายใจออกยาว หายใจเข้ายาวนั้น หมายถึงลมหายใจ ออกช้า หายใจเข้าช้า ที่เรียกว่าหายใจออกสั้น หายใจเข้าสั้นนั้น ก็หมายถึงลมหายใจที่รวดเร็ว คือ เวลาหายใจออกก็เร็ว เวลาหายใจ เข้าก็เร็ว ฯ เมื่อรู้ว่าหายใจออกยาว หายใจเข้ายาว ก็ควรทราบว่

การอบรมสติปัญญา ในการถึงเห็นความสำเร็จไปด้วยอาการอย่างหนึ่ง ๆ
 ข้อนี้น่าแปลกไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทว่า อย่างไรจึงชื่อว่า เมื่อหายใจออกขาว
 ก็รู้ว่าเราหายใจออกขาว เมื่อหายใจเข้าขาว ก็รู้ว่าเราหายใจเข้าขาว ๆ
 อย่างนี้ คือ ลมหายใจออกขาว ข่อมหายใจออกในเวลานาน ลมหายใจเข้า
 ขาว ข่อมหายใจเข้าในเวลานาน ลมหายใจออกหายใจเข้าขาว ข่อม
 หายใจออกหายใจเข้านาน ฉะนั้น คือ ความพอใจ ข่อมเกิดแก่ผู้หายใจออก
 หายใจเข้านาน ลมหายใจออกขาวนึ่งสุขุมยิ่งกว่านั้น ด้วยอำนาจฉันทะ
 ข่อมหายใจออกในเวลานาน ลมหายใจเข้าขาวนึ่งสุขุมยิ่งกว่านั้น ข่อม
 หายใจเข้าในเวลานาน ลมหายใจออกหายใจเข้าขาว เป็นที่สุขุมยิ่งกว่านั้น
 ด้วยอำนาจฉันทะ ข่อมหายใจออกหายใจเข้าในเวลานาน ความปราโมทย์
 ข่อมเกิดแก่ผู้หายใจออกหายใจเข้าในเวลานาน ซึ่งเป็นลมหายใจออก
 หายใจเข้าหายใจขาวละเอียดยิ่งกว่านั้น ด้วยอำนาจฉันทะ ลมหายใจออกขาว
 อันละเอียดยิ่งกว่านั้น ข่อมหายใจออกด้วยอำนาจความปราโมทย์ ลมหายใจ
 เข้าขาวอันละเอียดยิ่งกว่านั้น ข่อมหายใจเข้าด้วยอำนาจความปราโมทย์
 ลมหายใจออกหายใจเข้าขาวอันละเอียดยิ่งกว่านั้น ข่อมหายใจออกหายใจ
 เข้าในเวลานาน เมื่อหายใจออกหายใจเข้าขาวละเอียดยิ่งกว่านั้น จิตข่อม
 ไม่หมุนเวียนเปลี่ยนแปลง ข่อมปรากฏอยู่คงที่ ข่อมมีอุเบกขาปรากฏ
 ลมหายใจออกขาว หายใจเข้าขาว ข่อมปรากฏด้วยอาการทั้ง ๘ นั้น ภิกษุนี้
 ชื่อว่าเล็งเห็นกายนั้น ด้วยสติ^๕ ด้วยความรู้^๕ เพราะฉะนั้น จึงกล่าว
 อาการอบรมสติปัญญาอันว่าด้วยการเห็นกายในกาย ข่อมสำเร็จไป ดังนี้

ถึงแม้ว่าในลมหายใจออกสัน หายใจเข้าสัน ก็เหมือนนั้นนั่น แปลก
 แต่เพียงว่า ลมหายใจออกขาวเรียกว่า ลมหายใจนาน ลมหายใจออก
 สัน เรียกว่า หายใจออกในเวลานิดหน่อยเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงควร
 ประกอบเนื้อความในชื่อว่า การอบรมสติปัญญา คือ การเล็งเห็น
 กายในกาย ข่อมสำเร็จด้วยลมหายใจออกสัน หายใจเข้าสัน ๆ เมื่อ
 ภิกษุรู้จักลมหายใจออกหายใจเข้า ด้วยอาการนานและนิดหน่อยดังที่
 มา^๕ ก็ชื่อว่ารู้สึกได้ว่าเราหายใจออกขาว หรือหายใจเข้าขาว หายใจ

ออกสั่นหรือหายใจเข้าสั่น เมื่อภิกษุอยู่อย่างนั้น ลมหายใจยาวและสั้น
ย่อมปรากฏที่ปลายจมูก

คำว่า ภิกษุนั้น ย่อมหมายความว่าเรารู้กองลมทั้งปวง เวลาหายใจ
ออกหายใจเข้านั้น คือ เมื่อภิกษุนั้นรู้แจ้งต้นลม กลางลม ปลายลม
ก็ชื่อว่าเห็นกว่า เรารู้กองลมทั้งปวงแล้วจึงจักหายใจออกหายใจเข้า ฯ
แต่บางคนต้นลมปรากฏ ส่วนกลางลมและปลายลมไม่ปรากฏ ฯ ผู้นั้น
ก็อาจจับต้นลมได้ แต่ลำบากใจในกลางลมและปลายลม ฯ บางคน
กลางลมปรากฏ ต้นลมและปลายลมไม่ปรากฏ ฯ บางคนปลายลมปรากฏ
ต้นลมและกลางลมไม่ปรากฏ ผู้นั้นก็อาจที่จะจับปลายลมได้ แต่ลำบาก
ใจในต้นลมและกลางลม ฯ บางคนปรากฏทั้งหมด ทั้งต้นลม กลางลม
ปลายลม ผู้นั้นก็อาจกำหนดลมทั้งปวงได้ ไม่ลำบากใจอย่างใดเลย ผู้เจริญ
กรรมฐานข้อนี้ ควรให้จับได้ทั้งต้นลม กลางลม ปลายลม เพราะฉะนั้น
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ตรัสว่า ภิกษุนั้นย่อมเห็นกว่า เรารู้
กองลมทั้งปวงเวลาหายใจออกหายใจเข้า ดังนี้

คำว่า เห็นนั้น ได้แก่พาทเพียรพยายามที่จะให้รู้กองลมทั้งปวง
คือ หัดทำให้มากเพื่อให้รู้กองลมทั้งปวง ฯ ควรหายใจออกหายใจเข้า
อย่างเดียว ไม่ควรทำอย่างใดเลย ต่อมาจึงควรพยายามให้เกิดความ
รู้ด้วยคิดว่า เรารู้กองลมทั้งปวง เวลาหายใจออกหายใจเข้า ดังนี้ เป็นต้น
ไป ฯ คือ ครั้งแรกต้องเอาใจจรดจ่ออยู่ที่ปลายจมูก หรือริมฝีปากเบื้องบน
ที่ลมหายใจถูกต้อง จนให้ใจอยู่เสถียรก่อนจึงพยายามนึกว่า เรารู้กองลม
ทั้งปวงแล้ว จึงจักหายใจออกหายใจเข้าเป็นต้น จนถึงคำว่า เรารู้เห็น
ความสละกิเลสแล้ว จึงจักหายใจออกหายใจเข้า ดังนี้ เป็นลำดับไป

ชื่อว่า ลมหายใจหายับและละเอียดนั้น มีคำอธิบายว่า เมื่อยังไม่
อบรมอานาปานสติ กายและจิตก็ยังกระวนกระวายยังหายับอยู่ เมื่อ
กายและจิตยังหายับอยู่ ยังไม่สงบไป ลมหายใจก็หายับ คือ หายใจ
แรงจนบางที่ช่องจมูกไม่เพียงพอ ต้องหายใจทางปากก็มี แต่เมื่อได้เกิด

อานาปานสติแล้ว กายและจิตย่อมสงบไป ลมหายใจก็ละเอียดเข้า
ละเอียดจนคล้ายกับไม่มี ฯ ข้อนเปรียบเหมือนลมหายใจของบุรุษที่
หรือที่ลงจากภูเขา หรือที่แบกของหนักเป็นตัวอย่าง ลมหายใจนั้น
ย่อมหาย แต่เมื่อบุรุษนั้นได้พักนอนให้สบาย ได้อาบน้ำ คัดน้ำ
แล้วไปนอนหลับให้สบายพร้อมไม้เย็น ๆ ลมหายใจของบุรุษนั้นก็ละเอียด
เข้าจนใจ เมื่อภิกษุยังไม่ได้อบรมอานาปานสติ ลมหายใจก็ยังหาย
เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้นจึงต้องหัดกันว่า เราจักระงับกองลมแล้วจึงจักหายใจ
ใจออก หายใจเข้า เมื่อหัดกันอย่างนี้แล้ว ต้องดูเฉพาะที่ลมหายใจ
ถูกต้อง คือ ปลายจมูกหรือริมฝีปากเบื้องบน ลมหายใจก็ละเอียดเข้า ฯ
เพราะฉะนั้น พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า เมื่อกายและจิตไม่
กระวนกระวายแล้ว ลมหายใจก็ละเอียด ดังนี้

คำว่า ลมหายใจหายและละเอียดนี้ ย่อมมีเป็นขั้น ๆ ไป คือ
ลมหายใจของผู้ไม่ได้อบรมอานาปานสติ ย่อมหายกว่าลมหายใจของผู้ได้
อบรมอานาปานสติ ฯ ลมหายใจของผู้อบรมอานาปานสติ ย่อมหายกว่า
ลมหายใจของผู้จนได้ปฐมฌาน ฯ ลมหายใจของผู้จนได้ปฐมฌาน หาย
กว่าลมหายใจในปฐมฌาน ฯ ลมหายใจในปฐมฌาน และในเวลาจนได้
ทุติยฌาน หายกว่าลมหายใจในทุติยฌาน ลมหายใจในทุติยฌานและใน
เวลาจนได้ตติยฌาน หายกว่าลมหายใจในตติยฌาน ลมหายใจใน
ตติยฌาน และในเวลาจนได้จตุตถฌาน หายกว่าลมหายใจในจตุตถฌาน
ลมหายใจในจตุตถฌาน เป็นลมหายใจซึ่งละเอียดที่สุด ดังนี้

อีกอย่างหนึ่งว่า ลมหายใจของผู้เริ่มเจริญวิปัสสนา เป็นลมหายใจ
หาย ลมหายใจในเวลาพิจารณาหาญรูป ๔ เป็นลมหายใจที่ละเอียด
แต่เมื่อเทียบกับลมหายใจในเวลาพิจารณาอุปาหารรูป และอรุปธรรม
ทั้งหลาย ตลอดถึงลมหายใจในเวลาพิจารณาธรรมชั้นสูง ๆ ขึ้นไป ก็หาย
และละเอียดกว่ากันเป็นลำดับขึ้นไป ฯ ข้อที่ว่า ภิกษุนั้นหัดกันว่า
เราจักระงับกองลมแล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้านั้น ก็คือ ภิกษุนั้น

พยายามจะทำลมหายใจเป็นลมละเอียดเป็นลำดับไปตั้งที่วามาน เมื่อหัดนึก
อย่างนั้นไป ลมหายใจนั้นก็ละเอียดเป็นลำดับไป เมื่อใจไม่ฟุ้งซ่านในการ
กำหนดลมหายใจดังนี้ ก็เรียกว่า สำเร็จการกำหนดลมหายใจ ซึ่งเรียกว่า
สำเร็จการอบรมอานาปานสติกรรมฐาน ในตอนต้นเมื่อได้สำเร็จถณแล้ว
เจริญวิปัสสนาต้องจนได้สำเร็จพระอรหัต เรียกว่า ได้สำเร็จอานาปานสติ-
กรรมฐานโดยประการที่ปวง ดังนี้ ของตนเองความเรื่องอานาปานสติไว้
เพียงเท่านั้น

บาลี

ต่อไปนี้ จะได้แสดงตามเนื้อความในพระบาลีล้วน เริ่มแต่พระสูตร
ที่ ๑ ไป จนจบพระสูตรที่ ๘ กล่าวคือ

ในพระสูตรที่ ๑ ว่า พระมหากัปปินเถระเจ้า ได้นั่งตั้งกายให้ตรง
ดำรงสติอันเป็นเครื่องกำหนดรู้ อยู่ในที่ใกล้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม

ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น
แล้ว ก็ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เธอทั้งหลายเห็นความเอนเอียง หรือ
ความคั่นรณ แห่งกายภิกษุเหล่านั้นหรือ? ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า นับแต่
ข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้เห็นพระภิกษุของคณินั่งอยู่ในท่ามกลางสงฆ์ หรือ
นั่งอยู่ในที่สงัดแต่ผู้เดียว ก็ไม่เห็นความเอนเอียง หรือความคั่นรณ
แห่งกายของพระผู้เป็นเจ้าองค์นั้นเลย พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความ
เอนเอียง หรือความคั่นรณ ย่อมไม่มีแก่กายและจิต เพราะได้อบรม
สมาธิใด เพราะได้ทำให้มากซึ่งสมาธิใด ภิกษุเหล่านั้นก็ได้สมาธินั้นตามความ
ประสงค์ ได้สมาธินั้นโดยไม่ลำบาก โดยไม่ผิดเคื่อง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเอนเอียงแห่งกาย หรือความคั่นรณแห่ง
กาย ความเอนเอียงแห่งจิต หรือความคั่นรณแห่งจิต ย่อมไม่มี เพราะ

อบรมสมาธิได้ เพราะทำให้มากซึ่งสมาธิได้ เพราะอบรมอานาปานสติสมาธิ
เพราะทำให้มากซึ่งอานาปานสติสมาธิ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อบรมอานาปานสติสมาธิอย่างใด ทำให้มาก
ซึ่งอานาปานสติสมาธิอย่างไร จึงไม่มีความเอนเอียงแก่กายและจิต ไม่มี
ความคั่นร่นแก่กายและจิต เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว จึงทรงแสดงการอบรม
อานาปานสติ เหมือนกับในพระสูตรที่ ๑ นั้น

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้
มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสอย่างนี้แล้ว ก็ทรงแสดงการอบรมอานาปานสติ เหมือนกับใน
พระสูตรที่ ๑ แล้วตรัสว่า เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ เราก็อ่อนแอด้วยกรรม
เป็นเครื่องอยู่อันนี้ ฯ เมื่อเราย่อมมากด้วยกรรมเป็นเครื่องอยู่อันนี้ กายก็
ไม่ลำบาก ตาทั้ง ๒ ก็ไม่ลำบาก จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย
เพราะไม่ถือมั่น . เพราะฉะนั้นแหละภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุมีความ
จำนงว่า อย่าให้กายของเราลำบาก อย่าให้จิตของเราลำบาก
จงให้จิตของเราหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ดังนี้ ควรทำไว้ในใจให้ดี
ซึ่งอานาปานสติสมาธินี้ ถ้ามีความจำนงว่า ขอให้เราระละความดำริ
ที่ไม่ดี ซึ่งอาศัยกามคุณ ๕ เสี้ย ก็ควรทำไว้ในใจให้ดี ซึ่งอานาปานสติ-
สมาธินี้ ถ้ามีความจำนงว่า ขอให้เราย่อยด้วยความเข้าใจว่าน่าเกลียด
ในสิ่งที่ไม่น่าเกลียดก็ดี ขอให้เราย่อยด้วยความเข้าใจว่าไม่น่าเกลียดใน
สิ่งที่น่าเกลียดก็ดี ขอให้เราย่อยด้วยความเข้าใจว่าน่าเกลียด ทั้งใน
สิ่งที่ไม่น่าเกลียด และสิ่งที่น่าเกลียดก็ดี ขอให้เราย่อยด้วยความเข้าใจ
ว่า ไม่น่าเกลียด ทั้งในสิ่งที่น่าเกลียด และสิ่งที่ไม่น่าเกลียดก็ดี
ขอให้เราได้เว้นสิ่งทั้ง ๒ นั้นเสีย ได้เป็นผู้เฉยอยู่ก็ดี ขอให้เราได้สำเร็จ
ปฐมฌาน อันว่างจากกามารมณ์ และอกุศลธรรมทั้งหลาย อันมีวิตก
วิจารณ์ มีปิตุสข เกิดจากวิเวกก็ดี ขอให้เราได้สำเร็จทุติยฌาน อันทำ
ให้ใจผ่องใส อันทำให้ใจมีอารมณ์อันเดียว อันไม่มีวิตก วิจารณ์ เพราะ
ระงับวิตก วิจารณ์เสีย มีแต่ปิตุสขเกิดจากสมาธิก็ดี ขอให้เราได้สำเร็จ

ตติยฌาน อันทำให้เป็นฌมโเบกขา สติ สัมปชัญญะ ความสุขกายที่
พระอรหันต์ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นฌมโเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนั้นก็
ขอให้เราได้สำเร็จจตุตตฌาน อันบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขาและสติ อันไม่มี
ทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขทุกข์เสียแล้ว เพราะสิ้นโสมนัส โทมนัส
ในก่อนเสียแล้วก็ดี ขอให้เราได้สำเร็จอากาสนัญญาตนะ ว่าอากาศ
ไม่มีที่สุด ดังนี้ เพราะล่องเสียซึ่งความจำรูปโดยประการทั้งปวง เพราะ
สิ้นความจำเรื่องขันธ์เครื่องทั้งหลาย เพราะไม่ทำไว้ในใจซึ่งความจำต่าง ๆ ก็ดี
ขอให้เราได้สำเร็จวิญญานัญญาตนะ ว่าวิญญานไม่มีที่สุด ดังนี้ เพราะ
ล่องเสียซึ่งอากาสนัญญาตนะ โดยประการทั้งปวงก็ดี ขอให้เราได้สำเร็จ
อากิญจัญญาตนะ ว่าไม่มีอะไร ดังนี้ เพราะล่องเสียซึ่งวิญญานัญญาตนะ
โดยประการทั้งปวงก็ดี ขอให้เราได้สำเร็จเนวสัญญานาสัญญาตนะ เพราะ
ล่องเสียซึ่งอากิญจัญญาตนะ โดยประการทั้งปวงก็ดี ขอให้เราได้สำเร็จ
สัญญาเวทยิตนิโรธ เพราะล่องเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะ โดย
ประการทั้งปวงก็ดี ก็ควรทำไว้ในใจให้ดี ซึ่งอานาปานสติสมาธินี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุได้อบรม ได้ทำให้มาก ซึ่งอานาปาน-
สติสมาธิอย่างนี้ ก็ได้เสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุข-
เวทนา ภิกษุนั้นถือว่าเวทนานั้น เป็นของไม่เที่ยง เป็นของไม่น่ากลืน
เข้าไว้ เป็นของไม่น่ายินดี ฯ ถ้าภิกษุนั้นได้เสวยสุขเวทนา หรือ
ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่ไม่เกี่ยวข้อง กับเวทนานั้น ฯ
เมื่อภิกษุนั้นเสวยเวทนา อันมีกายหรือชีวิตเป็นที่สุด ก็รู้ว่าเราได้เสวย
เวทนา อันมีกายหรือชีวิตเป็นที่สุด เมื่อกายนั้นแตกแล้ว เวทนาทั้งสน
ก็จะสลายระงับไป เหมือนกับเปลวประทีป ซึ่งดับไปฉะนั้น คือ เปลว
ประทีปย่อมลุกโผลง เพราะอาศัยน้ำมันและไฟ เมื่อสิ้นน้ำมันและไฟ
แล้ว เปลวประทีปนั้นก็ดับไปฉนั้นใด เมื่อภิกษุได้เสวยเวทนา อันมีกาย
เป็นที่สุด หรือมีชีวิตเป็นที่สุด ก็รู้ว่าเราได้เสวยเวทนา อันมีกายเป็น
ที่สุด มีชีวิตเป็นที่สุด รู้ว่า เมื่อกายนั้นแตกแล้ว เวทนาทั้งสน ก็จักสงบ

๒๓๒ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒
~~~~~  
ระจับไปเหมือนกับเปลวประทีปฉะนั้น ดังนี้ สอนบอกความในพระสูตรนี้ และ  
ในเทศนากัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัมมี้ ค้วยประการณะนี ฯ

~~~~~  
กัณฐาทิ ๙๓

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค
ว่าค้วยต้นเหตุให้ทรงแสดงอานาปานสติ

~~~~~  
เอวมเม สุตฺตึ เอกํ สมยํ ภควา เวสาลิยํ วิหริติ มหาวเน  
กุฎาคารศาลายนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค  
กัณฐาทิ ๙๓ ว่าค้วยต้นเหตุให้ทรงแสดงอานาปานสติ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น  
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน  
หาประมาณมิได้

~~~~~  
บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๕ แห่งเอก-
ธรมวรรคที่ ๑ ในอานาปานสังยุตต์นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา บำมหาวัน เมืองเวสาลี ฯ ครึ่งนั้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงอสุภคภา ทรงแสรสรเสริญอสุภ-
คภา และทรงแสรสรเสริญอสุภภาวนา โดยอเนกปริยาย แก่ภิกษุทั้งหลาย
แล้วตรัสสั่งแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราประสงค์จะอยู่ในที่สงัดสักกึ่งเดือน ไม่
ให้ใคร ๆ เข้าไปหาเรา นอกจากภิกษุผู้นำอาหารไปให้เราเพียงองค์เดียว
เท่านั้น ฯ ภิกษุเหล่านั้นก็ทูลรับว่า พระเจ้าข้า แล้วก็ไม่มีการเข้าไป
เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า นอกจากภิกษุผู้นำอาหารไปถวายเพียง

องค์เดียวเท่านั้น ฌิกขุเหล่านั้นก็อดอัด เบื่อหน่ายเกลียดชังต่อร่างกาย
นี้ ได้พากันแสวงหาสาตรา แล้วฆ่ากันเองวันละ ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ องค์
บ้าง ๓๐ องค์บ้าง ฯ ครนล่วงถึงเดือนนั้นแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าจึงเสด็จออกจากที่สงัด ตรัสถามพระอานนทว่า เพราะเหตุไร
ฌิกขุสงฆ์จึงตู่เหมือนน้อบเบาบางไป พระอานนทจึงกราบทูลเหตุนี้ให้
ทรงทราบ แล้วกราบทูลว่า ฌิกขุสงฆ์จะตงอยดด้วยความรู้ทั่วด้วย
ปริยายใด ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงบอกปริยายนั้น พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น ฌิกขุมิประมาณ
เท่าใด ย่ออาศัยเมืองเวสาลี อานนทจงให้ฌิกขุเหล่านั้นทั้งสนมา
ประชุมกันที่อุฏฐานศาลา ฯ พระอานนทจึงทูลรับว่า พระเจ้าข้า
แล้วไปบาร้องให้ฌิกขุทั้งหลาย บรรดาที่ย่ออาศัยเมืองเวสาลี ไปประชุม
กันที่อุฏฐานศาลาพร้อมแล้ว จึงกราบทูลว่า พระฌิกขุสงฆ์ประชุมกัน
พร้อมแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเถิด พระเจ้าข้า

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จไปประทับที่อุฏฐาน-
ศาลา แล้วตรัสว่า ตุก่อนฌิกขุทั้งหลาย อานาปานสติสมาธิ ฌิกขุ
อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นของสงบระงับ เป็นของประณีต
เป็นของบริสุทธิ เป็นเครื่องยัสบาย ย่อมทำให้สิ่งที่เป็นบาปอกุศล
ทั้งหลายซึ่งเกิดขึ้นแล้วหายไปโดยเร็วพลันเหมือนกันกับฝนห่าใหญ่ ซึ่ง
ตกนอกฤดูกาล อันทำให้ผิงฝุ่นธุลีในฤดูร้อนหายไปโดยเร็วพลันฉะนั้น
เมื่อตรัสอย่างนั้นแล้ว ก็ทรงแสดงการอบรมอานาปานสติสมาธิ เหมือน
กับในพระสูตรที่ ๑ ซึ่งมีในกัณฑ์ก่อนโน้น

คือ ทรงแสดงว่า ฌิกขุในพระธรรมวินัยนี้ ไปอยู่ที่ป่าก็ดี อยู่ที่โคน
ต้นไม้ก็ดี อยู่ที่ว่างบ้านเรือนก็ดี นั่งตั้งกายให้ตรงดำรงสติอันเป็นเครื่อง
กำหนดไว้ มีสติหายใจออกหายใจเข้า เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ว่าเราหายใจ
ออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว ฯ เมื่อหายใจออกสั้น
ก็รู้ว่าเราหายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้น

ภิกษุณนั้นยอมให้ตนกว่า เราจักกรึงกงลมทั้งปวง แล้วจึงจักหาบใจออก
หาบใจเข้า เราจักระงับกงลม แล้วจึงจักหาบใจออกหาบใจเข้า เราจักเสวย
บิณฑิ แล้วจึงจักหาบใจออกหาบใจเข้า เราจักเสวยสุข แล้วจึงจักหาบใจออก
หาบใจเข้า เราจักเสวยเครื่องศกแต่งจิต แล้วจึงจักหาบใจออกหาบใจเข้า
เราจักระงับเครื่องศกแต่งจิต แล้วจึงจักหาบใจออกหาบใจเข้า เราจัก
เสวยจิต แล้วจึงจักหาบใจออกหาบใจเข้า เราจักทำจิตให้มันเที่ยง แล้ว
จึงจักหาบใจออกหาบใจเข้า เราจักทำจิตให้ตั้งมั่น แล้วจึงจักหาบใจออก
หาบใจเข้า เราจักทำจิตให้หลุดพ้น แล้วจึงจักหาบใจออกหาบใจเข้า
เราจักพิจารณาความไม่เที่ยง แล้วจึงจักหาบใจออกหาบใจเข้า เราจัก
พิจารณาความคลาย แล้วจึงจักหาบใจออกหาบใจเข้า เราจักพิจารณา
ความดับ แล้วจึงจักหาบใจออกหาบใจเข้า เราจักพิจารณาความสละ
แล้วจึงจักหาบใจออกหาบใจเข้า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานาปานสติสมาธิ ที่ภิกษุอบรมแล้วอย่างนี้
ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นของสงบระงับ เป็นของประณีต เป็นของ
บริสุทธิ เป็นเครื่องอยู่สบาย เป็นของทำให้สิ่งที่เบียดบาปอกศลทั้งหลาย
ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว หายไปโดยเร็วพลัน ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้
เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า เมืองเวสาลินัน เป็นเมืองที่ใหญ่โตกว้างขวาง
เจริญขึ้นด้วยกำแพงถึง ๓ ครั้ง คือ ต้องขยายกำแพงออกไปถึง ๓ ครั้ง
เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าเมืองเวสาลินัน เมืองเวสาลินัน เมื่อพระสัมมา
สัมพุทธเจ้า ได้สำเร็จซึ่งพระสัพพัญญุตญาณแล้ว จึงเป็นเมืองที่บริบูรณ์
ด้วยอาการทั้งปวง ๑ คำว่า บำมหวานน เป็นป่าใหญ่ที่ติดเนื่องกัน
กับป่าหิมพานต์ ๑ ในคราวนั้น เขาได้สร้างอารามขึ้นที่ป่ามหวานน
แล้ว สร้างเรือนยอด คือ ให้เป็นพระคันชุกฎิกวายเป็นแต่สมเด็จพระผู้มีพระ

ภาคเจ้า เพราะฉะนั้นจึงว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ประทับอยู่ที่
กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน เมืองเวสาลี ดังนี้

ข้อที่ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงอสุกคาถาโดย
อเนกปริยาย คือ ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดง
ธรรมอันว่าด้วยร่างกาย อันเป็นเหตุให้เล็งเห็นความไม่สวยงามแห่งร่าง
กาย ด้วยเหตุหลายประการ คือ ทรงแสดงว่า ในกายนั้นมีแต่ ผม ขน
เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ
ตับ พังผืด ไต ปอด ไข่น้อย ไขใหญ่ อาหารใหม่ อาหารเก่า
คี้ เสลด ท้อง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย
น้ำมูก ไขข้อ มูตร ดังนี้

เพื่อทรงแสดงให้เห็นว่า ในร่างกายอันนี้ ไม่มีสิ่งใดเป็นของดี
เมื่อพิจารณาให้ละเอียดแล้ว ก็ไม่เห็นมีแก้วมุกดา หรือแก้วมณี แก้ว
ไพฑูรย์ หรือของหอมอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ไม้กฤษณา หรือไม้จันทน์
หรือหญ้าฝรั้ง หรือการะบูร หรือเครื่องอบอย่างใดอย่างหนึ่งเลย มีแต่ของที่
ไม่สวยงาม น่าเกลียดน่าชัง มีกลิ่นเหม็น เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน
เป็นต้นทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ไม่ควรที่ภิกษุทั้งหลายจะมีความรักใคร่พอใจ
ในร่างกายอันนี้เลย ถึงผม ที่เกิดอยู่บนศีรษะก็เป็นของไม่สวยงาม เป็น
ของไม่สะอาด เป็นของน่าเกลียด ควรทราบว่าผมนั้นไม่สวยงาม ไม่
สะอาด น่าเกลียดด้วยอาการ ๕ อย่าง คือ ด้วยสี สันฐาน กลิ่น ที่เกิด
ที่อับ ดังนี้ อันเป็นเนือความข้อยในข้อ ส่วนเนือความพิสดารได้มีอยู่
ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้ว เป็นอันว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง
แสดงอสุกคาถาโดยอเนกปริยาย คือ แยกส่วนหนึ่ง ๆ ในร่างกายออก
แสดงส่วนละ ๕ อย่าง คือ แสดงโดยสี โดยสันฐาน โดยกลิ่น โดยที่
เกิด ที่อับ ดังนี้

คำว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสรรเสริญอสุกะนั้น คือเมื่อ
พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงยกหัวข้ออสุก ๘ อย่าง มีอสุกที่กำลังขึ้นพอง
เป็นต้น ขึ้นทรงแสดงแล้ว ก็ทรงจำแนกออกไปโดยพิสดาร ๆ คำว่า

สรรเสริญอสุภภาวนานั่น คือ สรรเสริญอนิสังสแห่งการอบรมอสุภ-
กรรมฐาน คือ การถือความไม่สวยงามในร่างภายในภายนอก มีผม
เป็นต้น หรืออสุภที่กำลังขึ้นเองเป็นต้นนั้นว่า ภิกษุผู้ประกอบใน
อสุภภาวนา ข้อมได้ปฐมฌาน อัมละองค์ ๕ อัมประกอบด้วยองค์ ๕ อันมี
ความงาม ๓ อันสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓ ในวัฏฏ มีผมเป็นต้น หรือใน
อสุภที่ขึ้นเองเป็นต้น ๆ ภิกษุผู้ได้ปฐมฌานแล้วนั้น ได้เจริญวิปัสสนา
อันอาศัยหีบ คือ ดวงจิต ซึ่งประกอบด้วยปฐมฌาน แล้วก็ถึงซึ่ง
พระอรหัตอันเป็นประโยชน์สูงสุด

คำว่า เราประสงค์จะอยู่ในที่สงัดผู้เดียว ตลอดถึงเดือนนั้น คือ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราประสงค์จะอยู่โดย
ลำพังผู้เดียว ไม่ให้ใครเกี่ยวข้องกับจนตลอดถึงเดือน นอกจากภิกษุผู้นำ
อาหารไปให้เราผู้เดียวเท่านั้น นอกนั้นจะเป็นภิกษุหรือเป็นคฤหัสถ์ใด ๆ
ก็เข้าไปหาเราไม่ได้

เหตุไร สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสอย่างนี้ เหตุว่า ใน
อดีตกาลล่วงมาแล้ว มีนายพราน ๕๐๐ คน พวกนี้เที่ยวฆ่าเนื้ออยู่ในป่า
เวลาตายแล้วลงไปเกิดในนรก พ้นจากนรกมาแล้วก็มาเกิดเป็นมนุษย์
ออกบวชในพระพุทธศาสนา โดยอาศัยกัลยาณมิตรที่ดั่งาม ๆ ภิกษุ
ทั้ง ๕๐๐ คนนั้น ยังมีเศษผลแห่งบาปกรรมติดตามา องค์พระศาสดาจึง
ทรงให้โอกาส เพื่อความขาดไปแห่งชีวิตของภิกษุ ๕๐๐ องค์นั้น ด้วยฆ่า
ตัวเองบ้าง ด้วให้ผู้อื่นฆ่าบ้าง ในภายในถึงเดือนนั้น เพราะฉะนั้น จึง
ได้ตรัสสั่งว่า เราจะอยู่ในที่สงัดแต่ผู้เดียวจนตลอดถึงเดือนนั้น ดังนั้น
ธรรมคากรรมวิบากย่อมไม่มีใครที่จะป้องกันได้

ในภิกษุ ๕๐๐ องค์นั้น เป็นปฤชนกัม เป็นพระโสดาบัน พระ
สกทาคามิ พระอนาคามิ พระอรหันตกัม ฯ ที่เป็นพระอรหันตก็ไม่มี
ปฏิสนธิต่อไป นอกจากพระอรหันต์ แต่เป็นพระอริยสาวกก็มีคติแน่นอน
ส่วนที่เป็นปฤชน ไม่มีคติแน่นอน ฯ มีคำถามว่า ข้อน้อย่างไร มีคำ
แก้ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า ภิกษุปฤชนเหล่านั้นเป็นผู้

กล่าวตาย เพราะความรักใคร่พอใจในอัทภาพ จักไม่อาจที่จะทำคติให้
บริสุทธิ์ได้ อย่างนั้นเลย เราจะต้องแสดงอสุภกถา เพื่อให้ภิกษุ
ปลุกชนเหล่านั้นละความรักใคร่ทางใจในอัทภาพนี้เสีย แล้วจักได้ถือปฏิสนธิ
ในสวรรค์ เมื่อเป็นเช่นนั้น การที่เขาบรรพชาในสำนักของเราจัก
มีประโยชน์ เมื่อทรงดำริดังนี้ จึงได้ทรงแสดงอสุภกถาเพื่อนุเคราะห์
ภิกษุปลุกชนเหล่านั้น ด้วยมุ่งให้เป็นกรรมฐาน ไม่ใช่ด้วยประสงค์จะ
สรรเสริญความตาย

ครั้นทรงแสดงแล้วจึงทรงดำริว่า ถ้าภายในกึ่งเดือนนี้ มีผู้ไปบอกเรา
ว่า วันนภิกขุมรณภาพ ๑ องค์ วันนภิกขุมรณภาพ ๒ องค์ ตลอดถึงวันน
ภิกขุมรณภาพ ๑๐ องค์ ดังนี้ ฯ อันกรรมวิบากนี้ เราหรือผู้อื่นก็ไม่
อาจห้ามได้ เราได้ฟังแล้วก็จักทำอย่างไรได้ ไม่มีประโยชน์อันใดที่เราจะ
ฟังเรื่องอันแก้ไขไม่ได้ เพราะฉะนั้น เราไม่ควรให้ภิกษุทั้งหลายได้เห็น
เรา ได้เข้าไปหาเราจึงจะเป็นการดี เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสสั่งว่า เรา
ประสงค์จะอยู่ในที่สงัดตลอดกึ่งเดือนนี้ ผู้นอกจากภิกษุผู้นำอาหารไป
ให้เราเท่านั้น เข้าไปหาเราไม่ได้

แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ที่ตรัสอย่างนี้ เพื่อจะหลีกเลี่ยง
คำติเตียนจากผู้อื่นเสีย ฯ คือ ผู้นั้นจะติเตียนพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ว่า
เมื่อพระองค์ทรงยืนยันว่าเป็นพระสัพพัญญู ล่วงรู้สิ่งทั้งปวง ได้ประกาศ
พระธรรมจักรอันประเสริฐไว้แล้ว เหตุไรจึงไม่อาจห้ามสาวกของตนที่มา
กันเสีย ดังนี้ ฯ เมื่อผู้กล่าวเช่นนั้น พวกที่เป็นบัณฑิตก็จะได้
ตอบว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าอยู่ในที่สงัดเสีย ไม่ทรงทราบ
เรื่องนี้ หังไม่มีผู้ทูลบอกด้วย ถ้าพระองค์ทรงทราบก็จักต้องห้ามเบนแน่
ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้เข้าอยู่ในที่สงัดแต่พระองค์
เดียว ไม่ให้ผู้ใดเกี่ยวข้อง ฯ ท่านแก้เหตุผลแห่งการที่พระหสพล
เข้าอยู่ในที่สงัด ในคราวนั้น ด้วยประการฉะนี้

คำว่า อัดธัต เกลียดชัง เบื่อหน่าย ในร่างกายนั้น หมายความว่า
ว่า เมื่อภิกษุเหล่านั้นได้ฟังอสุภกถาแล้ว ก็รู้สึกเป็นทุกข์ด้วยร่างกาย รู้สึก

เกลี้ยคชัง เบื่อหน่ายร่างกาย จึงได้เหี่ยวแสงหาสาตราสำหรับฆ่าตัว
เองบ้าง ไปขอให้นายพรานฆ่าตัวบ้าง แต่พรานนั้นเป็นพวกปลุกชน
ทั้งนั้น ไม่ใช่พวกพระอริยะ เพราะเหตุว่าพระอริยะไม่ทำปาณาติบาต
ไม่ชักนำให้ผู้อื่นทำปาณาติบาต ไม่มีความยินดี ในการที่เห็นผู้อื่นทำ
ปาณาติบาต ขั้วว่าอานาปานสติกรรมฐานเป็นของสงบ เป็นของประณีต
นั้น คือ เป็นของมีอารมณ์สงบ มีอารมณ์ประณีต

ขั้วว่า เป็นของบริสุทธิ์นั้น คือเป็นของไม่อาศัยสิ่งใด ไม่อาศัย
การบริกรรม ไม่อาศัยอุปจาร ฯ คำว่า เป็นเครื่องอยู่สบายนั้น คือ
เป็นเหตุให้ได้ความสุขกายสุขใจ ในขณะที่ใจแน่วแน่ ฯ เมื่อใจ
แน่วแน่ ในการกำหนดลมหายใจเข้าออกแล้ว สิ่งที่เป็นบาปอกุศล
ทั้งปวงก็หายไป เหมือนกับฝนในหน้าแล้ง ที่หายไปด้วยฝนซึ่งตกลงมา
นอกฤดูกาลฉะนั้น ดังนั้น สันเนือความในอรรถกถา และในเทศนาภังคินั้น
เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ คัวยะประการฉะนี้ ฯ

กัมภีร์ที่ ๕๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยอานาปานสติสมาธิ

เอวมเม สุตํ เอกํ สมณํ ภควา กัมมิลายํ วิหริติ เวพฺพเน ฯ
ตตรโฆ ภควา อายสุมฺมุตํ กัมมิลํ อามนฺเตสสิ กถํ ภาวโธ นุโข กัมมิล
อานาปานสติสมาธิ.

ณ-บัดนี้ อาตมภาพจึงได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัมภีร์ที่ ๕๔ ว่าด้วยอานาปานสติสมาธิ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์
แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หา
ประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑๐ แห่งเอก-
 ชรรมวรรคที่ ๑ ในอานาปานสังยุตต์นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้
 มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่เวฬุวันอุททยาน ใกล้เมืองกัมมิลา ฯ ครึ่งนั้น
 พระองค์ตรัสถามพระกิมิละว่า คุณก่อนภิกษุ อานาปานสติสมาธิ
 บกคฺลอบรมอย่างไร ทำให้มากอย่างไร จึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ฯ
 เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามอย่างนั้น พระกิมิละก็นิ่งอยู่ แล้ว
 สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามขึ้นอีก เป็นครั้งที่ ๒ ที่ ๓ พระ
 กิมิละก็นิ่งอยู่อีก

พระอานนทเถระเจ้าจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถึง
 เวลาแล้วที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดง อานาปานสติสมาธิ ภิกษุ
 ทั้งหลายได้ฟังแล้วจักได้จำไว้ พระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น
 อานนทจงตั้งใจฟังให้ดี เราจักแสดงให้เห็นฟังในบัดนี้ ฯ พระอานนท
 ทูลรับว่า พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อานนท
 อานาปานสติสมาธิ ที่ภิกษุอบรมอย่างไร ทำให้มากอย่างไร จึง
 มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ฯ อย่างนั้นอานนท คือ ภิกษุในพระธรรม
 วินัยนี้ ไปอยู่ในป่าก็ดี อยู่โคนต้นไม้ก็ดี อยู่ทว่างบ้านเรือนก็ดี
 นั่งตั้งกายให้ตรง ดำรงสติอันเป็นเครื่องกำหนดลมหายใจไว้ เวลาหายใจ
 ใจออก หายใจเข้า ก็มีสติ เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ว่าเราหายใจออกยาว
 เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้
 ว่าเราหายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้น ฯ
 ภิกษุนั้น ข้อมหัสนึกว่า เราจะกำหนดรู้กองลมทั้งปวง แล้วจึงจักหายใจ
 ออก หายใจเข้า เราจะระงับกองลม แล้วจึงจักหายใจออก หายใจ
 เข้า เราก็จักเสวยปีติ แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราก็จักเสวยสุข
 แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราก็จักเสวยเครื่องตกแต่งจิต แล้ว
 จึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราก็จักระงับเครื่องตกแต่งจิต แล้วจึงจัก

หายใจออก หายใจเข้า เราจักเสวยจิต แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักทำจิตให้มันเที่ยง แล้วก็จักหายใจออก หายใจเข้า เราจักทำจิตให้คงมั่น แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักทำจิตให้หลุดพ้น แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจะเล็งเห็นความไม่เที่ยง แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความคลาย แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความดับ แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความสละ แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า ฯ อานาปานสติสมาธิ ที่ภิกษุอบรมอย่างนี้ ทำให้มาก อย่างนี้ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

ดูก่อนอานนท ในคราวใดภิกษุหายใจออกขาว รู้ว่าเราหายใจออกขาว หรือหายใจเข้าขาว รู้ว่าเราหายใจเข้าขาว ฯ หายใจออกสิ้น รู้ว่าเราหายใจออกสิ้น หายใจเข้าสิ้น รู้ว่าเราหายใจเข้าสิ้น หัตถ์นี้กว่า เราจักกำหนดกองลมทั้งปวง แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจะระงับกองลม แล้วจึงจะหายใจออก หายใจเข้า ฯ ในคราวนั้น ภิกษุ นั้นชื่อว่าเล็งเห็นกายในจำพวกกาย ชื่อว่ามีความเพียรเพ .ลส มีความรู้สึกดี มีสติกำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้ ฯ ข้อนั้นเพราะเหตุใด ? เพราะเรากล่าวว่า ลมหายใจออก หายใจเข้านั้น เป็นกาย อย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นแหละอานนท จึงว่าในคราวนั้น ชื่อว่าภิกษุ เล็งเห็นกายในจำพวกกาย ชื่อว่ามีความเพียรเพากิเลส มีความรู้สึกดี มีสติ กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้

ดูก่อนอานนท ในคราวใดภิกษุหัตถ์นี้กว่า เราจักเสวยปีติ แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักเสวยสุข แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักเสวยเครื่องตกแต่งจิต แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักระงับเครื่องตกแต่งจิต แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า ฯ ในคราวนั้น ชื่อว่าภิกษุเล็งเห็นเวทนา ในจำพวกเวทนา ชื่อว่ามีความเพียรเพากิเลส มีความรู้สึกดี มีสติ กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกเสียได้ ข้อนั้นเพราะเหตุใด ? เพราะเรากล่าวว่า ลมหายใจออก หายใจเข้า เป็นเวทนาอย่างหนึ่ง ฯ เพราะฉะนั้นจึงว่า ในเวลานั้นชื่อว่าภิกษุเล็งเห็น

เวทนาในจำพวกเวทนา มีความรู้สึกดี มีสติ กำจัดอภิชณาโทมนัสในโลกเสียได้

ดูก่อนอานนท์ ในคราวใดภิกษุหัดนึกว่า เราจักเสวยจิต แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า จักทำจิตให้มันเที่ยงยิ่ง แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า ฯ เราจักทำจิตให้ตั้งมั่น แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักทำจิตให้หลุดพ้น แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า ฯ ในคราวนั้น ชื่อว่าภิกษุเล็งเห็นจิตในจำพวกจิต ชื่อว่ามีความเพียรเผากิเลส มีความรู้สึกดี มีสติ กำจัดอภิชณาโทมนัสในโลกเสียได้ ฯ ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะเราไม่กล่าวว่า การอบรมอานาปานสติสมาธิ ข้อมมีแก่ผู้ไม่มีสติสัมปชัญญะ จึงชื่อว่าภิกษุเล็งเห็นจิต ในจำพวกจิต

ดูก่อนอานนท์ ในคราวใดภิกษุหัดนึกว่า เราจักเล็งเห็นความคลาย แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความดับ แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า เราจักเล็งเห็นความสละ แล้วจึงจักหายใจออก หายใจเข้า ฯ ในคราวนั้น ชื่อว่าภิกษุเล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม ชื่อว่ามีความเพียรเผากิเลส มีความรู้สึกดี มีสติ กำจัดอภิชณาโทมนัสในโลกเสียได้ ฯ ภิกษุนั้นได้เห็นการละอภิชณาโทมนัสนั้น ด้วยปัญญา แล้วเพ่งดูให้ดี จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้เล็งเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย เป็นผู้มีความเพียรเผากิเลส มีความรู้สึกดี มีสติ กำจัดอภิชณาโทมนัสในโลกเสียได้

ดูก่อนอานนท์ มีกองฝุ่นใหญ่อยู่ที่ถนนใหญ่ ๔ แพร่ง ถ้ามีเกวียนหรือรถมาจากทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ มาในที่นั้น ก็มาเหยียบกองฝุ่นนั้นฉันทใด เมื่อภิกษุเล็งเห็นกายในจำพวกกาย เล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวกจิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม อยู่อย่างนี้ ก็ย่อมเหยียบบ่ ๕ ซึ่งสงฆ์เป็นบาปอกุศลทั้งหลายฉันทนั้น ๕ สิ้นเนื้อความในเอกธรรมวรรคที่ ๑ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน
 อานนท์ เรากล่าวว่า ลมหายใจออก หายใจเข้า เป็นกายส่วนหนึ่ง ดังนี้
 นั้น คือ พระองค์หมายความว่า ลมก็เป็นกายอันหนึ่งเรียกว่า วาโยกาย ฯ
 ดินก็เป็นกายอันหนึ่ง เรียกว่า ปฐวีกาย น้ำก็เป็นกายอันหนึ่ง เรียกว่า
 อาโปกาย ไฟก็เป็นกายอันหนึ่ง เรียกว่า เตโชกาย ฯ อีกอย่างหนึ่ง
 ส่วนแห่งรูปทั้ง ๒๕ ประเภท มีจักขวายนตะเป็นต้น ตลอดถึงกฬิงการอาหาร
 ก็ชื่อว่ารูปกาย ฯ ลมหายใจก็ชื่อว่า เป็นกายอันหนึ่ง เพราะสงเคราะห์
 เข้าไปโณรูปหยาบคณะ เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสอย่างนั้น ฯ คำว่า
 เพราะเหตุนี้แหละ จึงชื่อว่าภิกขุเล็งเห็นกายในกายนั้น คือ เพราะเหตุ
 นี้แหละ จึงชื่อว่าภิกขุเล็งเห็นลมหายใจ อันเป็นกายอย่างหนึ่ง หรือ
 เป็นส่วนหนึ่งใน ๒๕ ส่วนแห่งรูปกาย ดังนี้ ฯ คำว่า เป็นเวทนาอย่าง
 หนึ่งนั้น คือ เป็นสุขเวทนา ซึ่งนับเป็นเวทนาอันหนึ่งในเวทนา ๓ ฯ คำว่า
 การกระทำไว้ในใจให้ดังนี้ ได้แก่การกระทำไว้ในใจ ด้วยอำนาจการ
 เสวยบัตเป็นต้น ฯ ก็การกระทำไว้ในใจเป็นสุขเวทนาด้วยหรือ แก้วว่า ไม่เป็น
 แต่ว่าตรัสอย่างนั้น ตรัสโดยมุ่งเทศนาเป็นใหญ่เท่านั้น ฯ สัญญาที่กล่าว
 ไว้โดยชื่อ ในคำว่า ประกอบเนื่อง ฯ ซึ่งการอบรมในอนิจจสัญญา ดังนี้
 ท่านเรียกว่าสัญญาฉันได เวทนาอันเกิดจากฉาน ก็ควรทราบว่าเป็นเวทนา
 โดยชื่อว่า กระทำไว้ในใจฉันนั้น ฯ ในพระบาลีได้กล่าวถึงเวทนาไว้ถึง
 ๕ หน้า เราจักเสวยบัต แล้วจึงจักหายใจออก เราจักเสวยบัต แล้ว
 จึงจักหายใจเข้า เราจักเสวยสุข แล้วจึงจักหายใจออก เราจักเสวยสุข
 แล้วจึงจะหายใจเข้า ดังนี้

บทแรกกล่าวถึงบัตทั้ง ๒ บท บทที่ ๒ กล่าวถึงสุข ฯ คำว่า เราจัก
 รู้เครื่องตกแต่จิต จักระงับเครื่องตกแต่จิต แล้วจึงจักหายใจออก หาย
 ใจเข้า ก็หมายถึงเวทนาเหมือนกัน คือ เวทนาในทันที ได้แก่สิ่งที่เกี่ยว
 ข้องกับจิต เพราะฉะนั้น คำว่า ในคราวใดภิกษุศึกษาว่า เราจักเสวยบัต

แล้วจึงชักหายใจออก หายใจเข้า เราจักเสวยสุข แล้วจึงชักหายใจออก หายใจเข้า เราจักรู้เครื่องตกแต่งจิต แล้วจึงชักหายใจออก หายใจเข้า เราจักระงับเครื่องตกแต่งจิต แล้วจึงชักหายใจออก หายใจเข้านั้น จึงเรียกว่า เล็งเห็นเวทนา ในจำพวกเวทนา เพราะมันก็เป็นเวทนาอย่างหนึ่ง

ข้อว่า เราจักจิต จักทำจิตให้มันเที่ยงยิ่ง ตลอดถึงจักทำจิตให้หลุดพ้น แล้วจึงชักหายใจออก หายใจเข้านั้น เรียกว่าเล็งเห็นจิตในจำพวกจิต ฯ ที่เรียกว่าเล็งเห็นจิต ในจำพวกจิตนั้น ก็เพราะมันสัมผัสปัญญะ แน่วแน่น อยู่ในอารมณ์แห่งจิต ฯ การอบรมอานาปานสติ ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีสติ สัมผัสปัญญะ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าเล็งเห็นจิตในจิต โดยรู้จักจิตโดย อารมณ์ ฯ การเล็งเห็นความไม่เที่ยงเป็นต้น เรียกว่าการเล็งเห็นธรรม ในธรรมทั้งหลาย ฯ เป็นอันว่าในพระสูตรนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงอานาปานสติภาวนา ซึ่งเป็นกายานุสสนาสติบัญญัติไว้ พร้อม ทั้งเวทนานุสสนาสติบัญญัติ จิตตานุสสนาสติบัญญัติ ธรรมานุสสนาสติ บัญญัติ ด้วยประการดังนี้

ส่วนในอรรถกถา ยังมีเนื้อความอยู่อีก แต่ไม่จำเป็นที่จะยกมา แสดง เพราะพอเข้าใจได้ตามวาระพระบาลี ซึ่งแสดงมาแล้วเบื้องต้นทั้งนั้น จึงเป็นอันว่า สันเนื้อความในเทศนากันจนเพียงพอเท่านั้น.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๙๕

กัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยเจ้า

เอก์ สมย์ ภควา อิจฺฉานํกุเล วิเรติ อิจฺฉานํกฺลวนสณฺฑเท ฯ
คฺคว โห ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสฺส อิจฺฉามหิ ภิกฺขเว เตมาสนฺติ.

ณ บัดนี้ อาศมภาวจักได้แสดงกัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๙๕ ว่าด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยเจ้า สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งหุคิย-
วรรคที่ ๒ ในอานาปานสังยุตต์นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ในราวป่าชื่อว่า อิจฉานังคละ ในชนบทชื่อว่า อิจฉานังคละ ฯ
ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เรา
ประสงค์จะอยู่ในที่สงัดตลอดไตรมาส ใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปหาเรา นอกจาก
ภิกษุผู้นำอาหารไปให้เราเพียงองค์เดียวเท่านั้น ฯ ภิกษุเหล่านั้นก็ทูลรับว่า
พระเจ้าข้า แล้วก็ไม่มีการเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า นอกจากภิกษุผู้
นำอาหารไปถวายเพียงองค์เดียวเท่านั้น

ครั้นล่วงไตรมาสแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเสด็จออกจาก
ที่สงัด ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าพวกปรีชาชนนอกศาสนาของเราถามว่า
พระสมณโคดมอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่อะไรโดยมาก ตลอดพรรษา ขอ
ทั้งหลายควรตอบว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อยู่ตลอดพรรษาดด้วย
อานาปานสติสมาธิ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เวลาเราอยู่ในที่นี้ เรามีสัทธาใจออกหาใจเข้า เมื่อเราหาใจเข้ายาว ก็รู้ว่าเราหาใจเข้ายาว เมื่อหาใจออกยาว ก็รู้ว่าเราหาใจออกยาว หาใจออกสั้น ก็รู้ว่าเราหาใจออกสั้น เมื่อหาใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าเราหาใจเข้าสั้น รู้ว่าเรากำหนดรู้กลมทั้งปวงแล้ว จึงหาใจออกหาใจเข้า เราะงับกลมแล้วหาใจออก หาใจเข้า เราได้เสวยบัตินแล้วหาใจออก หาใจเข้า เราได้เสวยสุขแล้ว หาใจออก หาใจเข้า เราได้เสวยเครื่องตกแต่งจิตแล้วหาใจออก หาใจเข้า เราะงับเครื่องตกแต่งจิตแล้วหาใจออก หาใจเข้า เราเสวยจิตแล้วหาใจออก หาใจเข้า เราทำจิตให้มันเที่ยงขึ้นแล้วหาใจออก หาใจเข้า เราทำจิตให้หลุดพ้นแล้ว หาใจออก หาใจเข้า เราเล็งเห็นความไม่เที่ยงแล้ว หาใจออกหาใจเข้า เราเล็งเห็นความคลายแล้ว หาใจออก หาใจเข้า เราเล็งเห็นความดับแล้วหาใจออก หาใจเข้า เราเล็งเห็นความสละแล้ว หาใจออกหาใจเข้า เรารู้อย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่พูดถูกพูดสิ่งใดว่า เป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ เครื่องอยู่ของพรหม เครื่องอยู่ของพระตถาคตเจ้า ควรพูดว่า อานาปานสติสมาธิ นั่นแหละ เป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ เป็นเครื่องอยู่ของพรหม เป็นเครื่องอยู่ของตถาคตเจ้า ฯ ภิกษุเหล่าใดยังเป็นผู้ศึกษาอยู่ ยังไม่สำเร็จความประสงค์ ยังจำนงความปลอดภัยจากเครื่องเกาะเกี่ยวอย่างเข็ญมอยู่ อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุเหล่านั้นนอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสันอาสวะทั้งหลาย ส่วนภิกษุเหล่าใดเป็นพระอรหันต์ สันอาสวะแล้ว สำเร็จพรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำสำเร็จแล้ว ได้วางภาระแล้ว ได้สำเร็จประโยชน์ตนตามลำดับแล้ว สิ้นเครื่องเกาะเกี่ยวในภพแล้ว หลุดพ้นเพราะรู้ชอบแล้ว อานาปานสติสมาธิ อันภิกษุเหล่านั้นนอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่สบายในอภิตกภาพณ ๑ เพื่อสติสัมปชัญญะ ๑ จึงเรียกกันว่า อานาปานสติสมาธิ เป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะบ้าง เป็นเครื่องอยู่

ของพรหมบ้าง เป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตบ้าง ดังนี้ สันเนือความใน
พระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๒ ว่า ครึ่งหนึ่งพระโสมสกังภิยะเถรเจ้า อยู่ที่โคธาราม
กรุงกบิลพัสดุ์ ในแคว้นแคว้นสักกะ ฯ ในคราวนั้น มหานามสักยะไป
สนทนากับพระโสมสกังภิยะเถรว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ธรรมเป็นเครื่อง
อยู่ของผู้อย่างศึกษาอยู่ กับธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตเจ้า อย่างเดียวกัน
หรือต่างกัน ? พระเถรเจ้าตอบว่า ไม่ใช่อย่างเดียวกัน ต่างกัน

ดูก่อนมหานาม ภิกษุเหล่าใดยังศึกษาอยู่ ยังไม่สำเร็จความประสงค์
ยังจำนงความปลอดโปร่งอย่างเข็ญมอยู่ ภิกษุเหล่านั้น ย่อมละนิวรณ์ ๕
คือ ละกามฉันทนิวรณ์ พยาบาทนิวรณ์ ถีนมิทธนิวรณ์ อุทธัจจกุกกุจจะนิวรณ์
วิจิกิจฉานิวรณ์ ส่วนภิกษุเหล่าใดเป็นพระอรหันต์สันอาสวะแล้ว สำเร็จ
พรหมจรรย์แล้ว ได้ทำสิ่งที่ควรทำเสร็จแล้ว ได้วางภาระเสียแล้ว ได้สำเร็จ
ประโยชน์ตนตามลำดับแล้ว สันเครื่องเกาะเกี่ยวในภพเสียแล้ว หลุดพ้น
เพราะชอบแล้ว นิวรณ์ ๕ ที่ภิกษุเหล่านั้นละแล้ว เป็นอันตรากแล้ว
เป็นอันทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว เป็นอันทำไม้ไหม้อยู่แล้ว เป็นอัน
ทำไม้ให้เกิดอีกต่อไปแล้ว โดยปริยายแมื่อนั้น ก็ควรทราบเถิดว่า ธรรมเป็น
เครื่องอยู่ของผู้อย่างศึกษาอยู่ กับธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตเจ้า ย่อม
ต่างกัน ดังนี้ แล้วพระเถรเจ้าได้ยกเอาเนื้อความในพระสูตรที่ ๑ มาแสดงให้
ฟังว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่ป่าอิสิมณฑล
ใกล้กับนิคมอิสิมณฑล พระองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราประสงค์จะอยู่
ในที่สงัดจนตลอดไตรมาส ใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปหาเรา นอกจากภิกษุผู้
นำอาหารไปให้เราองค์เดียวเท่านั้น ฯ ภิกษุเหล่านั้นก็ทูลรับพร้อมกันว่า
พระเจ้าข้า แล้วก็ไม่มีการเข้าไปหาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า นอกจากภิกษุ
ผู้นำอาหารไปถวายเพียงองค์เดียวเท่านั้น

ครั้นสิ้นไตรมาส สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเสด็จออกจาก
ที่สงัด แล้วตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าพวกปริพาชกถามเราทั้งหลายว่า

พระสมณโคตมอภัยมากตลอดพระราชา ด้วยธรรมเป็นเครื่องอภัยอย่างไหน เธอทั้งหลายควรตอบว่า ด้วยอานาปานสติสมาธิ โดยเหตุนี้แหละ महานาม จึงว่าธรรมเป็นเครื่องอภัยของผู้นั่งศึกษาอยู่กับของพระตถาคตเจ้าต่างกันดังนี้

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า พระอนนทเถระเจ้า เข้าเฝ้าทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ธรรมอย่างเดียวที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้ธรรม ๔ ประการบริบูรณ์ ธรรม ๔ ประการ ที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้ธรรม ๑ ประการบริบูรณ์ ธรรม ๑ ประการที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้ธรรม ๒ ประการบริบูรณ์ มีอยู่หรือ พระเจ้าข้า ตรัสตอบว่า มีอยู่ แล้วตรัสว่า ธรรมอย่างเดียวที่บุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้ธรรม ๔ ประการบริบูรณ์ คือ อานาปานสติสมาธิ ซึ่งอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ สติปัฏฐาน ๔ ที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ โพชฌงค์ ๗ ที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์ ทรงแสดงอย่างนั้นแล้ว จึงทรงแสดงอาการอบรมอานาปานสติสมาธิต่อไป

ดูก่อนอานนท อานาปานสติสมาธิ บุคคลอบรมอย่างไร ทำให้มากอย่างไร จึงทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ ฯ อย่างนั้น คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ไปอยู่ในป่า หรือที่โคนต้นไม้ หรือที่ว่างจากบ้านเรือน แล้วนั่งตั้งตัวให้ตรง ดำรงสติอันเป็นเครื่องกำหนดไว้ เวลาหายใจออก หายใจเข้าก็มีสติ เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ว่าเราหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว ตลอดถึงหัดนึกว่า เราจักเล็งเห็นความสละแล้วหายใจออก หายใจเข้าเป็นที่สุด ฯ ในคราวใด เมื่อภิกษุหายใจออกยาว ก็รู้ว่าเราหายใจออกยาว หายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว หายใจออกสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจออกสั้น หายใจออกยาว ก็รู้ว่าเราหายใจออกยาว หายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้น ศึกษาว่าเราจะกำหนดรู้กองลมทั้งปวงแล้วหายใจออก หายใจเข้า เราะงับกอง

ลมทั้งปวงแล้ว หายใจออก หายใจเข้า ฯ ในคราวนั้น ชื่อว่าภิกษุเล็งเห็น
กายในกาย ชื่อว่ามีความเพียรเผากิเลส มีความรู้สึก มีสติ กำจัด
อกิธมาโหมนัสในโลกเสียได้ ฯ เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ลมหายใจออก
หายใจเข้านั้นเป็นกายส่วนหนึ่ง

ดูก่อนอานนท์ ในคราวใดภิกษุศึกษาว่า เราสวຍปิตแล้วหายใจ
ออก หายใจเข้า เราจักสวຍสุขแล้ว หายใจออก หายใจเข้า เราจะ
สวຍเครื่องตกแค้นจิตแล้วหายใจออก หายใจเข้า เราจะระงับเครื่องตก
แค้นจิตแล้วหายใจออก หายใจเข้า ฯ ในคราวนั้น ชื่อว่าภิกษุเล็งเห็น
เวทนาในจำพวกเวทนา ชื่อว่ามีความเพียรเผากิเลส มีความรู้สึก มีสติ
กำจัดอกิธมาโหมนัสในโลกเสียได้ ฯ เพราะเหตุว่า การทำไว้ในใจให้ดี
ซึ่งลมหายใจออก หายใจเข้านั้น เป็นเวทนาส่วนหนึ่ง

ดูก่อนอานนท์ ในคราวใด ภิกษุหัดนึกว่า เราจะสวຍจิตแล้วหายใจ
ออก หายใจเข้า เราจะทำจิตให้มันเที่ยง เวลหายใจออก หายใจเข้า
เราจะทำจิตให้ตงมั่น เวลหายใจออก หายใจเข้า เราจะทำจิตให้หลุดพ้น
เวลหายใจออก หายใจเข้า ฯ เมื่อนั้นชื่อว่า ภิกษุเล็งเห็นจิตในจำพวกจิต
ชื่อว่ามีความเพียรเผากิเลส มีความรู้สึก มีสติ กำจัดอกิธมาโหมนัสใน
โลกเสียได้

ดูก่อนอานนท์ ในคราวใดภิกษุหัดนึกว่า เราจะเล็งเห็นความไม่เที่ยง
เวลหายใจออก หายใจเข้า เราจะเล็งเห็นความคลาย เวลหายใจออก
หายใจเข้า เราจะเล็งเห็นความดับเวลหายใจออก หายใจเข้า เราจะ
เล็งเห็นความสละเวลหายใจออก หายใจเข้า ฯ ในคราวนั้น ชื่อว่า ภิกษุ
เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม ชื่อว่า มีความเพียรเผากิเลส มีความรู้สึก
มีสติ กำจัดอกิธมาโหมนัสในโลกเสียได้ ฯ ภิกษุนั้นได้เห็นการละอกิธมา
โหมนัสนั้นด้วยปัญญาแล้วเพ่งดูให้ดี จึงชื่อว่าเป็นผู้เล็งเห็นธรรมในจำพวก
ธรรมในคราวนั้น

ดูก่อนอานนท์ อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุอบรมแล้วอย่างนี้ ทำให้
มากแล้วอย่างนี้ บ่มทำให้สติปัญญาน ๔ บริบูรณ์

ดูก่อนอานนท์ สติปัญญา ๔ ภาษุอบรมอย่างไร ทำให้มากอย่างไร จึงทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ ฯ อย่างนี้ คือ ในคราวใด ภาษุเห็นกาย ในจำพวกกาย ในคราวนั้น สติกับภาษุนั้น ฯ ในคราวใดสติกับภาษุนั้น ในคราวนั้น ก็เป็นอันภาษุได้สติสัมโพชฌงค์แล้ว ได้อบรม สติสัมโพชฌงค์ สติสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความบริบูรณ์แห่งการอบรม ฯ เมื่อภาษุมีสติอย่างนั้น ย่อมเลือกเห็นสอคล้องธรรมด้วยปัญญา

ในคราวใด ภาษุมีสติอย่างนั้น เลือกเห็นสอคล้องธรรมด้วยปัญญา ในคราวนั้น ก็เป็นอันภาษุนั้นปรารภธรรมวิยสัมโพชฌงค์ อบรมธรรม-วิยสัมโพชฌงค์ ธรรมวิยสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความบริบูรณ์แห่งการอบรม ฯ เมื่อนั้นภาษุเลือกเห็นสอคล้องธรรมนั้นด้วยปัญญาอยู่ ก็เป็นอันปรารภความเพียร ความไม่ห่อถอก

ในคราวใด ภาษุเลือกเห็นธรรมนั้นอยู่ด้วยปัญญา ปรารภความเพียร ความไม่ย่อหย่อนแล้ว ในคราวนั้น ก็เป็นอันภาษุนั้นปรารภวิยสัมโพชฌงค์ อบรมวิยสัมโพชฌงค์ วิยสัมโพชฌงค์ย่อมถึงความบริบูรณ์แห่งการอบรม ฯ ปีติอันไม่มีอาโมส ย่อมเกิดแก่ผู้ปรารภความเพียร

ในคราวใด ปีติอันไม่มีอาโมสเกิดแก่ภาษุ ผู้ปรารภความเพียรแล้ว ในคราวนั้น ก็เป็นอันภาษุปรารภปีติสัมโพชฌงค์ อบรมปีติสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ย่อมถึงความบริบูรณ์แห่งการอบรม ฯ กายและจิตของผู้มีปีติย่อมสงบ

ในคราวใด กายและจิตของผู้มีปีติสงบไป ในคราวนั้น ก็เป็นอันภาษุปรารภมัสสัทธิสัมโพชฌงค์ อบรมมัสสัทธิสัมโพชฌงค์ มัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ย่อมถึงความบริบูรณ์แห่งการอบรม ฯ จิตของผู้มีกายสงบ ผู้มีความสุข ย่อมตั้งมั่น

ในคราวใด จิตของผู้มีกายสงบ ของผู้มีความสุขตั้งมั่น ในคราวนั้น ก็เป็นอันภาษุปรารภสมาธิสัมโพชฌงค์ อบรมสมาธิสัมโพชฌงค์ สมาธิ-

๒๕๐ พระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒

สัมโพชฌงค์ บอมาถึงซึ่งการบริบูรณ์แห่งการอบรม ฯ ภิกษุหนึ่งย่อมเพ่ง
ดูจิต ซึ่งจิตที่ต้งมีนอย่างนั้น

ในคราวใด ภิกษุเพ่งดูจิต ซึ่งจิตที่ต้งมีนอย่างนั้น ในคราวนั้นก็เป็น
อันภิกษุปรารภอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อบรมอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อุเบกขา
สัมโพชฌงค์ย่อมถึงซึ่งการบริบูรณ์แห่งการอบรม

ในคราวใด ภิกษุเล็งเห็นเวทนาในจำพวกเวทนา เล็งเห็นจิตในจำพวก
จิต เล็งเห็นธรรมในจำพวกธรรม ในคราวนั้น ก็เป็นอันมีสติแล้ว ก็เป็นอัน
ได้อบรม สติสัมโพชฌงค์ ตลอดถึงอุเบกขาสัมโพชฌงค์ เมื่อทำโพชฌงค์
ทั้ง ๘ ให้เกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมทำกรรม ๒ ประการ คือ วิชาและวิมุตติให้
บริบูรณ์ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถามพระอานนท-
เถรเจ้าว่า ธรรมอย่างใดที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้ธรรม
๔ ประการบริบูรณ์ ธรรม ๔ ประการที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อม
ทำให้ธรรม ๑ ประการบริบูรณ์ ธรรม ๑ ประการ ที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้
มากแล้ว ย่อมทำให้ธรรม ๒ ประการบริบูรณ์ มื่อยุหรือ ? พระอานนท-
เถรเจ้า ทูลขอให้ทรงแสดงเรื่องนั้นด้วยพระองค์เอง แล้วพระองค์ก็ทรง
แสดงเหมือนกับในพระสูตรที่ ๓

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า มีภิกษุหลายองค์ ทูลถามสมเด็จพระผู้มีพระภาค
เจ้า เหมือนในพระสูตรที่ ๓ ฯ ในพระสูตรที่ ๖ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า ได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายเหมือนตรัสถามพระอานนท แล้วทรง
แก้คำถามนั้นด้วยพระองค์เอง ดังในพระสูตรที่ ๓ ฯ ในพระสูตรที่ ๗ ว่าสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงว่า อานาปานสติสมาธิที่ภิกษุอบรมแล้ว
ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์ทั้งหลาย แล้วทรงแสดงการอบรม
อานาปานสติ เหมือนกับในพระสูตรที่ ๑ ส่วนในพระสูตรที่ ๘ ว่า อานาปานสติ
สมาธิ เป็นไปเพื่อความเพิกถอนอนุสัย ฯ ในพระสูตรที่ ๙ ว่า เป็นไปเพื่อ
ความรอบรู้เวลานาน ฯ ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ
ทั้งหลาย ดังนี้ สันเนอความในเทศนาภักขันธนเพียงเท่านั้น. เอวံ กัมมิ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๖

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยองค์ ๔ แห่งพระโศคาบัน

สาวกผู้ ๑ ดตฺร โข ภควา เอตทโวจ กิญจาปี ภิกฺขเว ราช
จกฺกวัตตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๔๖ ว่าด้วยองค์ ๔ แห่งพระโศคาบัน สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งเวฬุทวาร-
วรรคที่ ๑ ในโศคาบัติสังยุตต์นั้นว่า ในคราวที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ๑ ครั้งนั้น พระองค์ทรงแสดง
แก่ภิกษุทั้งหลายว่า พระเจ้าจักรพรรดิได้เสวยอิสริยาธิปไตย ในทวีป
ใหญ่ทั้ง ๔ เวลาสวรรคตแล้ว ก็ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็น
พวกห้อมล้อมด้วยหม่านางเทพอัปสร เพียบพร้อมอยู่ด้วยกามคุณ ๔ อัน
เป็นทิพย์ ในนันทวันโนทยาน ๑ พระเจ้าจักรพรรดินั้นเป็นผู้ประกอบด้วย
ธรรม ๔ ประการก็จริง แต่ว่าพระเจ้าจักรพรรดินั้นยังไม่หลุดพ้นจากนรก
และกำเนิดดิรัจฉาน เปตวิสัย อบาย หุคฺติ วินิบาต

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก ถึงแม้ว่าจะเล็งชีพด้วยกำลัง
ปล้ำแข่ง นุ่งห่มผ้าเก่า ๆ ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการก็จริง แต่
อริยสาวกนั้นเป็นผู้หลุดพ้นจากนรก และกำเนิดดิรัจฉาน เปตวิสัย อบาย
หุคฺติ วินิบาต ได้ขาดแล้ว ๑ ธรรม ๔ ประการนั้น คือ ประการใด

บ้าง ฯ คือ อริยสาวกในพระธรรมวินัย^๕ เป็นผู้ประกอบด้วยความ
เลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวต่อพระพุทธเจ้าว่า อิตปิ^๖ แม้ด้วยเหตุอัน^๕
โส ภควา พระผู้มีพระภาคเจ้า^๕ อรหิ^๖ จึงเป็นพระอรหันต์ ฯ สมุมาสมพุทฺธ^๖
จึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ วิชาจรณสมุปนโน^๖ จึงสมบูรณ์ด้วย
วิชา และจรณะ ฯ สุกโต^๖ จึงเป็นผู้ดำเนินดีในเหตุการณ์ทั้งปวง ฯ
โลกวิทู^๖ จึงเป็นผู้แจ้งซึ่งโลก ฯ อนุตฺตโร^๖ ปุริสาหมมสารถิ^๖ จึงเป็นสารถี
คือ เป็นผู้ฝึกหัด^๖ ซึ่งบุรุษที่ควรฝึกหัดอย่างเยี่ยม ฯ สดฺดา เทวมนุสฺसानิ^๖
จึงเป็นครูของเทพยตามนุษย์ ฯ พุทฺธโ^๖ จึงเป็นผู้ธรรมทั้งปวง ฯ
ภควา^๖ จึงเป็นผู้แจกธรรมทั้งปวง ดังนี้

อริยสาวกนั้น เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวใน
พระธรรมว่า สุวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมเป็นของที่สมเด็จ
พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงไว้ดีแล้ว สนฺทิฏฺฐิโก^๕ พระธรรมนั้นเป็นของเห็นเอง
อกาลิโก^๕ เป็นของไม่จำกัดเวลา เอหิปัสสิโก^๕ เป็นของควรเรียกให้มาดู
โอปนยิโก^๕ เป็นของควรนำเข้ามาใส่ใจ ปจฺจคฺคิ^๕ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ^๕ เป็น
ของ^๕ที่ผู้มีความรู้ทั้งหลาย ต้องรู้แจ้งเฉพาะตน ดังนี้

อริยสาวกนั้น เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว
ต่อพระสงฆ์ว่า สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯ อุษุปฺปฏิปนฺโน ภควโต
สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้
ปฏิบัติตรงแล้ว ฯ ฌายปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้
เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความรู้ สามิจ-
ปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค
เจ้า เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแก่โลกศตวรรษ ฯ ยทฺธิ จตฺตาริ ปุริสยฺกานิ
อญฺช ปุริสยฺกคฺคา พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มี
๔ กุ ๘ จำพวก เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของ
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น อามุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่การคำนับ ปามุเนยฺโย
เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ ทกฺขิณฺเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่การนับถือ อณฺชลิ

กรณีโย เป็นผู้ควรแก่การยกมือไหว้ อนุตตร ปุณฺณกฺเขตต์ โลกสส เป็น
นาบุญอันเยี่ยมของโลก ดังนี้

อริยสาวกนั้น เป็นผู้ประกอบด้วยศีล อันเป็นที่ยินดีของพระอริยเจ้า
เป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย เป็นศีลที่บริสุทธิ์ เป็น
ศีลที่ผ่องใสหลายสรรพเสริญ เป็นศีลที่ไม่แปดเปื้อนด้วยกิเลส เป็นศีล
ที่ทำให้เกิดสมาธิ ฯ อริยสาวกนั้น ย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๔
ประการนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การได้ทวีปทั้ง ๔ การได้ธรรมทั้ง ๔ สองอย่างนี้
ย่อมดีแตกต่างกัน คือ การได้ทวีปทั้ง ๔ ย่อมไม่ดีเท่าเสียวิ ๑๖ แห่งการได้
ซึ่งธรรมทั้ง ๔ นี้ ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในอรรถกถาว่า เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดา
จะทรงระบุถึงความเป็นพระราชาในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทรงดิเคียน ซึ่ง
ความไม่ละอบาย ๔ จึงได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระเจ้า
จักรพรรดิ ได้เป็นพระราชาใหญ่ในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ เวลาสิ้นพระชนม์แล้ว
ก็ขึ้นไปเกิดในดาวดึงส์สวรรค์ ห้อมล้อมด้วยนางเทพอัปสร เทย
พลัดเพลินอยู่ด้วยกามคุณ ๕ ก็จริง แต่ว่าพระเจ้าจักรพรรดินี้ เป็น
ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ไม่พินจากนรก ๑ ไม่พินจาก
กำเนิดวิจฉาน ๑ ไม่พินจากเปรตวิสัย ๑ ไม่พินจากอบาย ทุกภ วิเวก ๑
ดังนี้

คำว่า ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ นั้น ได้แก่ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ซึ่งมีทวีปน้อย
๒ พินเป็นบริวาร ฯ คำว่า เป็นอิสรราชิบดีนั้น ได้แก่ เป็นพระราชาเอก
ในโลก ฯ ข้อที่ตรัสว่า อริยสาวกถึงแม้ว่าจะนั่งผ้าเพียง ๑๓ ศอก
ซึ่งเป็นผ้าเก่า ทาเลียงชีพด้วยก้อนข้าว อันได้ด้วยปลีแข้งเป็นต้นนั้น

๒๕๕ พระสุคตบัณฑิต คัมภีร์ที่ ๓ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๒
เป็นคำที่สรรเสริญ ซึ่งอริยสาวก ๆ คำว่า ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว
นี้ ได้แก่ ความเลื่อมใสที่มีพร้อมกันกับอริยมรรค

ความเลื่อมใส และความรัก ความเคารพ ต่อพระพุทธเจ้า พระ
ธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า บ่อมีมากแก่อริยสาวก อริยสาวกก้าวไม่ได้ว่า
เรามีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า มากกว่าในธรรม และพระสงฆ์
หรือว่า เรามีความเลื่อมใสในพระธรรม มากกว่าพระพุทธเจ้า พระสงฆ์
หรือว่า เรามีความเลื่อมใสในพระสงฆ์มากกว่าพระพุทธเจ้า พระธรรม
ดังนี้ ๆ คำทั้งหลายกล่าวถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ
มีพิสดารอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้น ๆ คำว่า ศักดิ์อันเป็นที่รักแห่งพระ
อริยเจ้านั้น หมายศิลป ๕ ด้วยว่า ถึงพระอริยเจ้าไปเกิดในชาติใหม่ ภพใหม่
ก็ยังมียศ ๕ ประจำตัวไปเป็นนิจ

คำว่า ไม่ขาดวัน ไม่ค้างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งคณหา เป็นของ
ที่ผู้สรรเสริญ ไม่แปลเปลี่ยนด้วยกิเลส เป็นไปเพื่อสมาธิ นั้น หมาย
ความว่า ศิลป ๕ ของพระอริยเจ้านั้น บริสุทธิ์อยู่เป็น ไม่ขาดใน
เบื้องต้น หรือเบื้องปลาย ไม่ทะลุในท่ามกลาง ไม่ค้างพร้อยตาม
ลำดับ พระอริยเจ้าไม่ไคร้รักษาด้วยกิเลส คณหา เป็นศิลปที่ผู้ทั้งหลาย
มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงสรรเสริญ ใคร ๆ ไม่อาจลบล้างได้ว่า ศักดิ์อัน
ท่านได้ทำแล้ว ข้อนั้นท่านยังไม่ได้ทำ ๆ ศักดิ์ของพระอริยเจ้านั้น เป็น
ศักดิ์ให้เกิดอุปปนาสมาธิ หรืออุปปจารสมาธิ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถา
เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ผู้ที่มีความเลื่อมใสแน่วแน่ต่อพระรัตนตรัย และ
มียศ ๕ ประจำตัวอยู่เป็นนิจนั้น เป็นผู้ประเสริฐกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ ด้วย
ว่า พระเจ้าจักรพรรดิ ยังไม่พ้นจากอภาย ๔ คือ ในชาติเป็นพระเจ้า
จักรพรรดินั้น เป็นอันพ้นจากอภาย ๔ และในชาติต่อจากเป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ คือ ตายจากพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว ก็ยังพ้นจากอภาย ๔

แต่ว่าชาติต่อ ๆ ไป ไม่พ้นจากอบาย ๔ อาจไปตกนรก ไปเกิดเป็นเปรต เป็นอสุรกาย เป็นคิรีจณาน อย่างใดอย่างหนึ่งได้อีก ไม่ชาติใดก็ชาติหนึ่ง ส่วนพระอริยเจ้า ที่มีชื่อเสียงใสแฉ่วแน่นในพระรัตนตรัย และมีศีล ๕ บริสุทธิ์เป็นนิจนั้น ไม่มีวันที่จะตกอบาย ๔ อีก มีแต่แฉ่วแน่นจะไปสู่ นิพพานเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงว่า พระอริยสาวก ถึงแม้ว่ายากจนเชื่องช้า ก็ประเสริฐกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ

โดยเหตุนี้ ให้ผู้มีปัญญาทั้งหลายเข้าใจเถิดว่า ความใสแฉ่วต่อ พระรัตนตรัยอย่างแน่น และความมีศีล ๕ บริสุทธิ์เป็นนิจนั้น เป็นของ ประเสริฐยิ่งนักหนา เพราะฉะนั้น ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะหมั่น คิดนึกให้เกิดความรู้สึกใสแฉ่วต่อพระรัตนตรัย ขึ้นทีละเล็ก ทีละน้อย เพื่อความใสแฉ่วนั้นจะได้มากขึ้นเต็มที่ เมื่อความใสแฉ่วมากจนเต็มที่แล้ว เวลาตายแล้วย่อมไม่แคล้วจากสวรรค์ ดังมีกฎเกณฑ์เป็นตัวอย่างฉะนั้น ส่วนศีล ๕ นั้น ก็ต้องพยายามรักษาให้บริสุทธิ์ไปทีละเล็ก ทีละน้อย ถึง ไม่บริสุทธิ์ทั้ง ๕ ข้อ ก็ให้บริสุทธิ์เพียงข้อใด ข้อหนึ่งไปก่อน เมื่อ พยายามทำอย่างนั้นเสมอไป อาจจะบริสุทธิ์ได้ทุกข้อ ถ้าทำศีล ๕ ให้ บริสุทธิ์ในเวลาใกล้จะตาย ต้องได้ไปเกิดในสวรรค์แน่ ดังพ่อค้าสำเภา ๕๐๐ เป็นอุทาหรณ์

การทำศีล ๕ ให้บริสุทธิ์ในเวลาใกล้จะตายนั้น ได้แก่ การตั้งใจว่า เราจะรักษาศีล ๕ นี้ให้บริสุทธิ์ ไม่ให้ขาดวินัยต่างพร้อยเป็นอันขาด เมื่อ ตั้งใจอย่างนั้นแล้ว ก็ให้คิดว่าที่พึงอย่างอื่นของเราไม่มีแล้ว เรามิ แต่ศัลนแหละ จะเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของเรา ให้คิดไว้อย่างนั้นเสมอ เมื่อคิดไว้อย่างนั้นเสมอ ในเวลาใกล้จะตาย ย่อมได้ไปเกิดในสวรรค์ เป็นแน่ แต่ว่าคนเราไม่แน่ว่าจะตายด้วยอาการอย่างไร บางคนก็ตาย ด้วยอาการไม่ปกติ เช่น ถูฆ่าตาย ตกต้นไม้ตาย เป็นลมตาย เป็นต้น เมื่อตายอย่างนี้ ก็ย่อมไม่มีเวลาที่จะได้ตั้งใจรักษาศีล ๕ ส่วนผู้ที่ตายด้วย อาการปกติ เช่น ตายเจ็บไข้ธรรมดา นั้น ย่อมมีเวลาที่จะได้ตั้งใจ รักษา ศีล ๕ เพราะฉะนั้น ทางที่ดีที่สุดแล้วต้องพยายามรักษาอยู่เสมอ

คือนักอยู่เสมอว่า ศิล ๕ ของเรา ข้อยไหนยังอยู่ ข้อยไหนขาดไป
ข้อยไหนค้างพริบ เมื่อเห็นว่าข้อยไหนขาดไป ก็ตั้งใจรักษาข้อยนั้นขึ้นอีก
ถ้าข้อยไหนค้างพริบ ก็ตั้งใจว่า ต่อไปเราจะรักษาศิลข้อยนี้ไว้ให้บริสุทธิ
ไม่ให้ค้างพริบอีก เมื่อตั้งใจอย่างนั้นแล้ว ก็เป็นอันว่าได้สมาทานศิลปด้วยใจ
ถ้าออกปากว่า เราจะรักษาศิลข้อยนี้ไว้ให้ดี ก็เรียกว่า ได้สมาทานศิลปโดย
วาจา ถ้าแสดงเอาทางกาย มีพยักหน้าเป็นต้น ว่าเราจะรักษาศิล ตั้ง
ในเวลาอันใดก็ตาม ก็เรียกว่า ได้สมาทานศิลป ด้วยกาย เช่น มีผู้ถามว่า
จะรับศิลปใหม่ เมื่อไม่ตอบด้วยวาจา ตอบด้วยกาย เช่น พยักหน้าเป็นต้น
ก็เรียกว่า ได้สมาทานศิลปด้วยกาย

แต่การสมาทานศิลป คือ การตั้งใจถือศิลนั้น มีสำคัญอยู่ ๒ อย่าง
คือ ถ้าตั้งใจว่า เราจะรักษาศิล ๕ ข้อยไว้ให้บริสุทธิ เมื่อตั้งใจอย่าง
นั้นแล้วรักษาไป หากศิลนั้นขาดไปเพียงข้อใดข้อหนึ่ง ท่านก็กล่าวว่า
เป็นอันขาดไปหมดทุกข้อ ส่วนการสมาทานศิลปด้วยตั้งใจจะรักษาให้ได้
เป็นข้อ ๆ ไปนั้น เมื่อข้อใดขาด ก็ขาดเฉพาะข้อยนั้น ๆ เหตุนี้ จึงมี
คำอาราธนาศิลว่า วิส วิส ตั้ง เพราะฉะนั้น ผู้รับศิลปจากพระภิกษุ
สามเณรก็ดี ผู้ตั้งใจจะถือศิลด้วยตนเองก็ดี ให้นึกตั้งใจรักษา และ
รับไปทีละข้อ ๆ คือ ให้ตั้งใจว่า เราจะงดเว้นจากปาณาติบาตให้ได้ เรา
จะงดเว้นจากอทินนาทานให้ได้ เราจะงดเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจารให้ได้
เราจะงดเว้นจากมุสาวาทให้ได้ เราจะงดเว้นจากการดื่มสุราเมรัยให้ได้ ตั้ง
หรือจะตั้งใจว่าข้อ ๆ ว่า เราจะไม่ทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร
มุสาวาท ดื่มสุราเมรัยให้ได้ ตั้งนี้ก็ได้อีก หรือจะว่าเป็นภาษาของเราแท้ ๆ ว่า
เราจะไม่ฆ่าสัตว์ จะไม่ลักทรัพย์ จะไม่ผิดประเวณีในภรรยาของใคร
ถ้าผู้หญิงว่า เราจะไม่นอกใจสามี เราจะไม่พูดเท็จ จะไม่ดื่มน้ำเมาให้ได้
ตั้งนี้ก็ได้อีก

คำว่า ให้ได้นั้น ต้องให้นึกกำหนดว่า จะให้ได้อยู่กี่วัน กี่เวลา
เช่น ตั้งใจจะรักษาให้ได้เพียงวันหนึ่ง คืนหนึ่ง หรือ ๓ วัน ๗ วัน ก็ให้
นึกว่าไปด้วย หรือจะตั้งใจรักษาให้ได้จนตลอดชีวิต ก็ให้ตั้งเจตนึก

ไปด้วย ๑ เมื่อตั้งใจจะนึกว่าเราจะรักษาให้ได้ตลอดวันนั้น คืนนั้น หรือ
ตลอด ๓ วัน ๗ วัน แล้วก็รักษาให้ได้ดังตั้งใจ ก็เรียกว่า เป็นศีลบริสุทธิ
ตามเวลา ถ้าตั้งใจจะรักษาให้ได้จนตลอดชีวิต แล้วรักษาได้ดังตั้งใจ
ก็เรียกว่า เป็นศีลบริสุทธิโดยกำหนดอายุ เพราะเหตุว่าการรักษาศีลนั้น
เมื่อว่าโดยการกำหนดแล้ว ข้อมมีอยู่ ๒ ประการ คือ กำหนดเวลา •
กำหนดชีวิต •

กำหนดเวลานั้น เรียกตามบาลีว่า กาลปริยัตตศีล ๑ กำหนด
ชีวิตนั้น เรียกว่า ชีวิตปริยัตตศีล ดังนี้ เมื่อใครตั้งใจรักษา โดยกำหนด
เวลาเท่าไรแล้ว รักษาได้ตลอดเวลาเท่านั้น ก็เรียกว่า ศีลของผู้นั้นบริสุทธิ
ตลอดเวลา หากเวลาต่อไปไม่ได้รักษาศีลอีก ก็ควรนึกไว้เสมอว่า
ในคราวนั้น เราได้รักษาศีลให้บริสุทธิอยู่ตลอดเวลาเท่านั้น ดังนี้
เมื่อนึกไว้อย่างนี้เสมอ หรือนึกไว้อย่างนี้ในเวลาจะใกล้ตาย อานิสส
แห่งศีลนั้น ก็จะส่งให้ไปเกิดในสวรรค์ หรือให้กลับมาเกิดในมนุษยชนอก
ตามความประสงค์ของตน

เพราะฉะนั้น ควรที่ทุกคนจะได้ถามท่านผู้รู้ ให้ได้รับความ ความ
เข้าใจในศีล ๕ หรือศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ตามหน้าที่ของตน
จึงจะเป็นการดี คือ ถ้าคนเป็นคฤหัสถ์ ก็ควรเข้าใจในศีล ๕ ศีล ๘
ว่าข้อไหนห้ามอย่างไร เพราะเมื่อเข้าใจแล้ว เวลาจะรักษาก็จะได้รักษาถูก
ไม่สั๊กแต่ว่าพระท่านว่าอย่างไร ก็ว่าไปตามอย่างนั้น เมื่อว่าไปตาม
พระข้อใด ก็ให้เข้าใจข้อนั้นให้ดี และตั้งใจว่า จะทำตามข้อนั้นให้ได้
เป็นลำดับไป จนกว่าจะจบทั้ง ๕ ข้อ หรือ ๘ ข้อ หรือจะให้ดี
ที่สุด ก็คือ เวลาจะนอนกลางคืน ให้นึกถึงศีลว่า ในคืนนี้เรา
จะไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ทำกาเมสุมิฉฉาจาร ไม่พูดเท็จ
ไม่ดื่มสุราเมรัยเป็นอันขาด เมื่อตั้งใจนึกอย่างนี้แล้ว จึงค่อยนอน หรือ
จะสมาทานด้วยวาจาว่า ปาณาติปาตา เวรมณี สิกขาปทํ สมาธิยามิ
ดังนี้ เป็นลำดับไปจนตลอดทั้ง ๕ ข้อ แล้วกราบลง ๓ หน ด้วยตั้งใจ

กราบพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ดังนี้ได้จึงนอนยังเป็นการดี จะทำ
อยู่ในที่นอนของคน หรือในที่ใดที่แห่งก็ได้ หากตายในคืนวันนั้นด้วย
อาการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ก็จะได้ไปเกิดในสุคติ คือ มนุษย์ หรือ
สวรรค์ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเทียงแท้ ดังนี้.

เอว่ ก็มี คัวยประการณะ ๑

กัณฑ์ที่ ๔๗

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าคัวยองค์ ๔ แห่งพระโสคาบัน

สาวกุณิย์ ๑ ศครโซ ภควา เอกทโวจ กัณฺหาปี ภิกฺขเว ราชา
จกฺกตฺติ จคฺคณฺโณ หิปํณํ อิสฺสริยาธิปจฺจํ รชฺชํ กาเรตฺวา กายสฺส เกทา
ปฺรํ มรณา สคฺคํ โลกํ อุปฺปชฺชคฺคิ.

ณ บัณฑิต อาคตภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๔๗ ว่าคัวยองค์ ๔ แห่งพระโสคาบัน สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
นพระมาณมิได้

บาลี

คณินความคามวาระพระบาลี อันมีใน พระสูตรที่ ๒ แห่งเวสุ
ทวารวรรคใบโสคาบัตติสังยุตตันว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ๑ ครึ่งนั้น พระองค์ทรงแสดง
แก่ภิกษุทั้งหลายว่า อริยสาวกผู้เป็นพระโสคาบัน ผู้มีความไม่คกค้ำเป็น
ธรรมดา ผู้แน่นอน ผู้จะตรัสรู้ข้างหน้า ข่อมเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม
๔ ประการ คือ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวใน

พระพุทธเจ้าว่า อิตปิโส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺธो วิชฺชาจรณ
สมปฺปโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺกาเทวมนุสฺसानํ
พุทฺธो ภควา ดังนี้ •

ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า สุวากุชาโค
ภควตา ฐมโม สนฺติญฺจิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ
เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ดังนี้ •

ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า สุปฏิ-
ปฺปโน ภควโต สวากสงฺโฆ อชฺชุปฺปิปฺปโน ภควโต สวากสงฺโฆ ฌาย
ปฺปิปฺปโน ภควโต สวากสงฺโฆ สามิจิปฺปิปฺปโน ภควโต สวากสงฺโฆ ฯ
ยทํ จตฺตาริ ปุริสยฺกานิ อชฺชุปฺริสยฺกคฺคา เอส ภควโต สวากสงฺโฆ
อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณเนยฺโย อณฺชลิกรณฺเณยฺโย อนุตฺตรํ ปุณฺณก-
เชตฺตํ โลกสฺส ดังนี้ •

ประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า อันไม่ขาดวัน
ไม่ทะเลาะ ไม่ค้างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา เป็นศีลที่ผู้สรรเสริญ
เป็นศีลที่ไม่ต้องลบล้าง ว่าบริสุทธิ์หรืออย่างไร เป็นศีลที่ทำให้เกิด
สมาธิ ดังนี้ •

รวมเป็นธรรม ๔ ประการ ของอริยสาวก ผู้เป็นโศคาบัน ดังนี้
ครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงได้ตรัสเป็นพระคาถาต่อไปว่า เยสํ สหฺจฺจา จ สีสฺสํ
ปสาโท ฐมฺมทสฺสนํ เต เว กาลเณ ปจฺเจนฺติ พุทฺธมฺมจริโยคธํ สุขํ ซึ่ง
แปลว่า บุคคลเหล่าใดมีศรัทธา มีศีล มีความเลื่อมใส มีการเห็นธรรม
บุคคลเหล่านั้น ย่อมถึงซึ่งสุขอันหยั่งลงในพรหมจรรย์ตามเวลาอันสมควร
ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้ เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรว่า คำว่า ศรัทธานั้น หมายความว่าความเลื่อมใส
ในพระพุทธเจ้า ฯ คำว่า ศีลนั้น หมายความว่าศีลอันเป็นที่รักของพระอริยเจ้า ฯ
คำว่า ความเลื่อมใสนั้น หมายความว่าความเลื่อมใสในพระสงฆ์ ฯ คำว่า

การเห็นธรรมนั้น หมายความว่าเลื่อมใสในพระธรรม เป็นอันว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงองค์แห่งพระโสดาบันไว้ ๔ ประการ ดังนี้ คือ ๑. ความสุข อันหยั่งลงในพรหมจรรย์นั้น ได้แก่ ความสุขอันประกอบด้วย กามระค ๑ เบื้องบน ๑ ความเลื่อมใส ที่มีในกาลานัน เป็นความเลื่อมใสในโลกุตระ ส่วนพระคัมภีร์อุกกุฬากัณเฑระเจ้ากล่าวว่า เป็นความเลื่อมใสอย่างเต็มที่ ๑ พระคัมภีร์อุกกุฬานาคเฑระเจ้ากล่าวว่า เป็นความเลื่อมใสอันเกิดด้วยพิจารณาธรรม ดังนี้ ๑ พระเถระเจ้าทั้ง ๒ นี้ เป็นบัณฑิตเหมือนกัน เป็นพหุสตรเหมือนกัน เป็นอันว่า ถ้อยคำของพระเถระเจ้าทั้ง ๒ นี้ เป็นถ้อยคำที่ถูกต้องว่า ความเลื่อมใสที่กล่าวไว้ในกาลานัน เป็นความเลื่อมใสเจือทั้งโลกีย์และทั้งโลกุตระ ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถาเพื่องาน

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ข้อความสำคัญที่สุด ซึ่งแสดงมาแล้วตามพระสูตรนี้ ก็คือ ความเลื่อมใสต่อพระรัตนตรัย มี อธิปไตย ภควา เป็นต้น ดังที่ขกชนแสดงแล้วนั้น กับศีล ๕ อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้าทั้งหลายเท่านั้น นอกนั้นก็ไม่มีข้อสำคัญอันใด ๆ ที่ว่าความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และศีล ๕ เป็นข้อสำคัญนั้น คือ สำคัญอย่างไร แก้วว่า สำคัญในเหตุที่จะให้เกิดความเลื่อมใสต่อพระรัตนตรัย และในเหตุที่จะทำให้มีศีล ๕ ว่าทำอย่างไร คนเราจึงจะมีความเลื่อมใส เชื่อถือต่อพระรัตนตรัยว่า อธิปไตย ภควา เป็นต้น และทำอย่างไร คนเราจึงจะมีศีล ๕ บริสุทธิ์เสมอไป ๆ ข้อนี้ เป็นข้อที่สำคัญยิ่ง ควรที่ทุกคนจะหัดนึกหัดคิดไว้เสมอว่า ทำอย่างไร เราจึงจะมีความเลื่อมใส เชื่อถือแน่วแน่ต่อพระรัตนตรัยว่า อธิปไตย ภควา เป็นต้น ทำอย่างไร เราจึงจะมีศีล ๕ บริสุทธิ์เสมอไป เพราะเมื่อคิดอย่างนี้ อยู่เสมอไป อาจสมคิดได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง หรือไม่อย่างนั้น ก็อาจเป็นอุปนิสัยต่อไปในภายภาคหน้า

สำหรับคนไทยเรา ซึ่งไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนภาษาบาลีนั้น ย่อมมี
อยู่เป็นจำนวนมาก ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนนั้น มีอยู่เพียงเล็กน้อย เพราะ
ฉะนั้น ผู้ที่จะเข้าใจในศีลธรรม ซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้
อย่างละเอียดกว้างขวางนั้น จึงมีน้อยที่สุด ๑ ผู้ที่มีความรู้หนังสือ
ออก ไม่ว่าหญิงและชายเด็กผู้ใหญ่อย่างไร ก็ไม่นิยมอ่านหนังสือธรรม
คำสั่งสอน นิยมอ่านแต่หนังสือโลก มีหนังสืออ่านเล่นเป็นต้น เป็นอย่างนี้
เสียโดยมาก เพราะฉะนั้น จึงยากที่จะเข้าใจในศีลธรรมได้กว้างขวาง
จนกระทั่งฝังใจอยู่ในใจตน ๑ เมื่อไม่มีความรู้ในศีลธรรม ฝังอยู่ในใจ
ของตนแล้ว ความประพฤติที่จะเป็นศีลธรรมนั้น ก็ย่อมมีขึ้นไว้อยากเป็น
ธรรมดา

ผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียน ในทางพระพุทธศาสนา จนได้เป็นมหา
เปรียญนั้น ก็ยังมีบางคนที่มีศีลธรรมไม่เข้าประจำใจ ที่เป็นอย่างนี้ เป็น
เพราะเหตุหลายประการ คือ ประการที่ ๑ เรียนโดยมุ่งจะเป็นมหาเปรียญ
เท่านั้น ไม่ได้มุ่งจดจำคำสั่งสอนไว้อย่างไร ผู้ที่มุ่งจดจำคำสั่งสอนไว้
ถ้ามุ่งเพื่อจะสั่งสอนผู้อื่นฝ่ายเดียว ก็ไม่มีศีลธรรม เหมือนกับผู้ที่มีศีล
ธรรมนั้น เขามุ่งเพื่อให้ได้ความรู้ได้สอบไล่ได้ด้วย ให้ได้ความรู้สำหรับ
สอนตนและผู้อื่นด้วย ผู้ที่มีความมุ่งหมายอย่างนี้ ก็ย่อมหาได้ยาก โดย
มากมีแต่ความรู้เท่านั้น หามความประพฤติอันดีงามไม่ แต่ถึงอย่างนั้นก็
ก็ยังได้อย่างเสียอย่าง เปรียบเหมือนดอกไม้ที่สวยงาม แต่ไม่มีกลิ่นหอม
ก็ยังนับว่าดี เพราะยังทำให้เกิดความปลาบปลื้มแก่ผู้ที่ได้แลเห็น ถ้าดอกไม้
นั้นไม่มีกลิ่นหอมด้วย ดังดอกจำปา จำปา มะลิซ้อน มะลิลาเป็นต้น ก็ยังดีมาก
เพราะลูกดี ดอกก็หอม ผู้ที่มีความรู้ดี ความประพฤติดี ก็นับว่าดีมาก
เปรียบเหมือนดอกไม้ที่มีรสสวย กลิ่นหอมฉะนั้น

ข้อที่ว่า คนไทยเราที่ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนภาษาบาลี มีอยู่มาก
จึงมีผู้รู้ศีลธรรมน้อยนั้น ย่อมเป็นความจริง ไม่ต้องกล่าวถึงอันใด
กล่าวแต่เพียงว่า ผู้ที่เข้าวัดฟังธรรมอยู่เสมอ คงทำนุบำรุงหลายด้วย

ใครบ้างเข้าใจ อธิบัติโส ภควา เป็นต้น ได้ตลอดถึง อนุตตร ปุณณกเขตต์
โลกุตต ว่า คำไหนแปลว่าอย่างไร อธิบายว่าอย่างไร เพียงเท่านั้น ก็จะหา
ผู้รับรองได้ยากเสียแล้วว่า ข้าพเจ้านี้แหละเป็นผู้เข้าใจดี ๆ แม้เพียงแต่
อธิบัติโส ภควา ซึ่งคนไทยเราเริ่มแต่เป็นเด็กนักเรียนมาก็ได้สวด ได้ยิน
ได้ฟัง กันอยู่เสมอ แต่ถึงอย่างนั้นก็ ก็ยังมีผู้เข้าใจได้ยาก ว่าคำไหน
แปลว่าอย่างไร อธิบายว่าอย่างไร ? ส่วนผู้ที่เขื่อนักธรรม ชั้นตรี
ชั้นโท ชั้นเอก และเป็นมหาเปรียญนั้นแล้ว ก็ยังเข้าใจได้น้อยบ้าง มาก
บ้างต่าง ๆ กัน โดยเหตุนี้ ข้อสำคัญในเทศนาถันนี้ ก็คือ ท่านผู้ฟัง
ทั้งหลายต้องตั้งใจฟัง คำแปล และคำอธิบาย ในพระพุทธคุณเฉพาะ
คำว่า อธิบัติโส ภควา อรหํ สุมมัสสมพุทฺโธ พอสสมควรเวลาเท่านั้น

คือ ในพระพุทธคุณว่า อธิบัติโส ภควา อรหํ นั้น แปลว่า แม้ด้วย
เหตุอันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จึงได้พระนามว่า อรหํ ๆ คำว่า
แม้ด้วยเหตุอันนี้ คือ แม้ด้วยเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ไม่มีกิเลส
จึงได้พระนามว่า อรหํ ๆ คำว่า อรหํ แปลว่า ผู้ควรก็ได้ อธิบายว่า
พระพุทธเจ้านั้น เป็นผู้ควรสั่งสอนผู้อื่นทั้งสน เพราะพระองค์เป็นผู้ไม่มี
กิเลส คำสอนของพระองค์ก็ต้องบริสุทธิ์ดี ๆ สุมมัสสมพุทฺโธ นั้น แปล
ว่า ผู้รู้เอง

โดยเหตุที่พระพุทธเจ้า ได้พยายามทำให้เกิดความรู้ ด้วยวิธี
หลายอย่างหลายประการ ในชั้นแรกก็ได้ไปศึกษาเล่าเรียนจากฤษีทั้งสอง
เสียก่อน แต่เมื่อลองทำตามคำสั่งสอนของฤษีทั้งสองนั้น อยู่ตลอดกาล
นานจนหมดภูมิรู้ของฤษีทั้งสองนั้นแล้ว ก็เห็นว่ายังไม่ใช่ทางที่ให้
พระพุทธเจ้าได้ คือ ไม่ใช่ทางที่จะให้รู้สิ่งทรงปวงได้ แล้วก็ทรงเลิกเสีย
ไม่พยายามกระทำตามลัทธิของพวกนักบวช ในสมัยนั้น อยู่จนถึงที่สุดแห่ง
ลัทธินั้น ก็ยังไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้า คือ ยังไม่รู้สิ่งทรงปวงได้ตลอดทุก
ประการ ค้อมาจึงได้พยายามกระทำขึ้นตามความกตเวทิตาเห็นของพระองค์
ลงท้ายก็ได้ทำกิเลสตัณหาให้สิ้นไป ทำให้ความรู้ทั้งปวง เกิดขึ้นในใจของ

พระองค์ พระองค์จึงได้พระนามว่า สมมาสมพุทโธ ซึ่งแปลว่า ผู้รู้ตัวเอง
คือ รู้ด้วย รู้อย่างด้วย ไม่ใช่รู้ด้วยมีผู้สั่งสอน ดังนี้

ความรู้ของคนเรา บ่อยมีหลายอย่างต่าง ๆ กัน บางอย่างก็รู้อย่าง
บางอย่างก็ รู้ด้วยมีผู้สั่งสอน ๆ แต่บางอย่างรู้อย่าง แต่ว่าไม่ตี บางทีรู้
แต่ไม่ใช่รู้อย่าง ต้องมีผู้บอก ผู้สอน พระพุทธเจ้านั้นรู้ด้วย รู้อย่างด้วย
ไม่ต้องมีใครบอกกล่าวสั่งสอน ๆ ขอให้ผู้ฟังทั้งหลาย จงนึกดูเถิดว่า
นับแต่เรารู้จักความมาน เราได้ขึ้นใครบ้างว่า เป็นผู้รู้ตัวเองในทางเลข หรือ
ทางหนังสือ หรือทางใดทางหนึ่ง เราก็จะตอบเราเองได้ว่า ยังไม่เคย
ได้ขึ้นเลข เคยได้ขึ้นแล้วว่า คนโน้นมีความรู้ดี เขาได้เรียนมาจาก
โรงเรียนนั้น หรือจากครูนั้น จากประเทศนั้นเท่านั้น ส่วนพระพุทธเจ้านั้น
รู้ตัวเองหมดทุกอย่าง ไม่ว่าอย่างไหน ที่พระพุทธเจ้าไม่รู้ เป็นอันไม่มี
เพราะเหตุไร จึงเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุว่า พระองค์ได้ทรงสร้างบารมี
คือ สร้างความรู้ ความดีมา จนนับชาติ นับภพ ไม่ได้เสียแล้ว

เวลาที่พระองค์จะได้เป็นพระพุทธเจ้า ผู้สั่งทั้งปวงนั้น ความรู้
ก็ได้เกิดขึ้นแก่พระองค์เป็นลำดับไป คือ ความรู้ข้อแรกก็ได้แก่ ปุพเพ-
นิวาसानุสสติญาณ คือ ความระลึกถึงชาติก่อนได้ทุก ๆ ชาติไปว่า ในชาติ
ไหน พระองค์เป็นอย่างไร ได้พบเห็นสิ่งใดบ้าง ๆ ความรู้ข้อนี้ ก็ทำให้
พระองค์รู้สิ่งที่มีอยู่ในโลกได้มากที่สุดแล้ว เพราะในชาติหนึ่ง ๆ ซึ่งพระ
องค์ได้ผ่านมานั้น พระองค์จำได้ทุกอย่างว่า ได้ศึกษาเล่าเรียน
อย่างไรบ้าง หากพวกเราเคยเรียนหนังสือมาในชาติก่อน เมื่อเกิดมาใน
ชาตินี้แล้วมานึกได้ เราก็จะมีความรู้ในทางหนังสือขึ้นได้เอง โดยไม่ต้อง
มีใครสั่งสอน แต่ที่จะต้องมียุติสั่งสอนเหมือนทุกวันนี้ ก็เพราะเรา
ระลึกชาติก่อนไม่ได้ จำสิ่งที่ได้ทำคำที่ได้พูด เหตุที่ได้คิด และศิลปวิทยา
ในชาติก่อนไม่ได้ ส่วนพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงนึกได้สิ้น ทรงจำได้สิ้น
เพราะฉะนั้น พระองค์จะไม่รู้สิ่งทั้งปวงได้อย่างไร

เมื่อพระองค์ระลึกชาติก่อนได้ โดยละเอียดทุกประการแล้ว ก็ทำให้ได้ความระลึกที่ ๒ คือ ทำให้มีคำพิพม์ และได้เห็นทุกอย่างทั้งไปในที่ไกลที่ใกล้ ทั้งพื้นวิสัยแห่งเทพตามนุษย์จะแลเห็น พระองค์ก็แลเห็นดังนี้ เมื่อความรอนันเกิดขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ แล้ว ความรู้ทำให้สันนิเสตตณหาก่เกิดขึ้นเป็นครั้งที่ ๓ ๑ เมื่อความระลึกที่ ๓ นี้ เกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นอันสำเร็จในความเป็นพระพุทธรเจ้า ความรู้ต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นพร้อมกันกับเวลาเป็นพระพุทธรเจ้า กล่าวคือ พระสัพพัญญุตญาณ และทศพลญาณ จตุเวสารัชชญาณ เป็นต้น ก็เกิดขึ้นพร้อมกันกับเวลาได้สำเร็จเป็นพระพุทธรเจ้า เปรียบเหมือนราชาภาพต่าง ๆ อันเกิดพร้อมกันเวลาราชากิเษกเป็นพระมหากษัตริย์

ขอท่านผู้ฟังทั้งหลาย จงจำไว้เพียง คำว่า อิตถีโส ภควา อรหัง สมมาสมพุทโธ ว่ามีคำแปล และคำอธิบาย โดยละเอียด เพียงเท่านั้น ส่วนพระพุทธรคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ นอกจากนั้น ก็ขอให้พยายามสดับฟังจากเทศนาต่าง ๆ มีพระพุทธรคุณเทศนา พระธรรมคุณเทศนา พระสังฆคุณเทศนา ของ ปัญญาภิกษุ เป็นต้น เป็นอันว่าสนเนอความในเทศนากันจนเพียงพอ.

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๕๘

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค
ว่าด้วยเรื่องที่นางอุบาสกและองค์พระโสดาบัน

เอกัง สมยํ ภควา ราชคเเท วิหริติ เวพฺพเน กลนฺทกนิวาเป ๑
เตน โข ปน สมเชน ทิฆวู อปาสโก อาพาธโก โหติติ.

ณ บัดนี้ อาคตภาพักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค
กัณฑ์ที่ ๕๘ ว่าด้วยเรื่องที่นางอุบาสกและองค์พระโสดาบัน สืบต่อไป

เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในบาทที่ ๓ แห่งเวศทวารวรรคที่ ๑ ในโศดาบันตติสังยุต ซึ่งได้ยกขึ้นไว้เป็นเบื้องต้นแห่งเทศนานั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเวฬุวันวิหาร ใกล้กรุงราชคฤห์ ฯ ในคราวนั้น ท้าวอุบาสกเป็นไข้หนัก ได้บอกแก่โชติยคฤหบดีผู้เป็นบิดาว่า ขอท่านคฤหบดีจงไปเฝ้ากราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท้าวอุบาสกเป็นไข้หนัก ขอถวายบังคมพระบาทของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทั้งขอให้กราบทูลว่า ขอสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงพระกรุณา เสด็จเข้าไปที่นิเวศน์ของท้าวอุบาสกด้วยเถิด ฯ โชติยคฤหบดีก็รับถ้อยคำว่าได้ แล้วก็ไปเฝ้ากราบทูลสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตามถ้อยคำของท้าวอุบาสก

เขาสอน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงครองบาตร จีวร เสด็จเข้าไปประทับที่บ้านของท้าวอุบาสก แล้วตรัสถามถึงอาการเจ็บไข้ว่า เป็นอย่างไร ? ท้าวอุบาสกก็กราบทูลว่า มีแต่หนักลง พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ท้าว เธอต้องหัดนึกว่าเราจักเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันแน่วแน่ใน พระพุทธเจ้า ในพระธรรมเจ้า ในพระสงฆ์เจ้า และจักเป็นผู้ประกอบด้วยศีลอันบริสุทธิ์ ดังนี้ ส่วนเนื้อความที่ตรัสนั้น เหมือนกับในพระสูตรที่ ๒ นั้น ฯ ท้าวอุบาสกจึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า องค์แห่งพระโศดาบัน ๔ ประการ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้วนั้น ได้มีอยู่ในข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ได้มีความรู้ความเห็นอันดีในธรรมเหล่านั้น อยู่ กราบทุกคั้งแล้ว ก็ทูลเล่าความเลื่อมใสของตนในพระรัตนตรัย

และศีลอันบริบูรณ์ของตน ตั้งในพระสูตรที่ ๒ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า ทิฆมา เธอตั้งอยู่ในองค์แห่งพระโศคาบัน ๔ ประการนี้แล้ว ควร
อบรมธรรมอันเป็นฝ่ายวิชาอีก ๑ ประการ ให้ยิ่งขึ้นไป

ดูก่อนทิฆมา เธอจงเป็นผู้เล็งเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง
จงเป็นผู้เล็งเห็นความทุกข์ในสิ่งที่ไม่เที่ยง จงเล็งเห็นความไม่ใช่ตัวตน ในสิ่ง
ที่เป็นทุกข์ จงจำซึ่งการละ จำซึ่งการคลาย จำซึ่งการดับแห่งกิเลส เธอต้อง
ศึกษาอย่างนี้

ทิฆมาอุบาสกจึงกราบทูลว่า ธรรมอันเป็นฝ่ายวิชา ๖ ประการที่
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้วนั้น ได้มีอยู่ในข้าพระองค์แล้ว
ข้าพระองค์ได้มีความเห็นดีในธรรม ๔ ประการนี้แล้ว ฯ ด้วยว่าข้าพระองค์
เป็นผู้เล็งเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ เป็นผู้จำซึ่งทุกข์ในสิ่งที่ไม่
เที่ยงอยู่ เป็นผู้จำซึ่งความไม่ใช่ตัวตน ในสิ่งที่เป็นทุกข์อยู่ เป็นผู้จำซึ่งการละ
อยู่ เป็นผู้จำซึ่งการคลายอยู่ เป็นผู้จำซึ่งการดับอยู่ ฯ ก็แต่ว่าข้าพระองค์
คิดว่า เมื่อข้าพระองค์ล่วงลับไปแล้ว ขออย่าให้โชติยคฤหบดีนี้ ได้รับความ
ลำบากใจเลย ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ทิฆมา เธอจงเก็บ
เรื่องไว้ไว้ในใจ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวสิ่งใดแก่เธอ เธอจงเก็บสิ่งนั้น
ไว้ในใจ ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ก็เสด็จลุกจากที่ประทับกลับไป ฯ เมื่อสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จกลับไปแล้วไม่ช้า ทิฆมาอุบาสก ก็ถึงซึ่งกาลกิริยา

คราวนั้น มีภิกษุเป็นอันมากพากันเข้าเฝ้าทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า ทิฆมาอุบาสกผู้ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสอนด้วยคำสอน
ย่อ ๆ แล้วนั้น ได้ตายไปแล้ว บัดนี้เขามีคติอย่างไร มีที่ไปในเบื้องหน้า
อย่างไร พระเจ้าข้า ตรัสตอบว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ทิฆมาอุบาสกเป็น
บัณฑิต เป็นผู้กล่าวสังขธรรมซึ่งสมควรแก่ธรรม ไม่ทำให้เราลำบากโดยเหตุ
แห่งธรรม ฯ ทิฆมาอุบาสกนั้นได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก จักปรินิพพานใน
พรหมโลกนั้น จะไม่กลับมาจากพรหมโลกนี้อีก เพราะสิ้นสังโยชน์
เบื้องต่ำ ๕ ประการแล้ว สิ้นเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า คำว่า เพราะฉะนั้น ซึ่งว่าไว้ในพระบาลีนั้น คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแก่ที่มาอุปาสกไว้ว่า เพราะเหตุที่เธอมีความรู้ความเห็นอันดี ในองค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการนั้น เธอจึงควรอบรมธรรมฝ่ายวิชชาอีก ๖ ประการ ให้ยิ่งขึ้น ดังนี้ ฯ คำว่า ในสังขารทั้งปวงนั้น คือ ในสังขารที่มีอยู่ในภูมิ ๓ ฯ เป็นอันว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงวิปัสสนา คือ การเห็นแจ้งซึ่งมรรคทั้ง ๓ เบื้องบนแก่อุปาสกนั้น ดังนี้.

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า องค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการนั้น ได้แก่ความเลื่อมใสอันแน่วแน่นในพระพุทธเจ้าว่า อติปิโส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺธो วิชฺชาจรณสมปฺปโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺธो ภควา ดังนี้ ๑ มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่นในพระธรรมว่า สุวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สันทุฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ดังนี้ ๑ มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่นในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปฺปโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อชฺชปฏิปฺปโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ฌายปฏิปฺปโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามิจปฏิปฺปโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ยถิทํ จตฺตาริ ปุริสยฺคานิ อชฺชปฺริสํคฺคฺคา เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณเนยฺโย อณฺชลกฺกรณเณยฺโย อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺุเขตฺตํ โลกสฺส ดังนี้ ๑ มีศีล ๕ อันบริสุทธิ์เป็นนิตย ๑ รวม ๔ ประการด้วยกัน ดังนี้ ฯ พระโสดาบันต้องมีองค์ ๔ ประการนี้ ประจำอยู่เป็นนิตย เพราะฉะนั้น เวลาดับจิตแล้ว มีคติอันแน่วแน่น คือ ต้องไปเกิดในสวรรค์ เวลาจุติจากสวรรค์แล้ว ต้องมาเกิดเป็นมนุษย์ เวียนตายเวียนเกิดอยู่ในมนุษย์และสวรรค์เท่านั้น อย่างซ้ำเพียง ๑ ชาติ ก็ได้สำเร็จพระอรหัต แล้วดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน

คำหวั่นปฤชณา หากผู้ใดมีองค์ ๔ ประการนี้ แม้แต่ประการใด
ประการหนึ่ง ประจำใจอยู่เสมอ หรือแม้ประการใดประการหนึ่ง มีขึ้นใน
เวลาใกล้ตาย ผู้นั้นก็ต้องได้ไปเกิดในสวรรค์ กล้ายกกับพระโศกานัน
เพราะฉะนั้น จึงจักแปล คำว่า อธิปิโส ภควา เป็นต้นนั้น ให้ท่านทั้งหลาย
ฟังสืบต่อไป กล่าวคือ คำว่า อธิปิโส นั้น แปลว่า แม้ด้วยเหตุอันนี้ ๆ โส
ภควา นั้น แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระพระองค์นั้น ๆ อรหํ นั้น แปลว่า
ไม่มีกิเลส ๆ สมมาสมพุทฺธो นั้น แปลว่า เป็นผู้รู้ดีเองไม่มีใครสั่งสอน ๆ
วิชาจรณสมปนฺโน นั้น แปลว่า เป็นผู้เต็มเปี่ยมด้วยความรู้และความ
ประพฤติก่อนคิยาม ๆ สุกโต นั้น แปลว่า เป็นผู้ทรงดำเนินในเหตุการณ์
ทั้งปวง ๆ โลกวิทู นั้น แปลว่า เป็นผู้รู้โลกแจ่มแจ้ง ๆ อนุตฺตโร ปุริสทมม-
สารถิ นั้น แปลว่า เป็นผู้เลิศบุคคลใดก็อย่างไม่มีผู้เปรียบ ๆ สตุถา เทว-
มนุสฺसानํ นั้น แปลว่า เป็นครูของเทพดา และมนุษย์ทั้งหลาย ๆ พุทฺธो
นั้น แปลว่า เป็นผู้ปลุกสัตว์โลกให้ตื่น คือ ทำสัตว์โลกให้ได้รับความรู้ในทาง
ธรรม ๆ ภควา นั้น แปลว่า เป็นผู้แจกความรู้ให้แก่สัตว์โลก ดังนี้

ส่วนคำอธิบายในคำแปลเหล่านั้น ยังมีย่ออีกมากมาย แต่ว่าท่าน
ผู้ฟังทั้งหลายเคยได้ฟังมาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงจักไม่อธิบายไว้
ในเทศนาถ้อยคำนี้ จักได้แปล คำว่า สุวักขาโต เป็นต้น สืบต่อไป คำว่า
สุวักขาโต ภควตา ฐมโม นั้น แปลว่า พระธรรมเป็นอันสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้ถูกต้องแล้ว ๆ สันทิฏฺฐิโก ธรรมนั้นเป็นธรรม
ที่เห็นเอง ๆ อกาลิโก เป็นธรรมมีประจำทุกเวลา เอหิปัสสิโก เป็นธรรม
ควรเรียกให้มาดู โอปนยิโก เป็นธรรมควรนำเข้ามาในใจ ปจฺจคฺคํ เวทิตพฺโพ
เป็นธรรมที่ผู้ทั้งหลาย ต้องรู้แจ้งด้วยตนเอง ดังนี้

คำแปลเหล่านี้ ท่านทั้งหลายก็จะได้เคยฟังคำอธิบายมามากแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงจักไม่อธิบายไว้ในถ้อยคำนี้ จะได้แปล คำว่า สุปฏิปนฺโน
เป็นต้น สืบต่อไป คือ คำว่า สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ นั้น แปลว่า
พระสงฆ์เป็นสาวกของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ๆ
อสุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ นั้น แปลว่า พระสงฆ์เป็นสาวกของ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว ฯ นายปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฆ์ นั้น แปลว่า พระสงฆ์เป็นสาวกของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อมรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็นธรรมควร ฯ สามิจปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฆ์ นั้น แปลว่า พระสงฆ์เป็นสาวกของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแก่โลกุตตรธรรม ทั้ง ๘ ประการแท้ ขัทธจตุตถาปริสยคานี อชฺช ปริสปกุคฺคลา นั้น แปลว่า พระสงฆ์เป็นสาวกของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้แก่บุรุษ ๔ คู่ ๘ จำพวก ฯ เอส ภควโต สาวกสงฆ์ พระสงฆ์เป็นสาวกของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น อาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ทกฺขิณเณยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของที่ให้ด้วยความเคารพ อณฺชลิกรณิโย เป็นผู้ควรยกมือไหว้ อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺขเขตฺตํ โลกสฺส เป็นนาบุญอันเยี่ยมของโลก ดังนี้

ถึงแม้ว่าคำอธิบายในคำแปลเหล่านี้ ท่านทั้งหลายก็คงเคยได้ฟังมาเป็นอันมากแล้ว เพราะฉะนั้น หากท่านผู้ใด ยังไม่เคยฟังคำแปล และคำอธิบาย ใน คำว่า อติปิโส ภควา เป็นต้น จนถึง คำว่า อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺขเขตฺตํ โลกสฺส เป็นที่สุดนี้ ก็ขอให้ฟังจากพระพุทฺธคุณเทศนา พระธรรมคุณเทศนา พระสังฆคุณเทศนา แห่งปัญญาภิภุ หรือจากเทศนาอันว่าด้วย พระพุทฺธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ คัมภีร์อื่นเกิด ก็จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในคำอธิบายได้โดยพิสดาร ส่วนในเทศนากันต์นั้น จักได้แสดงอันสงฆ์แห่งการระลึกถึงพระพุทฺธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ สืบต่อไป

คือ อันสงฆ์แห่งการระลึกถึงพระพุทฺธคุณนั้น ท่านกล่าวไว้ใน คัมภีร์สัทธมมรรควา อันสงฆ์อย่างต่ำ แห่งการระลึกถึงพระพุทฺธคุณนั้นมีอยู่ ๑๑ ประการ คือ จะเกิดความนับถือยำเกรงต่อพระพุทธเจ้ามากจน • จะมีความเชื่อถือพระพุทธเจ้ามากจน • จะมีสติมากจน • จะรู้จักคุณของพระพุทธเจ้ามากจน • จะมีความปลื้มใจมากจน • จะมีความอดทนต่อภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ • จะมีความอดทนต่อทุกขเวทนามต่าง ๆ ได้ •

จะสมควรอยู่ร่วมกับพระพุทธเจ้าได้ ๑ จะสมควรเป็นพี่ชายของคนทั้งหลาย
เหมือนกับพระเจ้า ๑ จะมีใจน้อมไปในพระพุทธภูมิ คือ อยากเป็น
พระพุทธเจ้า ๑ จะมีความละเอียดและความเกรงกลัวต่อความชั่ว เหมือนกับ
ต่อหน้าพระพุทธเจ้า ๑ จะมีสันทานพ้องโสมมากขึ้น ๑ จะได้เกิดในสคติ
คือ มนุษย์ และสวรรค์ ๑ รวมเป็นอานิสงส์อย่างต่ำ ๑๑ ประการด้วยกัน
ดังนี้ ส่วนอานิสงส์อย่างสูงนั้น ได้แก่การได้อุปจารสมาธิ อันเป็นเหตุให้
ได้อุปปนาสมาธิ และมรรค ผล นิพพาน ต่อขึ้นไป ดังนี้

อานิสงส์แห่งการระลึกถึงพระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ทั้งอย่างต่ำ
และอย่างสูงนั้น ก็เหมือนกับอานิสงส์แห่งการระลึกถึงพระพุทธคุณ ที่แสดง
มาแล้วนี้ แปลกแต่เพียงบางข้อเท่านั้น คือ ข้อน่าจะเกิดความนับถือยำเกรง
ต่อพระพุทธเจ้ามากขึ้น เปลี่ยนเป็นพระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า ฯ ข้อน่า
จะมีความเชื่อถือพระพุทธเจ้ามากขึ้นนั้น เปลี่ยนเป็นจะมีความเชื่อถือพระ
ธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้ามากขึ้น

ข้อว่า จะรู้คุณของพระพุทธเจ้ามากขึ้นนั้น เปลี่ยนเป็นจะรู้จักคุณ
ของพระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้ามากขึ้น ข้อว่า สมควรอยู่ร่วมกับพระพุทธเจ้า
ได้นั้น เปลี่ยนเป็นสมควรอยู่ร่วมกับพระธรรมเจ้า และพระสงฆ์เจ้า ข้อว่า
จะมีใจน้อมไปในพระพุทธภูมินั้น เปลี่ยนเป็นจะมีใจน้อมไปในพระธรรม
และในพระสงฆ์ ข้อว่า เหมือนกับอยู่ในที่ต่อหน้าพระพุทธเจ้านั้น เปลี่ยน
เป็นเหมือนกับอยู่ในที่ต่อหน้าพระธรรมเจ้า และพระสงฆ์เจ้า ดังนี้เท่านั้น
นอกนั้นเหมือนกันสน เป็นอันว่า ผู้ระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ
พระสังฆคุณ จะต้องได้อานิสงส์ทั้งอย่างต่ำและอย่างสูง ดังที่แสดงมาแล้วนี้
เพราะฉะนั้น จึงควรที่คนทั้งหลายจะระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ
พระสังฆคุณ อยู่เสมอ ตามสติปัญญาของตน เพื่อจะได้ประสบอานิสงส์ผล
ดังที่แสดงมา สนเนื้อความในเทศนาภังคชนเพียงเท่านี้

เอวံ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๔๔

กัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยธรรมของพระโศคาบัน ๔ ประการ

เอกัม สมมัม อายสฺมา จ สาริปฺพุโต อายสฺมา จ อานนฺโท สาวกฺขิ
วิหรนฺติ เชตวนเณ อนาถปิตฺตํ กสฺส อารามเติ.

ณ บัดนี้ อาคมภาพงก์ได้แสดงกัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๔๔ ว่าด้วยธรรมของพระโศคาบัน ๔ ประการ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๔ แห่งเวฬุทวาร-
วรรคที่ ๑ ในโศคาบัตติสังยุตต์นั้นว่า ครั้งหนึ่ง พระสาริปุตฺรเถรเจ้า
กับพระอานนฺตเถรเจ้า อยู่ที่พระเชตวนาราม กรุงสาวัตถี ฯ ในเวลาเย็น
พระอานนฺตเถรเจ้าออกจากที่สังคแล้ว ไปสนทนากับพระสาริปุตฺรเถรเจ้า
ถามว่า ข้าแต่ท่านสาริปุตฺร ประชาชนนี้เป็นผู้ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงพยากรณ์ว่าเป็นพระโศคาบัน เป็นผู้มีคามไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้
มิดติแน่นอน เป็นผู้จะรู้จักข้านั้น เป็นเพราะประกอบด้วยธรรม
กี่ประการ

พระสาริปุตฺรเถรเจ้าตอบว่า เป็นเพราะประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ
คือ เป็นผู้ประกอบดีด้วยความเลื่อมใสแน่วแน่พระพุทธเจ้าว่า อธิปิโส ภควา
อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร
ปริสฺทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसानิ พุทฺโธ ภควา คังนํ ๑

เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสแน่วแน่นในพระธรรมว่า สุวากุขาโต ภควตา ชมโม สนฺทิกุจิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺต เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ดังนี้ •

ประกอบด้วยความเลื่อมใสแน่วแน่นในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปนโน ภควโต สาวกสงฺโฆ คลอดถึง คำว่า อนุคฺครํ ปุณฺณกฺขเขตฺตํ โลกสุส ดังนี้ • เป็นผู้ประกอบด้วยศีลอันบริสุทธิ์ ๑ ดังนี้

รวมเป็นเหตุ ๔ ประการด้วยกัน ดังนี้ ๑ ผู้ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า เป็นพระโสดาบัน เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอนในทางคติ เป็นผู้จะรอดพ้นทุกข์ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ดังนี้ สันเนอความ ในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๕ ว่า ครึ่งหนึ่ง พระสารีบุตรเถรเจ้าเข้าเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถวายบังคมแล้วนั่งอยู่ในที่สมควรแก่ตน ๑ สมเด็จพระศาสดาจึงตรัสว่า ลูก่อนสารีบุตร คำว่า องค์ให้ถึงโสดาบันนั้น ได้แก่สิ่งไหน ? พระสารีบุตรเถรเจ้าทูลตอบว่า ข้าแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คำว่า องค์ให้ถึงโสดาบันนั้น ได้แก่การคบสัปรุช • การฟังธรรมของสัปรุช • การทำไว้ในใจโดยอุกทา ๑ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม • พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ลูกเถาสารีบุตร เพราะว่าการคบสัปรุช การฟังธรรมของสัปรุช การทำไว้ในใจโดยอุกทา การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ทั้ง ๔ ประการนั้นล้วนแต่ทำให้ถึงโสดาบันทั้งนั้น ก็ คำว่า โสดาบันนั้น ได้แก่สิ่งไหน ? ข้าแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คำว่า โสดาบันนั้น ได้แก่กระแสแห่งธรรม คือ อริยมรรค ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ซึ่งได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ พระเจ้าข้า

จึงตรัสว่า ลูกเถาสารีบุตร ก็ คำว่า โสดาบัน คือ ผู้ถึงกระแสธรรมนั้น ได้แก่บุคคลชนิดใด ข้าแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คำว่า พระโสดาบัน

คือ ผดุงกระแสนั้น ได้แก่ผู้ประกอบด้วยอริยมรรค อันประกอบด้วย
องค์ ๘ ประการนี้แหละ พระเจ้าข้า ฯ ตรัสว่า ถูกละसारบุตร คือ
ผู้ประกอบด้วยอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการจะนี้ เรียกว่า
พระโศตบัน ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

อรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า คำว่า องค์ให้ถึงโศตบันนั้น ได้แก่
องค์อันเป็นส่วนเบื้องต้น คือ เป็นเหตุให้ถึงโศตา ฯ ส่วนความเลื่อมใส
อันแน่วแน่ในพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้น เรียกว่าองค์แห่งพระโศตบัน แต่ก็มี
มาในบาลีว่า องค์ให้ถึงโศตาเหมือนกัน ฯ ในองค์ทั้ง ๔ นั้น มีคำ
อธิบายว่า ผู้คบสัปบุรุษ ผู้ฟังธรรมของสัปบุรุษ ผู้กระทำไว้ในใจโดยถูก
ทางซึ่งธรรมของสัปบุรุษ ผู้ปฏิบัติซึ่งข้อปฏิบัติเบื้องต้น อันสมควรแก่ธรรม
ย่อมได้โศตบัน ฯ การคบสัปบุรุษเป็นต้น ชื่อว่า องค์เพื่อถึงโศตา ฯ
โศตบัตถิมรรค เรียกว่าองค์ให้ถึงโศตาก็มี ดังนี้ สันเนอความในอรรถกถา
แห่งพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า สัปบุรุษนั้น ได้แก่บุคคลผู้สงบระงับ มีกาย วาจา
ใจ สงบระงับจากกิเลส และทุจริตทั้งหลาย ฯ สัปบุรุษนั้น ย่อมมีทั้ง
อย่างต่ำอย่างสูง ฯ สัปบุรุษอย่างต่ำ ได้แก่กัลยาณปุถุชน คือ คนที่มี
ศีลธรรมตามสมควรแก่เพศกฤหัสถ์ หรือบรรพชิตของตน ฯ กฤหัสถ์
ผู้ใดเป็นผู้หาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม ด้วยการทำนาค้าขายเป็นต้น ไม่ใช่
หาเลี้ยงชีพโดยทุจริต มีลักขโมย ฉ้อโกงเป็นต้น กฤหัสถ์ผู้นั้นก็เรียกว่า
เป็นผู้มีศีลธรรมตามสมควรแก่เพศของตน ฯ กฤหัสถ์ผู้ใดเป็นผู้มีศีล ๕
อยู่เสมอ กฤหัสถ์ผู้นั้นก็เรียกว่า เป็นผู้ที่มีศีลธรรมตามสมควรแก่เพศของตน

แต่ที่สูงขึ้นไปกว่าจำพวกก่อน คฤหัสถ์ผู้ใดเป็นผู้มีน้อยในทาน ศีล ภาวนา
คฤหัสถ์ผู้นั้นก็เรียกว่าเป็นสมุสสัทธิตามสมควรแก่เพศของตน แต่ที่สูง
ไปกว่า ๓ จำพวกข้างต้น

บรรพชิตใดเป็นผู้หาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม มีการเลี้ยงชีพด้วยการ
เที่ยวบิณฑบาต และด้วยการแสดงธรรมสอนธรรมเป็นต้น บรรพชิตผู้นั้น
ก็เรียกว่ามีศีลธรรมตามสมควรแก่เพศ แต่บรรพชิตผู้นั้นอยู่ในปาฏิโมกข-
สังวรศีลด้วย คือขึ้นไปกว่าจำพวกนี้ ผู้มีน้อยในปาฏิโมกขสังวรศีลด้วย ใน
อินทรีสังวรศีลด้วย ในปัจฉยสันนิสัทธิศีลด้วย ยิ่งขึ้นไปกว่า ๒ จำพวกนั้น
อีก ผู้มีน้อยในศีล สมาธิ ปัญญา ก็ขึ้นไปกว่า ๓ จำพวกคั่นนั้นอีก

คฤหัสถ์ และบรรพชิตผู้มศีลธรรม ตามสมควรแก่เพศภูมิของตน
ค้ำความมาแล้วนี้ เรียกว่าเป็นสัปบุรุษชั้นต่ำ ส่วนสัปบุรุษชั้นสูงนั้น ได้แก่
พระอริยเจ้า มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สัปบุรุษทั้งชั้นต่ำ และชั้นสูงนั้น
ย่อมเป็นผู้สงบกาย วาจา ใจ จากกิเลส ทจริตที่หยาบ ละเอียดคามชน
ของคนๆ เพราะฉะนั้น การคบสัปบุรุษจึงเป็นเหตุให้ถึงโศคา คือ ให้ถึง
กระแสธรรมได้อย่างหนึ่ง ๆ เพราะเมื่อได้คบสัปบุรุษแล้ว ก็เป็นเหตุให้
ได้ฟังธรรมของสัปบุรุษ เมื่อได้ฟังธรรมของสัปบุรุษแล้ว ก็เป็นเหตุให้
กระทำไว้ในใจซึ่งธรรมของสัปบุรุษนั้นโดยทุกทาง เมื่อกระทำธรรมของ
สัปบุรุษไว้ในใจโดยทุกทางแล้ว ก็เป็นเหตุให้ได้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่
โลกุตตรธรรม เมื่อปฏิบัติธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรม ก็เป็นเหตุให้ได้
โลกุตตรธรรม มีโศคานั้นเป็นต้น เพราะฉะนั้น ธรรม ๔ ประการ คือ
การคบสัปบุรุษ การฟังธรรมของสัปบุรุษ การกระทำไว้ในใจโดยทุกทางซึ่ง
ธรรมของสัปบุรุษ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรมนี้ จึงเรียกว่า
เป็นองค์ให้ถึงโศคา

คำว่า องค์ให้ถึงโศคา เรียบตามบาลีว่า โศคาปัตติยังคะ ส่วน
องค์ ๔ ประการ มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่เป็นต้น ในพระพุทธเจ้านั้น
เรียกว่าองค์แห่งพระโศคานั้น คือ คุณธรรมแห่งผู้เป็นพระโศคานั้นแล้ว

ส่วนองค์ ๔ ประการ มีการคบบัปฺปฐมนัน เพียงแต่เป็นเหตุให้ได้เป็นพระโศคาบันเท่านั้น ฯ คำว่า พระโศคาบันนั้น ในพระสูตรที่ ๕ แห่งเวฬุทวารวรรค ในโศคาปฏิสังขตนิชไว้ชื่อว่า ได้แก่ผู้ประกอบด้วยอริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ดังนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อผู้ถามว่า พระโศคาบันนั้นได้แก่ใคร ได้แก่บุคคลชนิดใด ให้ตอบว่า ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ

หากมีคำถามต่อขึ้นไปว่า เหตุไรผู้ประกอบด้วยอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ จึงเรียกว่า พระโศคาบัน ก็ให้แก้ว่า เพราะในพระสูตรนี้ได้ชี้ไว้ชื่อว่า โศคานั้น ได้แก่อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ เพราะฉะนั้น คำว่า พระโศคาบัน ก็แปลว่า ผู้ถึงโศคา คือผู้ถึงอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ฯ หากมีคำถามต่อไปอีกว่า อย่างไรจึงเรียกว่าอริยมรรค หรือประกอบด้วยอริยมรรค ให้แก้ว่า เมื่อทำอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนั้น ให้เกิดขึ้นได้ ในขณะที่เดียวกันเมื่อใด เมื่อนั้นก็เรียกว่าถึงอริยมรรค เรียกว่าประกอบด้วยอริยมรรค

เมื่อไรเล่าจึงจะทำอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการนั้น ให้เกิดขึ้นพร้อมกันได้ในขณะที่เดียวกัน ให้แก้ว่า เมื่อเจริญสมถวิปัสสนาไปจนถึงขั้นที่ ๘ แล้ว เมื่อนั้นแหละจึงจะทำอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ให้เกิดขึ้นพร้อมกันได้ ฯ หากมีคำถามว่า วิปัสสนาขั้นที่ ๘ นั้น ได้แก่สิ่งใด ก็ให้ตอบว่า ได้แก่สัจจานุโลมิกญาณ คือ ความรู้อันสมควรแก่อริยสัจ ๔ ฯ หากมีคำถามว่า วิปัสสนามือยกขึ้น ให้ตอบว่า มือยก ๘ ชั้น

หากถามว่า วิปัสสนา ๘ ชั้นนั้น ได้แก่สิ่งใด ให้ตอบว่า ชั้นที่หนึ่ง ได้แก่อุทฺทพฺพญาณ คือ ความรู้ทั้งความเกิด และความดับแห่งนามรูป ฯ ชั้นที่ ๒ ได้แก่ ภิกฺขณฺณวิปัสสนาญาณ ได้แก่การรู้เห็นซึ่งความแตกดับแห่งนามรูป ฯ ชั้นที่ ๓ ได้แก่ ภยตฺตญาณญาณ คือ ความรู้ว่

สังขารเป็นของน่ากลัว ๆ ชั้นที่ ๔ ได้แก่อาทินวານุปัสสนาญาณ คือ ความ
รู้จักโทษแห่งสังขารทั้งปวงว่าเป็นของไม่ดี ๆ ชั้นที่ ๕ ได้แก่วิปัสสนา-
ญาณ คือ ความรู้เห็นอันเป็นเหตุให้เบือนหน้าต่อสังขาร ๆ ชั้นที่ ๖
ได้แก่มุญจิกัมมขคาญาณ คือ ความรู้สึกอยากหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง ๆ
ชั้นที่ ๗ ได้แก่ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ คือ ความพิจารณาหาหนทางที่จะหนี
จากสังขาร ๆ ชั้นที่ ๘ ได้แก่สังขารุเปกขาญาณ คือ ความเพิกเฉยใน
สังขาร ไม่คิดใจ ไม่เสียใจในสังขาร ด้วยเห็นหนทางที่จะหนีให้พ้นแล้ว ๆ
ชั้นที่ ๙ ได้แก่สัจจานุโลมิกญาณ คือ ความรู้อันสมควรแก่อริยสัจ ๔ ดังนี้

วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ ชั้นนี้ เมื่อเรียกตามภาษาของเราก็มียุติว่า
ได้ความรู้จักทั้งความเกิดความดับแห่งนามรูป แล้วก้าวขึ้นไปสู่ความรู้จักซึ่ง
ความแตกดับแห่งนามรูปเป็นชั้นที่ ๒ เมื่อรู้จักความแตกดับแห่งนามรูปแล้ว
ก็เห็นสังขารทั้งปวง เป็นของน่ากลัว เมื่อเห็นสังขารทั้งปวงว่าเป็นของ
น่ากลัวแล้ว ก็เห็นโทษแห่งสังขารทั้งปวง เมื่อเห็นโทษก็เบือนหน้า เมื่อ
เบือนหน้าก็อยากหนีให้พ้น เมื่ออยากหนีให้พ้นก็ค้นหาทาง เมื่อพบทางแล้ว
ก็เพิกเฉย ไม่คิดใจไม่เสียใจในสังขารทั้งปวง เมื่อเพิกเฉยก็เกิดความรู้ที่
สมควรแก่อริยสัจ ๔ เมื่อความรู้นั้นแก่กล้าขึ้นก็ได้สำเร็จกระแสธรรม คือ
ทำอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ให้เกิดขึ้นได้ในขณะเดียวกัน
โดยไม่ก่อนไม่หลัง

สำหรับปุณฺชนเรา ซึ่งปฏิบัติตามอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘
ประการนั้น องค์อริยมรรคนั้น ๆ ย่อมเกิดขึ้นต่างคราวกัน ไม่ได้เกิดขึ้น
พร้อมกัน ต่อเมื่อจะได้สำเร็จพระโสดาบัน องค์อริยมรรคทั้ง ๘ นั้นจึงเกิด
ขึ้นพร้อมกัน เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ไม่กลับกลอกแปรผันอย่างใด ส่วนองค์
อริยมรรคซึ่งเกิดแก่ปุณฺชน ย่อมกลับกลอกแปรผัน เช่น เมื่อเข้านั้นเห็นว่า
สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง แต่พอลงสาย ความเห็นนั้นก็กลับกลายประหนึ่งว่า
สังขารทั้งปวงเป็นของเที่ยง เป็นต้น ดังนี้.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กณฑ์ที่ ๑๐๐

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยเรื่องช่างไม้ทั้งสอง

สาวกณินทาน์ ๑ เทน โข ปณิ สมเขน สมพหุลา ภิกขุ ภควโต
จิวรกมมํ ภโรนติ นิยจิจจิโร ภควา เตมาสจฺเจเนน จาริกํ ปกฺก-
มิสฺสคฺคิ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กณฑ์ที่ ๑๐๐ ว่าด้วยเรื่องช่างไม้ทั้งสอง สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่
พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

บาลี ๑

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๖ แห่งเวฬุวาร-
วรรคที่ ๑ ในโตคาบคคิสังยุตตนว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ๑ ครึ่งนั้น มีภิกษุเป็นอันมาก
ได้พากันทำจิวร ถวายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเห็นว่าสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า มีจิวรสำเร็จแล้วจักเสด็จจาริกไปในเวลาล่วงไตรมาส ดังนี้

ในคราวนั้น ช่างไม้ ๒ คน ชื่ออสีทตตะคน ๑ ปุราณะคน ๑
ได้อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถีด้วยกิจธุระของตน ช่างไม้ ๒ คนนั้น ได้ทราบว่า
ภิกษุเป็นอันมาก พากันทำจิวรถวายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเห็นว่า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีจิวรอันสำเร็จแล้ว ก็จักเสด็จจาริกไปในเวลา
ล่วงไตรมาส ๑ ช่างไม้ ๒ คนนั้น จึงให้บุรุษคนหนึ่งอยู่ใกล้ทางจะเสด็จ
บอกว่า เมื่อใดเธอได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

เสด็จมา เมื่อนั้นเธอต้องบอกพวกเรา ฯ บุรุษนั้นก็อยู่ทนนั้นได้ ๒ วัน ๓ วัน
จึงได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแต่ไกล ครั้นได้เห็นแล้วจึงไป
บอกช่างไม้ทั้ง ๒ นั้นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
กำลังเสด็จมา ท่านทั้งหลายจงรู้เถิด

ลำดับนั้น ช่างไม้ทั้งสองนั้น จึงไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถวายบังคมแล้วก็ถามเสด็จไป ฯ ในคราวนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้เสด็จแวะออกจากทางไป ประทับนั่งบนอาสนะ ณ ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ฯ
ช่างไม้ทั้งสองนั้น ก็เข้าไปถวายบังคม แล้วนั่งลงในที่สมควรแก่คน ครั้นนั่ง
เรียบร้อยแล้วจึงได้กราบทูลขึ้นเป็นข้อ ๆ ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ใน
คราวใด ข้าพระองค์ทั้งสองได้ทราบว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จ
จาริกไปจากกรุงสาวัตถี ในแขวงโกศล ในคราวนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองก็ไม่
คิดสงสัยเห็นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจักอยู่ไกลเราเสียแล้ว ฯ ใน
คราวใด ข้าพระองค์ได้เห็นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจาริกไปใน
แขวงโกศลจากกรุงสาวัตถีแล้ว ในคราวนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองก็ยังไม่คิด
สงสัยเห็นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ไกลเราแล้ว พระเจ้าข้า

กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในคราวใด ข้าพระองค์
ทั้งสองได้เห็นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จจาริกจากโกศลไปสู่
แขวงมัลละ ในคราวนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองก็ไม่คิดสงสัยเห็นว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจักอยู่ไกลเรา ฯ ในคราวใด ข้าพระองค์ทั้งสองได้เห็นว่า
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จจาริกไป จากแขวงโกศลสู่แขวงมัลละ
แล้ว ในคราวนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองก็ยังไม่คิดสงสัยเห็นว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าได้ไกลเราแล้ว พระเจ้าข้า

กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในคราวใด ข้าพระองค์
ทั้งสองได้เห็นว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จจาริกไปสู่แขวงวัชชี
จากแขวงมัลละ ในคราวนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองก็ไม่คิดสงสัยเห็นว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจักไกลเรา ฯ ในคราวใด ข้าพระองค์ทั้งสองได้เห็นว่า

กราบทูลว่า ในคราวใด ข้าพระองค์ทั้งสองได้ยินว่า สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้า จักเสด็จจาริกไปสู่แขวงวัชชีจากแขวงกาสิ ในคราวนั้น
ข้าพระองค์ทั้งสองก็คิดว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ใกล้เข้ามา
แล้ว ฯ ในคราวใด ข้าพระองค์ทั้งสองได้ยินว่า สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าได้เสด็จจาริกไปสู่แขวงวัชชี จากแขวงกาสิแล้ว ในคราวนั้น
ข้าพระองค์ทั้งสองก็คิดว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ใกล้เข้ามาแล้ว
พระเจ้าข้า ฯ ในคราวใด ข้าพระองค์ทั้งสองได้ยินว่า สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จจาริกไปสู่แขวงมัลละ จากแขวงวัชชี
ในคราวนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองก็คิดว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
จักใกล้เข้ามาแล้ว ฯ ในคราวใด ข้าพระองค์ทั้งสองได้ยินว่า สมเด็จพระ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จจาริกไปสู่แขวงมัลละ จากแขวงวัชชีแล้ว ในคราวนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองก็คิดว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จักได้ใกล้เข้ามาแล้ว พระเจ้าข้า ฯ ในคราวใด ข้าพระองค์ทั้งสอง ได้ยินว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จจาริกไปในแขวงโกศล จากแขวงมัลละ ในคราวนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองก็คิดว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ใกล้เข้ามาแล้ว ฯ ในคราวใด ข้าพระองค์ทั้งสองได้ยินว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จจาริกไปในแขวงโกศล จากแขวงมัลละแล้ว ในคราวนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองก็คิดว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ใกล้เข้ามาแล้ว พระเจ้าข้า ฯ ในคราวใด ข้าพระองค์ทั้งสองได้ยินว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จักเสด็จจาริกไปสู่กรุงสาวัตถี จากแขวงโกศล ในคราวนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองก็คิดว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ใกล้เข้ามาแล้ว ฯ ในคราวใด ข้าพระองค์ทั้งสองได้ยินว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ประทับอยู่ที่พระเชตวนาราม กรุงสาวัตถี ในคราวนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองก็คิดว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้อยู่ใกล้เราแล้ว พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงสดับคำกราบทูลของช่างไม้ทั้งสอง ซึ่งมีชื่อว่าอัสทัคกะ และปฺราณะ ดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า คุณองช่างไม้ทั้งสอง เพราะเหตุจรรยาว่าเป็นทักขิบาล เป็นทางมาแห่งธมฺม ส่วนบรรพชา เป็นที่กว้างขวาง เธอทั้งสองจึงไม่ควรประมาท ฯ ช่างไม้ทั้งสองนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ความคับแค้นอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นความคับแค้นมากกว่า หังนํบว เป็นความคับแค้นมากกว่า มากกว่าความคับแค้นอันนั้น ของข้าพระองค์ทั้งสองมีอยู่ พระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสถามว่า ความคับแค้นที่ยิ่งกว่าความคับแค้นอันนั้นของเธอทั้งสองได้แก่สิ่งใด

กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ในคราวใด พระเจ้าปเสนทิโกศล มีพระราชประสงค์ จะเสด็จออกไปที่พระราชอุทยาน ข้าพระองค์ทั้งสอง ต้องจัดช้างพระที่นั่งถวาย แก่พระเจ้าปเสนทิโกศล

และถวายแก่พระประชาบดี ซึ่งเป็นที่รักใคร่โปรดปรานของพระเจ้าปเสนทิโกศล อัญเชิญพระประชาบดีทั้งหลายนั้น ขึ้นประทับข้างข้างหน้าองค์ละเชือก ส่วนข้าพระองค์ทั้งสองก็นั่งท้ายข้าง ๆ ในคราวนั้น กลิ่นพระกายและกลิ่นเครื่องประดับของราชกัลยาเหล่านั้น ซึ่งเหมือนกับกลิ่นเครื่องหอมอันฟุ้งออกจากผอบ ก็มากระทบจมูกข้าพระองค์ทั้งสอง สัมผัสกายอันอ่อนนุ่ม ประหนึ่งว่าปูนนุ่มและปุขสาลีของราชกัลยาเหล่านั้น ก็ย่อมมีอยู่ ในคราวนั้น ข้าพระองค์ทั้งสองต้องระวังข้างพระที่นั่งด้วย ต้องระวังราชกัลยาเหล่านั้นด้วย ต้องระวังตัวของตัวด้วย ๆ ข้าพระองค์ทั้งสองไม่เคยรู้สึกนึกคิดในทางที่ลามคต่อยราชกัลยาเหล่านั้นเลย ฯ อันนั้นแหละ เป็นความคับแค้นที่ยิ่งกว่าความคับแค้นในธรรมดาแห่งฆราวาส ซึ่งมีแก่ข้าพระองค์ทั้งสอง พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เพราะเหตุที่ฆราวาส เป็นที่คับแค้น เป็นทางมานแห่งกิเลสขันธ์ ส่วนบรรพชาเป็นที่กว้างขวางเช่นนั้นแหละ เธอทั้งสอง จึงไม่ควรประมาท

ดูก่อนช่างไม้ทั้งสอง อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ชื่อว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้จะรู้ดีข้างหน้า ฯ ธรรม ๔ ประการนั้น คือ ประการใดบ้าง ? คือ อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทธรูปเจ้าว่า อติปัสโส ภควา อรหัง สมมาสมพุทโธ วิชาจรณสมบุณโน สุกโต โลกะวิทู อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ สตถา เทวมนุสฺसानํ พุทโธ ภควา ดังนี้ ๑ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า สุวากุขาโต ภควตา ชมโม สันทิฏฐิโก อกาลิโก เอหิปัสสิโก โอปนยิโก ปจฺจุตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ดังนี้ ๒ ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ อชุปฺปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ฌายุปฺปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สามิจิปฺปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ฯ ยถิทํ

จตุตถา ปุริสยุดา อฏฐ ปุริสปุคคตา เอส ภควโต สาวกสงโฆ อาหุเนยโย
ปาหุเนยโย หกขิเนยโย อณฺชลิกรเนยโย อนฺตุครํ ปุณฺณกเขตฺตํ โลกสฺส
คณฺธี ๑ เป็นผู้อยู่ครองเรือนด้วยใจอันปราศจากความตระหนี่ เป็นผู้ยินดี
ในการสละให้ปัน ๑

ดูก่อนช่างไม้ทั้งสอง อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล
ชื่อว่า เป็นพระโสดาบัน เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอน
เป็นผู้จะรู้ดีข้างหน้า ๑ เธอทั้งสอง ก็เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส
อันแน่วแน่ ในพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า และได้บริจาค
สิ่งที่สมควรแก่สมณะ แก่ผู้มีศีลธรรมอันดีแล้ว ๑ เธอทั้งสองเข้าใจอย่างไร
คนเหล่านี้ ในแควงโกศล ซึ่งเป็นผู้เสมอเธอทั้งสองในการจำแนกแจกทาน
คนเหล่านั้นก็ประหนึ่งว่า มีเล็กน้อยไม่ใช่หรือ ? ช่างไม้ทั้งสองนั้น
จึงกราบทูลว่า เป็นลาภอันดีของข้าพระองค์ทั้งสองแล้ว ในการที่สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงทราบอย่างนี้ พระเจ้าข้า สันเนอความในพระ
สุตตรนี้เพียงเท่านี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสุตตรนั้นว่า ช่างไม้ทั้งสองนั้น เป็นพระอริยเจ้า
เหมือนกัน แต่อดีตตะ เป็นพระสกหาคามี ส่วนปุราณะ เป็นพระ
โสดาบัน ๑ ข้อที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จแวะออกจากทางไป
ประทับนั่งที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่งนั้น ด้วยทรงพระดำริเห็นว่า ควรจักสนทนา
กับช่างไม้ทั้งสองนั้น ด้วยช่างไม้ทั้งสองนั้น ได้เป็นผู้สำเร็จมรรคผลแล้ว ๑
ชื่อว่า ขรवासเป็นที่คับแคบ เป็นทางมาแห่งกิลสฺสธฺถิ ส่วนบรรพชาเป็น
ที่กว้างขวางนั้น ด้วยหมายความว่า ผู้อยู่ครองเรือนต้องมีกังวลนานา
ประการ จึงชื่อว่า ขรवासเป็นที่คับแคบ ส่วนบรรพชานั้นไม่มีกังวล
เหมือนกับขรवास

ชื่อว่า ช่างไม้ทั้งสองกราบทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งสองต้องรักษาช่าง
ด้วย ต้องรักษาราชกัลยาด้วย ต้องรักษาตัวด้วยนั้น คอ ในเวลาที่ช่างไม้

ทั้งสองตามเสด็จพระเจ้าปเสนทิโกศลไปนั้น ต้องมีพวกราชกัลยาชนข้างตาม
เสด็จไปด้วย ข้างราชกัลยาเชือกหนึ่ง ออกหน้าข้างพระที่นั่ง ข้างราชกัลยา
อีกเชือกหนึ่งตามหลังข้างพระที่นั่ง ส่วนข้างไม้ทั้งสองนั้นตามเสด็จไปใน
ข้างทั้งสอง ต้องระวังทั้งข้างพระที่นั่ง ระวังทั้งข้างราชกัลยา ระวังทั้งอาการ
กาย ใจ ของตน ไม่ให้มีการพิรุณว่า มีจิตคิดไม่ดีต่อราชกัลยาเหล่านั้น
แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยการระวังไม่ให้มีการข่ม ไม่ให้มีการหัวเราะ
ไม่ให้มีการพูด ไม่ให้มีการแสดงเป็นต้น การกระทำอย่างนั้นจัดว่า เป็นการ
ลำบากมาก เป็นการยากที่จะทำได้ ยากที่จะห้ามใจ ไม่ให้เกิดความรักใคร่
ยินดี ต่อขัตติยนารีเหล่านั้นได้ เพราะฉะนั้น ข้างไม้ทั้งสองนั้น จึงกราบทูลว่า
อันนั้นแหละเป็นที่คับแค้นมากกว่าความคับแค้นในฆราวาส ดังนี้ สันเนอความ
ในอรรถกถาที่จำเป็นต้องยกมาแสดงเพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัมมี้ คัวยประการฉะนี้ ฯ

กัณจาทิ ๑๐๑

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยธรรมที่กัณโบายภูมิ และแวนธรรม

เอวมเม สุตฺติ ฯ เอกํ สมณํ ภควา โกสเลสุ จาริกํ จรมาโน
มหตา ภิกขุสงฺฆเณ สทฺธิ เยน เวฬุทวารํ นาม โกสลานํ พรหมณคฺคาโม
ตทวสริติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณจาทิ ๑๐๑ ว่าด้วยธรรม ๑ ประการ ที่ให้กัณโบายภูมิ ๔ สืบต่อไป เพื่อให้
เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาล
นานหาประมาณมิได้

ปาติ

คำเนนความตามวาระพระปาติ อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งเวฬุทวาร-
วรรคที่ ๑ ในโสตาปัตติสังยุคนั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จจาริกไปในแควงประเทศโกศล พร้อมกับพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก
ได้เสด็จแวะที่บ้านพราหมณ์ของพวกชาวโกศล ที่ชื่อว่าบ้านเวฬุทวาร

พวกพราหมณ์ และคฤหบดีชาวเวฬุทวาร ได้ยินว่า พระสมณ-
โคตมผู้เป็นศากยบุตร ผู้บรรพชาจากศากยตระกูล เมื่อจาริกมาในแควง
ประเทศโกศล พร้อมกับด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ก็ได้เสด็จถึงบ้าน
เวฬุทวาร ฯ กิตติศัพท์อันดีของพระสมณโคตม ได้ระบือไปว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้า เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วย
วิชาและจรณะ เป็นผู้ทรงดำเนินคิโมหุตการณ์ทั้งปวง เป็นผู้ทรงล่วงรู้
โลกแจ่มแจ้ง เป็นผู้ฝึกฝนบุรุษอย่างเยี่ยม เป็นครูของเทพยดา มนุษย์
ทั้งหลาย เป็นผู้ตรัสธรรมทั้งปวง เป็นผู้แจกธรรมทั้งปวง ฯ พระสมณ-
โคตมนั้น ได้รู้แจ้งโลกนี้กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก พร้อมทั้งสมณะ
พราหมณ์ เทพยดา มนุษย์ ทุกหมู่เหล่า แล้วประกาศ ฯ พระสมณโคตมนั้น
ได้ทรงแสดงธรรมมีคุณอันดีในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศพรหมจรรย์
อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถပ္พัญชนะ การได้เห็นพระอรหันต์
ทั้งหลาย เช่น พระสมณโคตมนั้น ย่อมเบนการคิด ดังนี้

ถ้าคัมภีร์ พวกพราหมณ์ และคฤหบดีชาวเวฬุทวาร ก็ได้พากันไป
เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกถวายบังคม สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าแล้วจึงนั่งลง บางพวกกล่าววาทาปราศรัยแล้วจึงนั่งลง บางพวก
ประณมมอช้นแล้วจึงนั่งลง บางพวกประกาศนาม และโคตรของตนแล้ว
จึงนั่งลง บางพวกก็นั่งลงโดยอาการนิ่งอยู่ ฯ พราหมณ์ และคฤหบดี
ชาวบ้านเวฬุทวารนั้นนั่งลงแล้ว จึงกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระโคตม ข้าพเจ้า

ทั้งหลายมีความรักใคร่ ความพอใจ ความประสงค์ว่าขอให้พวกเราจับกับ
ด้วยบุตร มีที่อยู่นอนสบาย ให้ได้ใช้จันทน์ของชาวกาลิ ให้ได้ประดับด้วย
ดอกไม้ของหอมเครื่องข้อมหา ให้ได้ยินดีต่อเงินและทองเกิด เวลาตายแล้ว
ขอให้ได้เกิดในสวรรค์ ขอพระโคตมเจ้า จงทรงแสดงธรรมเพื่อให้ข้าพเจ้า
ทั้งหลายได้สำเร็จความประสงค์เกิด พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย
เรจักแสดงธรรมปริยาย อันชื่อว่า นำเข้าไปในตนแก่เธอทั้งหลาย เธอ
ทั้งหลายจงตั้งใจฟังให้ดี เรจักแสดงให้ฟังในบัดนี้ ฯ พวกพราหมณ์
และคฤหบดีชาวบ้านเวฬุทวารนั้น ก็ทูลรับว่า พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย
ธรรมปริยาย อันชื่อว่า นำเข้าไปในตนนั้น คือ อย่างไร คือ อริยสาวก
ในพระธรรมวินัยนี้ ข้อมเล็งเห็นว่า เราเป็นผู้รักชีวิตไม่อยากตาย เป็นผู้
รักความสุขเกลียดความทุกข์ ผู้ใดจะฆ่าเรา เราไม่พอใจผู้ใด เราจะฆ่าผู้อื่น
เราก็ไม่เป็นที่พอใจผู้อื่นเหมือนกัน สิ่งใดไม่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่
พอใจของผู้อื่น สิ่งใดไม่ใช่ที่พอใจของเรา เราจะทำแก่ผู้อื่นด้วยสิ่งนั้น
อย่างไร ฯ อริยสาวกนั้น พิจารณาเห็นอย่างนั้นแล้ว ก็งดเว้นจากปาณาติบาต
ด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นให้งดเว้นจากปาณาติบาต สรรเสริญการ
งดเว้นจากปาณาติบาต ฯ ความประพฤติกายอันนี้ ของอริยสาวกนั้น
ข้อมบริสุทธทั้ง ๓ ส่วน

ยังมีอีกข้อหนึ่งคฤหบดีทั้งหลาย คือ อริยสาวกข้อมพิจารณาเห็นว่า
ผู้ใดขโมยของ ๆ เรา เราก็ไม่รักใคร่พอใจผู้ใด เราขโมยของ ๆ ผู้อื่น
เราก็ไม่เป็นที่พอใจรักใคร่ของผู้อื่นเหมือนกัน สิ่งใดไม่เป็นที่รักใคร่พอใจ
ของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รักใคร่พอใจของผู้อื่นเหมือนกัน สิ่งใดไม่เป็นที่
รักใคร่พอใจของเรา เราจะทำให้ผู้อื่นด้วยสิ่งนั้นอย่างไร ฯ อริยสาวกนั้น
พิจารณาเห็นอย่างนั้นแล้ว ก็งดเว้นจากอทินนาทานด้วยตนเอง และชักนำให้
ผู้อื่นงดเว้นจากอทินนาทาน สรรเสริญการงดเว้นจากอทินนาทาน ความ
ประพฤติกายอันนี้ของอริยสาวกนั้น ข้อมบริสุทธทั้ง ๓ ส่วนอย่างนั้น

ยังอีกข้อหนึ่ง คฤหบดีทั้งหลาย คือ อริยสาวก ย่อมพิจารณาว่า ผู้ใดล่วงเกินภรรยาทั้งหลายของเรา เราก็ไม่รักใคร่พอใจผู้นั้น เราล่วงเกิน ภรรยาทั้งหลายของผู้อื่นเราก็ไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของผู้อื่นเหมือนกัน สิ่งใด ไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รักใคร่พอใจของผู้อื่น สิ่งใดไม่ เป็นที่รักใคร่พอใจของเรา เราจะทำสิ่งนั้นให้แก่ผู้อื่นอย่างไร

อริยสาวกนั้นคิดอย่างนั้นแล้ว กิ่งตเว้นจากกามสมุจฉาจารด้วยตนเอง ด้วย ชักนำผู้อื่นให้ตเว้นจากกามสมุจฉาจารด้วย สรรเสริญการงดเว้นจาก กามสมุจฉาจารด้วย ฯ ความประพฤติกายอันนี้ ของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธฺ์ ๓ ส่วน ดังนี้

ยังอีกข้อหนึ่ง คฤหบดีทั้งหลาย คือ อริยสาวกย่อมพิจารณาอย่างนี้ว่า ผู้ใดทำให้เสียประโยชน์ของเรา ด้วยการกล่าวเท็จ เราก็ไม่รักใคร่พอใจผู้นั้น เราทำลายประโยชน์ของผู้อื่นด้วยการกล่าวเท็จ ผู้อื่นก็ไม่รักใคร่พอใจเรา เหมือนกัน สิ่งใดไม่เป็นที่รักใคร่พอใจเรา สิ่งนั้นก็ย่อมไม่เป็นที่พอใจผู้อื่น เหมือนกัน สิ่งใดไม่เป็นที่รักใคร่พอใจเรา เราจะทำสิ่งนั้นให้แก่ผู้อื่นได้ อย่างไร ฯ อริยสาวกนั้นพิจารณาอย่างนี้ แล้วกึ่งตเว้นจากมุสาวาทด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นให้ตเว้นจากมุสาวาท สรรเสริญการงดเว้นจากมุสาวาท ฯ ความประพฤติกายอันนี้ ของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธฺ์ ๓ ส่วน ดังนี้

ยังอีกข้อหนึ่ง คฤหบดีทั้งหลาย คือ อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นว่า ผู้ใดทำให้เราแตกจากมิตรด้วยวาจาส่อเสียด เราก็ไม่รักใคร่พอใจผู้นั้น เราทำลายผู้อื่นให้แตกจากมิตรด้วยวาจาส่อเสียด เราก็ไม่เป็นที่รักใคร่พอใจ ผู้อื่นเหมือนกัน สิ่งใดไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ย่อมไม่เป็นที่ รักใคร่พอใจของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของเรา เราจะทำสิ่งนั้นให้ แก่ผู้อื่นอย่างไร ฯ อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นอย่างนั้นแล้ว กึ่งตเว้นจากวาจา ส่อเสียดด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่นให้ตเว้นจากวาจาส่อเสียด สรรเสริญ การงดเว้นจากวาจาส่อเสียด ฯ ความประพฤติกายอันนี้ ของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธฺ์ ๓ ส่วน ดังนี้

ยังอีกข้อหนึ่ง คฤหบดีทั้งหลาย คือ อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นว่า ผู้ใดผูกกับเราด้วยวาจาหยาบคาย เราก็ไม่รักใคร่พอใจผู้นั้น เราพูดกับผู้อื่น ด้วยวาจาหยาบคาย เราก็ไม่เป็นที่รักใคร่พอใจผู้อื่นเหมือนกัน สิ่งใดไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ย่อมไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของเรา เราจะทำสิ่งนั้นให้แก่ผู้อื่นอย่างไร ฯ อริยสาวกนั้น พิจารณาอย่างนั้นแล้ว ก็งดเว้นจากวาจาหยาบคายด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่น ให้งดเว้นจากวาจาหยาบคาย สรรเสริญการงดเว้นจากวาจาหยาบคาย ฯ ความประพฤติกว้างว้าง ของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธิทั้ง ๓ ส่วน ดังนี้

ยังอีกข้อหนึ่ง คฤหบดีทั้งหลาย คือ อริยสาวกย่อมพิจารณาเห็นว่า ผู้ใดพูดเหลวไหลต่อเรา เราก็ไม่รักใคร่พอใจผู้นั้น เราพูดเหลวไหลต่อผู้อื่น เราก็ไม่เป็นที่รักใคร่พอใจผู้อื่นเหมือนกัน สิ่งใดไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ย่อมไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รักใคร่พอใจของเรา เราจะทำสิ่งนั้นให้แก่ผู้อื่นอย่างไร ฯ อริยสาวกนั้น พิจารณาเห็นอย่างนั้นแล้ว ก็งดเว้นจากการพูดเหลวไหลด้วยตนเอง และชักนำผู้อื่น ให้งดเว้นจากการพูดเหลวไหล สรรเสริญการงดเว้นจากการพูดเหลวไหล ฯ ความประพฤติกว้างว้างของอริยสาวกนั้น ย่อมบริสุทธิทั้ง ๓ ส่วน ดังนี้

อริยสาวกนั้น ย่อมประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวต่อ พระพุทธเจ้าว่า อธิปิโส ภควา อรหํ แม้ด้วยเหตุอัน สมนเค็จพระผู้มี พระภาคเจ้านั้น จึงได้เป็นพระอรหันต์ ฯ สมมาสมพุทฺธโร เป็นพระสัมมา สัมพุทฺธเจ้า ฯ วิชฺชาจรณสมปยุโน เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาจรณะ ฯ สุกโต เป็นผู้ดำเนินดีในเหตุการณ์ทั้งปวง ฯ โลกวิทู เป็นผู้ล่วงรู้โลก แจ่มแจ้ง ฯ อนุคฺตโร ปุริสทมมสารถิ เป็นผู้ฝึกฝนบุรุษที่ควรฝึกฝน อย่างเปี่ยม ฯ สคฺคา เทวมนุสฺसानิ เป็นครูของเทพยดา มนุษย์ทั้งหลาย ฯ พุทฺธโร เป็นผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวง ฯ ภควา เป็นผู้แจกธรรมทั้งปวง ดังนี้

อธิษฐานกันนั้น ย่อมประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่เว้นไหวว่า
สวากขาโต ภควตา ธมโม สนฺตภูจโก ธรรมที่เห็นเอง ฯ อกาลโก ที่ไม่
จำกัดเวลา ฯ เอภิสุตฺติโก ที่ควรเรียกให้มาก ฯ โอปนยโก ที่ควรนำเข้า
มาในตน ฯ ปจฺจคตฺ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ที่ผู้ทั้งหลายต้องรู้ได้ด้วยตนเองนั้น
เป็นธรรมที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้ว ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ตามที่แปลนี้ แปรจากที่ผู้ทั้งหลาย ได้เคยแปลมาแล้วเป็นอันมาก
เพราะผู้ทั้งหลายที่ได้เคยแปลมาแล้วเป็นอันมากนั้น แปล สวากขาโต
เสียก่อน แล้วจึงแปล สนฺตภูจโก กับคำอื่น ๆ ต่อไปในภายหลัง การที่
แปลอย่างนั้น ไม่ดีเท่าที่แปลอย่างนี้ เพราะแปลอย่างนั้น ทำให้เข้าใจ
ความเป็น ๒ อย่าง คือ ทำให้เห็น ๒ ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง
ไว้ดังนี้ ได้แก่ ธรรมอีกแผนกหนึ่ง ส่วน สนฺตภูจโก ซึ่งแปลว่า เห็นเอง
เป็นคัมภีร์ ได้แก่ ธรรมอีกแผนกหนึ่ง ถึงแม้ในคัมภีร์วสทิมรรค
ก็แยกความไว้เป็น ๒ ตอน ดังที่ว่ามานี้ แต่ในคัมภีร์อื่น ๆ ซึ่งเป็นคำของ
พระพุทธเจ้า และของพระสาวกอื่น ๆ แล้ว ทำให้เห็นว่า ต้องแปล
สวากขาโต ที่หลัง คือ พอแปล ธมโม แล้วให้แปล สนฺตภูจโก เป็นต้น
ความลำดับไป แล้วจึงแปล สวากขาโต ที่หลัง ฯ การแปล สวากขาโต
ที่หลังนี้ถูกต้อง ตามวิธีแปลหนังสือด้วย ถูกต้องตามความมุ่งหมายของ
บาลีด้วย คือ ความมุ่งหมายของบาลีนั้นว่า ธรรมที่เห็นเอง ที่ไม่จำกัด
เวลา ที่ควรเรียกให้มาก ที่ควรนำเข้ามาในตน ที่ผู้ต้องรู้แจ้งด้วย
ตนเองนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ถูกต้องทั้งนั้น ธรรมที่พระพุทธเจ้า
ทรงแสดงไว้ดังนี้ ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่น เป็นธรรมที่บุคคลเห็นเอง
ทั้งนั้น เป็นธรรมที่มีอยู่ไม่เลือกเวลาทั้งนั้น เป็นธรรมที่ควรเรียกให้มา
ทั้งนั้น เป็นธรรมที่ควรจำใส่ใจทั้งนั้น เป็นธรรมที่ผู้ทั้งหลายรู้ได้
ด้วยตนเองทั้งนั้น ไม่ใช่ธรรมอย่างอื่นเลย ธรรมเหล่านั้นทั้งนั้น

พระพุทธเจ้าเก็บมาทรงแสดงแล้ว ก็เรียกว่า พระปริยัติธรรม ฯ การทำ
ตามพระปริยัติธรรมนั้น เรียกว่า ปฏิบัติธรรม ฯ การได้ผลแห่งการ
ปฏิบัตินั้น เรียกว่า ปฏิเวธธรรม ดังนี้

บาลี

ต่อไปนี้ เป็นเนื้อความในพระบาลี ต่อจาก สวากุขาโต นั้นว่า
อริยสาวกนั้นย่อมประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า
สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์เป็นสาวกของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว ฯ อสุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
พระสงฆ์เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว ฯ ฌาย-
ปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์เป็นสาวกของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติธรรมที่ควร ฯ สามจีปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
พระสงฆ์เป็นสาวก ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแก่
โลกุตตรธรรม ฯ ยทิตฺตํ จตุตาริ ปริสยฺคานิ อญฺช ปริสฺสํคฺคฺคา พระสงฆ์
ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้แก่ บุรุษ ๔ คู่ ๘ จำพวก ฯ เอส
ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น
อาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่การค้ำับ ฯ ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่การ
ต้อนรับ ฯ ทกฺขิณฺเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่การนบถือ ฯ อญฺชลิกรณฺเณยฺโย
เป็นผู้ควรแก่การยกมือไหว้ ฯ อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺขเจตฺติ โลกสฺส เป็นนาบุญ
อันเยี่ยมของโลก ดังนี้

อริยสาวกนั้น ย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่พอใจ
ของพระอริยเจ้า อันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่ง
ตัณหา เป็นศีลที่ผู้สรรเสริญ เป็นศีลที่ตัณหาไม่ถูกต้อง เป็นศีลที่ทำให้
เกิดสมาธิ

ดูก่อนคฤหบดีทั้งหลาย เพราะเหตุที่อริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วย
ธรรม ๓ ประการนี้ เมื่ออริยสาวกนั้นประสงค์จะพยากรณ์ตัวของตัวเอง

ด้วยฐานะ ๑ ก็พยากรณ์ได้ความประสงค์ว่า เราเป็นผู้สนนรกแล้ว เป็นผู้
สนก้าเนตคิรจฉานแล้ว เป็นผู้สนเปรควัสสแล้ว เป็นผู้มคคิแนเอนแล้ว
เป็นผู้จะรู้จักข้างหน้า เป็นผู้สนอบาย ทศกั วินิปาตแล้ว ดังนี้

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนั้นแล้ว พวกพราหมณ์
และคฤหบดีชาวบ้านเวสุมทวาร ก็พากันกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระโคตมเจ้า
การนสคจธรรมของพระโคตมเจ้านั้นนัก ข้าพระองค์ทั้งหลายขอนับถือพระ
โคตมเจ้า กับทั้งพระธรรม และพระภิกษุสงฆ์เป็นที่พึ่ง ขอพระโคตมเจ้า
จงทรงจำข้าพระองค์ทั้งหลายว่า เป็นอุบาสก ผู้นับถือพระรัตนตรัยตั้งแต่วิน
วินนี้ไปด้วยเถิด พระเจ้าข้า

ก่อนไป ว่าด้วยพระสุคร ในเวสุมทวารวรรคที่ ๑ สืบไป กล่าวคือ
เนื้อความในพระบาลี อันมีในพระสุครที่ ๘ แห่งเวสุมทวารวรรคที่ ๑
ในโสคาบคคิสังยุตต์นั้นว่า ข้าพเจ้าผู้ชื่อว่า อานนท์ ได้สัคับมาแล้วอย่างนี้
กล่าวคือ ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ทศกัณฐกาถาการ
ซึ่งเป็นของพระประยูรญาติ ฯ ครั้งนั้น พระอานนท์เถรเจ้าเข้าเฝ้าถวาย
บังคมแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระสาฬหภิกษุทำกาล
กิริยาแล้ว เขามาคืออย่างไร มีที่ไปในเบื้องหน้าอย่างไร พระเจ้าข้า
นางนันทภิกษุณีทำกาลกิริยาแล้ว เขามาคืออย่างไร มีที่ไปในเบื้องหน้า
อย่างไร ? สุทัตตอุบาสกทำกาลกิริยาแล้ว เขามาคืออย่างไร มีที่ไปใน
เบื้องหน้าอย่างไร ? สุชาตอุบาสกทำกาลกิริยาแล้ว เขามาคืออย่างไร
มีที่ไปในเบื้องหน้าอย่างไร พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า อานนท์ สาฬหภิกษุได้
สำเร็จเจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะสันอาสวะทั้งหลาย
แล้วจึงทำกาลกิริยาไป ฯ นางนันทภิกษุณีเป็นผู้สนสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕
ประการ เวลาทำกาลกิริยาแล้ว ได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก จะเป็นผู้
ปรินิพพานในพรหมโลก ไม่กลับมาจากพรหมโลกนั้นอีก ฯ สุทัตต
อุบาสกสนสังโยชน์ ๓ ประการ กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง
เขาเป็นพระสกทาคามี เขาจะมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว แล้วก็จะสิ้น

ทุกข์ ฯ นางสุชาดาอุบาสิกาสนสังโยชน์ ๓ ประการ เป็นพระโศคาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมคา เป็นผู้มีกติแน่นอน เป็นผู้จะตรัสรู้ข้างหน้า แล้วจึงทำกาลกิริยา

คก่อนอนนท การที่ผู้เป็นมนุษย์ทำกาลกิริยานั้น ก็เป็นการนำ อัสจรรย แต่บุคคลนั้น ๆ ทำกาลกิริยา เธอเข้ามาถามเนื้อความนั้นต่อเรานั้นแหละ จะเป็นการเบียดเบียนเรตถาคค ฯ เพราะฉะนั้น เรตถาคค จักแสดงธรรมปริยาย อันชื่อว่า ธรรมทาสะ คือ แวนธรรม ซึ่งอริยสาวก ผู้ประกอบด้วยแวนธรรมนั้น พยากรณ์ตัวเองได้ว่า เราเป็นผู้สิ้นนรกแล้ว เป็นผู้สิ้นกามะตคริжданแล้ว เราเป็นพระโศคาบัน สิ้นเปรตวิสัยแล้ว สันอบาย ทุกค วิบากแล้ว เราเป็นพระโศคาบัน เป็นผู้ที่มีความไม่ตกต่ำ เป็นธรรมคา เป็นผู้มีกติแน่นอน เป็นผู้จะตรัสรู้ข้างหน้า ดังนี้

คก่อนอนนท ธรรมปริยายอันชื่อว่า แวนธรรมนั้น ได้แก่สิ่งไร ? ได้แก่ การที่อริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวใน พระพุทธเจ้าว่า อธิปิโส ภควา อรหิ แม้ด้วยคำอันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จึงทรงพระนามว่า พระอรหันต์ สมมาสมพุทฺโธ จึงได้พระนามว่า เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ วิชาจรณสมปโน จึงได้พระนามว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาจรณะ ฯ สกโต จึงได้พระนามว่า เป็นผู้ทรงดำเนินใน เหตุการณ์ทั้งปวง ฯ โลกวิทู จึงได้พระนามว่า เป็นผู้ทรงรู้โลกแจ่มแจ้ง ฯ อนุตฺตโร ปุริสทมมสาวริ จึงได้พระนามว่า เป็นผู้ทรงฝึกฝนบุรุษที่ควรฝึก ฝนอย่างเยี่ยม ฯ สคฺคา เทวมนุสฺसानิ จึงได้พระนามว่า เป็นครของ เทพคามาณุษย์ทั้งหลาย ฯ พุทฺโธ จึงได้ทรงพระนามว่า เป็นผู้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวง ฯ ภควา จึงได้พระนามว่า เป็นผู้แจกธรรมทั้งปวง ดังนี้ ฯ

อริยสาวกนั้น เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว ในพระธรรมว่า สุวักขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺติภูจิกโก ธรรมที่เห็นเอง ฯ อกาลิกโก ธรรมที่มิใช่เลือกเวลา ฯ โอปนยิกโก ธรรมที่ควรนำเข้ามาไว้ในใจ ฯ ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ธรรมที่ผู้ทั้งหลายรู้ได้ด้วยตนเอง ล้วนแต่เป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้แล้ว ดังนี้ ฯ

อริยสาวกนั้น เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวก ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว ๆ อสุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติ ครองแล้ว ๆ ฌายปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวก ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมที่ควรรู้ คือ เพื่อมรรคผล นิพพาน ๆ สามจีปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวก ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแก่โลกุตตรธรรม ๆ ยทิท จตฺตาริ ปุริสยุดานิ อญฺช ปุริสปุคฺคลา พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มี พระภาคเจ้านั้น ได้แก่ บุรุษ ๔ คู่ ๔ จำพวก ๆ เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น อาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ การคำนับ ๆ ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ ๆ ทกฺขิณเณยฺโย เป็นผู้ควรแก่การนบถือ ๆ อญฺชลักรณเณยฺโย เป็นผู้ควรแก่การยกมือไหว้ ๆ อนุคฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ โลกสุตฺตํ เป็นนาบุญอันเยี่ยมของโลก ดังนี้ ๑

อริยสาวกนั้น ประกอบด้วยศีลอันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า อันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ไม่เจือปน ด้วยคิณหา เป็นศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ ดังนี้ ๑ ๆ ตุก่อนอาณนทํ ธรรม ปริยายอันนั้นแหละ ชื่อว่า แวนฺธรรมํ ที่ทำให้อริยสาวกพยากรณ์ตัวเองได้ ว่า เราสิ้นนรกแล้ว สิ้นกำเนิดดิรัจฉานแล้ว สิ้นเป่งทวิสัยแล้ว สิ้นอบาย หุคฺคิ วินาศแล้ว เป็นพระโสดาบัน เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มั่นคงแน่นอน เป็นผู้จะรู้ดีข้างหน้า ดังนี้ สิ้นเนอความในพระสูตรนี้ เพียงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ที่พระเชควนาราม กรุงสาวัตถี ๆ ครั้งนั้น พระอาณนทเถรเจ้าเข้าเฝ้า หลถามว่า พระอโศกภิกษุทำกาลกิริยาแล้ว เขามีกตಿಯังไร มีที่ไป ในเบื้องหน้าอย่างไร พระเจ้าข้า ? นางอโศกาภิกษุณีก็ทำกาลกิริยาแล้ว

อโสกอุบาสกก็ทำกาลกิริยาแล้ว อโสกอุบาสิกาก็ทำกาลกิริยาแล้ว เขามีคติอย่างไร มีที่ไปในเบื้องหน้าอย่างไร พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงแก้ไขเหมือนในพระสูตรที่แล้ว มาว่า อโสกภิกษุซึ่งทำกาลกิริยาแล้วนั้น เขาได้สำเร็จเจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายแล้ว ฯ อโสกภิกษุณีที่ทำการกิริยาไปแล้วนั้น เขาสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการแล้ว เขาได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก จักปรินิพพานในพรหมโลก จักไม่กลับมาจากพรหมโลก ฯ อโสกอุบาสกเป็นพระสกทาคามี จักมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว แล้วก็จะดับทุกข์ ฯ อโสกอุบาสิกานั้นเป็นพระโสดาบัน เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มั่นคงแน่นอน เป็นผู้จะหลุดพ้นแน่แท้ แล้วได้ทรงแสดงแวนธรรมโดยพิสดาร เหมือนกับในพระสูตรที่ ๔ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น :

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า พระอนนทเถระเจ้าได้ทูลถามว่า อุบาสกในบ้านน้อยตำบลหนึ่ง ชื่อว่า กกุฏะ ได้ทำการกิริยาแล้ว เขามีคติอย่างไร มีที่ไปในเบื้องหน้าอย่างไร อุบาสกอีกคนหนึ่งในบ้านน้อยตำบลเดียวกัน ชื่อว่า กพิภะ อีกคนหนึ่ง ชื่อว่า ฌณิกัธทะ อีกคนหนึ่ง ชื่อว่า กฐิสหะ อีกคนหนึ่ง ชื่อว่า ศุฏฐะ อีกคนหนึ่ง ชื่อว่า สตุฏฐะ อีกคนหนึ่ง ชื่อว่า ภัททะ อีกคนหนึ่ง ชื่อว่า สุกัททะ ฯ คนเหล่านั้นได้ทำการกิริยาไปแล้ว เขามีคติอย่างไร มีที่ไปในเบื้องหน้าอย่างไร พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า กกุฏอุบาสกนั้น เป็นพระอนาคามี เขาทำการกิริยาแล้วได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก จักปรินิพพานในพรหมโลกนั้น จักไม่กลับมาจากพรหมโลกนั้นอีก ฯ กพิภอุบาสก และฌณิกัธอุบาสก กฐิสอุบาสก ศุฏฐอุบาสก สตุฏฐอุบาสก ภัทอุบาสก สุกัทอุบาสก ก็เป็นพระอนาคามีเหมือนกัน ได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลกเหมือนกัน จักปรินิพพานในพรหมโลกนั้น จักไม่กลับมาจากพรหมโลกนั้น บุคคลเหล่านั้นมีคติอย่างเดียวกัน

ดูก่อนอนนท พวกอุบาสกในบ้านน้อยตำบลนั้น ๕๐ คนเศษ ซึ่งทำการกิริยาแล้ว ล้วนแต่เป็นพระอนาคามี ได้ขึ้นไปเกิดในพรหมโลก

จักปรีณิพพานในพรหมโลก ไม่กลับมาจากพรหมโลกนั้นอีก ส่วนพวก
อุบาสกาในบ้านน้อยตำบลนั้น ที่ทำกาลกิริยาไปแล้ว มากกว่า ๕๐ คน
ล้วนแต่เป็นพระสกทาคามี สันสังโยชน์ ๓ ประการ กับมีราคะ โทสะ
โมหะ เบาบางลง จักมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว แล้วก็สิ้นทุกข์ ฯ
พวกอุบาสกาในบ้านน้อยตำบลนั้น ๕๐๐ คน ซึ่งทำกาลกิริยาไปแล้ว ล้วน
แต่เป็นพระโสดาบัน สันสังโยชน์ ๓ ประการ เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็น
ธรรมดา เป็นผู้คคิแน่นอน เป็นผู้จะรู้ดีข้างหน้า

ดูก่อนอานนท์ การที่ผู้เป็นมนุษย์ทำกาลกิริยาไปนั้น ไม่ใช่ของ
อัศจรรย์ แต่ถ้ายุคคลนั้น ๆ ทำกาลกิริยาไป พวกเธอจักมาถามเรื่องนั้น
ต่อเรานั้นแหละ จะเป็นการเบียดเบียนเราให้ลำบาก เพราะฉะนั้น เราจะ
แสดงธรรมปริยาย อันชื่อว่า แว่นธรรม ให้เธอฟัง แว่นธรรมนั้น อริยสาวก
พิจารณาด้วยตัวเองได้ว่า เราเป็นผู้สन्नรกแล้ว เป็นผู้สन्नกกำเนิดจิตจรจณแล้ว
เป็นผู้สन्नเปรตวิสัยแล้ว เป็นผู้สन्नอบาย ทศกั วัณนาตแล้ว เป็นพระ
โสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้คคิแน่นอน เป็นผู้จะรู้ดี
ข้างหน้า ฯ ครั้นตรัสอย่างนั้นแล้ว จึงได้ทรงแสดงแว่นธรรมต่อไป เหมือน
กับในพระสูตรที่ ๔ นั้น สันเนื้อความในพระบาลี อันมีในเวฬุทวารวรรค
ที่ ๑ เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า ผู้ที่มีองค์แห่งพระโสดาบัน
๔ ประการ คือ ความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในพระพุทธเจ้า ๑ ความเลื่อมใส
อันแน่วแน่ในพระธรรมเจ้า ๑ ความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในพระสงฆ์เจ้า ๑
ความมีศีล ๕ บริสุทธิ์เป็นนิจ ๑ ดังนี้ มีอยู่ประจำตนแล้ว เรียกว่า มี
แว่นธรรมสำหรับส่องดูตัวของตัว แล้วรับรองตัวเองได้ว่า เราเป็นผู้สन्नรก
เป็นผู้สन्नกกำเนิดจิตจรจณแล้ว สन्नเปรตวิสัยแล้ว สन्नอบาย ทศกั วัณนาตแล้ว
เป็นพระโสดาบันแล้ว ดังนี้ ผู้ที่มีแว่นธรรมประจำตัวอยู่แล้ว ไม่ต้อง
ถามผู้อื่นว่า ข้าพเจ้าตายแล้วจะไปเกิดที่ไหน เหมือนกับบุคคลมีแว่น

ธรรม คือ กระจงเงาอันบริสุทธิ์สำหรับส่องอยู่แล้ว ไม่ต้องถามใครว่า หน้าของข้าพเจ้าเป็นอย่างไร ฉะนั้น โดยเหตุนี้ ควรที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะหาแว่นธรรมอันวิเศษ ๔ ประการนี้ ไว้สำหรับส่องคคตของตนต่อไป เพื่อไม่ต้องถึงเลสงสัยว่าเราตายแล้วจะเป็นอย่างไร สันเนือความในเทศนาภักตน์เพียงเท่านั้น.

เอว้ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณท์ที่ ๑๐๒

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยองค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการ

สาวตถิย์ วิหริติ ราชการาม ๑ อถ โข สหสฺสภิกขุณิสงฺโฆ เชน ภควา เตนฺปสงฺกมตี.

ณ บัคน อาตมภาพักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณท์ที่ ๑๐๒ ว่าด้วยองค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเน้นความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งราชการามวรรคที่ ๒ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ ที่ราชการาม กรุงสาวัตถี ๑ ครึ่งนั้น พระภิกษุณิสงฆ์พันองค์ พากันไป เฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็ยืนอยู่ในที่สมควรแก่ตน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสแก่ภิกษุณิเหล่านั้นว่า ดูก่อนภิกษุณิทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ชื่อว่า เป็นพระโสดาบัน เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้คคตแน่นอน เป็นผู้จรรุติข้างหน้า

ธรรม ๔ ประการนั้น คือ อย่างไร ? คือ อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทธเจ้าว่า อิตปิ โส ภควา อรหัง แม้ด้วยเหตุอันนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จึงได้พระนามว่า เป็นพระอรหันต์ ฯ สมาสมพุทฺโธ ได้พระนามว่า เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ วิชชาจรณสมปन्नโน ได้พระนามว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วย วิชชา และจระณะ ฯ สุขโค ได้พระนามว่า เป็นผู้ทรงดำเนินดีในเหตุการณ์ทั้งปวง ฯ โลกวิทู เป็นผู้รู้แจ้งโลก ฯ อนุตฺตโร ปุริสหมมสารถิ ได้พระนามว่า เป็นผู้ฝึกฝนบุรุษที่ควรฝึกฝนอย่างเยี่ยม ฯ สตถา เทวมนุสฺसानํ เป็นครูของเทพยตามนุษย์ทั้งหลาย ฯ พุทฺโธ ได้พระนามว่า เป็นผู้ครุสัรรณทั้งปวง ฯ ภควา ได้พระนามว่า เป็นผู้แจกธรรมทั้งปวง

พระอริยสาวกนั้น เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า ธมฺโม สันทิฏฺฐิโก พระธรรมที่เห็นเอง ฯ อกาลิโก ที่ไม่จำกัดเวลา ฯ เอหิปสฺสิโก ที่ควรเรียกให้มาดู ฯ โอปนยิโก ที่ควรน่านเข้ามา ฯ ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ที่ผู้ทั้งหลายต้องรู้ได้ด้วยตนเอง ฯ สวากขาโต ภควตา เป็นอันสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ทรงแสดงไว้ดีแล้ว ดังนี้

อริยสาวกนั้น เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว ในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯ อสุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว ฯ ฌายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมที่ควรรู้ คือ มรรค ผล นฤพาน ฯ สามิจปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแก่โลกุตตรธรรม ฯ ขทิตฺถจตฺตาริ ปุริสยฺคานิ อฏฺฐ ปุริสบุคฺคตา พระสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้แก่ บุรุษ ๔ คู่ ๘ จำพวก ฯ เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ พระ

สงฆ์เป็นผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า^๕นั้น อาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของ
 คำนับ ๑ ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ทกฺขิณเณยฺโย เป็นผู้
 ควรแก่ของทำบุญ ๑ อณฺชลักฺกณเณยฺโย เป็นผู้ควรยกมือไหว้ ๑ อนุตฺตร
 ปุณฺณกฺขเขตฺตํ โลกสุตฺตํ เป็นนาบุญอันเยี่ยมของโลก ดังนี้ ๑ พระอริย
 สาวกนั้น เป็นผู้ประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า อัน
 ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ค่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ไม่แปดเปื้อน
 ด้วยตัณหา เป็นศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ ดังนี้ ๑ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
 อริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ชื่อว่า เป็นพระโศตบัน
 เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มั่นคงแน่นอน เป็นผู้ขะรุติข้างหน้า
 สนเฝ้าความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาว่า คำว่า ในราชการานั้น ได้แก่ ในอารามที่พระ
 ราชาทรงสร้าง ๑ มีคำถามว่า อารามนั้น พระราชาองค์ไหนทรงสร้าง ?
 มีคำตอบว่า อารามนั้น พระราชาปเสนทิโกศลทรงสร้าง ๑ กล่าวคือ
 พวกเดียรถีย์ ได้เห็นพระพุทธรูปองค์ทรงถึงซึ่งความเลิศ ด้วยยศและลาภ
 ในปฐมโพธิกาล ก็คิดกันว่า พระสมณโคตม เป็นผู้ถึงซึ่งความเลิศ
 ด้วยลาภและยศ ศีลหรือสมาธิที่เป็นเหตุให้พระสมณโคตมเลิศด้วยลาภ
 และยศนั้นไม่มี ที่พระสมณโคตมได้เลิศด้วยลาภและยศนั้น ก็เพราะ
 ได้อยู่ในที่อันดี ถ้าพวกเราอาจให้สร้างอารามลงใกล้พระเชตวัน ซึ่งเป็น
 ที่อยู่ของพระสมณโคตม พวกเราก็จะถึงซึ่งความเลิศด้วยลาภ และยศ
 เหมือนกัน ๑ พวกเดียรถีย์คิดกันดังนี้แล้ว จึงได้ชักนำพวกอุปัฏฐาก
 ของตนให้เรียวกัน ให้ได้เงินแสนหนึ่ง เมื่อได้เงินแสนหนึ่งแล้ว
 ก็นำเงินแสนนั้นไปเฝ้าพระราชา ๑ พระราชาตรัสถามว่า เรื่องอะไร
 กัน ? จึงกราบทูลว่า พวกข้าพระองค์จะสร้างอารามเดียรถีย์ ขึ้นใน
 ที่ใกล้พระเชตวัน ถ้าพระสมณโคตม หรือพวกสาวกของพระสมณโคตม

จะมาห้าม ขอพระองค์จงอย่าให้ กราบทุกคั้งแล้วก็ถวายเงินแสน
นั้นแก่พระราช เพื่อให้เป็นสินบน ฯ พระราชทรงรับเงินแสนนั้น
แล้วก็ตรัสสั่งว่า พวกเธอพากันไปสร้างเถิด ฯ พวกเดียรถีย์ก็พากัน
จัดเอาเครื่องก่อสร้าง ไปสร้างอารามขึ้นในที่ใกล้พระเชตะวัน ในเวลา
ก่อสร้างนั้น ได้มีเสียงอึกทึกกึกก้องในเวลางจะยกเสาเป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงทศพลญาณ ได้เสด็จออกจากพระคันธกุฎีมา
ประทับอยู่ที่หน้ามุข คริสตามพระอนนทว่า พวกที่มีเสียงอึกทึกเหมือน
พวกคนจับปลานั้น คือใคร ? พระอนนทกราบทูลว่า คือ พวก
เดียรถีย์สร้างอาราม ฯ จึงตรัสสั่งว่า พวกเดียรถีย์เป็นข้าศึกศาสนา
จักทำความไม่สบายให้แก่พวกภิกษุสงฆ์ เสด็จไปแจ้งแก่พระราชให้
ไล่พวกเดียรถีย์ไปเสีย ฯ พระอนนทเกรงเจ้าก็ไปยืนอยู่ที่ประตูพระ-
ราชวัง พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ฯ คนทั้งหลายก็ไปกราบทูลพระราชาว่า
พระเถรเจ้าทั้งหลายพากันมา แต่พระราชาก็ไม่เสด็จออก เพราะได้ทรง
รับสินบนไว้แล้ว ฯ พระเถรเจ้าทั้งหลายก็พากันกลับไปกราบทูลแด่
พระศาสดา ฯ พระศาสดาจึงตรัสสั่งให้พระสารีบุตรโมคคัลลาน์ไป ฯ
พระราชาก็ไม่ออกมาให้พระสารีบุตรโมคคัลลาน์เห็น ฯ พระสารีบุตร
โมคคัลลาน์ ก็ไปกราบทูลองค์พระศาสดาว่า พระราชาไม่เสด็จออก

องค์พระศาสดาจึงตรัสขึ้นในขณะนั้นว่า พระราชาจักไม่ได้เพื่ออัน
คงอยู่ในราชสมบัติของคน แล้วทำกาลกิริยา ฯ รุ่งขึ้นวันที่สอง องค์
พระศาสดากับพระภิกษุสงฆ์ก็เสด็จไปเอง ฯ พระราชทรงทราบว่า
องค์พระศาสดาเสด็จมา จึงได้เสด็จออกไปต้อนรับ ทูลอาราธนาให้เสด็จ
ขึ้นประทับที่บัลลังก์ แล้วถวายข้าวต้มและผลไม้เป็นต้น ฯ องค์พระศาสดา
ได้ตรัสแก่พระราชว่า มหาบพิตร ได้ทรงทำผิดอย่างนี้ พระองค์ได้ทรง
นำเหตุการณ์ในอดีตมาแสดงให้ฟังว่า ลัก่อนมหาราช การที่จะให้บรรพชิต
สู้รบกันย่อมไม่สมควร พระราชทำให้พวกฤาษีสู้รบกัน ทะเลาะวิวาทกัน
ยอมเข้าไปสู่มหาสมุทรพร้อมทั้งแคว้นแคว้น คือ บ้านเมืองได้จมเป็นทะเล
ไป มหาบพิตรจงทรงทราบดังนี้ ฯ พระเจ้าปเสนทิโกศล จึงทูลถามว่า

เมื่อไร พระเจ้าข้า ๑ ตรัสตอบว่า ตุก่อนมหาราช ในอดีตกาลล่วง
แล้วมา มีพระราชประสงค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า ฤๅ เสวยราชอยู่ใน
แคว้นฤๅ ๑ มีฤๅ ๒ พวก ๆ ละ ๘๐๐ องค์ มาทั้นครฤๅจากเชิงภูเข
เพื่อต้องการจะได้บริโภคอาหารที่มรสเปรี้ยวรสเค็ม

ในกราวนั้น ที่ใกล้นครฤๅนั้น มีต้นไม้อยู่ ๒ ต้น หมูฤๅที่มาก่อน
ได้พากันพักที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ส่วนพวกที่มาภายหลังก็ได้พากันพักที่
โคนต้นไม้อีกต้นหนึ่ง ๑ ฤๅทั้ง ๒ พวกนั้น ได้อยู่ในที่นั้นตามความ
ประสงค์ แล้วก็ได้กลับสู่เชิงภูเข ๑ มาถึงบ่หลังก็พากันกลับมาที่
นั้นอีก พวกที่มาทีหลังก็พากันพักที่โคนต้นไม้ของตน แล้วกล่าวกันว่า
ต้นไม้อีกต้นหนึ่งเป็นต้นไม้ให้ความสดชื่น พวกฤๅที่มาพักโคนต้นไม้ต้นนี้ได้
ความสดชื่น ต้นไม้นี้ก็เป็นต้นไม้ที่ใหญ่ หรือเป็นที่พักของพวกเราได้
แล้วก็ได้พากันย้ายไปพักที่โคนต้นไม้

เวลาพวกฤๅที่เคยพักที่โคนต้นไม้ต้นนั้นมาถึง เห็นว่าพวกฤๅนั้นได้ไป
พักที่ต้นไม้ต้นเสียแล้ว ก็กล่าวกันว่า เหตุไรพวกท่านจึงพากันมาพัก
ที่ต้นไม้ ๑ พวกฤๅนั้นตอบว่า ต้นไม้ของพวกเราดีกว่าสบายดี ทั้งเป็นต้นไม้
ใหญ่ พอเป็นที่พักของท่านทั้งหลายได้ ท่านทั้งหลายจงไปพักที่ต้นไม้
โน้นเถิด ๑ พวกฤๅนั้นจึงตอบว่า พวกเราจักเข้าไปพัก พวกท่านจง
ออกไป อีกพวกหนึ่งก็ตอบว่า จักไม่ออกไป แล้วต่างก็เข้าไปดูครว
ฤๅเหล่านั้นให้ออกไป ๑ ฤๅพวกนั้นจึงคิดว่า เรื่องนี้ช่างเกิด เรา
จักให้พวกนรฤๅตัว กัดกันแล้ว จึงได้นิรมิตรถคันหนึ่งมั่งกรถแล้ว
ด้วยทองคำ มีเพลากรถแล้วด้วยเงิน แล้วนำไปถวายพระราช ๑ พระราช
ก็ทรงยินดี จึงตรัสถามว่า มีสิ่งใดที่ข้าพเจ้าควรตอบแทนแก่ท่านบ้าง ๑
ฤๅเหล่านั้นก็ตอบว่า มีอยู่ คือ มีฤๅอีกพวกหนึ่งมายึดเอาโคนต้นไม้
ซึ่งเป็นที่พักของพวกอาตมา ขอมหาบพิตรจงโปรดให้โคนต้นไม้ต้นนั้นแก่
พวกอาตมา ๑ พระราชก็ตรัสใช้ให้พวกราชบุรุษไปดูครวฤๅเหล่านั้น
ออกจากโคนต้นไม้ ๑ ฤๅพวกนั้นก็ได้ขึ้นนิรมิตรถอันแล้วด้วยทองคำ
ไปถวายพระราชองค์นั้นอีก เพื่อขอให้โคนต้นไม้ต้นนั้นแก่พวกตน ๑

พระราชานั้น ก็ทรงใช้ให้พวกบุรุษไปไล่พวกฤๅษีพวกก่อนออกจากโคน
ต้นไม้เสีย ๆ ฤๅษีพวกนั้นก็เกิดทะเลาะกันเป็นโกลาหล แล้วเสียใจ
ว่าไม่ควรแก่งัดกัน จึงได้พากันกลับไปทุกเขา

ถ้าคัมภีร์นี้ เหตุทั้งหลายจึงโกรธว่า พระราชาพระองค์นั้นรับสินบนจาก
ฤๅษีทั้ง ๒ พวก แล้วทำให้เกิดความทะเลาะกัน จึงบันดาลให้น้ำในมหา-
สมุทรขึ้นท่วมบ้านเมืองของพระราชานั้น พัดเอาบ้านเมืองอันกว้าง
ได้ถึงพันโยชน์เข้าไปสู่มหาสมุทรเสีย พระราชาพระองค์นั้นก็ถึงซึ่งความ
พินาศ พร้อมทั้งบ้านเมือง ดังนี้ ๆ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงเรื่องอดีตจบลง ดังนี้แล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทรงรู้สึก
พระองค์ว่ากระทำไม่ชอบ จึงตรัสสั่งพวกราชบุรุษให้ไปจับไล่พวก
เดียรถีย์นั้นเสีย แล้วทรงดำริว่า เราก็งยังไม่เคยสร้างวิหารเลย เราจัก
ต้องสร้างวิหารลงในสถานที่นั้น ทรงดำริดังนี้แล้ว ก็ยึดเอาเครื่องก่อสร้าง
ของพวกเดียรถีย์นั้น สร้างเป็นวิหารถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ เรียกว่า ราชการาม
ซึ่งแปลว่า อารามของพระราชานั้น สันเนือความในอรรถกถาเพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายนั้น ก็มีสำคัญอยู่เพียงว่า การทำให้บรรพชิตเกิด
ทะเลาะวิวาทกัน แย่งที่อยู่อาศัยกัน ข่มเป็นกรรมหนัก ดังเรื่องพระราช
กฤ ซึ่งได้แสดงมา ๆ ทั้งเรื่องนั้นชี้ให้เห็นว่า การกินสินบน ก็เป็นของ
มีโทษมาก อาจทำให้ถึงซึ่งความพินาศเหมือนดังพระราชกฤ เพราะ
ฉะนั้น ไม่ควรที่ใคร ๆ จะทำให้บรรพชิตเกิดทะเลาะกัน ในเรื่องที่อยู่โดย
เห็นแก่สินบน ควรที่คนทั้งหลายจะเข้าใจว่า การกินสินบนเป็นการทำ
ให้เสียบุตธิธรรม เมื่อเสียบุตธิธรรม ก็ต้องได้รับโทษตามสมควรแก่การ
กระทำของคน ๆ ผู้เสียบุตธิธรรมก็เรียกว่า ไม่รักษาศรัทธา ๆ ผู้ใด
ไม่รักษาศรัทธา ศรัทธาก็ย่อมไม่รักษาผู้นั้น เพราะฉะนั้น พระราชกฤ
ซึ่งไม่รักษาศรัทธา จึงถึงความพินาศพร้อมด้วยบ้านเมือง ดังแสดงมา สัน
เนือความในเทศนาภคณันท์เพียงเท่านั้น. เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ๆ

กัณฑ์ที่ ๑๐๓

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ของพระโศคาบัน

สาวกณินทาน์ ๑ พราหมณา ภิกขเว อุทยคามินี นาม ปฏิปทํ
ปณฺณเปณฺติ เต สาวกํ เอวํ สมาทเปณฺติ เอहि ตวํ อมฺโก ปุริส
กาลสฺเสว อุชฺชาย ปาจิณมฺโข ยahi โส ตวํ มาโสพภํ ปริวชเชหิติ.

ณ บัณฑิต อาคมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๐๓ ว่าด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ของพระโศคาบัน สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๓ แห่งราชา-
รามวรรคที่ ๒ ในโศคาปฏิสังยุตต์นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ๑ ครึ่งนั้น พระองค์
ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พวกพราหมณ์ได้บัญญัติอุทยคามินีปฏิบัติ
ขึ้นสั่งสอนพวกสาวกว่า ดูก่อนบุรุษ เวลาเชตวันขึ้นแต่เช้า เธอจง
หันหน้าไปทางทิศตะวันออก แล้วลงไปทิศตะวันออก เธออย่าเว้นหลุมบ่อ
อย่าเว้นเหว อย่าเว้นคอ อย่าเว้นเสี้ยนหนาม อย่าเว้นน้ำกล่ำ อย่าเว้น
โคลนเลน ซึ่งเธอตกลงไปแล้ว จักถึงซึ่งความตาย เมื่อเธอตาย
ด้วยอาการอย่างนี้ เธอจะได้ขึ้นไปเกิดในโลกสวรรค์ ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คำสั่งสอนของพวกพราหมณ์นั้น เป็นคำสั่งสอน
ที่โง่เขลา ไม่ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย ไม่ทำให้เกิดความคลายกิเลส
ไม่ทำให้เกิดความคับกิเลส ไม่ทำให้เกิดความสงบ ไม่ทำให้เกิด

ความรุ่ม ไม่ทำให้เกิดความรุ่ม ไม่ทำให้สำเร็จนิพพาน ฯ ส่วนเรา
ได้บัญญัติอุทฺทคามินีปฏิบัติ ซึ่งเป็นปฏิบัติ ที่ให้เกิดความเบื่อหน่ายฝ่าย
เดียว เป็นปฏิบัติที่ให้เกิดความคลาย ให้เกิดความดับ ให้เกิดความสงบ
ให้เกิดความรุ่ม ให้เกิดความรุ่ม ให้สำเร็จนิพพาน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุทฺทคามินีปฏิบัติ ที่ให้เกิดความเบื่อหน่าย
ฝ่ายเดียว ให้เกิดความคลาย ให้เกิดความดับ ให้เกิดความสงบ
ให้เกิดความรุ่ม ให้เกิดความรุ่ม ให้สำเร็จนิพพานนั้น ได้แก่สิ่งใด ?
ได้แก่ การที่อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส
อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า อิตถิ โส ภควา อรหัง สมมาสมพุทโธ
วิชชา จรณสมปन्नโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สคฺคา
เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ ภควา ดังนี้ ฯ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส
อันไม่หวั่นไหว ในพระธรรมว่า สุวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สันทิฏฺฐิโก
อกฺคิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ ดังนี้ ฯ
ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า สุปฺปฏิปนฺโน
ภควโต สาวกสงฺโฆ อชฺชุปฺปฏิปนฺโน ภควตา สาวกสงฺโฆ ฌายปฺปฏิปนฺโน
ภควโต สาวกสงฺโฆ สามิจิปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ ฯ ยหิ
จตฺตาริ ปุริสยฺกานิ อฏฺฐ ปุริสบุคคลา- เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ
อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณเณยฺโย อณฺชลิกรณเณยฺโย อนุตฺตร
ปฺญญกฺขเจตฺตํ โลกสฺส ดังนี้ ฯ เป็นผู้ประกอบด้วยศีลอันเป็นที่รักของ
พระอริยเจ้า อันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย อันเป็นไท อันผู้สรรเสริญ
อันไม่ต้องลบกล่า อันทำให้เกิดสมาธิ ฯ รวมเป็นอุทฺทคามินีปฏิบัติ อันทำ
ให้เกิดความเบื่อหน่ายฝ่ายเดียว อันทำให้เกิดความคลาย ทำให้เกิดความดับ
ทำให้เกิดความสงบ ทำให้เกิดความรุ่ม ทำให้เกิดความรุ่ม ดังนี้ สัน
เนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า อุทฺทคามินีปฏิปาทานัน ได้แก่ ปฏิปทา
อันทำให้ถึงความเจริญในสมัยของตน ดังนี้ ฯ ในอรรถาธิบายว่า คำว่า

สมัยของคนนั้น ได้แก่ ความรู้ในลัทธิของตน คำว่า ลัทธิ ซึ่งแปลมาจาก
 คำว่า สมัย ยังไม่ตรงตามความมุ่งหมายแห่ง คำว่า สมัย โดยแท้
 แต่ว่ามีขมแปดกัน ดังนี้ จึงได้แปลไปอย่างนี้ ถ้าจะให้ตรงตามคำว่า
 สมัยจริง ๆ แล้ว ก็ต้องแปลว่า ความถึงพร้อม คือ คำว่า สมัย แยกออก
 เป็น ๒ คำ สม คำหนึ่ง อย คำหนึ่ง ๑ สม นั้นแปลว่า พร้อม อย นั้น
 แปลว่า ถึง ออกมาจากอิธาค เมื่อแปลอย่างนี้ ก็ต้องหมายถึงความถึงพร้อม
 ด้วยมรรค ผล นิพพาน ดังในคำว่า ชัมมาภิสัมมัย ซึ่งหมายความว่า
 การสำเร็จธรรมวิเศษ เพราะฉะนั้น คำว่า อุทยคามินีปฏิบัติ ที่พระ
 อรรถกถาจารย์ว่า ได้แก่ ปฏิบัติอันให้ถึงความเจริญในสมัยนั้น หมายถึง
 ความว่า ได้แก่ ปฏิบัติที่ให้ถึงความเจริญในการรู้ธรรมวิเศษ ๑ ธรรม-
 วิเศษนั้น ก็ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน ๑ ปฏิบัติที่ให้ถึงธรรมวิเศษ
 คือ มรรค ผล นิพพาน นั้น มีอยู่หลายประการ แต่ในพระสูตรที่ ๒ แห่ง
 ราชการามวรรคนี้ว่า ได้แก่ ธรรม ๔ ประการ คือ ความเลื่อมใสอันแน่วแน่
 ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และความสมบูรณ์ด้วยศีลอันบริสุทธิ์ ดังนี้
 ก็ความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นั้น
 ได้แก่ ความเชื่อต่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามพระพุทธานุ
 พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ดังที่ได้ยกบาลีขึ้นแสดงไว้แล้วนั้น ๑
 การที่จะให้เชื่อถือตามพระพุทธานุ มีคำว่า อิกปิ โส ภควา อรห
 เป็นต้น และต่อพระธรรมคุณว่า สุวักขาโต ภควตา ธมโม เป็นต้น
 ต่อพระสังฆคุณว่า สุปปัญโน ภควโต สาวกสงโฆ เป็นต้นนั้น ข้อม
 เป็นของยากหนักหนา ยากด้วยเหตุหลายประการ ประการสำคัญที่สุด
 ก็คือพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ในประเทศของเราโดยมาก ข้อมไม่แตกฉาน
 ในพระบาลี อรรถกถา ฎีกา ซึ่งเป็นภาษาบาลี ส่วนพุทธศาสนิกชน
 ที่แตกฉานในบาลี อรรถกถา ฎีกา ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต โดยมากก็ไม่เอา
 ใจใส่ ในคำแปลและคำอธิบาย ซึ่งพระพุทธานุ พระธรรมคุณ
 พระสังฆคุณ นั้นให้อ่านแต่ เพราะฉะนั้น จึงเป็นการยากที่จะเข้าใจ
 ในพระพุทธานุ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ได้โดยแจ่มแจ้งพิสดาร

สำหรับคนทั้งหลาย ในประเทศที่พระพุทธเจ้าเกิด ซึ่งเป็นเจ้าของภาษา
 บาลนั้นว่า ก็ย่อมถือลัทธิศาสนาต่าง ๆ กัน พวกนั้นก็ยากนักที่จะเชื่อถือ
 ตามพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เปรียบเหมือนพวกถือ
 คริสตศาสนา และโมหะหมัคศาสนาเป็นต้น ก็ยากนักที่จะเลื่อมใส
 เชื่อถือในพระพุทธศาสนา อันเป็นตัวอย่างแห่งการยากที่จะให้เกิด
 ความเลื่อมใสอันแน่วแน่ ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่ว่า
 เมื่อผู้ใด มีความเลื่อมใสเชื่อถืออันแน่วแน่ ในพระพุทธ พระธรรม
 พระสงฆ์ ตามพระคุณว่า อติปิโส ภควา เป็นต้น และตามพระธรรมคุณว่า
 สวากขาโต ภควตา ธัมโม เป็นต้น ตามพระสังฆคุณ ว่า สุปฏิปันโน
 ภควโต สาวกสงโฆ เป็นต้นแล้ว ผู้นั้นก็ได้ชื่อว่า ได้พบแก้วดวงวิเศษ
 ซึ่งเป็นเหตุจะให้ถึงซึ่งความเจริญในธัมมามากสมัย คือ มรรค ผล นิพพาน
 เมื่อมีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
 และมั่นอยู่ในศีล ๕ เป็นต้นแล้ว ก็เป็นหนทางที่จะให้เกิดความเบื่อหน่าย
 คอโลก เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายคอโลกแล้ว ก็จะต้องคลายกิเลสตัณหา
 คับกิเลสตัณหา เมื่อคลายกิเลสตัณหา คับกิเลสตัณหาเสียได้แล้ว
 ก็จะต้องสงบ เมื่อสงบก็ต้องรู้อย่างยิ่ง ก็จะต้องสำเรจน์ิพพาน เพราะ
 ฉะนั้น จึงควรที่เรทั้งหลายจะสนใจ ในพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ
 พระสังฆคุณ ตามที่กล่าวไว้ใน อติปิโส ภควา เป็นต้นนั้น ของเนื่อง ๆ
 เพื่อจักเปลื้องเสียซึ่งความเข้าใจผิด ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
 อันเป็นหนทางตรงไปสู่สวรรค์นิพพาน ฯ การสนใจนั้น ก็คือ การหมั่นคิด
 หมั่นฟัง หมั่นได้ถามท่านผู้รู้ ในเรื่องพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ
 พระสังฆคุณ ว่าคำไหน แปลว่าอย่างไร อธิบายว่าอย่างไร ถ้าตัวแปล
 ได้เอง ก็ควรหาคำอธิบาย ในอรรถกถา ฎีกา หรือหนังสือต่าง ๆ ไว้
 ให้มาก เพื่อให้ได้ความรู้ความเข้าใจให้เพียงพอ อย่างถือว่า อติปิโส
 เป็นต้นนั้น เป็นของได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ เพราะเมื่อใดอย่างนั้น ก็จะทำให้
 ให้นึกคิดว่ามันเป็นของง่าย ให้ตั้งปัญหาถามตัวเองอยู่เสมอว่า คำไหน
 แปลว่า อย่างไรแน่ อธิบายว่า อย่างไรแน่ เพราะเมื่อตั้งคำถามอย่าง

นเสมอ จะได้รับความรុងที่ละน้อย จนมากออกไปตามลำดับเวลา ของค
อรรณิยาในพระสูตรนี้ไว้เพียงเท่านั้น

ปาติ

ก่อนไป เป็นเนื้อความในพระสูตรที่ ๓ ว่า ครั้งหนึ่ง พระสารีบุตร
เถระเจ้า และพระอานนทเถระเจ้า อยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ
ในครั้งนั้น พระสารีบุตรเถระเจ้าออกจากที่สงฆ์แล้ว ก็ไปสนทนากับพระ
อานนทเถระเจ้า ถามพระอานนทเถระเจ้าขึ้นว่า ประชาชนที่สมเด็จพะผู้มี
พระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า เป็นพระโศตบัน เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำ
เป็นธรรมดา เป็นผู้มีคติแน่นอน เป็นผู้จะรู้ถึงข้างหน้านั้น เพราะถึง
พร้อมด้วยธรรมกี่ประการ ? พระอานนทเถระเจ้าตอบว่า ปุณฺณ
ผู้ไม่ได้สติ ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว ในพระพุทฺธเจ้า
เช่นใด เวลาตายแล้วจึงได้ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ความเลื่อมใส
อันไม่หวั่นไหว ในพระพุทฺธเจ้าเช่นนั้น ย่อมไม่มี ฯ อริยสาวกผู้
ได้สติ ประกอบด้วยความเลื่อมใส ในพระพุทฺธเจ้าเช่นใด เวลาตาย
แล้ว ย่อมขึ้นไปเกิดในสวรรค์ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระ
พุทฺธเจ้าเช่นนั้น ย่อมมีอยู่ว่า อติปิโส ภควา ตลอดถึง พุทฺโธ ภควา

ข้าแต่ท่านสารีบุตร ปุณฺณผู้ไม่ได้สติ ประกอบด้วยความเลื่อมใส
ในพระธรรมเช่นใด เวลาตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก
ความเลื่อมใสในพระธรรมเช่นนั้น ย่อมไม่มี ฯ อริยสาวกผู้ได้สติ
ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระธรรมเช่นใด เวลา
ตายแล้ว ย่อมได้ไปเกิดในสวรรค์ ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว
ในพระธรรมมีอยู่ว่า สุวากุขาโต ภควตา ชมโม เป็นต้น

ข้าแต่ท่านสารีบุตร ปุณฺณผู้ไม่ได้สติ ประกอบด้วยความเลื่อมใส
อันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์เช่นใด เวลาตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย
ทุกคติ วินิบาต นรก ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระสงฆ์เช่นนั้น

ข้อมไม่มี ฯ อริยสาวกผู้ได้สัคค ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหว ในพระสงฆ์เช่นใด เวลาตายแล้ว ข้อมไปเกิดในโลกสวรรค์
ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระสงฆ์เช่นนี้ ข้อมมีอยู่ว่า สุปฏิปัณโน
ภควโค สาวกสงฺโฆ เป็นต้น

จ้านคัท่านสารีบุตร ปุณฺณผู้ไม่ได้สัคค ประกอบด้วยความเป็นผู้
ถือศีลเช่นใด เวลาตายแล้ว ข้อมไปเกิดในหฤคิ วินิบาต นรก ความเป็นผู้
ถือศีลเช่นนั้น ข้อมไม่มี ฯ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยศีล ที่พระอริยเจ้า
รักใคร่เช่นใด เวลาตายแล้ว ได้ขึ้นไปเกิดในสวรรค์ ศีลอันเป็นที่รักใคร่ของ
พระอริยเจ้าทั้งหลายเช่นนั้น เป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย
ไม่เป็นศาสนหังคณหา ไม่แปดเปื้อนด้วยคณหา เป็นศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ

จ้านคัท่านสารีบุตร ประชาชนที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
พยากรณ์ว่า เป็นพระโศคาบัน เป็นผู้ไม่มีความคดดำ เป็นธรรมคา
เป็นผู้มคคณนอบ เป็นผู้จะรุดข้างหน้า เพราะละธรรม ๔ ประการนี้
เพราะประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้ ดังนี้

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ ไม่ได้กล่าวไว้อย่างไร นอกจาก คำว่า
พระสูตรนี้ มีเนื้อความคณเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงอธิบายว่า ในพระสูตร
ที่ ๑ นี้ ช้ให้เห็นว่า ความเลื่อมใสอันแน่วแน่ ในพระรัตนตรัย และ
ความมคคณบริสุทธินั้น ข้อมทำให้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ สันเนอความ
ในเทศนาถณทณเพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ คัวยประการณะน ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๐๔

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยธรรม ๔ ประการ อันให้ล่วงทุกข์ทั้งปวง

จตุหิ ภิกขเว ชมเมหิ สมณฺณาคโต อริยสาวโก สพฺพทุกข์ํ
สมตฺถิกณฺโฑ-โหติ ฯ กตเมหิ จตุหิ ฯ อีธ ภิกขเว อริยสาวโก
พุทฺธเช อเวจฺจปฺปสาเทน สมณฺณาคโต โหตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๐๔ ว่าด้วยธรรม ๔ ประการ อันให้ล่วงทุกข์ทั้งปวง สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

คำเนนความคามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๔ แห่งราชการาม-
วรรคที่ ๒ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระ
เชตวนาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมล่วง
พ้นภัยในทุกข์ทั้งปวง

ธรรม ๔ ประการนั้น คือ ประการใดบ้าง ? คือ การที่อริยสาวกใน
พระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระ
พุทธเจ้าว่า อธิปไตย ภควา อรหํ แม้ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้านั้น จึงได้พระนามว่า เป็นพระอรหันต์ผู้ไม่มีกิเลส สมมา-
สมพุทฺธो เป็นผู้ตรัสรู้ธรรมวิเศษด้วยพระองค์เอง วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน
เป็นผู้เต็มเปี่ยมแล้วด้วยความรู้และความประพฤติ สุกโต เป็นผู้ดำเนินคิ
ในเหตุการณ์ทั้งปวง โลกวิทู เป็นผู้ล่วงรู้โลกแจ่มแจ้ง อนุตฺตโร ปุริส-

ทมมสารถิ เป็นผู้ฝึกฝนบุรุษผู้ควรฝึกฝนได้อย่างเยี่ยม ฤคฤา เทวมนุสสานิ
เป็นผู้สั่งสอนเทพยตามนุษย์ทั้งหลาย พุทฺโธ เป็นผู้ทำเทพยดา มนุษย์
ทั้งหลายให้ตรัสรู้ ภควา เป็นผู้แจกความรู้ให้แก่เทพยดา มนุษย์ทั้งหลาย
ดังนี้ •

เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า
สุวากขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมเป็นของที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงไว้ถูกต้องกันแล้ว สุนฺทฺธิโก พระธรรมนั้นเป็นของเห็นเอง
อกาลโก เป็นของไม่จำกัดเวลา คือ เป็นของมีอยู่ทุกเมื่อ อิหิปสฺสโก
เป็นของควรเรียกให้มาดี โอปนยโก เป็นของควรนำเข้ามาในใจ คือ เป็น
ของควรใส่ใจ ปจฺจคฺคํ เวทิตฺตํ วิญญฺหิ เป็นของที่ผู้ทั้งหลาย ต้องรู้
ได้ด้วยตนเอง ดังนี้ •

เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า
สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้านั้น เป็นผู้ปฏิบัติกันแล้ว อสุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว ฌาย-
ปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมอันควรรู้ สามจิตฺตปฏิปนฺโน ภควโต สาวก-
สงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติสมควร
แก่โลกุตตรธรรม ๑ ขทฺถํ จตฺตาริ ปริสยฺคานิ อญฺช ปริสฺสคฺคฺคา พระ
สงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้แก่ มุรฺข ๔ คู่ ๘ จำพวก
เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มี
พระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ควรแก่การคำนับ คือ ควรแก่เครื่องสักการบูชา
ที่บุคคลนำมาถวาย ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ทกฺขิเนยฺโย
เป็นผู้ควรแก่ของถวายโดยความเคารพ อณฺชลิกรณฺเณยฺโย เป็นผู้ควร
ยกมือไหว้ อนุคฺตรํ ปุณฺณกฺขเจตํ โลกสฺส เป็นบรมครูอันเยี่ยมของโลก
ดังนี้ •

เป็นผู้ประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักของพระอริยเจ้า อันไม่ขาด ไม่
ทะลุ ไม่ต่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ไม่เจือปนด้วยกิเลส เป็น
เหตุให้เกิดสมาธิ ดังนี้ • ๑. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วย
ธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นผู้ล่วงพ้นหฤทัยทั้งหลาย ดังนี้
สนั่นเนื้อความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า คำว่า ล่วงพ้นหฤทัยทั้งปวงนั้น
เป็นคำปฏิเสธซึ่งความเป็นผู้มีส่วนไม่ดีในมนุษย์ ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ความเป็นผู้มีส่วนไม่ดีในมนุษย์นั้น ได้แก่ ความ
เป็นผู้ไม่สมบูรณ์ในเวลาเกิดเป็นมนุษย์ ด้วยสรีรกาย และด้วยเหตุ
ให้เกิดสุขต่าง ๆ มีทรัพย์ เป็นต้น • กล่าวคือ ในมนุษยโลก ย่อมเต็มไปด้วย
ด้วยความทุกข์และความสุขคล้ายกับในหฤทัยทั้งปวง • คำว่า หฤทัยทั้งปวงนั้น
หมายถึงความทุกข์ในมนุษยโลกด้วย หมายถึงความทุกข์ในขมโลกด้วย
หมายถึงความทุกข์ในโลกแห่งอมมนุษย์ด้วย • ความทุกข์ในโลกแห่งอมมนุษย์
นั้น ได้แก่ ความทุกข์ในนรก ความทุกข์ในเปรตวิสัย ความทุกข์ใน
อสุรกาย ความทุกข์ในไตรภวาน • ภูมิทั้ง ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย
สัตว์ไตรภวาน เรียกว่า หฤทัยภูมิ ทุกข์ในหฤทัยภูมินั้น ล้วนเป็นของน่ากลัว
เพราะเหตุว่าล้วนแต่เป็นทุกข์ใหญ่ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า หฤทัย
ภูมิ • ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ความเลื่อมใสอันแน่วแน่
ในพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า และความมีศีลบริสุทธิ์อยู่
เป็นนิจนั้น ย่อมทำให้ล่วงพ้นหฤทัยทั้ง ๔ ประการนี้ด้วย ล่วงพ้นทุกข์
ในมนุษย์นี้ด้วย

ก็ความเลื่อมใสอย่างไร จึงเรียกความเลื่อมใสแน่วแน่ในพระพุทธเจ้า
พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า แก้วว่า ผู้ใดไม่ยอมกล่าวว่า พระพุทธเจ้า
พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า เป็นของไม่ประเสริฐ ถึงแม้ว่าจะมีผู้บอกว่า

ถ้าท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช่พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้าไม่ใช่พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า ไม่ใช่พระสงฆ์เจ้า เพียงเท่านั้น เราก็ให้ทรัพย์แก่เจ้านับไม่ถ้วน เมื่อผู้นั้นไม่ยอมกล่าวโดยเห็นแก่ทรัพย์ เรียกว่าผู้นั้นมีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ หากผู้ใดถูกบังคับว่า ถ้าเจ้าไม่ฆ่าสัตว์ เราจะฆ่าเจ้า หรือถ้าเจ้าไม่ลักทรัพย์อันนั้นมาให้เรา เราก็ฆ่าเจ้า หรือถ้าเจ้าไม่ทำกาเมสุมิจฉาจารในเคียวนี้ เราจะฆ่าเจ้า ถ้าเจ้าไม่พูดเท็จในเคียวนี้ เราจะฆ่าเจ้า ถ้าเจ้าไม่ดื่มน้ำเมาในเคียวนี้ เราก็จะฆ่าเจ้าในเคียวนี้ ขณะที่กำลังถามนั้นก็ยกดาบขึ้นเงียดเงี้ยว หรือเอาปืนจ่อหน้าอกไว้แล้วถ้าผู้นั้นยอมตาย ไม่ยอมเสียสละ ก็เรียกว่า ผู้นั้นเป็นผู้มีน้อยในศีล เป็นผู้มีศัลยพรุทธ คณิน แต่ว่ามีความเลื่อมใสแน่วแน่ มีสละมันคงคงที่วามาน จะหาง่ายหรือยาก จะต้องตอบว่า หายาก เพราะเหตุไร เพราะเหตุว่า ในเรื่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และในเรื่องศีลว่าพิเศษอย่างซึ่งนั้น ยังไม่เพียงพอ ต่อเมื่อได้มีความรู้ในสิ่งเหล่านั้นเพียงพอ เมื่อนั้นแหละจึงจกมันน้อยในสิ่งเหล่านั้น

ก็เมื่อไรเล่า จึงจะมีความรู้เพียงพอในสิ่งเหล่านั้น แก้วว่า เมื่อได้เป็นพระอริยเจ้าเวลาใด เวลานั้นแหละ จึงจะมีความรู้เพียงพอในสิ่งเหล่านั้น ถ้ายังไม่ได้เป็นพระอริยเจ้าตราบใด ก็ยังไม่มีความรู้เพียงพอในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และในองค์ศีล จนถึงกับยอมสละชีวิตซึ่งว่ามาแล้วนั้น ก็แต่สำหรับสละนั้น ถึงยังไม่ได้เป็นพระอริยเจ้าก็อาจสละชีวิตเพื่อเห็นแก่ศีลได้ เช่นพวกโจร ๕๐๐ คนเป็นอุททาหารณ์

อดีเค กัสสปพุทธกาลเอ ปญจสตโจรา กล่าวคือ ในอรรถกถาแห่งกปิณสูตรเป็นคัมภีร์ว่า ในอดีตกาลล่วงแล้วมา กรุงศาสนาพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าโน้น มีโจร ๕๐๐ คน เทียวปล้นสะดมในนานาสถาน อยู่มาวันหนึ่ง ก็มีชาวบ้านไล่ติดตามไป ได้พากันหนีเข้าป่าไป โดยไม่สามารถจะรู้ได้ ได้ไปพบภิกษุองค์หนึ่งในบ้านนั้น พากันไหว้ขอให้เป็นที่พักพิง ภิกษุนั้นจึงกล่าวว่า อนันที่พึงอย่างอื่นที่จะประเสริฐเท่าศีลเป็นอันไม่มี ท่านทั้งหลายจงพากันรับศีล ๕ ในบัดนี้ นาดังนี้แล้ว ก็ให้ศีลแก่โจรเหล่านั้นแล้วสั่งสอนว่า บัดนี้ ท่านทั้งหลายเป็นมุสิกแล้ว ถึงท่านทั้งหลายจะ

ตายก็อย่าให้เสียสัณ อย่าได้มีความโกรธแค้นต่อผู้ใด ฯ โจรทั้ง ๕๐๐ นั้น ก็พากันรับถ้อยคำว่า คัมภีร์ พระผู้เป็นเจ้า

ในลำดับนั้น คนทั้งหลายก็ตามไปทัน แล้วฆ่าโจรเหล่านั้นเสีย โจรเหล่านั้นก็ยอมให้ฆ่าแต่โดยดี ไม่กิดต่อสู้ประการใด ด้วยกลัวจะเสียสัณ เวลาโจรเหล่านั้นตายแล้ว ก็ได้ขึ้นไปเกิดในเทวโลก ฯ นายโจร ก็ได้เกิดเป็นเทพบุตรองค์ใหญ่ โจรบริวาร ก็ได้เกิดเป็นเทพบุตรบริวาร ได้เวียนตายเวียนเกิดอยู่ในเทวโลก จนตลอดพุทธันตร จึงได้ลงมาเกิดในบ้านชาวประมงค์ ใกล้ประตูกองสาวคฤ ในครั้งพระพุทธเจ้าของเรา ฯ เทพบุตรองค์ใหญ่ได้เกิดเป็นบุตรของหัวหน้าชาวประมงค์ผู้ใหญ่ มีชื่อว่า ยโสชกุมาร บริวารนอกนั้น ก็ได้เกิดเป็นบุตรของชาวประมงค์บริวาร ฯ อยู่มาวันหนึ่ง กุมารทั้ง ๕๐๐ คนนั้น ได้ไปจับปลาที่แม่น้ำอจิรวดี ได้ปลา ตัวหนึ่งซึ่งมีสังข์ทองคำ ก็พากันเอาใส่เรือ หามไปถวายพระราช าสโนทโกศล ฯ พระราชาก็ให้หามไปถวายองค์พระศพลที่พระเชตวันาราม องค์พระศพล ก็ได้ถือเอาเรื่องปลานั้นขึ้นมาเป็นต้นเหตุ แล้ว ตรัสเทศนาซึ่งพระธรรมตามสมควรแก่เวลา ได้ทรงแสดงกบิลสูตร ใน คัมภีร์สุตตนิบาต แล้วได้ตรัสพระคาถา ๔ คาถา มีคำว่า มนุสสุส ปมตตจารโน เป็นต้น ไว้ในคัมภีร์อรรคแห่งพระธรรมบทอีก ฯ ในเวลา จบคาถาลง กุมารทั้ง ๕๐๐ คนนั้น ก็เกิดความสลดใจ ได้บรรพชาในพระพุทธ- ศาสนา ต่อมาภายหลัง ก็ได้สำเร็จพระอรหัต ตามนัยที่กล่าวไว้ใน ยโสชสูตร วรรคที่ ๑ แห่งอรรคแล้ว ได้เป็นผู้ร่วมธรรมบริโศกันเดียว- กันกับองค์พระศาสดา คือ ได้เป็นผู้อยู่ด้วยสมบัติ ๔ คล้ายกันกับองค์ พระศาสดา สันเรื่องโจร ๕๐๐ ที่กล่าวไว้ในอรรคกถาแห่งกบิลสูตรเป็นต้น เพียงเท่านั้น

เรื่องโจร ๕๐๐ นี้ เป็นเรื่องซึ่งให้เห็นว่า ถึงผู้ไม่ใช่พระอรหันต์ แต่ มันอยู่ในศีลจนยอมสละชีวิตก็มีอยู่ แล้วมันอยู่น้อยนักหนา ส่วนพระอรหันต์ นั้น ย่อมมันอยู่ในศีลทุกคนไป ฯ ความเลื่อมใสอันแน่วแน่นในพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า จนถึงยอมสละทรัพย์ที่ควรจะได้ ในเมื่อ

๓๑๒ พระสุคคณิกปัญญ คัมภีร์ที่ ๓ ถังยุดคณิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๒

มีผู้บอกว่า ถ้าท่านกล่าวว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ นั้น เป็น
ของไม่จีไม่ประเสริฐ ดังนี้ได้แล้ว เราจะให้ทรัพย์แก่ท่านหาประมาณ
มิได้ ผู้ที่จะขอมสละทรัพย์อันหาประมาณมิได้ ด้วยความเลื่อมใสใน
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้น ก็จะมีแต่พระอริยเจ้าเท่านั้น ผู้
ที่เป็นปุถุชนแล้ว เข้าใจว่ามีไม่ได้ เพราะไม่ปรากฏในคัมภีร์ทั้งหลายว่า
คือ บุคคลผู้ใด มีผู้ใดเป็นอุทาหรณ์ ส่วนพระอริยเจ้านั้น มีอุทาหรณ์อยู่
มาก ดังบรมเปลี่ยนคนหนึ่งเป็นอุทาหรณ์ ซึ่งท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์พระ
ธรรมบทนั้น

ใจความเรื่องบรมเปลี่ยนนั้นว่า เมื่อบรมเปลี่ยนนั้น ได้เป็นพระ
โสดาบันแล้ว พระอินทร์ก็เสด็จลงมาทศลองว่า ถ้าเธอกล่าวว่า พระพุทธเจ้า
ไม่ใช่พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้าไม่ใช่พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้าไม่ใช่
พระสงฆ์เจ้า เพียงเท่านั้น เราจะให้ทรัพย์แก่เจ้านับไม่ถ้วน บรมเปลี่ยน
ก็ตอบว่า อย่าพูดอย่างนี้เป็นอันขาด จงไปจากที่นี่ เราไม่อยากจะฟัง
ดังนี้ สันนิษฐานความในเทศนาภิกษุท่านเพียงเท่านั้น.

เอว่ ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฐกัณฐ ๑๐๕

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ว่าด้วยธรรม ๔ ประการ อันให้ล่วงทุกข์ วินิบาต

อตุหิ ภิกขเว ธมฺเมหิ สมณนาคโค อริยสาวโก สัพพหุคฺคตวิ-
ปาคภยํ สมคฺคิกกมฺโม โหตฺติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฐกัณฐ ๑๐๕ ว่าด้วยธรรม ๔ ประการ อันให้ล่วงทุกข์ วินิบาต สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๕ แห่งราชกา-
รามวรรคที่ ๒ ในโศคาปัตติสังยุตต์นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวนาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระ
องค์ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก
ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมล่วงพ้นภัยในทุคติ วินิบาต
ทั้งปวง

ธรรม ๔ ประการนั้น คือ ประการใดบ้าง ? คือ การที่อริยสาวก
ในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว
ในพระพุทธเจ้าว่า อติปัสโส ภควา อรหัง แม้ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้
มีพระภาคเจ้านั้น จึงได้พระนามว่า เป็นพระอรหันต์ ผู้ไม่มีกิเลส สม-
มาสมพุทโธ เป็นผู้ตรัสรู้ธรรมวิเศษด้วยพระองค์เอง วิชาจรณสมปन्नโน
เป็นผู้เต็มเปี่ยมแล้วด้วยความรู้ และความประพฤติกุศล สุกโต เป็นผู้
ดำเนินดีในเหตุการณ์ทั้งปวง โลกวิทู เป็นผู้ล่วงรู้โลกแจ่มแจ้ง อนุต-
ตโร ปุริสทมมสารถิ เป็นผู้ฝึกฝนบุรุษที่ควรฝึกฝนได้อย่างเปี่ยม สัตถา
เทวมนุสฺसानิ เป็นผู้สั่งสอนเทพตามมนุษย์ทั้งหลาย พุทฺโธ เป็นผู้ทำให้
เทพตามมนุษย์ทั้งหลายตรัสรู้ ภควา เป็นผู้แจกความรู้ให้แก่เทพดา
และมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ •

เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า
สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรม เป็นของที่สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ทรงแสดงไว้ถูกต้องดีแล้ว สนฺตัญฺจิโก พระธรรมนี้เป็นของ
เห็นเอง อกาลิโก เป็นของไม่จำกัดเวลา คือ เป็นของมีอยู่ทุก
เมื่อ เอหิปสฺสิโก เป็นของควรเรียกให้มาดู โอปนยิโก เป็นของควร

นำเข้ามาในใจ คือ เป็นของควรวสัใจ ปจฺจคฺค เวทิตพฺโพ วิญญูติ
เป็นของที่พรหมทั้งหลายต้องรู้ได้ด้วยตนเอง ดังนี้ •

เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่เว้นไฉน ในพระสงฆ์ว่า
สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค
เจ้านั้น เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว อสุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์
ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว ฉายปฏิปันโน
ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้
ปฏิบัติเพื่อธรรมอันควรรู้ สามิจิปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้
เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแก่โลกุตตรธรรม ฯ
ชติทํ จตฺตาริ ปุริสยฺคานิ อญฺชปุริสยฺคตฺตา พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มี
พระภาคเจ้านั้น ได้แก่บุรุษ ๔ คู่ ๘ จำพวก เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ
อาหุเนยฺโย พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ควร
แก่ของค่านับ คือ ควรแก่เครื่องสักการบูชา ที่บุคคลนำมาถวาย
ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ทกฺขิณฺเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของ
ถวายโดยความเคารพ อญฺชลักรณฺเณยฺโย เป็นผู้ควรยกมือไหว้ อนุตฺตรํ
ปฺญญกฺเขตฺตํ โลกสฺส เป็นนาบุญอันเยี่ยมของโลก ดังนี้ •

เป็นผู้ประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักของพระอริยเจ้า อันไม่ขาด
ไม่ทะลุ ไม่ค้างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ไม่เจือปนด้วยกิเลส เป็น
เหตุให้เกิดสมาธิ ดังนี้ • ๑. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ประกอบด้วย
ธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมเป็นผู้ล่วงพ้นภัยในทุกภี วนิบาต ดังนี้ สิ้น
เนื้อความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ คำว่า ล่วงพ้นภัยในทุกภี วนิบาต
ทั้งปวงนั้น เป็นอันปฏิเสธชอบนัย ๔ กับความทุกข์ที่ไม่สมประกอบ ใน
มนุษย์ด้วย ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนั้น ได้ล่วงพ้น
อบาย ๔ ด้วย ล่วงพ้นความทุกข์ที่ไม่สมประกอบ ในมนุษย์ด้วย ฯ
ความทุกข์ที่ไม่สมประกอบนั้น ได้แก่ ความเกิดมาไม่มีร่างกายสมบูรณ์
สมกับเป็นมนุษย์ ๑ เกิดมาในตระกูลที่ยากจนเข็ญใจ ๑ ผู้ที่มีธรรม
๔ ประการนั้น ย่อมไม่ไปเกิดในอบายทั้ง ๔ เมื่อมาเกิดในมนุษย์
ก็มีร่างกายบริสุทธิ์บริบูรณ์ และเกิดในตระกูลที่มีความสุขสบายดี เป็น
อย่างนี้เรื่อยไปจนกว่าจะได้สำเร็จนิพพาน ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรที่
คนทั้งหลายจะมีธรรม ๔ ประการประจำใจ

บาลี

ในพระสูตรที่ ๖ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า บุคคลเหล่าใด ที่พวกเขอควรอนุเคราะห์ ควรให้ไต่ขึ้น
ไต่พัง คือ มิตร อำมาตย์ ญาติสาบโลหิต บุคคลเหล่านั้น พวกเข
ควรแนะนำ ให้ตั้งอยู่ในองค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการ คือ ความ
เลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทเจ้า ในพระธรรมเจ้า ในพระสงฆเจ้า
และความประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า

ในพระสูตรที่ ๗ ว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า บุคคลเหล่าใด ที่พวกเขอควรอนุเคราะห์ ควรให้ไต่ขึ้น
ไต่พัง คือ มิตร อำมาตย์ ญาติสาบโลหิต บุคคลเหล่านั้น พวกเข
ควรแนะนำ ให้ตั้งอยู่ในองค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการ แล้วทรง
แสดงองค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการออกไป ดังที่เคยมีมาแล้ว ใน
พระสูตรก่อน ๆ แปลกแต่เนื้อความต่อไปว่า ความเป็นอย่างอื่นแห่ง
มหาภูต ๔ คือ แห่งปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ต้องมี
อยู่ ฯ แต่ความเป็นอย่างอื่นแห่งอริยสาวก ผู้ประกอบด้วยความเลื่อม-

โส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรเจ้า ข้อมไม่เป็นอย่างอื่นเลย ฯ ความเป็นอย่างอื่นนี้ ในข้อนั้นข้อมมีอยู่ คือ อริยสาวก ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวคือพระพุทธรเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า และความประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า จักไม่ไปเกิดในนรก หรือกำเนิดศิริจณาน หรือเปรตวิสัย เป็นอันขาด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเป็นอย่างอื่นแห่งมหาภูต ๔ คือ แห่งปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ต้องมีอยู่ แต่ความเป็นอย่างอื่นของอริยสาวก ผู้ประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า ข้อมไม่มีเลย ฯ ความเป็นอย่างอื่นในข้อนั้น คือ อริยสาวกนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า แล้วจักไม่ไปเกิดในนรก หรือในกำเนิดศิริจณาน ในเปรตวิสัยเป็นอันขาด ฯ มิตร อัมมตย์ ญาติสาบโลหิตใด ที่เธอทั้งหลายควรอนุเคราะห์ ควรให้ได้ยิน ได้ฟัง เธอทั้งหลายควรชักนำ ให้ตั้งอยู่ในองค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการนี้ ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตะวันาราม กรุงสาวัตถี ฯ ครึ่งนั้น พระมหาโมคคัลลาน์ ได้หาขวับไปจากพระเชตะวัน แล้วขึ้นไปปรากฏในดาวดึงส์สวรรค์ โดยเร็วพลัน เหมือนกันกับบรมขุมกำลังคู่แขนเหยียดแขนถะนน ฯ ครึ่งนั้น พวกเทวดาชาวดาวดึงส์เป็นอันมาก ได้พากันไปหาพระมหาโมคคัลลาน์ ให้อาหารขวับอยู่ในที่สมควรแก่ตน ฯ พระมหาโมคคัลลาน์ จึงกล่าวขึ้นว่า ดูก่อนท่านทั้งหลาย การประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว คือพระพุทธรเจ้าว่า อิตปิโส ภควา เป็นต้น และต่อพระธรรมว่า สุวาสุขาโค ภควตา ชมโม เป็นต้น ต่อพระสงฆ์ว่า สุปปัญโน ภควโต สาวกสงโม เป็นต้น และความประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า ซึ่งเป็นศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ค้างพรัย ไม่เป็นโทษแห่งคณหา ไม่แปดเปื้อนด้วยคณหา เป็นศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ ข้อมเป็น การดี เพราะสัตว์โลกบางจำพวก ได้ขึ้นมาเกิดในสวรรค์ เพราะประกอบ

ด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวต่อพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า และเพราะประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า ดังนี้ ฯ
พวกเทวดาชาวดาวดึงส์ ก็ได้กล่าวรับสมอย่างนั้นว่า ข้อนั้นจริงอย่างพระผู้เป็นเจ้าว่า แล้วก็ว่าตามถ้อยคำของพระมหาโมคคัลลาน์

ในพระสูตรที่ ๘ ว่า อีกครั้งหนึ่ง พระมหาโมคคัลลาน์ ได้ขึ้นไปหาคาวดึงส์สวรรค์ ได้กล่าวแก่เทวดาชาวดาวดึงส์สวรรค์ เหมือนดั่งในพระสูตรก่อนแล้ว เทวดาชาวดาวดึงส์สวรรค์ ก็กล่าวรับสมอย่างนั้นว่า จริงดั่งถ้อยคำของพระมหาโมคคัลลาน์

ในพระสูตรที่ ๑๐ ว่า ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จขึ้นไปหาคาวดึงส์สวรรค์ แล้วตรัสแก่พวกเทวดาชาวดาวดึงส์ว่า การประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า และการประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า บ่อมนำเป็นนาคี เพราะสัตว์โลกบางจำพวก ได้เป็นพระโสดาบัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรม มีคติแน่นอน เป็นผู้จะรั้งข้างหน้า ด้วยธรรม ๔ ประการนี้ แล้วเทพเจ้าชาวดาวดึงส์ ก็กล่าวรับสมอย่างนั้นว่า จริงพระเจ้าข้า ดังนี้ สันเนอความในราชนิพนธ์วรรคที่ ๒ เพียงเท่านั้น.

เอว ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณท์ที่ ๑๐๖

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ว่าด้วยธรรมที่ให้ไปเบื่องบน

เอวมเม สัคคํ เอกํ สมํ ภาควา สกุกเกสุ วิหริติ กปิลวตฺตสุมี
นิโครธาราเมติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพก็ได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณท์ที่ ๑๐๖ ว่าด้วยธรรมที่ให้ไปเบื่องบน ๕ ประการ สืบต่อไป เพื่อให้เป็น
ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
หาประมาณมิได้

ปาฐ

ฉันนิมิตตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งสุก-
กัณท์ที่ ๑ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่
นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ในแคว้นแคว้นสักกะ ฯ ครึ่งนั้น มหานาม
สักกะ ไปเฝ้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า กรุงกบิลพัสดุ์
เป็นเมืองหมิงคังคังงาม มีผู้คนมาก เกลือก่อกันไปด้วยผู้คน มีครอก
คับแคบ ฯ ข้าพระองค์มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า หรือมาหาภิกษุทั้งหลาย
ซึ่งเป็นที่เจริญใจ แล้วกลับเข้าไปกรุงกบิลพัสดุ์เวลาเย็น ข้าพระองค์
ไม่ใช่ว่าได้พบช้าง หรือพม้ พมรถ พมเกวียน พมบุรุษ แม้อย่างใดเลย
เป็นแต่ว่าในเวลานั้น สัตว์ปรารภพระผู้มีพระภาคเจ้า และปรารภพระธรรม
ปรารภพระสงฆ์ ของข้าพระองค์นั้นหายไป ฯ ข้าพระองค์จึงคิดว่า ถ้าเรา
ตายในเวลานี้ คติของเราจักเป็นอย่างไร ที่ไปข้างหน้าของเราจักเป็นอย่างไร
ดังนี้ พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อย่างกล้วยเลยมหานาม การ
ตายที่ไม่ลามก จักมีแก่เธอ ฯ ผู้ใดอบรมศรัทธา ศีล สุตะ จากะ
ปัญญา ไว้นานมาแล้ว กายอันใดของผู้นั้น ซึ่งเป็นของมีรูป ประกอบ
ด้วยมหาภูต ๔ เกิดจากมารคาบิตา เจริญด้วย ข้าวสุก ขนมหสดี ต้อง
จักสั อบรมอยู่เป็นนิจ มีความแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา ผุ้งกา
หรือผุ้งแรง ผุ้งนกกตะกรุม ผุ้งสุนัขบ้า ผุ้งสุนัขจิ้งจอก ผุ้งสัตว์ต่างๆ
ก็จะกัดกินซึ่งกายของผู้นั้น แต่ว่าผู้ใดอบรมศรัทธา ศีล สุตะ จากะ
ปัญญา ไว้นานแล้วนั้น จะถึงซึ่งเบื้องบน จะถึงซึ่งคุณวิเศษ

ดูก่อนมหานาม บุรุษนำหม้อเปรี้ยว หรือหม้อน้ำมัน ไปโยนทิ้งลง
ในห้วงน้ำอันลึก กรวดหรือกระเบื้องจะต้องจมลงไปข้างล่าง แต่เปรี้ยว
หรือน้ำมันจะฟุ้งอยู่ในเบื้องบนฉันใด ผู้ใดใดอบรมศรัทธา ศีล สุตะ
จากะ ปัญญา ไว้นานแล้ว ร่างกายของผู้นั้นจะตกเป็นอาหารแห่งผุ้งกา
ผุ้งแรง ผุ้งนกกตะกรุม ผุ้งสุนัขบ้า ผุ้งสุนัขจิ้งจอก ผุ้งสัตว์ต่างๆ อยู่
เบื้องล่าง แต่ว่าตัวผู้นั้นจะขึ้นไปเกิดในเบื้องบน จะถึงซึ่งคุณวิเศษฉันนั้น ฯ
ดูก่อนมหานาม ท่านใดอบรมศรัทธา ศีล สุตะ จากะ ปัญญา ไว้นาน
แล้ว ท่านอย่างกล้วยเลย ความตายที่ไม่ลามกจักมีแก่ท่าน ดังนี้

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ คำว่า เป็นเมืองที่มั่นคงนั้น คือ
เป็นเมืองที่สมบูรณ์ด้วยเครื่องอุปโภคและบริโภค มีน้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย
เป็นต้น ฯ คำว่า เป็นเมืองที่คงามนั้น คือ เป็นเมืองที่คงามด้วย
เครื่องตกแต่งกาย มีเครื่องตกแต่งมือ เครื่องตกแต่งศีรษะเป็นต้น ฯ
คำว่า มีมนุษย์เกื่อนกลั่นนั้น คือ มีมนุษย์ตั้งบ้านเรือนอยู่ติด ๆ กันไป
ไม่ขาดสาย ฯ คำว่า มีตรอกคับแคบนั้น คือ มีทางออกทางเข้าคับแคบ
ด้วยว่ามีบ้านเรือนแน่นหนา ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า พระสุคต^๕ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรง^๕ ผลแห่งการอบรมคุณธรรม ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญาไว้ว่า จะต้องทำ^๕ให้^๕หยาบ^๕ให้^๕ขึ้น^๕ไปเกิด^๕ใน^๕เบ้องบน^๕ได้^๕ เหมือนกับ น้ำมันหรือเนยใสที่ลอยอยู่บนน้ำนั้น^๕ ส่วนร่างกายของบุคคลผู้อบรมคุณธรรม ๕ ประการ^๕ เวลาวิญญาณของ^๕นั้น^๕ออกจากร่างกาย^๕นั้น^๕แล้ว จะจมอยู่ในแผ่นดิน จะเป็นอาหารแห่ง^๕แรง^๕กาน^๕กตะ^๕กรม^๕และ^๕สัตว์^๕ต่าง^๕ๆ ก็แต่ร่างกายเท่านั้น ส่วน^๕นั้น^๕จะต้อง^๕ขึ้น^๕ไปเกิด^๕ใน^๕ชั้น^๕สูง^๕ ดังนี้ ๑ เมื่อ พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ฟังพระสูตร^๕นี้^๕แล้ว ก็จะมีใจ^๕ผ่อง^๕แผ้ว^๕ ยินดีว่า เราได้อบรมคุณธรรม ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา^๕ นี้^๕ไว้^๕แล้ว หากเราตายลงเวลาใด เราก็จะต้อง^๕ขึ้น^๕ไปเกิด^๕ใน^๕เบ้องบน คือ^๕ ขึ้น^๕ไปเกิด^๕ใน^๕สวรรค์^๕เวลานั้น ส่วน^๕ผู้^๕ยัง^๕ไม่^๕ได้อบรม คุณธรรม ๕ ประการ^๕นี้^๕ไว้ ก็จงอบรมเสีย ๑ วิธอบรม^๕นั้น^๕ คือ^๕อย่างไร ? คือ ต้อง พยายามทำให้ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา ๕ ประการ^๕ มี^๕ขึ้น^๕ใน^๕ตน^๕ให้^๕จง^๕ได้^๕ เมื่อ^๕ตน^๕ยัง^๕ไม่^๕มี^๕ศรัทธา คือ^๕ ยัง^๕ไม่^๕มีความ^๕เชื่อ^๕ถือ^๕ต่อ^๕พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็จงพยายามทำให้^๕ตน^๕มี^๕ศรัทธา^๕เชื่อ^๕ถือ^๕ เลื่อมใส^๕ต่อ^๕พระ^๕พุทธ^๕ พระ^๕ธรรม^๕ พระ^๕สงฆ์^๕ให้^๕จง^๕ได้^๕ คือ พยายาม^๕นี้^๕ก่อให้เกิด^๕ความ^๕เลื่อมใส^๕เชื่อ^๕ถือ^๕ว่า พระ^๕พุทธ^๕ พระ^๕ธรรม^๕ พระ^๕สงฆ์^๕ ทั้ง ๓ ประการ^๕ เป็น^๕ของ^๕ประเสริฐ^๕แท้^๕ ประเสริฐ^๕ไม่^๕มี^๕สิ่ง^๕ใด^๕เสมอ^๕เหมือน^๕ด้วย^๕ว่า^๕พระ^๕พุทธ^๕เจ้า^๕ เป็น^๕ผู้^๕มีความ^๕รู้^๕ความ^๕ประ^๕พฤติ^๕อย่าง^๕ดี^๕เยี่ยม^๕ ไม่^๕มี^๕ผู้^๕ใด^๕เทียม^๕ถึง^๕ แม้^๕แต่^๕กฎ^๕ของ^๕ธรรมา^๕ชาติ^๕พระ^๕องค์^๕ยัง^๕ข้าม^๕พ้น^๕เสีย^๕ได้^๕ ยัง^๕แก้ไข^๕เสีย^๕ได้^๕ ๑ กฎ^๕ของ^๕ธรรมา^๕ชาติ^๕นั้น^๕ คือ^๕อย่างไร คือ ธรรมดา^๕คน^๕เรา^๕ตลอด^๕ถึง^๕สัตว์^๕ทุก^๕เหล่า^๕ต้อง^๕มี^๕การ^๕เกิด^๕ การ^๕แก่^๕ การ^๕เจ็บ^๕ การ^๕ตาย^๕เป็น^๕ธรรมา^๕เกิด^๕มา^๕แล้ว^๕ต้อง^๕แก่^๕ ต้อง^๕เจ็บ^๕ ต้อง^๕ตาย^๕ เมื่อ^๕ตาย^๕แล้ว^๕ต้อง^๕เกิด^๕อีก^๕ เมื่อ^๕เกิด^๕อีก^๕แล้ว^๕ก็^๕ต้อง^๕ตาย^๕ ตาย^๕แล้ว^๕ก็^๕ต้อง^๕เกิด^๕เป็น^๕อยู่^๕อย่าง^๕นี้^๕ ไม่^๕รู้^๕จัก^๕สิ้นสุด^๕ใคร^๕ๆ ก็^๕แก้ไข^๕ไม่^๕ได้^๕ แก้^๕ไข^๕ได้^๕เฉพาะ^๕พระ^๕พุทธ^๕เจ้า^๕เท่านั้น คือ พระ

พุทธเจ้าทรงรู้เหตุที่ทำให้เวียนตายเวียนเกิด คือ กิเลส ตัณหา แล้วพระองค์ทรงพยายามละกิเลสตัณหานั้นเสีย เมื่อทรงละกิเลสตัณหาได้แล้ว ก็ไม่ต้องเวียนตายเวียนเกิดอีกต่อไป

เมื่อพระองค์ทรงทำได้สำหรับพระองค์เองแล้ว พระองค์ก็ทรงสั่งสอนผู้อื่นให้กระทำตาม ผู้ที่กระทำตามคำสั่งสอนของพระองค์ ก็ไม่ต้องเวียนตายเวียนเกิดตามกฎธรรมชาติต่อไป เพราะฉะนั้น จึงว่าความรู้อันหนึ่งของพระพุทธเจ้า เป็นความรู้อันประเสริฐยิ่ง เพราะเป็นความรู้ที่แก้ไม่ให้ตายได้ ส่วนความรู้อันอื่นทั่วทั้งสากลโลก ย่อมแก้ตายไม่ได้ เมื่อตายแล้วต้องเกิด เกิดแล้วก็ต้องตาย วนเวียนอยู่อย่างนั้นเรื่อยไป การเวียนเกิดเวียนตาย ไม่ใช่เป็นของประเสริฐ เพราะเป็นของให้เกิดความทุกข์นานาประการ ให้พยายามนึกถึงความดีของพระพุทธเจ้าอย่างนี้ไว้ให้มาก เมื่อนึกเลื่อมใสต่อพระพุทธเจ้าในทางความรู้อย่างนี้แล้ว ก็จะเลื่อมใสในพระธรรมและพระสงฆ์ต่อไป จะเห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นของประเสริฐ เมื่อเห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นของประเสริฐแล้ว ก็ยินดีที่จะกระทำตามคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา เมื่อยินดีทำตามคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาแล้ว จะได้ชื่อว่าได้ทำศรัทธา ให้เกิดขึ้นในใจของตนแล้ว ค่อนั้นไปก็ต้องเป็นผู้มีศีล สุตะ จาคะ วัณณะ เป็นลำดับไป

การที่จะทำตนให้มีศรัทธา เชื่อถือต่อพระพุทธศาสนาได้นั้น ก็ต้องอาศัยกัลยาณมิตร ธรรมคุณอันดีเป็นเบื้องต้นเสียก่อน ดังพราหมณ์คนหนึ่งเป็นอุทธรณ์ ๑ กล่าวคือ ในครั้งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายยังทรงพระชนม์อยู่นั้น มีพราหมณ์คนหนึ่ง ชื่อว่าภารทวาชโคตร เป็นพราหมณ์มีจนาทิฏฐิ อยู่ในกรุงราชคฤห์ ๑ พราหมณ์คนนั้นเป็นคนไม่มีศรัทธา ไม่มีความเลื่อมใส เมื่อมีผู้กล่าวว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ดังนี้ ก็เอามือปิดหูเสีย เพราะไม่อยากจะฟัง แต่ว่าภรรยาของเขาผู้มีชื่อนางธัญชานี เป็นพระโสดาบัน เป็นผู้ศรัทธาเลื่อมใส

๑๒๒ พระสุกคณคัมภีร คัมภีร์ที่ ๓ ตัญญุคณิกาย มหาวารวรรค เล่ม ๒

ทุกเวลาที่พลาดล้มหรือกระแอมไอ เวลเวลายืน เวลานั่ง ก็กล่าวกันว่า
นโม พุทธสฺส คังนึเสมอไป

อยู่มาวันหนึ่ง พราหมณ์ผู้เป็นสามีนั้น อยากจะเลียงอาหารแก่พวก
พราหมณ์ ๕๐๐ จึงบอกภรรยาว่า พรุ่งนี้จะมีพราหมณ์ ๕๐๐ คน มากิน
เลี้ยงข้าวปายาสที่บ้านของเรา เจ้าอย่าได้กล่าวคำมอบน้อม สมณะศีรษะ
โล้นของเจ้า ในวันพรุ่งนี้เป็นอันขาด เพราะพวกพราหมณ์ได้ขึ้นแล้ว
จะพากันเสียใจ เจ้าอย่าทำให้เราแตกกันกับพวกพราหมณ์ ฯ ภรรยา
ตอบว่า ท่านจะแตกจากพวกพราหมณ์ หรือแตกจากเทวดาของท่านก็ตาม
เวลาข้าพเจ้านึกถึงพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ไม่อาจที่จะอดกล่าวคำมอบน้อม
ได้ ฯ พราหมณ์นั้นจึงคว่ำตาบมาชักออกเงียดเงี้ยว พรุ่งเช้า ถ้าเมื่อ
พวกพราหมณ์มานั่งพร้อมกันแล้ว ถ้าเจ้ายังกล่าวคำมอบน้อมสมณะหัวโล้น
นั้นอีก เราจะฟันเจ้าให้ขาดสองท่อนด้วยดาบเล่มนี้ ธรรมดาว่า พระ
อิริยสาวกทั้งหลาย ข้อมหัวนี้ไหวได้ยากเหมือนกับแผ่นปฐพี และเหมือน
กับภูเขาสีเนรราช ฯ เพราะฉะนั้น นางพราหมณ์นั้น จึงได้กล่าวขึ้นว่า
ท่านจะฟันข้าพเจ้าให้ขาดสักท่อนก็ตาม ข้าพเจ้าก็ไม่เลิกความนับถือ
ศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้ประเสริฐสุดเป็นอันขาด ฯ พราหมณ์นั้น
ก็ไม่อาจที่จะฆ่านางพราหมณ์นั้นได้ จึงกล่าวว่า เจ้าชอบใจอย่างใดก็จงทำ
อย่างนั้น ว่าแล้วก็โยนดาบไปบนพื้นนอนเสีย

รุ่งเช้าขึ้น พราหมณ์ก็ให้คนคตแต่งข้าวปายาสให้เสร็จแล้ว ก็ให้ไป
เชิญพวกพราหมณ์ ๕๐๐ มานั่งประชุมกันที่บ้านของตน ส่วนนางพราหมณ์
นั้นก็นั่งทักท้วงคำ เดินตักข้าว เพื่อเลียงพวกพราหมณ์อยู่ในโรงครัว
เวลาที่ยกสำรับไปได้พลาดล้มลงที่กระดานแผ่นหนึ่ง ซึ่งเขาปู้ไว้ไม่ดี แล้ว
ก็นึกถึงพระพุทธเจ้าขึ้นมาในขณะนั้นทันที ได้ประณมอัญชลีไปทางวัด
พระเวฬุวัน เปล่งวาจาว่า นโม จนถึง ๓ ครั้ง ในขณะนั้น พวกพราหมณ์
ที่ไปกินเลี้ยงนั้น ต่างก็โกรธถึงกับลุกจากที่นั่งบริโภคน้ำทันที มีความ
น้อยใจประหนึ่งว่าถูกตีศีรษะด้วยไม้ค้อน หรือถูกแทงที่ช่องหูด้วยหูลาว
พากันคำพราหมณ์นั้นด้วยถ้อยคำหาบช้านานาประการ แล้วก็พากันกลับไป

ฝ่ายพราหมณ์นั้นก็ได้อ่านางพราหมณ์ด้วยถ้อยคำต่าง ๆ แต่เมื่อไม่อาจจะทำ
อะไรได้ ก็กล่าวขึ้นว่า เฮ้ยเจ้าหญิงชั่วช้า เจ้าได้สรรเสริญคุณของ
สมณะหัวโล้นนั้นเสมอมา คราวนี้แหละจะรู้กันว่า สมณะหัวโล้นนั้นคิด
อย่างไร ว่าดังนี้แล้ว ก็ออกไปที่วัดพระเวฬุวัน พอไปถึงก็ไม่ถวาย
บังคมพระพุทธรูป ได้แต่นั่งลงในที่สมควรส่วนหนึ่ง แล้วตั้งปัญหา
ถามขึ้นว่า กัสสะ ฆตฺวา สุขํ เสติ ผู้ฆ่าสิ่งใดได้จึงนอนเป็นสุข กัสสะ ฆตฺวา
น โสจติ ผู้ฆ่าสิ่งใดได้ จึงไม่เศร้าโศก กัสสะ สุตฺต เอกธมฺม วธฺ
โรเจสี โคตม นินฺนํ พระโคตม ท่านชอบใจฆ่าซึ่งธรรมเอกชนิดใด ดังนี้

ลำดับนั้น พระพุทธรูปทรงแก้ไขว่า โกธํ ฆตฺวา สุขํ เสติ
ผู้ฆ่าความโกรธได้แล้ว จึงนอนเป็นสุข โกธํ ฆตฺวา น โสจติ ผู้ฆ่า
ความโกรธได้แล้ว จึงไม่เศร้าโศก ฯ โกธสฺส วิสมฺมสฺส มรรคคฺคสฺส
พราหมณฺ คูก่อนพราหมณ์ เราชอบการฆ่าความโกรธ ซึ่งมีพิษในเบื้องต้น
มีรสอร่อยในเบื้องปลาย วธฺ อริยา ปัสสณฺติ พระอริยะทั้งหลายย่อม
สรรเสริญการฆ่าความโกรธ ตถหิ ฆตฺวา น โสจติ เพราะผู้ฆ่าความ
โกรธได้แล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ดังนี้

คำว่า ความโกรธมีพิษในเบื้องต้นนั้น ได้แก่มิผลเป็นทุกข์ คำว่า
มีรสอร่อยในเบื้องปลายนั้น คือ ธรรมที่ฆ่าโกรธแล้ว เมื่อได้คำ ได้คิด
สมกับความโกรธแล้วก็สบายใจ เมื่อพราหมณ์นั้นได้ฟังคำแก้ไขของพระ
พุทธรูปดังนี้แล้ว ก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธา เชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็น
ผู้มีความรู้แท้ เพราะแม้แต่ปัญหาที่ตัวเองและใคร ๆ ตอบไม่ได้ ก็ตอบได้
เป็นที่ถูกใจของตัว เมื่อเชื่อถ้อยอย่างนั้นแล้ว ก็เลขาขอบรรพชา เมื่อได้
บรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้วไม่ช้า ก็ได้สำเร็จพระอรหัต สิ้นเรื่อง
พราหมณ์ผู้ไม่มีศรัทธา ซึ่งมีศรัทธาขึ้นเพราะอาศัย คนที่ดัดมศีลธรรม
เป็นต้นเหตุเพียงเท่านั้น

ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า การเชื่อถือว่าพระพุทธเจ้าเป็น
ผู้มีความรู้ มีความประพฤติดี ยิ่งกว่าใครทั้งหมดในโลก ทั้ง
สอนผู้อื่นทั่วทั้งเทพยตามนุษย์ ให้มีความรู้ดี ความประพฤติดี จนนับไม่

ถ้วน ดังนี้ เรียกว่ามีศรัทธา คือ เชื่อถือคือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แล้วดังนี้ ส่วนคุณธรรมข้ออื่นๆ คือ ขื่อว่าด้วยการทำตนให้มีศีล สุตตะ จาคะ ปัญญา นั้น ก็น่าที่ท่านทั้งหลายจะได้พึงเลียบ ซึ่งเป็นอุทาหรณ์ เหมือนกับขื่อว่าด้วยศรัทธา แต่ว่าจะยกมาแสดงในเทศนาถ้วนๆ เวลาที่ไม่เพียงพอ จึงเป็นอันว่าไม่ต้องยกมาแสดง ขอให้ท่านทั้งหลายจงนึก ด้วยปัญญาของตนว่า เมื่อคนไม่มีศีลจะทำให้มีศีลขึ้นได้อย่างไร ตนไม่มี สุตตะ คือ การสดับฟังพระธรรมเทศนา จะให้มีสุตตะขึ้นได้อย่างไร ตนไม่มี จาคะ คือ การบริจาคทาน มีการใส่บาตรเป็นต้น จะทำให้ตนมีจาคะขึ้นได้อย่างไร คนไม่มีปัญญาคือ ความรอบรู้ในเรื่องบาป บุญ คุณ โทษ และในเรื่องความเป็นจริงแห่งสังขาร จะให้ตนมีปัญญาขึ้นได้อย่างไร ทำเหมือนกับใคร มีใครเป็นอุทาหรณ์ ให้พากันนึกดูเองอย่างนี้ ให้เสมอไป ก็จะได้ ความรู้ความเข้าใจตามสติปัญญาของตน แล้วจะทำตนให้มีคุณธรรม ๕ ประการนี้ อธิษฐานไปโดยเที่ยงแท้ สันกระเสสเทศนาในถ้วนๆ เพียงเท่านั้น.

เอวํ กัมมํ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กถาที่ ๑๐๗

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยธรรมที่ให้น้อมไปในนิพพาน

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สกฺเกสุ วิหริติ กปิลวตฺถุสฺมี นิโครธาราเมติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กถาที่ ๑๐๗ ว่าด้วยธรรมที่ให้น้อมไปในนิพพาน สืบต่อไป เพื่อให้เป็น ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๒ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ มหานามสากยะได้ออกไปเฝ้า ได้กราบทูลเหมือนกับในพระสูตรที่ ๑ แปลกแต่ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสว่า อย่างกลัวเลยมหานาม ความตาย ที่ไม่ลามกจกก็มีแก่ท่าน อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อม เป็นผู้ น้อมไปนิพพาน โน้มไปนิพพาน เองมไปนิพพาน ครั้นตรัสดังนี้แล้วก็ได้ทรงแสดงองค์แห่งพระโสดาบัน ๔ ประการ ตั้งในพระสูตรที่ ๑ ก็แต่ว่ากลัวท่านผู้ฟังทั้งหลายจะไม่ได้ฟังพระสูตรที่ ๑ ซึ่งมีอยู่ไม่กี่บท ๑๐๖ ที่แล้วมา เพราะฉะนั้น จึงจะยกขึ้นแสดงให้พิสดาร เต็มตามวาระพระบาลี ในพระสูตรนี้อีก คือในพระสูตรนี้มีคำว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ในแคว้นสักกะ ฯ ครึ่งนั้น มหานามสากยะเข้าไปเฝ้าถวายบังคมแล้ว ก็นั่งลงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมืองกบิลพัสดุ์นี้เป็นเมือง มั่งคั่ง เป็นเมืองงาม เป็นเมืองมีผู้คนมาก เคลื่อนกล่นไปด้วยผู้คน มีตรอกอันแฉก ฯ เวลาข้าพระองค์ได้มาเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า หรือมาหาภิกษุทั้งหลายอันเป็นที่เจริญใจแล้ว กลับเข้าไปกรุงกบิลพัสดุ์ ในเวลาเย็น ไม่ใช่ข้าพระองค์ได้พบช้าง พบม้า พบรถ พบเกวียน พบบุรุษแม้แต่อย่างใด แต่สติของข้าพระองค์ซึ่งปรารภพระผู้มีพระภาค และพระธรรม พระสงฆ์ นั้นเลอะเลือนไป ข้าพระองค์จึงคิดว่า ถ้าเรา ตายในเวลานี้ กติของเราจะเป็นอย่างไร ที่ไปข้างหน้าของเราจักเป็น อย่างไร ดังนี้ พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อย่างกลัวเลยมหานาม การ ตายอันไม่ลามกจกก็มีแก่ท่าน ฯ ดูก่อนมหานาม อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อมเป็นผู้ น้อมไปนิพพาน โน้มไปนิพพาน เองมไปนิพพาน ฯ ธรรม ๔ ประการนั้น ได้แก่ประการใดบ้าง ? ได้

แก้การที่อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส
อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรเจ้าว่า อธิปไตย ภควา อรหิ แม้ด้วยเหตุ
อันนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นจึงได้พระนามว่า อรหิ สมมา-
สมพุทโธ ได้พระนามว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า วิชาจรตสมปนโน
ได้พระนามว่าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาจรณะ คือ ความรู้ความประพฤติอัน
คิงาม สุกโต เป็นผู้ทรงดำเนินดีในเหตุการณ์ทั้งปวง โลกวิทู เป็นผู้
รู้แจ้งโลก อนุคฺคโร ปุริสทมมสารถิ เป็นผู้ฝึกฝนบุรุษที่ควรฝึกฝนอย่าง
เขมม สดฺดา เทวมนสฺसानิ เป็นครูของเทพตามนุษย์ทั้งหลาย พุทฺโธ
เป็นผู้ทำเทพตามนุษย์ทั้งหลายให้ตรัสรู้ ภควา เป็นผู้แจกความรู้ให้แก่
เทพตามนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ . เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอัน
แน่วแน่ในพระธรรมว่า สุวากุขาโต ภควตา ชมโม พระธรรมเป็นของ
ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้ว สนฺทิฎฺฐิโก ธรรมนั้น
เป็นธรรมที่เห็นเอง อกาลิโก เป็นธรรมที่มีอยู่ไม่เลือกเวลา เอหิปสฺสิโก
เป็นธรรมที่ควรเรียกให้มาดู โอปนยิโก เป็นธรรมที่ควรนำเข้ามาใส่ใจ
ปจฺจตฺติ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ เป็นธรรมที่ผู้ทั้งหลาย ต้องรู้ได้แก่ตนเอง
ดังนี้ . เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า
สุปฏิปนโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้านั้นเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว อุชฺฐปฏิปนโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระ
สงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว ฌาย-
ปฏิปนโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อธรรมอันควรรู้ สามิจิปฏิปนโน ภควโต สาวกสงฺโฆ
พระสงฆ์ ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติสมควรแก่
โลกุตตรธรรม ๑ ขทิตฺ จตฺตาริ ปุริสยูกานิ อฏฺฐ ปุริสบุคคลา
พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ได้แก่บุรุษ ๔ คู่ ๘ จำพวก
เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อาหุเนยฺโย พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มี
พระภาคเจ้านั้น เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ คือ ควรแก่เครื่องสักการบูชา
ที่บุคคลนำมาถวาย ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ทกฺขิณเนยฺโย

เป็นผู้ควรแก่ของถวายโดยความเคารพ อนุชลิกรณ์โย เป็นผู้ควรยกมือไหว้ อนุตตรํ ปุณณกเขตต์ โลกสุส เป็นนาบุญอันเยี่ยมของโลก ดังนี้ • เป็นผู้ประกอบด้วยศีล อันเป็นที่รักของพระอริยเจ้า อันไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งคันทหา ไม่เจือปนด้วยกิเลส เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ ดังนี้ •

คูก่อนมหานาม ต้นไม้ที่น้อมไปทางทิศตะวันออก โนม้ไปทางทิศตะวันออก เจอมไปทางทิศตะวันออก เมื่อมีผู้ตัดโคนต้นให้ขาดแล้ว ต้นไม้นั้นจะล้มไปทางไหน ? มหานามกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ต้นไม้นั้นน้อมไปทางใด โนม้ไปทางใด เจอมไปทางใด ก็ล้มไปทางนั้น พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ข้อนั้นก็นั่นแหละมหานาม คือ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ย่อน้อมไปในนิพพาน โนม้ไปในนิพพาน เจอมไปในนิพพาน สันเนือความในพระสูตรที่ ๒ เพียงเท่านั้น

ในพระสูตรที่ ๓ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ฯ ครึ่งนั้น มหานามสากยะได้ไถถามโคธาสากยะว่า ท่านโคธา ท่านรู้จักบุคคลผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา ผู้เป็นพระโสดาบัน ผู้มีคติแน่นอน ผู้จะรู้ดีข้างหน้า ว่าประกอบด้วยธรรมกี่ประการ ? โคธาสากยะตอบว่า ข้าพเจ้ารู้จักบุคคลผู้เป็นพระโสดาบัน ผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา ผู้มีคติแน่นอน ผู้จะรู้ดีข้างหน้า เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ ความเลื่อมใสอันแน่วแน่ต่อพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็ท่านเล่าว่าบุคคลประกอบด้วยธรรมกี่ประการ จึงได้เป็นพระโสดาบัน ฯ มหานามสากยะตอบว่า ข้าพเจ้ารู้ว่า บุคคลผู้เป็นพระโสดาบัน ต้องประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม ในพระสงฆ์ และความประกอบด้วยศีลอันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า

โคธาสากยะจึงว่า ถ้าอย่างนั้นท่านจงอยู่ทนก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น ทรงทราบแน่นอนว่า บุคคลประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ หรือไม่ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ จึงจัดว่าเป็นพระโสดาบัน

มหานามจึงว่า ถ้าอย่างนั้นเราพากันไปเฝ้าหุลคามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
เกิด แล้วศากยยะ ๒ ก็พากันไปเฝ้าหุลคามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วมหานามได้ทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเหตุอันใดเกิดขึ้น
พระผู้มีพระภาคเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์ซึ่งกล่าวต่างวาระกัน บ่อมกล่าวไม่ตรง
กัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำใด ข้าพระองค์ก็ต้องถ้อยคำนั้น ขอพระผู้มี
พระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่า เป็นผู้เลื่อมใสอย่างนี้พระเจ้าข้า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเหตุใดเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
กับพระภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ ซึ่งกล่าวต่างวาระกัน บ่อมกล่าวไม่ตรงกัน
พระองค์ตรัสอย่างไร ข้าพระองค์ก็ถ้อยอย่างนั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่า เป็นผู้เลื่อมใสอย่างนี้

เมื่อเหตุใดเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์ ภิกษุณ
ีสงฆ์ อุบาสก ซึ่งกล่าวต่างวาระกัน บ่อมกล่าวไม่ตรงกัน พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสคำใด ข้าพระองค์ก็ต้องถ้อยคำนั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นผู้เลื่อมใสอย่างนี้

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อธรรมใดเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
กับภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา บ่อมกล่าวต่างวาระกัน
บ่อมกล่าวไม่ตรงกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำใด ข้าพระองค์ต้องถ้อย
คำนั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นผู้เลื่อมใสอย่างนี้

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเหตุใดเกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
กับภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา โลกนี้ กับทั้งเทวโลก
มารโลก พรหมโลก สมณพราหมณ์ เทวดา มนุษย์ ทุกหมู่เหล่า
ซึ่งกล่าวต่างวาระกัน บ่อมกล่าวไม่ตรงกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำใด
ข้าพระองค์ก็ต้องถ้อยคำนั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระองค์ไว้
ว่า เป็นผู้เลื่อมใสอย่างนี้ พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสขึ้นว่า นี่แน่โคธาสากยะ เธอ
ซึ่งเป็นผู้กล่าวอย่างนี้ ได้กล่าวสิ่งใดต่อมหานามศากยะ ฯ โคธาสากยะ

กราบทูลว่า ข้าพระองค์ผู้กล่าวอย่างนี้ จะไม่กล่าวสิ่งใดต่อมหานามสากยะ นอกจากกล่าวว่าฉลาดเท่านั้น ดังนี้

ในพระสูตรที่ ๔ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ๑ ในคราวนั้น สรณานิสากยะได้ทำกาลกิริยาไป ๑ สรณานิสากยะนั้นเป็นผู้ดี สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่าเป็นพระโสดาบัน เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มั่นคงแน่นอน เป็นผู้จะรู้ดีข้างหน้า ๑ พวกสากยะเป็นอันมากได้มาประชุมกัน ยกโทษติเตียนว่า น่าอัศจรรย์ บัดนี้ใครจักไม่เป็นพระโสดาบัน เพราะเพียงแต่สรณานิสากยะ ซึ่งถือความเป็นผู้ละสิกขา แล้วดมน้ำเมา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงพยากรณ์ว่าเป็นพระโสดาบัน เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มั่นคงแน่นอน เป็นผู้จะรู้ดีข้างหน้า ดังนี้

ลำดับนั้น มหานามสากยะ ได้ออกไปเฝ้ากราบทูลเรื่องนั้นแด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ทรงทราบ ๑ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณอนมมานาม อุบาสกคนใด นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นทพมานานแล้ว อุบาสกคนนั้น จะไปสู่วิบากได้อย่างไร ผู้ที่พูดถูกควรจะพูดว่า สรณานิสากยะได้นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มานานแล้ว เขาจะไปสู่วิบากได้อย่างไร

คุณอนมมานาม บุคคลบางคนเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นผู้มีปัญญาว่าแจ้ง มีปัญญาเรืองไฉว ประกอบด้วยวิมุตติ ๑ บุคคลนั้นย่อมได้สำเร็จเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย บุคคลผู้นั้นก็หลุดพ้นจากนรก จากกำเนิดดิรัจฉาน และเปรตวิสัย อบาย ทคติ วินิบาต

บางคนเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นผู้มีความเลื่อมใสกล้าหาญ มีปัญญาเรืองไฉว ประกอบด้วยวิมุตติ แต่สิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการเท่านั้น เวลาตายแล้วได้ขึ้นไปเกิด

ในพรหมโลก ปรีนิพพานอยู่ในพรหมโลก ไม่กลับมาจากพรหมโลก ถึง
บุคคลผู้พ้นจากนรก วิจารณ์ เปตวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาต เหมือนกัน

บางคนประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์ แต่ไม่มีปัญญาทำลาย ไม่มีปัญญาວ່ອງໄວ ไม่ประกอบด้วย
วิมุตติ เพียงแต่สันสัจโชนัน ๓ ประการ กับมีราคะ โทสะ โมหะ
เบาบาง เป็นพระสกทาคามี จักมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวแล้วก็จักสิ้นทุกข์
เท่านั้น ถึงบุคคลผู้พ้นจากนรก และกำเนิดวิจารณ์ เปตวิสัย อบาย
ทุกคติ วินิบาตเหมือนกัน

บางคนประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์ แต่ไม่มีปัญญาทำลาย ไม่มีปัญญาວ່ອງໄວ ไม่ประกอบด้วย
วิมุตติ เพียงแต่สันสัจโชนัน ๓ ประการ เพียงแต่เป็นพระโสดาบัน
มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มั่นคงแน่นอน เป็นผู้จะรู้ดีชั่วหน้าเท่านั้น
ถึงบุคคลผู้หลุดพ้นจากนรก และกำเนิดวิจารณ์ เปตวิสัย อบาย ทุกคติ
วินิบาต เหมือนกัน

บางคนไม่ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์เลย ทั้งไม่มีปัญญาทำลาย ไม่มีปัญญาວ່ອງໄວ ไม่
ประกอบด้วยวิมุตติ เพียงแต่มีสัทธมฺมมัย วิริยมมัย สติมมัย สมาธิมมัย
ปัญญาธิมมัย และพิจารณาธรรมที่พระศาสดาเจ้าทรงแสดงไว้เท่านั้น ถึง
บุคคลผู้ไม่ไปสู่นรก ไม่ไปสู่วิจารณ์ ไม่ไปสู่เปตวิสัย ไม่ไปสู่อบาย
ทุกคติ วินิบาต

บางคนไม่ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์เลย ไม่มีปัญญาทำลายວ່ອງໄວเลย ไม่ประกอบด้วย
วิมุตติ ไม่มีอินทรีย์ ๕ เลย เพียงแต่มีศรัทธา มีความรักต่อพระ
ศาสดาเจ้าเท่านั้น ถึงผู้ที่ไม่ไปสู่นรก ไม่ไปสู่กำเนิดวิจารณ์ และเปตวิสัย
อบาย ทุกคติ วินิบาตเลย

ดูก่อนมหาณาม ถ้ามหาชนเหล่านั้น รู้จักคำที่เป็นสุภาษิต คำที่เป็น
ทุพภาษิต เราก็คงพยากรณ์มหาชนเหล่านั้นว่า เป็นพระโสดาบัน มีความไม่

ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มั่นคงแน่นอน เป็นผู้มีสติข้าน้ำ ไม่ต้องกล่าวถึงสรกานิสากยะ เพราะสรกานิสากยะได้ตั้งใจรับศึกษาในเวลาใกล้จะตาย ดังนี้ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น ฯ ในพระสูตรนี้แลชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่ตั้งใจรับศีลในเวลาจะใกล้ตายนั้น ต้องได้ไปสู่สุคติ คือ มนุषย์ หรือ สวรรค์ เหมือนกับสรกานิสากยะเป็นแน่แท้ สันกระแสเทศนาในกัณฑ์นี้เพียงเท่านั้น.

เอวี่ กัมม์ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๐๘

คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยบุคคลที่พ้นอบายภูมิ ๔

กบิลวตฺตุนิทานํ ฯ เตม โข ปน สมเขน สรกานิ สกฺโก กาลกโต โหติ ฯ โส ภควา พยากโต โสตาปนฺโน อวินิปาตชมฺโม นิบฺโต สมโพธิปรายโนติ.

ณ บัดนี้ อาตมภาพจักได้แสดงคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัณฑ์ที่ ๑๐๘ ว่าด้วยบุคคลที่พ้นอบายภูมิ ๔ สืบต่อไป เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอดกาลนาน หาประมาณมิได้

บาลี

ดำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๕ แห่งสรกานีวรรคที่ ๓ ว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ในแคว้นแคว้นสักกะ ฯ ในคราวนั้น สรกานิสากยะ ได้ทำกาลกิริยาไป ฯ สรกานิสากยะนั้น เป็นผู้ซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า เป็นพระโศคานัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้
มีคติแน่นอน เป็นผู้จะรู้ดีข้างหน้า ฯ ได้ยินว่า ในคราวนั้นพวกสากยะ
เป็นอันมาก ได้ประชุมกันโพนทนาบทโหมติเตียนว่า น้าอัสจรรยจริง บัดนี้
ใคร ๆ ในที่นี่จักไม่เป็นโศคานัน เพราะเพียงแต่ สรณาสากยะ ซึ่งทำกาล-
กิริยาไปแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงพยากรณ์ว่าเป็นพระ
โศคานัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มีคติแน่นอน เป็นผู้จะรู้
ดีข้างหน้า ฯ สรณาสากยะเป็นผู้ไม่ทำให้บริบูรณ์ในสิกขา

ลำดับนั้น มหานามสากยะ จึงไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถวายบังคมแล้ว ถวายกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สรณาส-
ากยะ ซึ่งทำกาลกิริยาแล้ว ในกบิลพัสดุ์นี้ สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ได้ทรงพยากรณ์แล้วว่า เป็นพระโศคานัน เป็นผู้มีความ
ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้จะรู้ดีข้างหน้า ฯ พวกสากยะเป็นอันมาก
ได้มาประชุมกัน โพนทนาบทโหมติเตียนว่า น้าอัสจรรยจริง บัดนี้
ใครเล่าในที่นี่จักไม่เป็นพระโศคานัน เพราะเพียงแต่ สรณาสากยะ
ซึ่งทำกาลกิริยาไปแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ยังทรงพยากรณ์ว่า
เป็นพระโศคานัน มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มีคติแน่นอน
เป็นผู้จะรู้ดีข้างหน้า สรณาสากยะนั้น ไม่ได้เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในสิกขา
ดังนี้ พระเจ้าข้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ดูก่อนมหานาม อุบาสก
คนใด นับถือพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า มานานแล้ว
อุบาสกคนนั้น จะไปสู่วินิบาตได้อย่างไร ฯ ดูก่อนมหานาม ผู้จะพูดให้ถูก
พูดถึงคนใด ว่าเป็นอุบาสก ผู้นับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
มานานแล้ว ก็ควรจะพูดถึงสรณาสากยะด้วย เพราะสรณาสากยะได้เป็น
อุบาสกผู้นับถือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มานานแล้ว สรณาส-
ากยะนั้น จะไปสู่วินิบาตได้อย่างไร

ดูก่อนมหานาม บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในพระ
พุทธเจ้าว่า อติปิโส ภควา อรหัง แม้ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มี

พระภาคเจ้านั้น จึงได้พระนามว่า เป็นพระอรหันต์ ฯ สมมาสมพุทโธ
 จึงได้พระนามว่า เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ วิชาจรณสมปโน
 จึงได้พระนามว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชา และจรณะ ฯ สุกโต จึงได้
 พระนามว่า เป็นผู้เสด็จไปดี ฯ โลกวิทู จึงได้พระนามว่า เป็นผู้แจ้ง
 โลก ฯ อนุกตโร ปุริสทมมสารกิ จึงได้พระนามว่า เป็นผู้ฝึกฝน
 บรูหที่ควรฝึกฝนอย่างเยี่ยม ฯ สดุดาเทวมนุสฺसानิ จึงได้พระนามว่า
 เป็นครูของเทพยดา มนุษย์ทั้งหลาย ฯ พุทฺโธ จึงได้พระนามว่า เป็นผู้
 ทำให้เทพยดา มนุษย์ทั้งหลายตรัสรู้ ฯ ภควา จึงได้พระนามว่า เป็นผู้
 แจกความรู้ให้แก่เทพยดา มนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ ฯ เป็นผู้เลื่อมใสยิ่งใน
 พระธรรมว่า สวากขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมที่เป็นของเห็นเอง เป็น
 ของไม่จำกัดเวลา เป็นของควรเรียกให้มาดู เป็นของควรใส่ใจ เป็น
 ของผู้ทั้งหลาย ต้องรู้แจ้งเฉพาะตนนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ได้ทรงแสดงไว้ถูกต้องดีแล้วทุกประการ ฯ เป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในพระสงฆ์ว่า
 สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มี
 พระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ฯ อหฺมุฏฺติปิณฺโณ ภควโต สาวกสงฺโฆ
 พระสงฆ์ ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว ฯ
 ฌายปิณฺโณ ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มี
 พระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุ ผล นิพพาน ฯ สามิจิปิณฺโณ
 ภควโต สาวกสงฺโฆ พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้
 ปฏิบัติสมควรแก่โลกุตตรธรรม ฯ อหฺมํ จตุตฺตาริ ปุริสฺสฺยคานิ อญฺจ ปุริส-
 ปุคฺคลา พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เมื่อว่าโดยคํ
 ได้แก่บรูห ๔ คํ ๘ จำพวก ฯ เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ อันนั้นเป็นหมู่
 สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯ อาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ ฯ
 ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ฯ ทกฺขิณฺเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่
 ของทำบุญ ฯ อญฺชลักรณฺเณยฺโย เป็นผู้ควรยกมือไหว้ ฯ อนุคฺตรํ
 ปุณฺณกฺขเขตฺตํ โลกสุส เป็นนาบุญอันเยี่ยมของโลก ดังนี้ อปาสกณฺณํ กิอ
 พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์นั้น เป็นผู้มียัญญารำเรง วิบิญญาว่องไว

ประกอบด้วยวิมุตติ ฯ บุคคลนั้น ย่อมได้สำเร็จเจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายแล้ว ในอรรถาพินิ ฯ

ดูก่อน มหานาม บุคคลเหล่านั้น ก็เป็นผู้พ้นจากนรก พ้นจากกำเนิดศิริจณาน พ้นจากเปรตวิสัย พ้นจากอบาย ทุกคติ วินิบาต

ดูก่อน มหานาม บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า เป็นผู้มีบุญญารำเรือง มีบุญญาว่องไว แต่ไม่ประกอบด้วยวิมุตติ ฯ บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้จะปรินิพพานในระหว่างอายุ เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ อีกจำพวกหนึ่ง เป็นผู้จะปรินิพพานในเวลากวณสิ้นอายุ อีกจำพวกหนึ่ง เป็นผู้จะปรินิพพานด้วยไม่ต้องประกอบความเพียรแรงแรงกล้า อีกจำพวกหนึ่ง เป็นผู้จะปรินิพพาน ด้วยต้องประกอบความเพียรแรงกล้า อีกจำพวกหนึ่ง เป็นผู้กระมลในเบื่องบน ไปสู่อภินิหารุภพ ฯ บุคคลเหล่านั้น ก็เป็นผู้พ้นจากนรก พ้นจากกำเนิดศิริจณาน พ้นจากเปรตวิสัย พ้นจากอบาย ทุกคติ วินิบาต ดังนี้

ดูก่อน มหานาม บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่ไม่มีบุญญารำเรือง ไม่มีบุญญาว่องไว ไม่ประกอบด้วยวิมุตติ บุคคลจำพวกนั้น ชื่อว่า เป็นพระสกทาคามี เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ ประการ และเพราะมีราคะ โทสะ โมหะเบาบาง จักมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว แล้วจักสิ้นทุกข์ ฯ บุคคลเหล่านั้นก็พ้นจากนรก พ้นจากกำเนิดศิริจณาน พ้นจากเปรตวิสัย พ้นจากอบาย ทุกคติ วินิบาต

ดูก่อน มหานาม บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่ไม่มีบุญญารำเรือง ไม่มีบุญญาว่องไว ไม่ประกอบด้วยวิมุตติ ฯ บุคคลนั้น ชื่อว่า เป็นพระโสดาบัน เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ ประการ เป็นผู้มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้มั่นคงแน่นอน เป็นผู้จะรู้ดีชั่วหน้า ฯ บุคคลเหล่านั้น ก็พ้นจากนรก พ้นจากกำเนิดศิริจณาน พ้นจากเปรตวิสัย พ้นจากอบาย ทุกคติ วินิบาต

ดูก่อน มหานาม บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เลื่อมใสยิ่งต่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เลย ทั้งไม่มีบุญญารำเรือง ไม่มีบุญญาว่องไว ไม่ประกอบด้วย

ด้วยวิมุตติ แต่มือนทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ทั้งได้พิจารณาธรรม ซึ่งพระตถาคตเจ้าได้ประกาศไว้พอสมควรด้วยปัญญา บุคคลนั้น ก็ไม่ไปนรก ไม่ไปกำเนิดดิรัจฉาน ไม่ไปเปรตวิสัย ไม่ไปอบายทุกขี วินิบาต

ดูก่อนมหานาม บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เลื่อมใสถึงต่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เลย ทั้งไม่มีปัญญารำเริง ไม่มีปัญญา่องไว ไม่ประกอบด้วยวิมุตติ เพียงแต่มือนทรีย์ ๕ กับสักว่าความเชื่อถือ ความรัก ต่อพระตถาคตเจ้า ๆ บุคคลนั้น ก็ไม่ไปนรก ไม่ไปกำเนิดดิรัจฉาน ไม่ไปเปรตวิสัย ไม่ไปทุกขี วินิบาต

ดูก่อนมหานาม พืชที่บุคคลหว่านลงในนาที่ไม่ดี ในนาที่ไม่ได้กำจัดหลักตอ พืชนั้น ก็แตกกระจัดกระจายเน่าผุไป ทั้งถูกลม ถูกแดด ไม่ถือเอาซึ่งแก่น ไม่ฝักดิดนอยดี แต่ว่าฝนตกดี พืชเหล่านั้น จะถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์หรือไม่ ? มหานามกราบทูลว่า พืชเหล่านั้นไม่ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ พระเจ้าข้า ฯ จึงตรัสว่า ข้อนั้นก็ฉันนั้น คือ ธรรมที่บุคคลกล่าวไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นธรรมที่ทำให้สันทุกข์ ไม่เป็นธรรมที่ทำให้เกิดความสงบ ไม่เป็นธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ ธรรมชนิดนี้เรากล่าวว่า เป็นนาที่ไม่ดี ฯ ผู้เป็นสาวกในพระธรรมชนิดนี้ ถึงจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมก็ดี ปฏิบัติชอบก็ดี ปฏิบัติสมควรก็ดี เราก็ก่อว่าเป็นพืชที่ไม่ดี

ดูก่อนมหานาม นาที่ดี ซึ่งได้กำจัดหลักตอเสียหมดแล้ว พืชที่เขาค่นหว่านลงก็ไม่กระจัดกระจาย ไม่เน่า ไม่ถูกลม และแดด ทำให้เสียเป็นพืชที่ถือเอาซึ่งแก่น เป็นพืชที่ฝักดิดนอยดี ทั้งฝนก็ตกดี เธอเข้าใจว่า พืชเหล่านั้น จะถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์หรือไม่ ? ถึงพระเจ้าข้า ฯ ข้อนั้นก็ฉันนั้นแหละมหานาม คือ ธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว ทำบุคคลให้สันทุกข์ ทำให้เกิดความสงบ เป็นธรรมที่เราผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประกาศไว้ เรากล่าวว่าเป็นนาดี ฯ ผู้เป็นสาวกในพระธรรมชนิดนี้ เป็นผู้ปฏิบัติตามธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้

ปฏิบัติชอบยิ่ง เป็นผู้ประพฤติกุศลสมควร เรากล่าวว่า เป็นพืชอันดี ๆ
ไม่ต้องกล่าวถึงสรณีสากยะ เพราะสรณีสากยะ ได้ทำให้บริบูรณ์ใน
สิกขา ในเวลาจะใกล้ตาย สันเนื้อความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ คำว่า นาไม้ต้นนั้น ได้แก่ นาสงมพิน
ที่ไม่สม่ำเสมอ สพันธ์กลม ๆ คอน ๆ สูง ๆ ต่ำ ๆ ๆ คำว่า พืชที่ไม่ต้นนั้น
หมายพินทนานั้น มีต้นเค็ม ๆ คำว่า กระจัดกระจาณนั้น คือ พืชที่หว่าน
ลงไปนั้น ไม่ตกลงดี ไม่เรียบร้อยไปดี ๆ คำว่า เน่านั้น ได้แก่ เน่า
ด้วยน้ำ ๆ คำว่า ถูกลมและแดดนั้น ได้แก่ ตายไปด้วยลม และแดด
แดดเผา ๆ คำว่า ไม่ถือเอาซึ่งแก่นนั้น คือ พืชนั้นไม่โตพอเป็นลำต้นได้ ๆ
ไม่ฝังอยู่ดีในดินนั้น คือ ไม่จมอยู่ในดินดี ๆ คำว่า ฝังอยู่ดีนั้น คือ จมอยู่
ในดินดี ในฤดูฝน ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า พืชที่หว่านลงในนาที่ไม่ดินนั้น บ่อมนำผู้ไป
ด้วยน้ำบ้าง แห้งไปด้วยลมบ้าง ถูกแดดบ้าง ส่วนพืชที่หว่านลงในนา
ที่ดี บ่อมงอกงามดี ไม่เน่าผุฉนโค บุคคลผู้ปฏิบัติธรรมในศาสนาที่ไม่ดี
ก็เน่าผุไป เหมือนกับพืชที่หว่านลงในนาไม่ดี ส่วนบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมใน
ศาสนาที่ดี บ่อมเจริญงอกงาม เหมือนกับพืชที่หว่านลงในนาที่ดีฉะนั้น ๆ
ศาสนาที่ดีนั้น ได้ชี้ชัดไว้ในพระบาลีแล้วว่า ได้แก่พระพุทธศาสนา
ด้วยว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของพระพุทธเจ้า ที่มีคำสั่งสอนอัน
บริสุทธิ์ คือ มีคำสั่งสอนถูกต้องดีทุกประการ ๆ ผู้ปฏิบัติดีในพระพุทธ-
ศาสนา ซึ่งนับว่าเจริญงอกงามดี ซึ่งกล่าวไว้ในพระสูตรนี้นั้นมีอยู่ ๖
จำพวก คือ พระอรหันต์จำพวก ๑ พระอนาคามีจำพวก ๑ พระสกทาคามี

จำพวก • พระโสดาบันจำพวก • ผู้มีอินทรีย์ ๕ กับผู้เข้าใจธรรมได้ดี
จำพวก • ผู้มีแต่อินทรีย์ ๕ ไม่เข้าใจธรรมได้ดี เพียงแต่มีความเชื่อถือต่อ
พระพุทธเจ้าจำพวก • รวมเป็น ๖ จำพวกด้วยกัน

ทั้ง ๖ จำพวกนี้ เปรียบเหมือนพืชที่ไม่เน่าผุ ที่ถึงความเจริญงอกงาม
ทั้งนั้น ด้วยว่าบุคคล ๖ จำพวกนี้ เป็นผู้ไม่ไปเกิดในนรก ในกำเนิดดิรัจฉาน
ในเปรตวิสัย ในอบาย ทุกคติ วินิบาต ซึ่งธรรมเรียกว่า อบายภูมิ ๔
เพราะฉะนั้น ขอท่านผู้ฟังทั้งหลายจงจำไว้เถิดว่า บุคคล ๖ จำพวกนี้ เมื่อย่อ
ลงแล้วก็เป็น ๒ จำพวก คือ พระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกทาคามี
พระโสดาบันนั้น รวมเป็นจำพวก ๑ เรียกว่าพระอริยเจ้า จำพวกที่มีอินทรีย์ ๕
กับผู้เข้าใจธรรม และจำพวกที่มีแต่อินทรีย์ ๕ กับความเชื่อถือต่อพระ
พุทธเจ้า ไม่ถึงกับเข้าใจธรรมนั้น เป็นอีกจำพวกหนึ่ง เรียกว่าจำพวก
ปถุชน

ขอให้ท่านทั้งหลายจงเข้าใจเถิดว่า ในพระไตรปิฎกทั้งสิ้น ที่กล่าว
ถึงบุคคล ๖ จำพวก ซึ่งย่อลงเป็น ๒ จำพวก ว่า ไม่ตกไปในอบายภูมิ ๔
มีปรากฏเพียงในพระสูตรเท่านั้น จิตว่าพระสูตรนี้เป็นพระสูตรที่สำคัญยิ่ง
ในการที่ทำให้เกิดปิติโสมนัส แก่ผู้นับถือพระพุทธศาสนา เพราะผู้นับถือ
พระพุทธศาสนาจะรู้จักของตนได้ชื่อว่า ตนจะมีคติเป็นอย่างไรในเมื่อตาย
ไปแล้ว เพราะฉะนั้น จงพิจารณาตัวของตัวเองว่า เราเป็นปถุชนจำพวก
ไหน เป็นจำพวกที่มีอินทรีย์ ๕ กับเข้าใจธรรม หรือเป็นจำพวกที่มีอินทรีย์ ๕
แต่ไม่เข้าใจธรรม เพียงแต่มีความเชื่อถือต่อพระพุทธเจ้าเท่านั้น เมื่อรู้ว่าตัว
ของตัวเองเป็นจำพวกใด เป็นจำพวกไหนใน ๒ จำพวกนี้ ก็ให้ปลื้มใจเถิดว่า
เราอยู่ในจำพวกที่ไม่ไปอบายภูมิทั้ง ๔

คำว่า อินทรีย์ ๕ นั้น ได้แก่สิ่งใด ? แก้วว่า ได้แก่คุณธรรม
๕ ประการ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา คำว่า เข้าใจ
ธรรมนั้น คือ อย่างไร คือ เข้าใจความหมายแห่งธรรมข้อนั้น ๆ ได้ดีว่า

ข้อไหนหมายความว่าอย่างไร ฯ คำว่า มีแต่เพียงความเชื่อถือต่อพระ
พุทธเจ้านั้น คือ อย่างไร คือ ไม่เข้าใจธรรม ไม่เข้าใจความหมายในธรรม
ข้อนั้น ฯ ใต้คี่ เพียงแต่มีความเลื่อมใสเชื่อถือว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้
ประเสริฐเท่านั้น ถ้าผู้ใดไม่เข้าอยู่ใน ๒ จำพวกนี้ คือ ไม่มีอินทรีย์ ๕
ไม่เข้าใจธรรม และไม่เชื่อถือว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้วิเศษ
เป็นผู้ไม่มีกิเลสค้นหา บุคคลผู้นั้นก็มีคติไม่แน่นอน อาจไปอบายภูมิ ๔
หรือไม่ เข้าใจธรรมหรือไม่ เชื่อถือต่อพระพุทธเจ้าหรือไม่

คำว่า เข้าใจธรรมนั้น อย่าเข้าใจว่า ได้รู้ธรรมมากมาย เพียงแต่
รู้ข้อเดียวหรือ ๒ ข้อก็ตาม ถ้ารู้ถูกตามเป็นจริงแล้ว ก็เรียกว่าแตกฉาน
ในทางธรรม เช่น เข้าใจในคำว่า อนิจจัง ใต้คี่ เพียงคำเดียวนี้ ก็เรียกว่า
เข้าใจธรรม คือ เข้าใจความหมายแห่งธรรมได้ถูกต้องคี่ ส่วนอินทรีย์ ๕ นั้น
มีเนื้อความที่ควรอธิบายอยู่มากมาย แต่ขอให้เข้าใจเพียงโดยย่อว่า ศรัทธาอัน
ได้แก่ความเชื่อ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นของประเสริฐยิ่งกว่า
สิ่งทั้งปวง และเชื่อถือว่า บาปบุญมี นรก สวรรค์ นิพพานมี ดังนี้เท่านั้น

วิธีะนั้น ได้แก่การกล่าละชั่วทำ คือ กล่าละบาป ทำบุญ สตินั้น
ได้แก่การระลึกไปในทางที่ชอบ เช่น ระลึกถึงความดีแห่ง พระพุทธ พระ
ธรรม พระสงฆ์ และบุญกุศลของตนเป็นต้น ฯ สมาธินั้น ได้แก่มีใจ
มั่นคงอยู่ในการทำความคิด คือ มีใจมั่นคงอยู่ในการละบาป ทำบุญ บัญญาอัน
ได้แก่ความรู้ในเรื่องบาป เรื่องบุญ และเรื่องสังขารทั้งหลายว่า เป็น อนิจจัง
ทุกข์ อนัตตา ดังนี้ สัมมโนความในเทศนาถนัดทันเพียงเท่านั้น

เอวี่ ก็มี ค้วยประการฉะนี้ ฯ

กัณฑ์ที่ ๑๐๘

กัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยพระสารีบุตรสอนอนาถบิณฑิกเศรษฐี

สาวกอุปัชฌาย์ ๑ เคน โข ปน สมเขน อนาถบิณฑิกโก กหปติ
อาพาธโก โหติ ทุกขโก พาพหกลาโนติ.

ณ บัดนี้ อาคณภาพักได้แสดงกัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๐๘ ว่าด้วยพระสารีบุตรสอนอนาถบิณฑิกเศรษฐี ผู้เป็นไข้ สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ตลอด
กาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คณินความตามวาทพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๖ ว่า ครึ่งหนึ่ง
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี
ครึ่งนั้น อนาถบิณฑิกคฤหบดีเป็นไข้หนัก ได้ส่งบุรุษคนหนึ่งให้ไปไหว้พระ
สารีบุตรเถรเจ้า และให้นิมิต্তท่านเข้าไปเยี่ยม ฯ พระสารีบุตรเถรเจ้า
ได้ครองบาตร จีวร เข้าไปเยี่ยมอนาถบิณฑิกคฤหบดีในเวลาเช้า โดยมี
พระอานนท์เป็นผู้ตามไปด้วย ได้ถามว่า เป็นอย่างไรคฤหบดี ค่อยทเลา
ไม่หนักขึ้นหรือ ? อนาถบิณฑิกคฤหบดีตอบว่า ไม่ทเลา มีแต่หนักขึ้น
ทุกขเวทนา มีแต่กล้าแข็งขึ้น ไม่ลดน้อยถอยลงไป การกำเริบขึ้น
ข้อมปรากฏ การลดลงข้อมไม่ปรากฏ

พระสารีบุตรเถรเจ้าจึงว่า ดูก่อนคฤหบดี บุรุษผู้ไม่ได้สดับคำ
สอนของพระอริยเจ้า ผู้ไม่ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันไม่หวั่นไหว
ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เช่นใด เวลากายแตกแล้ว เบื้องหน้า

แต่ตายแล้ว ข้อมเข้าถึงอบาย หุคฺติ วินิบาต นรค ฯ ความเลื่อมใสใน
พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เช่นนี้ไม่มี

ดูก่อนคฤหบดี ปุถุชนผู้ไม่ได้สติ ผู้ประกอบด้วยความหุคฺติเช่นใด
ผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิเช่นใด ผู้ประกอบด้วยมิจฉาสังกัปปะเช่นใด
ผู้ประกอบด้วยมิจฉาวาจา และมิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ
มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณะ มิจฉาวิมุตติเช่นใด ความเป็นผู้หุคฺติ
และมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ
มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณะ มิจฉาวิมุตติเช่นนั้น
ของท่านไม่มี ท่านมีแต่ศีลอันดี คือศีลที่พระอริยเจ้ารักใคร่ ศีลที่ไม่ขาดวัน
ค้างพร้อย ศีลที่ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา ศีลที่ไม่แปดเปื้อนด้วยตัณหา ศีลที่
ผู้ทั้งหลายสรรเสริญ ศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ ฯ ท่านมีแต่สัมมาทิฏฐิ
สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ
สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติ เมื่อท่านพิจารณาศีล
สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ
สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติ ที่มีอยู่
ในตัวของท่านแล้ว เวทนาจะระงับไปโดยเร็วพลัน

ลำดับนั้น เวทนาของอนาถบิณฑิกคฤหบดีผู้ได้ฟังดังนี้แล้ว ก็ระงับ
โดยเร็วพลัน ฯ อนาถบิณฑิกคฤหบดี ก็ได้อัดอาหารถวายแก่พระสารีบุตร-
เถระเจ้าและพระอานนทเถระเจ้าด้วยตนเอง ฯ เวลาพระเถระเจ้าทั้ง ๒ นั้น
เสร็จแล้ว อนาถบิณฑิกคฤหบดีก็ไปนั่งในที่ไกล ฯ พระสารีบุตรเถระเจ้าจึง
อนุโมทนาด้วยกาลว่า

ยสฺส สหฺชฺชา ตถาคเต	องฺลา สุปฺตฺติจฺจิตา
สํลฺลยฺจ ยสฺส กฺลฺยาณํ	อริยกนฺตํ ปสฺสํ
สงฺเข ปสาโท ยสฺส ตถิ	อุชฺชุตฺตยฺจ ทสฺสนํ
อหฺลิตฺตํ โทติ ตํ อหฺ	อโมฆนฺตสฺส จิวํ
ตสฺมา สหฺชฺชยฺจ สํลฺลยฺจ	ปสาทํ ฐมฺมทสฺสนํ
อนฺยฺยฺยฺเชถ เมธาวํ	สํ พุทฺธานสาสนํ

ซึ่งแปลว่า ผู้ใดมีศรัทธาตั้งอยู่ดี ไม่หวั่นไหวในพระตถาคตเจ้า และมีศีลอันดี ที่พระอริยเจ้ารักใคร่ ที่พระอริยเจ้าสรรเสริญ มีความเลื่อมใสต่อพระสงฆ์ มีความเห็นตรง ผู้ทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่าไม่ใช่ผู้ขัดสน ชีวิตของผู้นั้นเป็นชีวิตที่ไม่เปล่า ๆ เพราะฉะนั้น ผู้มีความกตัตถิ ผู้ระลึกถึงพระพุทธศาสนา ควรประกอบซึ่งศรัทธา และศีล ความเลื่อมใส ความเห็นธรรมะ ดังนี้

ลำดับนั้น พระสารีบุตรเถรเจ้า ก็ลุกจากอาสนะอ้าลา ฯ ฝ่ายพระอานนท์เมื่อกลับไปถึงพระเชตวันารามแล้ว ก็ไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้วก็นั่งลงในที่สมควรแก่ตน ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามว่า อานนท์มาจากไหน ? กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า อนาถบิณฑิกคฤหบดีเป็นผู้ที่พระสารีบุตรเถรเจ้า ได้สั่งสอนด้วยโอวาทนี้ ๆ พระเจ้าข้า ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ พระสารีบุตรเป็นบัณฑิต เป็นผู้มีบุญญามาก ซึ่งได้จำแนกองค์พระโสดาบัน ๓ ประการ ด้วยอาการ ๑๐ ดังนี้ สอนเนือความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า คำว่า การรู้ผิคนั้น ได้แก่ มิจฉาปัจจเวกขณะ คือ การพิจารณาผิต ฯ มิจฉาปัจจเวกขณะ การพิจารณาผิตนั้น เรียกว่ามิจฉาญาณะ ซึ่งแปลว่า การรู้ผิต ฯ คำว่า การรู้ผิตซึ่งได้แก่การพิจารณาผิต ท่านไม่ได้อธิบายไว้ว่า ได้แก่สิ่งใด ? คำว่า มิจฉาวิมุตติ ซึ่งแปลว่า การพ้นผิตนั้น ในอรรถกถาว่า ได้แก่อนิยานิกวิมุตติ แปลว่าการพ้นที่ไม่นำออกจากโลก แต่ว่าท่านไม่ช้อออกไปว่า ได้แก่การพ้นอย่างไร ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า มิจฉาญาณะ ซึ่งแปลว่า การรู้ผิตอันท่านแก้ออกไปเป็นมิจฉาปัจจเวกขณะ ซึ่งแปลว่า การพิจารณาผิตนั้น เข้าใจว่าพิจารณาหาอุบายระงับกิเลส หรือพิจารณาหาอุบายแก้กิเลสในทางผิต เช่น

เวลาเกิดความทุกข์ใจอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา ก็หาอุบายแก้ทุกข์ในทางที่ไม่ชอบธรรม เช่น แก้ด้วยการเที่ยวเล่น หรือดื่มสุราเมรัย เป็นต้น ผู้ที่เกิดความโกรธ หาอุบายแก้ความโกรธด้วยทางผิด มีทางทุบศีรษะของตัวเอง เป็นต้น เรียกว่าเป็นการรู้ผิด เป็นการพิจารณาผิด ๆ คำว่า การพ้นผิดนั้น ได้แก่การพ้นกิเลสในทางผิด ตามลัทธิของพวกนอกพระพุทธศาสนา เช่น ปราจัญในคัมภีร์พระธรรมบทเรื่องหนึ่งว่า มีมหาอำมาตย์คนหนึ่งออกไปบวชเป็นพวกปริพาชก ได้บอกสอนบริวารของตนไว้ว่า เมื่อใครเกิดโรคะ ผู้นั้น จงไปชนทรายมาจากที่ไกลมาเทลงในที่ โรคะนั้นจะหายไป พวกบริวารก็กระทำตามคำสั่งสอนนั้น เมื่อชนทรายเหนียวโรคะก็สงบไป เขาก็ถือว่าพ้นจากกิเลสด้วยอุบายอันดีของเขา การพ้นอย่างนี้เรียกว่าการพ้นผิด เพราะไม่ได้พ้นด้วยการพิจารณาถูก ด้วยการเห็นถูก ๆ การพ้นจากกิเลสด้วยการพิจารณาถูก ด้วยการเห็นถูกนั้น ได้แก่ พ้นจากราคะ ด้วยพิจารณาอสุภกรรมฐาน หรือกายคตาสติกกรรมฐาน มรณานุสสติกรรมฐาน อย่างใดอย่างหนึ่ง การพ้นจากโทสะ ด้วยอำนาจพิจารณาโทษแห่งโทสะจนใจสงบแล้ว ก็หัตถิกเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ซึ่งเป็นพรหมวิหาร ๔ ประการ การพ้นจากโมหะด้วยอำนาจธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ การพ้นอย่างนี้เรียกว่า เป็นการพ้นถูก

ก็แลเนื้อความที่พระสารีบุตรเถรเจ้า ได้แสดงไว้เป็นคาถาว่า

ขสฺส สทุธา ตถาคเต	องฺลา สุปฺติภูจิตา
สํลฺลย ขสฺส กลฺยาณํ	อริยกนฺตํ ปสํสิตํ
สงฺฆเ ปสาโห ขสฺสตฺถิ	อุชฺฐตฺถยํ ทสฺสนํ
อหฺลิตฺโตติ ตํ อห	อโมฆนตฺสฺส จิวิตํ
คสฺมา สทุธฺลยํ สํลฺลย	ปสาทํ ฐมฺมทสฺสนํ
อนฺนุญฺเจก เมธาว	สรํ พุทฺธานสาสนนฺติ

ซึ่งแปลว่า ผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่นไม่หวั่นไหวในพระตถาคตเจ้า และมีศีลอันเป็นเครื่องหมายของพระอริยเจ้า มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ มีการเห็นตรง ผู้นั้นเรียกว่าผู้ไม่ขัดสน ชีวิตของผู้นั้นเรียกว่าไม่เป็นโมฆะ คือ

เรียกว่าไม่เปล่าจากประโยชน์ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มีความกตัญญู ผู้ระลึกถึง
พระพุทธศาสนา ควรประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งศรัทธา ศีล ความเกื้อหนุน
การเห็นธรรม ดังนั้น ทำให้ผู้ฟังทั้งหลายเข้าใจว่า ในกาลานี้ว่า
ด้วยอริยทรัพย์ ๕ ประการ แต่ทว่าไม่ใช่ว่าด้วยอริยทรัพย์ ๕ ประการ
ว่าด้วยอริยทรัพย์ ๕ ประการต่างหาก ขอให้ผู้ฟังทั้งหลายจงจำไว้เถิดว่า บสฺส
สทุชา ตถาคเต น ว่าด้วยอริยทรัพย์ ๕ ประการ เพราะมีหลักฐานปรากฏ
อยู่ในคัมภีร์บัญญัติกนิบาต อังคุตตรนิกาย วรรคที่ ๕ ในปฐมปัณณาสกัว่า
ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว ชนานิ กตมานิ ปญฺจ สทุชานํ สีลชนํ สุตชนํ
จาคชนํ ปญฺญาชนํ ซึ่งแปลว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ทรัพย์มีอยู่ ๕ ประการ
คือ ศรัทธา • ศีล • สุตะ • จาคะ • ปัญญา • ๑ แล้วมีคำอธิบาย
ไว้ในพระบาลีต่อไปว่า ศรัทธาชนํ ได้แก่ ความเชื่อถือซึ่งความตรัสของ
พระตถาคตเจ้าว่า อติปิโส ภควา ตลอดถึง พุทฺโธ ภควา ซึ่งได้
ใจความว่า ได้แก่การเชื่อถือว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐ ตามที่กล่าว
ไว้ใน อติปิโส ทุกประการ ๑ ศีลชนํ ได้อธิบายในพระบาลีว่า ได้แก่การ
งดเว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาร มุสาวาท สุรา
เมรัย ๑ สุตะชนํ ได้แก่การสดับเล่าเรียนซึ่งพระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้
ทรงแสดงไว้จนชินหู เล่าเรียนจนให้คล่องปาก คตินิกจนให้คล่องใจ
พิจารณาหาความเข้าใจในธรรมะนั้น ๆ จนดีใจความแตกต่าง ธรรมะข้อไหน
หมายความว่าอย่างไร ๑ จาคะชนํ ได้แก่ การจำแนกแจกทาน การ
ยินดีในการให้ ยินดีในการแจกแบ่ง ๑ ปัญญาชนํ ได้แก่ ปัญญาอันรู้
จักความเกิดความดับแห่งสังขารทั้งหลาย อันเป็นปัญญาบริสุทธิ์ เป็น
ปัญญาทำลายกิเลส เป็นปัญญาทำให้สิ้นทุกข์โดยชอบ ๑ ในท้ายพระ
สูตรนี้ได้มีคำว่า บสฺส สทุชา ตถาคเต เป็นต้น ซึ่งมีคำแปลดังที่
แปลไว้แล้วนั้น เพราะฉะนั้น กาลว่า บสฺส สทุชา ตถาคเต เป็นต้น
จึงเป็นกาลว่าด้วยอริยทรัพย์ ๕ ประการ แต่มหาเปรียญบางกนซึ่งไม่ได้เห็น
พระสูตรนี้โดยพิสดาร ได้แต่ เห็นกาลว่า บสฺส สทุชา ตถาคเต เป็นต้น
เท่านั้น ก็เข้าใจว่า กาลานี้ว่าด้วยอริยทรัพย์ ๕ ประการ เพราะเหตุว่า

ในคากานเมื่อแบ่งออกไปแล้ว ก็ได้ความเพียง ๔ ข้อ คือ ในคากาน
ว่า ผู้ใดมีศรัทธาซึ่งมันไม่เว้นไว้ในพระตถาคตเจ้า และมีศีลอันดี
อันเป็นที่รักของพระอริยเจ้า อันผู้สรรเสริญ มีความเลื่อมใสในพระ
สงฆ์ มีการเห็นตรง ดังนี้ ซึ่งผู้รอบพลอยเข้าใจว่า ว่าด้วยอริยทรัพย์
๔ ประการ คือ ศรัทธา • ศีล • ความเลื่อมใส • ความเห็นตรง •
ส่วนผู้มาก ข้อมรรฎกตามเป็นจริงว่า คากานว่าด้วยอริยทรัพย์ ๕ ประการ
คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ บัญญา ดังที่ได้แสดงมาแล้วตามวาระ
พระบาลีนั้น หากมีคำถามว่า เมื่อแบ่งออกไปจากคากาน ก็ได้ข้อความ
๔ ประการ คือ ศรัทธา ศีล ความเลื่อมใส ความเห็นตรงเท่านั้น จะเป็น
อริยทรัพย์ ๕ ประการ ได้อย่างไร แยกข้อไหนออกเป็น ๕ ประการ ก็ต้อง
แก้ไขว่า คำว่า ศรัทธา และศีลนั้น ก็ตรงตามวาระพระบาลีที่ว่าด้วยอริย-
ทรัพย์ ๕ แล้ว ส่วนความเลื่อมใส และความเห็นตรงนั้น ไม่ตรงตามวาระ
พระบาลีที่เป็นไวยากรณ์ เพราะในพระบาลีที่เป็นไวยากรณ์ อันว่าด้วยอริย-
ทรัพย์ ๕ นั้น ไม่ได้กล่าวถึงความเลื่อมใส และความเห็นตรงเลย กล่าวแต่ว่า
สุตะ จาคะ บัญญาเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงนำพิจารณาความเลื่อมใสและความ
เห็นตรงนั้น จะตรงกับอริยทรัพย์ข้อไหน จะตรงกับข้อว่า สุตะ หรือจาคะ
หรือปัญญา ควรพิจารณาความนี้ ๑ เมื่อพิจารณาอย่างนี้ ก็จะเห็นว่า
ความเลื่อมใส นั้น ตรงกับข้อว่าด้วย สุตะ จาคะ เพราะเห็นว่า การสดับฟัง
ก็เป็นเหตุให้เกิดความเลื่อมใส การบริจาคก็เป็นเหตุให้เกิดความเลื่อมใส ๑
ส่วนความเห็นตรงนั้น ตรงกับอริยทรัพย์ข้อว่าด้วยปัญญา เพราะฉะนั้น
ให้เข้าใจเถิดว่า ในคานว่าด้วยอริยทรัพย์ ๕ ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ
จาคะ บัญญา ดังนี้ ทั้งจงเข้าใจว่า ผู้มีอริยทรัพย์ ๕ ประการนี้ ประจำ
อยู่ในใจแล้ว ข้อมไม่แคล้วจากสุคติสวรรค์ ดังนี้ สันเนอความในเทศนา
กณฺฑนฺเพยงเทวาน.

เอวํ กิมี ด้วยประการฉะนี้ ๑

กัณฑ์ที่ ๑๑๐

กัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

ว่าด้วยพระอนันตสอนอนาถบิณฑิกเศรษฐี

สาวกอุณิทานิ ๑ เตน โข ปณ สมเขน, อนาถบิณฑิกโก คหปติ
อาพาธโก โหติ ทุกขโต พาพหคิลานนติ.

ณ บัณฑิต อาคมภาพักได้แสดงกัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
กัณฑ์ที่ ๑๑๐ ว่าด้วยพระอนันตสอนอนาถบิณฑิกเศรษฐีเป็นต้น สืบต่อไป
เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย
ตลอดกาลนานหาประมาณมิได้

บาลี

คำเนินความตามวาระพระบาลี อันมีในพระสูตรที่ ๑ แห่งสภกานีวรรค
ที่ ๓ นั้นว่า ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวันาราม
กรุงสาวัตถี ๑ ครึ่งหนึ่ง อนาถบิณฑิกคฤหบดีเป็นไข้หนัก ได้สั่งบุรุษ
คนหนึ่ง ให้ไปนิมนต์พระอนนทเถรเจ้า ๑ บุรุษนั้นก็ออกไปนิมนต์
พระอนนทเถรเจ้าบอกว่า อนาถบิณฑิกคฤหบดีเป็นไข้หนัก ขอรบ
ไหว้พระอนนทเถรเจ้า และทั้งขอนิมนต์เพื่อให้เข้าไปที่นิเวศน์ ของ
อนาถบิณฑิกคฤหบดี ๑ พระอนนทเถรเจ้าก็รับด้วยอาการนิ่งอยู่

เข้าขึ้น พระอนนทเถรเจ้าก็ถือเอาบาตร จีวร เข้าไปที่นิเวศน์ของ
อนาถบิณฑิกคฤหบดี นั่งลงแล้วถามถึงอาการไข้ขึ้นว่า ยังพอทนได้หรือ
ยังพอเป็นไปได้หรือ ทุกขเวทนาถอยลงไม่กำเริบขึ้นหรือ การถอยลง
ปรากฏอยู่ การกำเริบขึ้นไม่ปรากฏอยู่หรือ ๑ อนาถบิณฑิกคฤหบดีตอบว่า

ไม่พอทนได้ ไม่พอเป็นไปได้ ทุกขเวทนาของข้าพเจ้าแรงกล้าไม่ถอยลง
การกำเร็บขึ้นปรากฏอยู่ การถอยลงไม่ปรากฏ

พระอานนทเถระเจ้าจึงว่า คุณก่อนคฤหบดี ความสะตั้ง ความหวาด
เสียว ความกลัวตายข้างหน้า ย่อมมีแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับคำสอนของ
พระอริยเจ้า ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ฯ ธรรม ๔ ประการ
นั้น คืออย่างไร คือ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับคำสอนของพระอริยเจ้า ย่อม
ไม่ประกอบด้วยความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เมื่อเขาพิจารณาถึงความ
ไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าที่มีอยู่ในตัวเขา เขาก็มีความสะตั้ง มีความ
หวาดเสียว มีความกลัวตายข้างหน้า ฯ ยังอีกข้อ ๑ คฤหบดี คือ ปุถุชน
ผู้ไม่ได้สดับคำสอนของพระอริยเจ้า ย่อมประกอบด้วยความไม่เลื่อมใส
ในพระธรรม ฯ เมื่อเล็งเห็นความไม่เลื่อมใสในพระธรรม ซึ่งมีอยู่
ในตัวของเขา เขาก็มีความสะตั้งหวาดเสียว มีความกลัวตายข้างหน้า ฯ
ยังอีกข้อ ๑ คฤหบดี คือ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับคำสอนของพระอริยเจ้า ย่อม
ประกอบด้วยความเลื่อมใส ในพระสงฆ์ เมื่อเขาเล็งเห็นความไม่เลื่อมใส
ในพระสงฆ์ ซึ่งมีอยู่ในตัวของเขา เขาก็มีความสะตั้งหวาดเสียว มีความ
กลัวต่อความตายข้างหน้า ฯ ยังอีกข้อ ๑ คฤหบดี คือ ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับคำ
สอนของพระอริยเจ้า ย่อมประกอบด้วยความหวั่นไหว เมื่อเขาเล็งเห็นความ
หวั่นไหวในพระสงฆ์ ซึ่งมีอยู่ในตัวของเขา เขาก็มีความสะตั้งหวาดเสียว มีความกลัวตาย
ข้างหน้า ฯ คุณก่อนคฤหบดี ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับคำสอนของพระอริยเจ้า
ผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมจะมีความสะตั้งหวาดเสียว มีความ
กลัวต่อความตายข้างหน้า

คุณก่อนคฤหบดี อริยสาวกผู้ได้สดับคำสอนของพระอริยเจ้า ผู้
ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมไม่สะตั้งหวาดเสียว ย่อมไม่กลัว
ต่อความตาย ฯ ธรรม ๔ ประการนี้ คือ อย่างไร ? คือ อริยสาวก
ผู้ได้สดับในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่
หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ในพระธรรมเจ้า ในพระสงฆ์เจ้า และเป็น
ผู้ประกอบด้วยศีลอันเป็นที่รักใคร่ของพระอริยเจ้า อันไม่ขาด ไม่ทะลุ

ไม่ค่างพร้อย ไม่เป็นทาสแห่งคันทา ไม่แปดเปื้อนด้วยคันทา เป็น
 ศิลที่พระอริยเจ้าสรรเสริญ เป็นศีลที่ทำให้เกิดสมาธิ ฯ อริยสาวกผู้
 ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้แล ย่อมไม่มีความสะดุ้งหวาดเสียว ไม่
 มีความกลัวตายข้างหน้า

อนาถบิณฑิกคฤหบดี ได้ฟังดังนี้แล้วจึงได้กล่าวขึ้นว่า ข้าแต่ท่าน
 อานนท์ ข้าพเจ้าไม่กลัว ข้าพเจ้าจักบอกท่านว่า ข้าพเจ้าเป็นผู้ประกอบ
 ด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แล้ว ฯ
 สิกขาบทเหล่าใด ที่สมควรแก่คฤหัสถ์ ซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
 บัญญัติไว้ ข้าพเจ้าไม่เล็งเห็นความขาดวินแห่งสิกขาบทเหล่านั้น ว่ามี
 อยู่ในตัวของข้าพเจ้าเลย ฯ พระอานนตเถรเจ้าจึงว่า เป็นลาภของ
 ท่านคฤหบดีแล้ว เป็นลาภอันดีของท่านคฤหบดีแล้ว ท่านคฤหบดีได้
 พยากรณ์โศคาบัตติผลแล้ว ดังนี้ ฯ สันเนอความในพระสูตรนี้เพียงเท่านั้น.

อรรถกถา

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ว่า คำว่า ความกลัวตายข้างหน้านั้น
 ได้แก่ความกลัวตายอันจะมีข้างหน้าเป็นเหตุ ฯ คำว่า สมควรแก่คฤหัสถ์
 นั้น ได้แก่สิกขาบททั้งหลาย ที่สมควรแก่คฤหัสถ์ทั้งหลาย ฯ คำนอกจากนี้
 มีเนอความคันทงนนี้ ดังนี้

ธัมมัตถาธิบาย

ในอรรถาธิบายว่า คำว่า ความกลัวตายเพราะข้างหน้าเป็นเหตุ นั้น
 คือ ความกลัวตายอันเกิดจากความนึกคิดถึงข้างหน้าเป็นเหตุ ฯ อธิบายว่า
 เมื่อผู้ไม่มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และไม่มีศีลประจำตัว จะใกล้
 ตายนั้น นึกว่า เราตายแล้ว เราจะต้องไปเกิดในทุกข์ เราจะต้องไปเกิด
 ในที่ไม่ดี ไม่มีความสุขสำราญ เมื่อนึกอย่างนี้ ก็ย่อมกลัวตาย ย่อมไม่
 อยากตาย ฯ อีกอย่างหนึ่ง ผู้ที่ใกล้จะตายนั้น ย่อมมีนิมิต ๓ ประการ

ปรากฏ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ฯ นิมิต ๓ ประการนั้น คือ กรรม ๑
กรรมนิมิต ๑ คตินิมิต ๑ ฯ กรรมนั้น ได้แก่การกระทำที่เป็นบาปเป็น
บุญ ฯ กรรมนิมิตนั้น ได้แก่เครื่องกระทำกรรมที่เป็นบาปเป็นบุญ ฯ คติ-
นิมิตนั้น ได้แก่ที่จะต้องไปเกิด ฯ ผู้ใดได้ทำบุญไว้ด้วยการให้ทาน
รักษาศีล หรือฟังธรรม หรือไหว้พระสวามนต์ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นต้น
เวลาใกล้จะตาย เมื่อหลับ ตาหลับแล้ว ก็ปรากฏเห็นเป็นเหมือนตัวกำลัง
ให้ทานอยู่ รักษาศีลอยู่ ฟังธรรมอยู่ หรือสวามนต์ภาวนาอยู่ แล้วผู้
นั้นก็รู้สึกสงบไม่หุนหาว เวลาตายแล้วก็ไปเกิดในสุคติ คือมนุษย์
และสวรรค์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าผู้ใดทำบาปไว้ด้วยการลักขโมย ฉ้อโกง
ปล้นสะดม ชำเนอ ชำนาก เป็นต้น เวลาใกล้จะตาย ก็ปรากฏเห็นเหมือน
ตัวกำลังทำบาปนั้นอยู่ พอตายลงก็ตรงไปเกิดในทุคติ มนรก เป็นต้น ฯ
สิ่งที่ปรากฏชนิดนี้ เรียกว่ากรรมปรากฏ

คำว่า กรรมนิมิต ซึ่งได้แก่เครื่องทำกรรมที่เป็นบาปเป็นบุญนั้น คือ
ถ้าผู้ใดได้ทำบุญไว้อย่างใด เช่น ใส่น้ำตรด้วยทัพพีอันใด ให้ทานด้วยสิ่ง
อันใด สิ่งอันนั้นก็ปรากฏ เช่น ปรากฏเห็นทัพพีที่ตนตักข้าวใส่น้ำตร
หรือปรากฏเห็นดอกไม้รูปเทียนที่ตนบูชาพระ หรือปรากฏเห็นหนังสือ
ธรรมที่ตนสร้าง ผู้นั้นก็ได้ไปสู่สุคติสวรรค์ ถ้าผู้ใดได้ทำบาปไว้ด้วยสิ่งใด
เช่น ได้ลักขโมยด้วยเครื่องมืออันใด ได้ฆ่าตัวเขาด้วยสิ่งใด สิ่งนั้น
ก็ปรากฏ ผู้นั้นก็ต้องไปเกิดในทุคติ ฯ คำว่า คตินิมิตนั้น ได้แก่ที่จะ
ไปเกิด ถ้าผู้ใดทำบาปไว้ก็แลเห็นที่จะไปเกิด เช่น แลเห็นเปลวไฟ
ในนรก เป็นต้น เมื่อแลเห็นแล้วก็เกิดความสะดุ้งครั่น มีความกลัว
ตายปรากฏขึ้น เมื่อผู้นั้นตายแล้วก็ต้องไปเกิดในทุคติ มนรก เป็นต้น ถ้า
ผู้ใดทำบุญไว้ บุญจะต้องส่งไปเกิดในสวรรค์ ผู้นั้นก็แลเห็นทิพย์วิมาน
ปราสาทราชฐาน อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อแลเห็นแล้วก็เพลิดเพลินเจริญใจ
จ้องดูอย่างหนึ่งแน่ ไม่รู้สึกกลัวตายปรากฏแก่คนทั้งหลาย เวลาผู้นั้นตาย
แล้วก็ต้องได้ไปเกิดในสวรรค์ เพราะฉะนั้น ในพระสูตรนี้ พระอานนท์
จึงได้แสดงไว้ว่า ปุถุชนผู้ไม่มีความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม

พระสงฆ์ และไม่มีศีลนั้น ย่อมกลัวตายข้างหน้า ส่วนพระอริยสาวก
ผู้มีความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และมีศัลยวิสุทธิ
ย่อมไม่กลัวตายข้างหน้า ดังนี้

ก็ความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และความมีศัลย
วิสุทธิดังนี้ ได้เคยกล่าวไว้แล้วว่า เป็นของที่ทำได้ยาก เพราะฉะนั้น
หากท่านผู้ใดจะทำให้มีความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
ท่านผู้นั้นจงหมั่นฟังพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ หรือ
เรื่องพระพุทธเจ้าที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ มีคัมภีร์ปฐมสมโพธิเป็นต้น
ส่วนศีลนั้น ก็ให้หมั่นคิดถึงโทษแห่งความไม่มีศีล คิดถึงคุณแห่งความ
มีศีลอยู่เนื่อง ๆ จนให้เกิดความเชื่อถือว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
เป็นของประเสริฐแท้ ให้ได้ความเชื่อถ้อยอันแน่วแน่ว่า ศีลเป็นของ
วิเศษ เมื่อเชื่อถ้อยแน่วแน่อันนี้แล้ว ก็เรียกว่ามีความเลื่อมใสใน
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ศีลที่ยังไม่เคยหมั่นคงก็จะมั่นคงขึ้น

คนไทยเราได้เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาตลอดกาลนานมาแล้ว ทุก
คราวที่จะทำบุญให้ทาน ย่อมมีการรับพระไตรสรณคมน์ว่า พุทธฺ์ สรณฺ
คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณฺ คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณฺ คจฺฉามิ ดังนี้ ถึง ๓ ทน
แล้วรับศีลว่า ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ ดังนี้ เป็นต้น
แต่คนเราที่จะเข้าใจในเรื่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าพิเศษอย่างไร
นั้น ย่อมมีอยู่น้อยนักหนา ผู้ที่จะรู้จักอันสงสแห่งศีลว่ามีอย่างไรบ้าง
นั้น ก็มีอยู่น้อยนักหนา เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่สมกับชาติของเรา เป็นชาติ
ที่นับถือพระพุทธศาสนาแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยพระพุทธศาสนา
อันว่าด้วยคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นภาษาบาลี รู้ได้เฉพาะผู้เล่า
เรียนภาษาบาลีเท่านั้น ถึงแม้ว่ามีผู้แปลออกมาเป็นภาษาไทยเราด้วยวิธี
ต่าง ๆ มีแปลให้เป็นหนังสืออ่านและหนังสือเทศน์เป็นต้นก็ดี ผู้ที่ไม่ได้
เล่าเรียนในทางศาสนาก็ย่อมเข้าใจได้ยาก เพราะฉะนั้น จึงน้อยคนนักหนา
ที่จะรู้ว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐตามใน อธิปัสสั อย่างไร น้อยคน
นักหนา ที่จะรู้ว่าพระธรรมประเสริฐตามที่กล่าวไว้ใน สุวากุขาโต น้อย

คนนักหนา ท่องว่าพระสงฆ์ประเสริฐตามที่กล่าวไว้ใน สุปฏิปันโน น้อย
คนนักหนา ท่องว่าศีลประเสริฐตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ว่าด้วยศีล ๕ ศีล ๘
เป็นต้น โดยเหตุนี้ ในเทศนาที่แจ้งจึงจะได้ยกเอาเรื่องที่พระพุทธเจ้า
ได้ทรงทรมานซึ่งพวกชฎิลคาบสาพันคน มาแสดงให้เห็นหลายฟังโดย
ขันขื่อว่า เพื่อให้รู้กันแท้ที่จะมี อติปิโส สุวากขาโต สุปฏิปันโน ปราภู
ชินโน มีมาอย่างไร ปราภูชินเมื่อใด ใครเป็นผู้ว่า

ขอท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟังว่า เมื่อพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลายได้
ตรัสรู้ในเดือน ๖ เพ็ญแล้ว ทรงทำอย่างไรต่อไป ๆ มีคำแก้ไขว่า เมื่อ
พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ก็ทรงประทับอยู่ที่บริเวณ
ไม้ศรีมหาโพธิ์นั้นตลอด ๔๕ วัน จึงได้เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕
ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และทรงจำพรรษาอยู่ที่
ป่าอิสิปตนมฤคทายวันนั้น ในภายในพรรษานั้น ได้โปรดกลุมตรึงหลายมี
ยสกุลบุตรเป็นต้น ให้สำเร็จพระอรหันต์ผลถึง ๔๔ คน เมื่อนับปัญจวัคคีย์
เข้าด้วยก็เป็น ๖๐ คน เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนให้มนุษย์ได้เป็น
พระอรหันต์จนถึง ๖๐ องค์ ส่วนเทพยดา อินทร์ พรหม ที่ได้เป็นพระอรหันต์
ด้วยพระองค์ทรงเทศนาให้ฟังนั้น มีจำนวนนับไม่ถ้วน เวลาออกพรรษา
แล้ว พระองค์ส่งพระอรหันต์ ๖๐ องค์นั้น ให้ไปเที่ยวประกาศพระศาสนา
ในนานาสถาน ส่วนพระองค์เองก็ได้เสด็จจากป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ไปโปรด
ชฎิลฤษีพันองค์ในแขวงประเทศมคธ ซึ่งอยู่ใกล้กรุงราชคฤห์ ให้ได้สำเร็จ
พระอรหันต์หมดด้วยกันสิ้น ๆ ชฎิลฤษีพันองค์นั้น เป็นที่นับถือของคน
ทั้งหลายในประเทศนั้นว่าเป็นผู้วิเศษ เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้
ทรงทรมานให้ละความเห็นว่าเป็นผู้วิเศษ จนถึงกับยอมเป็นศิษย์ แล้ว
ตั้งใจฟังพระธรรมเทศนา ได้สำเร็จพระอรหันต์หมดด้วยกันทั้งสิ้น แล้ว
พระองค์ก็ทรงโปรดให้เป็นเอหิภิกขุในพระพุทธศาสนา ต่อขึ้นไป จึงได้
มีผู้เลื่อมใสพระคุณความดีของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ขึ้นว่า อติปิโส
ภควา เป็นต้น แต่ตัวไม่ได้ว่าใครเป็นคนกล่าวขึ้นทีแรก เข้าใจว่า
หาตัวคนกล่าวไม่ได้ เพราะธรรมดากิตติศัพท์เลื่องลือ บ่อยากหาตัวคนกล่าว

ไม่ได้ คนนั้นกว่าอย่างนั้น คนนี้กว่าอย่างนี้ ตกลงว่า อติปิโส ภควา
เป็นต้นนั้น เป็นคำที่คนทั้งหลาย ตลอดจนถึงเทพยดาผู้ได้เป็นพระอริยสาวก
กล่าวขึ้น มีผู้กล่าวมากด้วยกัน ต้นเหตุก็เกิดจากพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน
ให้เทพยตามนุษย์นักร มีบัญญัติวัคคีย์และพรหม ๑๘ โกฎิ กับกัลบุตร
ทั้งหลายมีขลุกลบุตรเป็นต้น ตลอดจนถึงขลุกลบุตรพิน้องค์เป็นที่สุด ดังที่ว่า
มาแล้วนั้น

ที่ว่า อติปิโส มีขึ้นเนื่องจากเหตุ ดังที่ว่ามานั้น คือ ในพระไตร
ปิฎก ก็มีกรัหมฬารวรรค แห่งพระวินัยปิฎก ซึ่งยกเรื่องพระพุทธเจ้า
ขึ้นแสดงเป็นลำดับไป เริ่มแต่วันตรัสรู้จนถึงโปรดขลุกลบุตรพิน้องค์ให้สำเร็จ
เป็นพระอรหันต์แล้วนั้น ได้กล่าวไว้ชัดว่า พระพุทธองค์ทรงพาภิกษพิน้องค์
ซึ่งเคยเป็นขลุกลบุตรมาเมื่อก่อนนั้น เสด็จจากตำบลคยาสะสะ ไปสู่กรุง
ราชกฤห์ ประทับอยู่ที่พระราชอุทยานสวนตาลหนุ่มแห่งพระเจ้าพิมพิสาร
นั้นกล่าวว่า พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินประเทศมคธ ได้ทรง
สดับพระกิตติศัพท์อันดีงามของพระพุทธเจ้า ว่า พระสมณโคตมผู้เป็นบุตร
ศากยะ ผู้เสด็จออกบรรพชาจากศากยตระกูล ได้เสด็จมาถึงกรุงราชกฤห์
แล้ว ได้ประทับอยู่ที่พระราชอุทยานสวนตาลหนุ่ม ทั้งได้ทรงสดับว่า พระ
สมณโคตมนี้มีพระกิตติศัพท์อันดีฟังไปว่า อติปิโส ภควา อรหิ สมมา-
สมพุทโธ วิชาจรณสมปนโน สุกโต โลกวิทู อนุตตโร ปุริสทมม-
สารถิ สตุถา เทวมนุสสุสานิ พุทโธ ภควา ดังนี้ และได้ทรงสดับ
กิตติศัพท์ต่อไปว่า พระสมณโคตมนี้ไฉนแจ้งโลกนี้ กับทั้งเทวโลก
มารโลก พรหมโลก สมณพราหมณ์เหล่าอื่นทุกหมู่เหล่าด้วยตนเอง แล้ว
ทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ พระสมณโคตมนี้ ได้ทรงแสดงธรรมอันดีใน
เบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ได้ประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง
พร้อมทั้งอรรถพัญญชนะ การได้เห็นพระอรหันต์ทั้งหลาย เช่นพระ
สมณโคตมนี้เป็นกรณี ดังนี้ ฯ เมื่อท่านทั้งหลายได้ฟังดังนี้แล้ว ก็จะ
เข้าใจได้ว่า อติปิโส ภควา เบื้องต้นนั้น ได้มีผู้กล่าวกันไปในนานาสถาน
แพร่หลายไปมากแล้ว แพร่หลายไปจนกระทั่งพระโสดา พระกรรม ของ

พระเจ้าพิมพิสารมหาราช ผู้เป็นพระมหากษัตริย์ในแว่นแคว้นมคธ ซึ่ง
เป็นเจ้าของภาษามคธ ซึ่งเราเรียกว่าภาษาบาลีในทุกวันนี้ ดังนี้

ส่วนพระธรรมคุณ พระสังฆคุณว่า สุวากุขาโต สุปฏิปนุโน นั้น
ก็ต้องมีขึ้นโดยมีผู้กล่าวสรรเสริญพระธรรม พระสงฆ์ เหมือนกับมีผู้
กล่าวสรรเสริญพระพุทธองค์ดังที่แสดงมา เป็นอันว่า พระพุทธองค์จะ
มีพระคุณปรากฏว่า อติปิโส ภควา เป็นต้นนั้น ก็เพราะพระองค์ได้
ทรงรู้ธรรมวิเศษด้วยพระองค์เองก่อนแล้ว ทรงแสดงให้เทพยดา มนุษย์
ทั้งหลายฟัง แต่ครั้งทรงแสดงพระธรรมจกัปปวัตตนสูตรที่ป่าอิสิปตนมฤ-
ทายวัน เป็นต้นนั้นมา คนทั้งหลายจึงได้เล้าลือกกันว่า อติปิโส ภควา อรหํ
ดังนี้ เป็นต้น แต่คำว่า อติปิโส ภควา อรหํ เป็นต้นนั้น ข้อมเป็นที่
เข้าใจกันดีของคนทั้งหลายในคราวนั้นว่า คำไหนหมายความว่าอย่างไร
มาถึงประเทศที่ไม่ใช่เจ้าของภาษา เช่น ประเทศของเราทุกวันนี้ ก็มีผู้เข้าใจ
ได้ยากว่า คำไหนหมายความว่าอย่างไร เพราะฉะนั้น ขอท่านทั้งหลาย
จงหมั่นพยายามให้ได้ความเข้าใจใน อติปิโส จนตลอดทุกคำไป เพื่อจะ
ได้เกิดความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และ
เพื่อให้มันอยู่ในศีลอันเป็นเหตุจะไม่ให้กลัวตาย ในเวลาใกล้จะตาย เมื่อ
ตายแล้วก็จะทำให้ไปเกิดในที่งาม คือ มนุษย์และสวรรค์ จักทำให้ตนมี
ความสุขในชาติหน้า สันวาระเทศนาถันเพียงเท่านั้น.

เอวํ กิมิ ด้วยประการฉะนี้ ฯ